

Роднае Слова

9/237/2007
ВЕРАСЕНЬ

Галоўны рэдактар Уладзімір КУЛІКОВІЧ

Першыя намеснікі галоўнага рэдактара Іван САВЕРЧАНКА, Мікалай ПРЫГОДЗІЧ

НАВУКОВЫЯ КАНСУЛЬТАНТЫ:

Радаслава АЛАДАВА
Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ
Віктар ГЎЧАНКАЎ
Аляксандр ЛАКОТКА
Уладзімір ЛАМЕКА
Сцяпан ЛАЎШУК
Васіль ЛІЦЬВІНКА
Алег ЛОЙКА
Аляксандр ЛУКАШАНЕЦ
Зінаіда МАЖЭЙКА
Валерый МАКСІМОВІЧ
Уладзімір МАРТЫНАЎ
Уладзімір МАРХЕЛЬ
Мікола МІШЧАНЧУК
Міхась МУШЫНСКІ
Вольга НЯЧАЙ
Міхась ПІЛПЕНКА
Вячаслаў РАГОЙША
Іван РОЎДА
Васіль СТАРЫЧОНАК
Павел СЦЯЦКО
Міхась ТЫЧЫНА
Надзья УСАВА
Генадзь ЦЫХУН
Іван ЧАРОТА
Тацяна ШАМЯКІНА
Іван ШТЭЙНЕР
Міхась ЯЎНЕВІЧ

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ:

Марына АБРАГІМОВІЧ
Галіна АДАМОВІЧ
Аксана БАГДАНАВА
Зінаіда БАДЗЕВІЧ
Сяргей ГАБРУСЕВІЧ
Тамара ГАБРУСЬ
Вольга ДАДЗІЁМАВА
Уладзімір КАЯЛА
Уладзімір КОНАН
Віктар КРАСНЕЙ
Іван КРУК
Яўген ЛАЎРЭЛЬ
Іван ЛЕПЕШАЎ
Аляксандр ЛУГОЎСКІ
Ева ЛЯВОНАВА
Вольга ЛЯШЧЫНСКАЯ
Аляксандр МАКАРЭВІЧ
Зоя МЕЛЬНІКАВА
Павел МІХАЙЛАЎ
Жана ПРЫЙМАК
Васіль РАГАЎЦОЎ
Тамара САЎЧУК
Уладзімір СЕНЬКАВЕЦ
Валянціна СМЫКОЎСКАЯ
Уладзімір СОДАЛЬ
Аляксандра СТАНКЕВІЧ
Тамаш ТАМАШЭВІЧ
Ірына ТАЯНОЎСКАЯ

РЭДАКЦЫЙНАЯ РАДА:

Генадзь АРЦЫМЁНАК
Рыма БАБАШКА
Марыя БУБЕШКА
Вера БУЛАНДА
Віктар ВАБІШЧЭВІЧ
Аляксандр ГЕРЦЫК
Святлана ГРЫЦКЕВІЧ
Мікола ЖУКОВІЧ
Лілія КАЗЛОЎСКАЯ
Вольга КУЗЬМІЧ
Людміла КУТУЗАВА
Любоў ЛАЗАРЧЫК
Наталля ЛЕВІЧАВА
Вера ЛЯШУК
Ірына МЕЛЬНІКАВА
Мікалай НАВУМЧЫК
Зоя ПАДЛІПСКАЯ
Тамара ПРАДЗЕД
Аляксей ПЯТКЕВІЧ
Валянціна РАМАНЦЭВІЧ
Вольга РУСЛІКА
Наталля САМУСЕВА
Аляксей СОЛАХАЎ
Марыя ФЛОР'ЯНОВІЧ
Кацярына ЦІМАШКОВА
Людміла ЦІТОВА
Яўген ШУНЕЙКА
Святлана ЯЗЕРСКАЯ

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Віктар Жыбуль (*Філалогія*: Майстэрства творцы, Слоўнік індывідуальна-аўтарскіх метафар, Унармаванне тэрміналогіі; *Методыка і вопыт*: Настаўнік прапануе; *Калі закончыўся ўрок*: Клуб падарожнікаў; *Міжпрадметныя сувязі*: Пошукі імя; *На ростанях*: Нацыянальны вобраз свету),

Эдвард Карбановіч (*Методыка і вопыт*: Курсы на выбар; *На ростанях*: Віншваем з юбілеем!, Наша спадчына, Віншваем юбіляра!, З юбілеем!, Людзі і даты, Звесткі для энцыклапедыі),

Крысціна Пучынская (*Філалогія*: "Дзіця і маці – сымбаль вечны...", Літаратура ў кантэксце жыцця; *Методыка і вопыт*: Прапануем план-канспект, Школа юных паэтаў; *На ростанях*: Рупліўцы, Крытыка і бібліяграфія, Зорны свет, Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён),

намеснік галоўнага рэдактара **Міраслава Шавыркiна**, адказны сакратар **Дзмітрый Літвіненка**, дзяжурныя рэдактары **Эдвард Карбановіч**, **Ларыса Сагановіч**, літаратурныя рэдактары **Крысціна Пучынская**, **Вольга Сідарава**, камп'ютарны набор **Наталлі Ярмоленкі**, камп'ютарная вёрстка **Канстанціна Лісецкага**, **Вольгі Смольскай**, галоўны бухгалтар **Святлана Яфімчык**.

Ларыса Сагановіч (*Філалогія*: Скарбы мовы, Віншваем з юбілеем!, Лінгвістычны досвед, Крытыка і бібліяграфія; *Методыка і вопыт*: Урок сёння і заўтра, Рыхтуемца да пераказу, Метадыст прапануе, Дальтан-заданне, Нататкі з Рэспубліканскай алімпіяды, Рыхтуемца да алімпіяды),

Вольга Сідарава (*Методыка і вопыт*: З вопыту настаўніка, Пазакласнае чытанне; *Калі закончыўся ўрок*: Тыдзень беларускай мовы),

Міхась Шавыркiн (*Філалогія*: Чароўная маляўнічасць прасторы; *Методыка і вопыт*: Ствараем нацыянальны падручнік; *На ростанях*: Вечная мелодыя жыцця),

Міраслава Шавыркiна (*Вокладка*: Зямля пад белымі крыламі; *Філалогія*: Віншваем юбіляра!, Вечная мелодыя жыцця; *На ростанях*: Да 95-годдзя народнага паэта Беларусі),

ЗАСНАВАЛЬНІК:
МІНІСТЭРСТВА
АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
«РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
“РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988 – 1991,
№№ 1 – 48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Куліковіч Уладзімір. Якасць і запатрабаванасць матэрыялаў – асноўная задача часопіса 3

ФІЛАЛОГІЯ

Тычына Міхась. “Пра маці можна апавядаць бясконца”: Вобраз маці ў творчасці Алеся Адамовіча 5

Пацюпа Юры. Квяцістае покрыва для штодзённасці: Пра паэтыку Юркі Голуба 8

Голуб Юрка. “Нявызнаная з таямніц...”: Вершы 9

Астроўская Таццяна. Пад дажджом і сонцам: Жыццё і творчасць Рамана Сабаленкі 10

Волкава Ганна. Вечнасць, устойлівасць, таямнічасць: Сіні колер у паэзіі Максіма Танка 12

Бабіч Юрый. “Агнявыя валаконцы ткуцца ў шоўк чырвоны”: Чырвоны колер і яго адценні ў творах беларускіх пісьменнікаў 14

Старычонок Васіль. “І птушкі, і хмары, і дрэвы, як людзі”: Антрапамарфічныя метафары 18

Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. “Свет чалавечы прагне людскасці”: Чалавек, яго існасць, маральныя якасці ў беларускіх афарызмах 22

Прыгодзіч Мікалай. Карл Гутшміт – даўні сябра беларускай мовы 26

Сцяцко Павел. *Унікнуць – пазбегнуць. Няўхільны, немінучы – непазбежны. Злосць – злаба. Побывавы – бытавы. Умяшанне – умяшальніцтва:* Лінгвістычны досвед 27

Лаўрыновіч Наталля. Сінанімія і дублетнасць у школьных падручніках па біялогіі і заалогіі 28

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Васюковіч Людміла. Структура навучальнага тэксту школьнага падручніка па беларускай мове 31

Федчанка Людміла. Віды маўленчай дзейнасці: гаварэнне: X клас 34

Былінская Людміла. Урок-семінар па тэме “Дзеяслоў” 36

Каспяровіч Ірына. Правапіс прыставак на зычны 38

Міхайлаў Павел, Старасценка Таццяна. Чалавек і прырода: Тэксты падрабязных пераказаў 40

Лаўрэль Яўген. Словазлучэнне: Тэсты 44

Лапянок Людміла. Як трэба харчавацца, каб жыць прыгожа: Вывучэнне складаназалежных сказаў з даданай дапаўняльнай часткай 47

Лычук Людміла. У чароўнай краіне казак: V клас 48

Томашава Святлана. Даданыя члены сказа: V клас 49

Лясун Людміла. Мастацкая літаратура і гісторыя: Метадычныя падыходы да вывучэння твораў на гістарычную тэму: Нашы асветнікі 50

Трафімчык Таццяна. “Свет адкрыты і босы”: Напісанне стылізацый на вершы Яўгеніі Янішчыц і Петруся Броўкі 52

Дзіско Уладзімір. Алімпіяда – свята ведаў 56

Куліковіч Уладзімір. Матэрыялы для правядзення першага (унутрышкольнага) этапу алімпіяды па беларускай мове і літаратуры ў 2007/2008 навучальным годзе: VIII – IX класы 58

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Буланда Вера. Спачатку было Слова: Праграма-анонс да тыдня беларускай культуры і пісьменства 60

Некрашэвіч Таццяна. Краязнаўчая гульня “Горад наш” 63

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ

Саламевіч Янка. Назвы звяроў, птушак, насякомых як псеўданімы 66

НА РОСТАНЯХ

Танк Максім. “Тэмпература сэрца”: Вершы 69

Куляшова Валянціна. “Ты была маёй любай зямлёю...”: Расповед пра Аксану Куляшову. Сямейныя перыпетыі 70

Карлюкевіч Алесь. Збіральнік памятак зямлі беларускай: Літаратурнае краязнаўства Уладзіміра Содаля 75

Содаль Уладзімір. Ім пачынаюцца паэтычныя анталогіі: Успаміны сучаснікаў пра верш “А хто там ідзе?” Янкі Купалы 76

Скобла Міхась. Па сонечным гадзінніку: Творчае натхненне і гарэнне Міхася Шавыркіна 79

Каўка Аляксей. Беларуская марсельеза: Тэкст і яго аўтар Аляксандр Мікульчык на фоне эпохі 81

Літвіновіч Анатоль. Ён застанеца ў памяці многіх: Васіль Ліцвінка 84

Янушкевіч Язэп. Юзэфа Марцінкевічава з Бараноўскіх 86

Швед Іна. Гарыць агнём золата: Чырвоны колер у беларускай міфапаэтычнай карціне свету 88

Авілін Цімафей. “Кацілася ды ясная зорачка...”: Беларускія народныя ўяўленні пра метэоры 93

Крытыка і бібліяграфія. Крыўко М. Аб’ект даследавання – метафарычныя назоўнікі: Пра манаграфію “Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў” *Старычонка В.* (30). *Марціновіч А.* Прозвішчы – аснова радаводу: Пра кнігу “Мы: Аповесць пра нашы прозвішчы” *Ліпскага У.* (92).

Паэтычная старонка. *Голуб Ю.* “Расчэсвала жанчына валасы...”. Трыялет пярэсёнкі. Сустрэча. Сіноптыкі. Задуманая жанчына (9). *Караткевіч У.* Скарына пакідае радзіму (51). *Танк М.* Колер снегу (13). Каля мора. Крытычныя заўвагі. Тэмпература сэрца. “Разбіла жбан...”. “У тваіх валасах...”. Дзень першага пацалунка” (69).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2007 год: Лістапад (65).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Уладзімір КУЛІКОВІЧ

ЯКАСЦЬ І ЗАПАТРАБАВАНАСЦЬ МАТЭРЫЯЛАЎ — АСНОЎНАЯ ЗАДАЧА ЧАСОПІСА

Паважаныя калегі, вучні, аўтары і чытачы часопіса “Роднае слова”!

Праз тры месяцы нашаму выданню, якое, прыгадваючы Янку Купалу, заўсёды імкнулася “з цэлым народам гутарку весці”, спаўняецца 20 гадоў. Цёплым сонечным ранкам 11 верасня 1987 г. міністрам асветы БССР быў падпісаны загад № 170 аб стварэнні першага прафесійнага беларускамоўнага выдання “Беларуская мова і літаратура ў школе” (з 1 ліпеня 1992 г. “Роднае слова”), летапіс публікацый якога распачаўся са студзеня 1988 г., калі ўбачыў свет першы яго нумар. За гэты перыяд дзякуючы працы нашых аўтараў быў назапашаны велічэзны, залаты (не саромлюся гэтага слова) запас матэрыялаў, прысвечаных пытанням мовы, літаратуры, культуры Беларусі і суседніх дзяржаў. Мяркуюце самі, у рэдакцыі выдання сёння знаходзіцца каля 7000 артыкулаў, выдадзеных за 20 гадоў, большасць з якіх не страціла сваёй актуальнасці для чытача XXI ст., матэрыялаў, што дапамагаюць зараз і будуць дапамагаць у далейшым бацькам і дзецям, настаўнікам і вучням, прафесарам і студэнтам, дыпламатам і кіраўнікам розных сфер дзейнасці, усім, хто цікавіцца найлепшымі нацыянальнымі здабыткамі краіны ў сферы культуры і мастацтва, літаратуры і музыкі, тэатра і кіно, мовы і літаратуры і прапагандуе іх. Многія публікацыі (асабліва першага дзесяцігоддзя), як і самі нумары часопіса гэтай пары, даўно сталі бібліяграфічнай рэдкасцю. Іх вы не знойдзеце на паліцах кнігарняў, з цяжкасцю расшукаеце ў сугарэннях раённых ці абласных бібліятэк. А між тым яны — часцінка нашай гісторыі канца XX — пачатку XXI ст., якую збераглі, захавалі ўсе тыя, хто працаваў у рэдакцыі ў розныя гады. (Нізкі паклон ім за гэта!) Сёння прымусіць ляжаць і пыліцца без патрэбы ў рэдакцыйных кабінетах найлепшае з надрукаванага за дваццацігоддзе — значыць забыць або выкрасліць з памяці імёны і падзеі, што адбываліся на мяжы стагоддзяў у нашай краіне, абмежавачь сябе як прафесіянала ў навуковым спазнанні свайго прадмета, быць суб’ектыўным

падчас правядзення навуковых даследаванняў. Мы ўпэўнены, што для новага пакалення беларусаў найлепшыя публікацыі за дваццацігадовую гісторыю часопіса патрэбна сістэматызаваць, зрабіць даступнымі, і рэдакцыя прыкладзе ўсе намаганні, каб надрукаваць іх у выглядзе тэматычных дадаткаў да часопіса або асобнымі зборнікамі, змясціць на электронных носбітах, прыдатных для якаснага карыстання на працы і дома.

Але час не стаіць на месцы, як і само жыццё. (Памятаеце, у Максіма Багдановіча: “Спынішся — плыню адгоніць назад”.) Гэтую аксіёму патрэбна ўлічваць кожнаму, хто імкнецца да дасканаласці і спазнання сваёй адметнасці ў свеце, для каго паняцці *патрыятызм, сумленна праца, вернасць сваім ідэалам, мове і культуры свайго народа* цесна звязаны з мілымі вобразамі “роднага краю”, цудоўна апетымі яшчэ адным нашым класікам Якубам Коласам, кожнаму, хто жадае бачыць сваю краіну расквітнелай, самастойнай, інтэлектуальна багатай.

Набліжэнне юбілейнай даты для калектыву рэдакцыі — гэта яшчэ і нагода больш уважліва ацаніць пройдзены шлях, асэнсаваць свае крокі насустрач вам, паважаныя чытачы, акрэсліць кола агульных інтарэсаў, скаардынаваць планы для далейшага жыцця “Роднага слова”, свечасовасці, запатрабаванасці і актуальнасці часопісных матэрыялаў. Каб вырашыць гэтыя першачарговыя, на мой погляд, задачы, намаганняў рэдакцыйных супрацоўнікаў, на жаль, недастаткова. У сучасных умовах развіцця грамадства і нацыянальнай адукацыі нам хацелася б пачуць найперш вашу думку, шануюныя падпісчыкі, як наконт зместу часопіса, так і наконт мэтазгоднасці захавання існуючых і ўключэння новых рубрык, азнаёміцца самім і данесці да навукова-педагагічных калектываў рэспублікі вашы прапановы і вашы творчыя напрацоўкі, скіраваныя на ўдасканаленне навучальна-выхаваўчага працэсу ў школах, гімназіях, ліцэях, каледжах і

Куліковіч Уладзімір Іванавіч — кандыдат філалагічных навук, дацэнт. Нарадзіўся 10 чэрвеня 1967 г. на ст. Ашмяны Ашмянскага р-на Гродзенскай вобласці. У 1984 г. закончыў Дакурнішскую СШ і паступіў на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, які закончыў у 1991 г. З 1985 да 1987 г. служыў у Савецкай Арміі (Падмаскоўе). Педагагічную і навуковую дзейнасць распачаў з 1991 г.: навучаўся ў аспірантуры пры БДУ, выкладаў беларускую мову і літаратуру ў Ліцэі Белдзяржуніверсітэта, уваходзіў у аргкамітэт па арганізацыі і правядзенні абласных навуковых канферэнцый школьнікаў, Рэспубліканскіх алімпіяд па беларускай мове і літаратуры, працаваў на пасадзе дацэнта кафедры сучаснай беларускай мовы, неаднаразова выступаў з лекцыямі перад настаўнікамі беларускай мовы і літаратуры на курсах павышэння кваліфікацыі ўсіх абласцей краіны і горада Мінска. Аўтар больш як 80 навуковых і навукова-метадычных публікацый.

вышэйшых навучальных установах рознага профілю. Так што пішыце нам, чытайце нас, вывучайце беларускую мову разам з намі, і яна дапаможа вам спазнаць таямніцы духоўнай прыгажосці сваіх продкаў, а для вучняў і вашых дзяцей стане надзейным спадарожнікам на школьнай сцяжынкцы, якая выводзіць іх на шырокі жыццёвы гасцінец.

Вось што з гэтай нагоды прамовіла падчас вуснага выказвання ўдзельніца заключнага этапу Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове Ксенія Ляшук (цяпер студэнтка Лінгвістычнага універсітэта): “На жаль, не змагла наша мова пакуль што справіцца з усімі цяжкасцямі, што ўзніклі на яе шляху. І зараз яшчэ застаецца актуальным пытанне пашырэння сфер яе ўжытку, бо паступова яна становіцца быццам бы той святой рэччу, якую ставяць на пачэснае месца, заўсёды з трымценнем праходзяць каля яе, а ўзяць не асмельваюцца: ці то баяцца кары, ці то не хочуць запэкаць. Мне здаецца, што палымяныя заклікі тут не дапамогуць. Выйсце трэба шукаць у пашырэнні беларускай музыкі, мастацтва, літаратуры на роднай мове. Менавіта праз слова чалавек пазнае свет, ён будзе аддаваць перавагу той мове, на якой знайшоў тлумачэнне незразумеламу, адказы на свае пытанні, якія ўзнікаюць заўсёды: пра сяброўства, шчасце, сэнс жыцця. Немагчыма сілком прымусяць чалавека зазірнуць у чарадзейны свет мовы, але можна дапамагчы яму адчуць у гэтым патрэбу, калі паступова паказваць яе красу. Мова адкрываецца толькі таму, хто сам захоча спасцігнуць яе таямніцы”.

Менавіта ў такім рэчышчы мы і плануем працаваць у найбліжэйшы час для кіраўнікоў абласных і раённых аддзелаў адукацыі, метадычных аб’яднанняў, настаўнікаў, вучняў, студэнтаў і выкладчыкаў ВНУ, чытачоў і падпісчыкаў “Роднага слова”.

Кіраўнікам абласных і раённых аддзелаў адукацыі. Наш часопіс адносіцца да ліку рэцэнзаваных выданняў Вышэйшай атэстацыйнай камісіі (ВАК) Рэспублікі Беларусь. Заснавальнікамі выдання з’яўляюцца Міністэрства адукацыі і Міністэрства інфармацыі. Таму падпіска на часопіс і публікацыя на нашых старонках найлепшых дасягненняў вашага рэгіёну ў сферы беларускай навукі і культуры, прапаганда вопыту работы таленавітых педагогаў, рэжысёраў, мастакоў, творчых калектываў – важны паказчык вашай нялёгкай дзейнасці, крок да ўдасканалення метадаў і прыёмаў работы з людзьмі.

Настаўнікам школ, ліцэяў, гімназій, каледжаў. Я ўпэўнены, што за час сваёй творчай біяграфіі ў вас было безліч урокаў, пазакласных мерапрыемстваў, ад якіх атрымалі задавальненне не толькі вы, але і вашы непасрэдны выхаванцы. Дашліце нам вашы напрацоўкі – і ваш вопыт папоўніць залаты запас метадычнай думкі Беларусі і суседніх краін, паколькі ў планах рэдакцыі – выйсці на міжнароднае супрацоўніцтва з аналагічнымі выданнямі Расіі, Украіны, Літвы, Польшчы і іншых дзяржаў.

Акрамя гэтага на старонках часопіса ў найбліжэйшай будучыні будуць прапанаваны:

➤ найноўшыя тэарэтычныя і практычныя матэрыялы па беларускай літаратуры і мове, нацыянальнай і сусветнай культуры;

➤ найлепшыя метадычныя распрацоўкі ўрокаў і заданняў для тэматычнага і бягучага кантролю ведаў вучняў;

➤ сцэнары школыных святаў;

➤ матэрыялы для правядзення экскурсій па родным краі;

➤ матэрыялы конкурсу па беларускай мове “Буслік”, у арганізацыі і правядзенні якога з гэтага года прыме ўдзел наш часопіс (далучайцеся да нас, станьце аўтарамі творчага калектыву па напісанні заданняў для гэтай гульні, банк заданняў якой плануецца стварыць пры “Родным слове”, а найлепшыя заданні друкаваць і выкарыстоўваць падчас правядзення конкурсных выпрабаванняў з абавязковай выплатай адпаведных ганарараў);

➤ матэрыялы, прысвечаныя алімпіяднаму руху па беларускай мове і літаратуры: заданні і іх аналіз, інфармацыя пра час правядзення алімпіяд, інтэрв’ю з удзельнікамі, настаўнікамі, вучні якіх сталі пераможцамі абласнога і рэспубліканскага этапаў, – усё гэта будзе друкавацца толькі ў нашым часопісе;

➤ рэкамендацыі і пералік актуальных тэмаў для напісання навуковых прац (у планах рэдакцыі – выступіць ініцыятарам правядзення Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі навучэнцаў сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў);

➤ рубрыка з рабочай назвай “Пытанні і адказы”, дзе мы будзем рыхтаваць кваліфікаваныя адказы на вашы пытанні, з якімі найбольш часта даводзіцца сутыкацца ў паўсядзённай працы;

➤ рэдакцыйныя конкурсы “Настаўнік года” і “Найлепшае метадычнае аб’яднанне года”, умовы правядзення якіх будуць надрукаваны ў найбліжэйшых нумарах часопіса.

Школьнікі і будучыя абітурыенты змогуць пазнаёміцца на старонках часопіса з найлепшымі метадычнымі рэкамендацыямі і практычнымі заданнямі для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэставання па беларускай мове; прыняць удзел у творчых конкурсах, якія будуць прапанаваны ўсім падпісчыкам нашага выдання.

Выкладчыкам ВНУ, студэнтам, магістрантам і аспірантам рэдакцыя часопіса прапануе пазнаёміцца з тэмамі, вынікамі і перспектывамі фундаментальных даследаванняў па мове, літаратуры і культуры Беларусі, з навуковымі распрацоўкамі творчых калектываў і вядучых супрацоўнікаў акадэмічных устаноў краіны і замежжа, інфармацыяй ВАК.

У планах рэдакцыі: 1) распачаць публікацыю лекцый выкладчыкаў вышэйшых навучальных устаноў рэспублікі па беларускай мове, культуры, літаратуры, жывапісе, фальклору, музыцы, дойдстве, а таксама матэрыялаў, неабходных для напісання курсавых, дыпломных, кандыдацкіх работ; 2) выступіць ініцыятарамі і арганізатарамі (сумесна з адпаведнымі кафедрамі) Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове сярод студэнтаў профільных і няпрофільных ВНУ.

Мы заклікаем да супрацоўніцтва ўсіх, хто лічыць сябе гаспадаром на сваёй зямлі, гэта значыць, беражліва ставіцца да свайго нацыянальнага, адметнага – мовы, літаратуры, культуры, традыцый народа. У нас ёсць чым ганарыцца, і гэта мы павінны паказаць усяму свету.

Міхась ТЫЧЫНА

“ПРА МАЦІ МОЖНА АПАВЯДАЦЬ БЯСКОНЦА”

ВОБРАЗ МАЦІ Ў ТВОРЧАСЦІ АЛЕСЯ АДАМОВІЧА

Большага маральнага аўтарытэта, як маці, Алесь Адамовіч (3.09.1927, в. Канюхі Капыльскага р-на – 26.01.1994, пахаваны ў в. Глуша Бабруйскага р-на) не ведаў у сваім жыцці. Паважаў бацьку Міхаіла Іосіфавіча, ганарыўся ім і нават пабойваўся яго. З вялікай павагай адносіўся да свайго дзядзькі-настаўніка, у якога праходзіў “агранку” школьнікам. Аднак менавіта маці была побач у часы Вялікай Айчыннай вайны, калі падлетку, які дарослее і становіцца юнаком, асабліва патрэбен узор духоўных паводзінаў. «Выявілася, – адзначаў пазней пісьменнік, – што я нават уласную маці на-сапраўднаму не ведаў. Любіў – і толькі. А як чалавека убачыў і зразумеў, калі пачалося страшнае жыццё. Калі мне што і ўдалося ў рамане “Вайна пад стрэхамі”, дык гэта таму, што раней гэтую кнігу маці напісала ўласным жыццём» [4, 18].

Маці, Ганна Мітрафанаўна, была жанчына з характарам, пасіянарнага тыпу, які не так часта сустракаецца сярод беларусак. У аўтабіяграфічнай аповесці “**Vixi**” (“Пражыта”) А. Адамовіча яе фотапартрэт апісаны так: «Дзве тоўстыя касы, што павясковаму звісаюць спераду, выразны абрыс вуснаў, носа, які робіць твар капрызна-ўпартым. Такая вясковая красуня з’ям верагодна, што магла не стрымаць абурэння, плоніць у твар польскаму “жэлінежу”, калі ён па-салдацку груба схпіў яе за руку. Яна гэтак і зрабіла, наша магчымая мама, а потым суткі хавалася ў жыцце, а яе шукалі раз’ятраныя палякі. Ну а знайшлі б?» [1, 237]. Таксама гэтую гісторыю знаходзім ва ўспамінах Зінаіды Мітрафанаўны, малодшай сястры маці Алеся Адамовіча, напісаных на замову пісьменніка, які ўсіх сваіх цёткаў і дзядзькоў падбіваў пісаць успаміны: «Помню, як польскі афіцэр-камандзір убачыў Аню і кажа маме: “Яна будзе мая. Я яе павязу ў Польшчу, у Варшаву”. А Ані сказаў: “Ты – прыгажуня. Ад мяне не ўцячэш. Я ў жыцці не бачыў такой прыгажуні”. Ані было тады 17 гадоў. Бацькі схавалі яе ў вёсцы ў добрых, надзейных людзей. А паляк гэты, калі прыйшоў па яе, проста ашалеў: бізуном махае, крычыць “пся крэў”. Але бацькі цвердзілі адно: “Пан, яна збегла. Мы не ведаем, куды”. Ён перавярнуў увесь дом, бегаў па вёсцы, як вар’ят. Але, на шчасце, прыйшоў загад пакінуць вёску, і яны з’ехалі» [5, 170].

Жыццё Ганны Мітрафанаўны Адамовіч (урэшце, і самога Алеся Адамовіча) амаль цалкам выкарыстана ў якасці магэрыялу ў творах пісьменніка. Менавіта адтуль можна даведацца пра тое, што яна закончыла Слуцкую гімназію (яе бацька разумев, што такое адукацыя), пазней –

Алесь Адамовіч (сёлета слыннаму пісьменніку і публіцысту споўнілася 60 гадоў) з маці Ганнай Мітрафанаўнай. Вяззе, 1960 г.

медвучылішча і стала фармацэўтам, загадчыцай аптэкі ў пасёлку Глуша на Бабруйшчыне. Пасля высылкі раскулачаных бацькоў у Якуцію зрабіла ўсё, каб урагаваць некалі вялікую сям’ю, сабраць пасля вайны ў Беларусь, была, як пісаў А. Адамовіч, “Анёлам-Ахоўнікам”. Толькі бацька яе, працавіты беларускі селянін, “культурны гаспадар”, як гэта тады называлася, застаўся навекі ляжаць у настыйлай сібірскай зямлі, каля “полюса мерзлаты”. Трагедыя беларусаў, якая так яскрава выявілася ў лёсах родных і блізкіх маці пісьменніка, дазволіла яму з першага ж апублікаванага рамана “**Вайна пад стрэхамі**” ўвайсці ў шэрагі найлепшых беларускіх літаратараў.

Пісаць раман Алесь Адамовіч пачаў яшчэ ў 1950 г.: «Вельмі ўдзячны лёсу, што не асмеліўся тады напісаць і наспрабаваць надрукаваць нешта закончанае. Сапсаваў бы, мабыць, матэрыял. Перачытваючы тые запісы, бачу, што “зносіла” мяне моцнымі вятрамі таго часу» [4, 20]. З аднаго боку, імкненне напісаць, “як усё было”, а з другога – разуменне немагчымасці гэта зрабіць, што пазбаўляла сэнсу пісанне. Адамовіч – чалавек няўрымслівы – усё рабіў з поўнай самааддачай, з уласцівай яму, былому падпольшчыку і партызану, страсцю. Як літаратару яму пашанцавала, бо ў яго было на каго арыентавацца і з каго пісаць раман. Працэс пісання ішоў сам па сабе – памяць зафіксавала ўсё, што ўразіла ў жыцці, здавалася лёсаносным, сапраўды гістарычным. Гісторыю беларусаў ХХ ст. пісьменнік перажываў дамашнім чынам.

Вастрэня і драматызм тагачасных, асабліва ваенных, пачуццяў і думак былі унікальнымі. І гэтая асабліваць не толькі яго аднаго, больш чулага і таленавітага,

**Вясковая красуня і яе абраннік.
Ганна Міграфанаўна і Міхаіл Іосіфавіч.
Слуцк,
27 жніўня 1923 г.**

апантанага і мэтанакіраванага. Чытаючы ўспаміны маці пісьменніка “І гэтак было штодня” [3], напісаныя па просьбе музейных работнікаў і апублікаваныя пасля смерці аўтаркі, здзіўляешся, як падобна ўспрымалі яны свет, сталая жанчына-маці і сын-падлетак, як аднолькава ўсё запаміналі. Гэта ўжо была не асабістая, а нібы сямейная памяць. А былі ж і агульныя атрадныя ўспаміны, якія лёгка мог удакладніць і выправіць кожны ўдзельнік партызанскага руху. Складана было кіраваць гэтым працэсам пісання, каб калектыўныя ўспаміны натуральна ўключаліся ў спавядальны жанр. Раман “Вайна пад стрэхамі”, як і яго другая частка – раман “Сыны ідуць у бой”, дасюль ураджаюць той шчодрасцю, з якой аўтар дзяліўся перажытым.

Шмат што запомнілася праязіку і галоўнаму герою рамана Толю Корзуну, які імкнецца не толькі апырэджаваць падзеі, але і адначасова фіксаваць іх на экране асабістай памяці, пільна ўзірацца ў сябе самога і ў абліччы тых, з кім выпала сустрэць агульнанародную бяду, як быццам пазнаючы нанова. Нешта запомнілася мацней, нешта слабей. У эпіграфі да рамана-дылогіі чытаем (знакамітае, афарыстычнае, мудрае): “У вайны не жаночае аблічча. Але нішто на гэтай вайне не запомнілася больш, рэзка, страшней і прыгажэй, чым абліччы нашых маці” [2, т. 1, 16]. Беларусь апынулася на тры гады пад акупацыяй. Жанчыны – дзяўчаты, жонкі, маці – засталіся амаль саманасам з ворагам. Вайна – у яе беларускім варыянце – усенародная справа. У ёй удзельнічаюць усе: мужчыны і жанчыны, старыя і дзеці – незалежна ад таго, мелі яны ў руках зброю ці толькі маўкліва, зацята супраціўляліся загадам акупантаў і іх памагатых. Народная, партызанская вайна, а яна па сваім характары была, што ні пісалі б сёння, менавіта такой, – гэта калі ваююць і дзеці, калі дзяцей забіваюць на вачах іх маці і маці на вачах у дзяцей. І Толя Корзун, і яго старэйшы брат Аляксей, і іх маці Ганна Міхайлаўна Корзун пачалі сваё Беларускае Супраціўленне задоўга да таго, як наладзілі сувязь з партызанамі.

Паказальная адна з пачатковых сцэн, калі жанчыны кпліва назіраюць за нямецкім жаўнерам, які гаспадарыць у чужым двары, не можа ніяк злавіць спалоханую куру. “Немец з-за пляча яшчэ раз зірнуў на жанчын. Адна з іх, белазубая, з косамі, перахапіла яго позірк і ўсміхнулася нахабна, заахвочваючы: ну, ну,

працягвай. Цень збянтэжана сці змяніўся чырванню. Немец залямантаваў нешта, махаючы даўгімі рукамі... Надзя з тым жа насмешлівым чаканнем на скасластым твары глядзела адкрыта ў пенснэ немцу. Той раптам штурнуў дошку і пайшоў да шашы.

– Ганна Міхайлаўна, па-мойму, мы перамаглі? – весела спытала Надзя” [2, т. 1, 51].

Такіх маленькіх перамог на рахунку герояў рамана шмат. Але самыя вялікія перамогі над бязлітасным і помслівым акупантам на рахунку Ганны Міхайлаўны Корзун, высокакультурнай, інтэлігентнай жанчыны, якая артыстычна пераігрывае і нямецкага каменданта, і начальніка паліцыі, і бургамістра. Яна ведае, за што змагаецца, “што сёння ляжыць на вагах” (Ганна Ахматава), і гатовая ахвяраваць сабой, каб урагаваць дзяцей. Гэта яна некалі плюнула ў вочы польскаму жаўнеру, гэта яна, не зважаючы на жорсткае патрабаванне савецкай улады адмовіцца ад уласных рэпрэсаваных бацькоў і сваякоў, не толькі падтрымлівала з імі сувязь, але і рагавала (“як з агню выхоплівала” – такое параўнанне ўжываў А. Адамовіч ва ўспамінах).

Агульны цяжар лёг на плечы кожнага, але не кожны ў поўнай меры ўсведамляў, што адбываецца. Адрозненне Ганны Корзун ад іншых персанажаў рамана ў тым і бачыцца, што яна баіцца страціць не толькі жыццё блізкіх, але і нешта большае, а менавіта – пачуццё чалавечай годнасці: “Дзеткі мае, вось і няма вашага жыцця, нічога няма” [2, т. 1, 39]. Амаль непрыкметна для сябе і, тым больш, для астатніх яна пачала рабіць тое, за што ў нямецкіх загадах абяцалася адно: расстрэл. Яе спробы не ўцягваць у падпольнае змаганне дзяцей скончыліся тым, што дзеці самі настаялі на праве рабіць маральны выбар. Уласнае падполле было ў душы кожнага беларуса, хто любіў свой край, хто проста фізічна адчуваў прысутнасць чужынцаў на роднай зямлі і чыста інстынктыўна супраціўляўся ўсякаму бесцэпрымоннаму ўмяшальніцтву ў свой лёс і лёс народа.

Гістарычны выбар беларусы як нацыя здзейснілі даўно, і ў гады вайны ў іх не было пытання, з кім яны і супраць чаго. Ці не таму так востра ўспрымаюць яны хаду часу, а свядомасць сама па сабе адзначае: “На заводзе загуў гудок. Адзінаццаць гадзін”, “Поўдзень, а гэта толькі першае наведанне пра вайну, якая пачалася а трэці гадзіне ночы”, “Раніцай патэлефанаваў бацька”, “Пяты вечар вайны быў ясны”. Людзі пакуль што жывуць чуткамі і прадчуваннямі: «І ў жанчын вочы туманяцца трывогаю і той амаль адвечнай тугою, якая зацягвае вочы маці і жонкі, калі прыходзіць вестка пра “чорны народ”, што невядома адкуль нахапіўся, – татар, “пранцуза”, “германа”. І вось ужо аднекуль усплывае туманнае паняцце “лёс”» [2, т. 1, 29 – 30].

Чалавек – гаспадар свайго лёсу. У тым ліку і ваеннага. Такі падыход да спраў імпаануе братам – падлетку Толю і юнаку Аляксею. Іх позірк міжволі шукаюць тых, хто намагаецца кіраваць падзеямі. Яны не адразу заўважаюць, што такі чалавек знаходзіцца зусім блізка – іх маці. І гэта іх найвялікшае адкрыццё. Новае і сапраўднае ў дарослых і малых Корзунах – падвышаная чуласць да чалавечай годнасці і гонару, сумленнасць і заўсёднае адчуванне сябе перад позіркамі іншых: жыхароў пасёлка Лясная Сяліба, землякоў-беларусаў, чалавецтва. Ці не таму так шмат спрэчак і разваг у дылогіі А. Адамовіча? Спрэчак пра істотнае ў чалавеку. Каштоўнасць іх у тым, што яны правяраюцца вопытам вайны.

Маці Толі Корзуна жыве ў жорсткай напружанасці: “Нічога вы не разумееце, хоць і лічыце сябе вялікімі.

Аднаго паранілі, дваіх паранілі... Ад гэтага не лягчэй тым, хто збіраў і праводзіў з дому сыноў. Толькі адвялі ад дому і тут жа пад кулі падставілі. Бязбройных. Хлапчукоў” [2, т. 1, 149 – 150]. Гэта разумёў найлепшыя. На “бухгалтарскую” выснову Толі: “Дык гэта добра – адзін на дзесяць”, – малады партызан рэзка адказвае: “Нам і дваццаць за Федзю не трэба. І немцаў... і такіх вась...” [2, т. 1, 281]. Мастак Віктар Пятрэня, схільны не толькі да дзеяння, але і да развагі, бачыць галоўнае ў вайне: “А па-мойму, самае цяжкае ў цяперашняй вайне – вось гэта: маці і дзеці... Як чуўся б салдат, калі б у акуп падсадзілі яшчэ і дзетак ягоных!.. Я баяўся б глянуць на гэтага салдата” [2, т. 1, 193]. Толя Корзун слухае, згаджаецца, але пакуль яшчэ толькі размова. Словы ўважліва слухае, глядзіць, запамінае займаюць прыкметнае месца ў частотным слоўніку рамана. Толя з тых, хто вучыцца на сваіх і чужых памылках, здольны чуць голас мудрасці, хто, урэшце, чуе патрэбу расказаць пра гэта людзям.

Матчына любоў не раз ратавала сям’ю ад вернай пагібелі, але яна і саму маці Ганну Міхайлаўну ратуе: інстынкт дапамагае ёй своечасова адчуць набліжэнне небяспекі. Але яна проста не можа быць убаку, калі людзі, якіх яна паважае і якія яе паважаюць, ахвяруюць сабой. Вось і Ганну Мітрафанаўну Адамовіч у атрадзе называлі “партызанскай мамай”. У яе ўспамінах чытаем: “Кожную смерць, кожнае раненне я аплакавала ў душы як маці. Увогуле ж ніхто не бачыў маіх слёз, ні мае дзеці, ні дзеці другіх маці. Я заўсёды прысутнічала на паstraеннях і пры адыходзе на баявыя аперацыі аддавала ўсім аднолькавую ўвагу, не вылучаючы сваіх дзяцей, – добраслаўляла ўсіх” [3].

Алесь Адамовіч адшукаў важнае вызначэнне змагання, якое вяла Ганна Корзун: “*вайна над стрэхамі*”. Менавіта тут, пад мірнымі стрэхамі беларускіх хат, адчулі акупанты сустрэчную стратэгію, што навязвала ім аптэкарка Корзуніха і што не ўваходзіла ў іх планы. Няхай перамогі яе былі мясцовага значэння, але гэтыя былі перамогі над падступным і помслівым ворагам. На баку маці былі моц чалавечага розуму, не затуманенага карыслівасцю і танным разлікам, жаночая інтуіцыя дапамагала ёй імгненна ацэньваць сітуацыю і прымаць адзінае правільнае вырашэнне. Гэта наша нацыянальная рыса: не можа жанчына рыхтаваць абед, калыхаць дзіця, калі бачыць, што гіне яе краіна, яе народ.

У змаганні маці не адзінокая. Яна шкадуе салдата вермахта, у якім бачыць толькі падлетка, што люта змерз на марозе, і яе разумее сын Аляксей. Ахвяруюць сабою трое партызан, якія ведаюць, што інакш немцы спяляць цэлую вёску разам з яе жыхарамі. Іншыя адпускаюць на волю вар’ята-немца, бо з-за тагога “*паршыўца*” могуць загінуць мірныя жыхары. “*Тайная армія*” – так называе гэтую з’яву аўтар. І кажа далей: “*Паспрабуй вычарпай возера, у якое ўпадаюць падземныя рэкі*” [2, т. 1, 258]. Маці ў варунках, калі лёгка памыліцца, падазрае Уладзіка Грабюўскага ў пагаемнай здрадзе, але тут жа просіць дараваць ёй: “*Нельга цяпер памыліцца ў галоўным, помні пра гэта... у мяне таксама ўсяляк было ў жыцці. Я за старых крыўдзілася, і за братоў думалася... Але мінулае – мінулае. Галоўнае – дзеці. У іх будучыня была, а гэта для мяне, для кожнай маці – галоўнае. Свае радзіма – як маці. А чужак заўсёды чужак. Можаш на людзей крыўдзіцца, але не на радзіму. Запомні гэта, Уладзічак, я табе толькі добра жадаю*” [2, т. 1, 265].

Усё наперадзе – і радасці, і беды.
Браты Алесь (стаіць) і Яўген з бацькамі. Слуцк, 1929 г.

Вобраз маці, які ў дылогіі А. Адамовіча знаходзіцца ў цэнтры ўвагі, – сапраўднае мастацкае адкрыццё пісьменніка, што ўбачыў у Ганне Корзун сімвал беларускага характару. У іншых творах таксама прысутнічаюць вобразы маці і вобразы беларускіх жанчын. У апавесці “*Апошні адпачынак*” галоўны герой разважае пра фізічныя магчымасці чалавека і згадвае, як маці ратавала яго ад немінучай смерці: неверагодным намаганнем рассунула тоўстыя чыгунныя пруты агароджы, і ўражаны відовішчам карнік даў магчымасць хлапчуку ўцячы: “*Колькі разоў яна (мы не ведаем, колькі разоў) – гэтая звышсіла любові чалавечай – перамагала пагрозу, якая нависла над намі, людзьмі!*” [2, т. 2, 159].

У апавесці “*Венера, або Як я быў прыгоннікам*” апавядальнік, былы партызан-падлетак, на вака якога адбылася драма беларускай дзяўчыны Венеры Станкевіч, толькі праз гады зразумеў, што дзіцячая наіўнасць і казённы аптымізм не заўсёды могуць быць апраўданнем за колішнюю віну без віны, і спавядаецца перад такімі, як яна. Гэты твор па сутнасці – твор-пакаянне, своеасаблівы разлік з мінулым, без якога ў чалавека з добрай памяццю і сумленнем няма будучыні.

Вобраз уласнай маці Алесь Адамовіч яшчэ раз узнаўляецца ў апавесці “*Віхі*”, напісанай у жанры мастацкай аўтабіяграфіі: пісьменнік аддае даніну пашаны, любові і ўдзячнасці ўсім людзям, без якіх не ўяўляе самога сябе.

Літаратура

1. Адамовіч Алесь. Віхі. – Менск: Ковчэг, 2002.
2. Адамовіч Алесь. Избранные произведения: В 4 т. – Мінск: Маст. літ., 1995.
3. Адамовіч Анна. И так было каждый день // Нёман. 1999. № 10.
4. Пяцьдзсят чатыры дарогі. – Мінск: Маст. літ., 1963.
5. Жарикова-Тычыно З. Где золото роют в горах // Нёман. 1998. № 64.

Юрка (Юры Уладзіміравіч) Голуб нарадзіўся 20 кастрычніка 1947 г. у вёсцы Горна на Зэльвеншчыне. Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1970). Падчас вучобы быў удзельнікам універсітэцкага літаб'яднання "Узлёт". Працаваў рэдактарам у рэдакцыі літаратурна-музычных перадач на Гродзенскай абласной студыі тэлебачання, загадваў аддзелам культуры абласной газеты "Гродзенская правда", аддзелам мастацкага вяшчання Гродзенскага аблтэлерадыё, вёў перадачу "Гродзеншчына літаратурная".

Аўтар зборнікаў паэзіі "Гром на зялёнае голле" (1969), "Дрэва наваліцы" (1973), "Векапомнае поле" (1976), "Помню пра цябе" (1983), "У бары грыбы бяры" (1986), "Сын небасхілу" (1989), "Зажураны камень" (2002), "Брама зімы" (2004). Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў з 1971 г.

КВЯЦІСТАЕ ПОКРЫВА ДЛЯ ШТОДЗЁННАСЦІ

ПРА ПАЭТЫКУ ЮРКІ ГОЛУБА

На адной з літаратурных вечарынаў Аляксей Міхайлавіч Пяткевіч, міргнуўшы ў бок чыгальніка, Юркі Голуба, з зычліваю ўсмешкай шапянуў мне: "Голуб фармалістам стаў!"

Гэты эпітэт, некалі грозны, потым – небяспечны, а цяпер – жартаўлівы, шмат што нам гаворыць пра паэтыку аднаго з найлепшых сучасных беларускіх пісьменнікаў пакалення 1970-х гг., а таксама пра яе эвалюцыю. Толькі ў чацвёртым зборніку "Сын небасхілу" прызначылася тая непаўторная манера Юркі Голуба, якая дагэтуль эвалюцыянуе і паглыбляецца, але ўжо не змяняецца. Сапраўды, калі б паэт жыў на пачатку ХХ ст., дык імажыністы ці футурысты мелі б яго за лідэра. Голубава манера мне бачыцца ў дзвюх іпастасях.

Голуб – паэт тэхнічны. Гутарку пра Юркі Голуба трэба сапраўды пачынаць з формы. Можна нават сказаць – з формулы. Ягоны радок заўжды кароткі. Прынамсі, мала калі перасягае памер чатырохстопнага ямба. Найчасцей гэта ямба – трох- ці нават дзвюхстопны, досыць часта – дзвюхстопны анапест і зрэдку – трохстопны харэй. Аднак пры кароткім радку Ю. Голуб ужывае глыбокія каранёвыя рыфмы, што так і просяцца ў слоўнік: *закручана – заручыны, дрыжала – дырыжаблем, разбярам – набіраў, наракаць – на руках, скарбам – скабам, птулічын – трушчыў, вякоў – ваўкоў, парома – пароўну* і г. д. Тут у яго проста няма канкурэнтаў. Голубава рыфма займае ледзь не палову ягонага радка, кароткага ды рытмічнага, – і, натуральна, падпарадкоўвае сабе як вобразны лад, так і логіку рэчаў.

Такім парадкам, верш у паэта ўжо выракаваны на тое, каб быць метафарычным, асацыяцыйным, тэкст рухаецца парывамі, скокамі. Юрка Голуб не практыкуе нечаканых канцовак, парадаксальных замкненняў, але

затое пераход ад вобраза да вобраза ў яго парадаксальны і нечаканы. А каб не ствараць для сябе пракрустава ложа – імклівыя, іскрыстыя вершы аўтар перамяжоўвае спакойнымі, разважлівымі верлібрамі ды дасціпнымі трыялетамі, а санет – ігнаруе, што таксама немалаважна, я б сказаў – прынцыпова ігнаруе.

Голуб – паэт лірычны. Паэтаў і паэзію падпільнювае адна небяспека – рэзанёрства. Але ў Ю. Голуба такой хваробы няма і заваду: у яго не сустрэнеш ні зарыфмаваных разважанняў, ні прэтэнцыёзных афарыстычных канцовак. Ад гэтага засцерагае абраная ім паэтыка, а таксама прырода таленту – чыста лірычнага, далёкага ад штодзённай мітусні. Зрэшты, Юрка Голуб – лірык, але ні ў якім разе не пясняр "чыстай красы", ён не абмяжоўвае сябе ў выбары тэмаў, вобразных сродкаў, а проста заўжды мае справу з канкрэтнымі рэчамі, абставінамі – толькі не з ідэямі, не з развагамі. Можа, якраз таму Голубаў верш неак арганічна, нязмушана апалітычны.

І яшчэ, нельга не пагадзіцца з Міхасём Скоблам, што Юрка Голуб, пры ўсім сваім лірызме, ні ў якім разе не сентыментальны, а можа быць, нават халадкавы. Ягоныя вершы – гэта скразныя спадкаемцы класічных одаў. Не, не хваласпеваў, а таго ледзянога агню, тых узнёслых парыванняў, дзе звыклы свет становіцца непадобным да сябе самога. Такая паэзія, зырка і сцюдзёная, заўжды роўная сабе, як неба ў ясны дзень – ці спёка стаіць, ці мароз. Калі б мяне запыталіся, у чым сэнс Голубавай лірыкі, я адказаў бы: гэта яркае квяцістае покрыва, накіненае на шэрую паверхню нашага штодзённага жыцця, гэта будзённае наваколле, якое паэт абярнуў у свята.

Адзін з найхарашэйшых вершаў пра жанчыну, якія мне ведамыя з сусветнай паэзіі, – "Расчэсвала жанчына валасы..." Юркі Голуба. У жаночай тэме, можа, як нідзе правіўся паэтаў характар: ён не рассыпае эмоцыяў, не выказвае захаплення, ён стварае карціну, якая сама сабою выклікае ў нас эмоцыі ды захапленне, і, прачытаўшы раз у жыцці Голубаў верш, мы назаўжды застаёмся з гэтай карцінаю ў сэрцы, мы назаўжды ўзбагачаныя яшчэ адным адкрыццём.

Юры ПАЦЮПА.

На роднаслоўяўскіх старонках пра паэзію Юркі Голуба разважай у юбілейных "крэсках" Міхась Скобла (1997, № 10), пра трыялет як жанр у ягонай творчасці грунтоўна распавёў Ігар Жук (2006, № 5), і неаднойчы Голубавы вершы аздаблялі наш часопіс (1994, № № 3, 7-8, 9; 1995, № № 1, 6; 1997, № 10, тамсама змешчаны партрэт паэта на вокладцы; 2000, № 12; 2001, № № 3, 4, 6, 12; 2005, № 2; 2006, № 5).

Юрка ГОЛУБ

“НЯВЫЗНАНАЯ З ТАЯМНІЦ...”

* * *

Расчэсвала жанчына валасы.
І было расквечана на свеце,
І ляцелі промняў каласы,
І было святое на прыкмеце.

Радаснай валошкі касячок
Высыпаў на ўзмежак ад здзіўлення.
Колер меў такі ж і каснічок
У жанчыны на тугіх каленях.

Расчэсвала жанчына валасы
І сваёй уцехі не хавала.
Нібы бляск ад ранішняй касы,
Грабянька мільганне хвалявала.

Валасоў грымучы вадаспад
Заглушыў і водзукі, і гукі.
Словы узнікалі неўпапад,
Думкі разляталіся, як рукі.

Раніца, лагода, цішыня
Атулялі на краі сусвету
Воблака,
Жанчыну,
Птушаня.
...Несмяротнае было у гэтым.

ТРЫЯЛЕТ ПЯРСЦЁНКА

Пярсцёнак з каменьчыкам фальшу
Наўрад ці віну захаваў.
Дарэмна раней зухаваў
Пярсцёнак з каменьчыкам фальшу.
Аднойчы ён змахляваў
І сцяўся на пальчыку вашым...
Пярсцёнак з каменьчыкам фальшу
Наўрад ці віну захаваў.

СУСТРЭЧА

Мужчына цалуе жанчыну.
Над імі завіс снегапад,
І б'юцца па дзіўнай прычыне
Два сэрцы ўпапад-неўпапад.

Завяя з апекай неона.
Прамёрзлых галін лабірынт.
Няўжо іх былое дагоніць,
Як рэха ў забытым бары?

Ды раптам рука пацяжэе.
Пад грудзі жалёба наплыве.
Жанчыну ў павольным кружэнні
Ён помніць на юнай траве.

Яна не прасочыць за часам
І здзівіцца з тактам: ого.
І волас, як вестка, заўчасны
Засвечвае скроню яго.

СІНОПТЫКІ

Прагноз абяцаў мне
халады ў тваім
маўчанні,
туман у тваіх
учынках,
хмары на небасхіле
тваіх вачэй
і, нарэшыце, ураган
з перунамі і градам
у нашай хаце.
На шчасце,
нічагуткі не спраўдзілася.
Няўдзячная доля
ў сіноптыкаў.

ЗАДУМАНАЯ ЖАНЧЫНА

Сабраны запас акрас.
Запас жа бяды не чыніць.
І, можа, пра той запас
Задумалася жанчына.

У смутных усплёсках дзён
Спакой замяняе мару.
І кожны сабе жаадзён
Няўзнакі змяніцца з твару.

У поўдні жаночы век.
Пастава.
Загар.
Касынка.
Нябачная з-пад павек
Удалеч плыве касінка.

Мора замкнула шторм
І стала на варце думак.
А думаецца пра што?
Падумаў – як вецер дунуў.

Жанчыны глыбокі ўздых.
Пяскі, як вада, навокал.
Жыве не апошняй з тых,
Якія заўжды на воку.

Падвечар прыходзяць зноў
Загадкі –
Для сноў прычыны.
Як час, што ідзе на знос,
Задумалася жанчына.

Пра тое, як быць? Ці пець?
Пра тое, што можа стацца?
Пра тое, калі б паспець?
Пацешыцца і застацца?

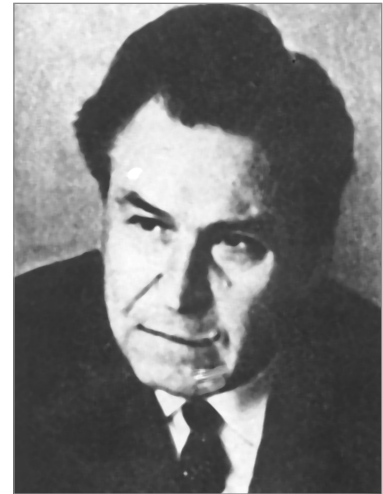
Вядомых няма крыніц,
Ніхто не адкажа чынам.
Нявызнаная з таямніц –
Задумалася жанчына...

ПАД ДАЖДЖОМ І СОНЦАМ ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ РАМАНА САБАЛЕНКІ

“Пад дажджом і сонцам” – так называецца адзін са зборнікаў Рамана Сабаленкі. Але героі яго твораў жылі не толькі пад дажджом і сонцам. Хранатоп іх бытавання надзвычай размаіты. Праз іх лёсы яскрава праглядваецца час – з яго рэвалюцыйнымі ўзрушэннямі, ваеннымі выпрабаваннямі, нягодамі і радасцямі мірнай стваральнай працы. Характэрна, што Р. Сабаленка заўсёды імкнуўся трымаць руку на пульсе часу. У пэўным сэнсе ён быў дзіцем сваёй эпохі, адпавядаў ёй, жыў і тварыў у ёй... Перыяд яго творчага спраўджання і актыўнасці адзначаны двума дзесяцігоддзямі (1950 – 1960-я гг.), часам, які можна ахарактарызаваць як толькі адносна спрыяльны для літаратурна-мастацкай дзейнасці. Гэты час скіроўваў шлях пісьменніка ў рэчышча як здабыткаў, так і значных стратаў. З аднаго боку, абсалютызацыя тэмаў (і як вынік – шматлікія недахопы: сюжэтная аморфнасць, павярхоўнае раскрыццё свету асобы), ідэалагічная заангажаванасць, падмацаваныя асабістай верай у ідэалогію або памылковай яе ідэалізацыяй; з другога – невымерная шчырасць, закладзеная аўтарам у мастацкае слова, вера ў гармонію, любоў да чалавека, глыбокі гуманізм.

Раман Карпавіч Сабаленка (псеўданімы: Р. Заравы, Раман Заравы, Ромуль Заравы; крыптанімы: Р. С., С. Р.) нарадзіўся 15 кастрычніка 1907 г. у вёсцы Сабалі Брагінскага раёна (на той час Рэчыцкі павет Мінскай губерні). Першую адукацыю атрымаў у аднаго вясковага настаўніка, які за невялікую плату вучыў у зімовы час дзяцей. Неўзабаве давалося спяцігаць краўцоўства і кавальскую працу. У 1924 г. закончыў школу сялянскай моладзі, у 1929 г. – Гомельскі педагагічны тэхнікум. У 1933 – 1935 гг. вучыўся на вячэрнім аддзяленні Гомельскага педагагічнага інстытута. У 1928 г. пазнаёміўся з Паўлюком Трусам. Той працаваў у газеце “Палеская праўда” (з 1938 г. – “Гомельская праўда”) і прыцягнуў Р. Сабаленку да супрацоўніцтва. “*Мо пад уплывам яго [П. Труса] у тое лета і сам пачаў складаць радкі*”, – напісаў пасля Раман Сабаленка ў “Аўтабіяграфіі”. Пасля службы ў Чырвонай Арміі (1929 – 1931) быў стылёвым рэдактарам у газеце “Палеская праўда”. Двойчы, у снежні 1933 г. і ў верасні 1937 г., яго беспадстаўна арыштоўвалі, але ў абодвух выпадках справы закрываліся, а Р. Сабаленка вяртаўся ў рэдакцыю. У гады вайны ўдзельнічаў у баях на Заходнім, Калінінскім і 2-м Прыбалтыйскім франтах. У 1942 г. адбыўся чарговы незаконны арышт з прысудам Ваеннага трыбунала да дзесяці гадоў пазбаўлення волі, яго, як і папярэднія,

Да 90-годдзя пісьменніка “Роднае слова” змясціла публікацыю “З родных крыніц: Успаміны пра земляка Рамана Сабаленку” Любові Касцючэнькі (1997, № 10).

адмянілі з-за адсутнасці складу злачынства. У пасляваенны час быў загадчыкам аддзела культуры, намеснікам галоўнага рэдактара баранавіцкай абласной газеты “Чырвоная звызда”. Пасля пераезду ў Мінск у 1953 г. працаваў у газеце “Калгасная праўда”, часопісе “Маладосць”, з’яўляўся намеснікам галоўнага рэдактара газеты “Літаратура і мастацтва”. “*Робота ў газеце для пісьменніка карысная*”, – прызнаваў Р. Сабаленка. Больш за дзесяць гадоў прысвечана ёй. Відаць, таму ў некаторых апавяданнях адчуваюцца ўплывы публіцыстыкі (“Аўтограф”). Жыццёвы шлях пісьменніка скончыўся 13 траўня 1975 г. (пахаваны на могілках у Заслаўі).

Раман Сабаленка спрабаваў сілы ў літаратуры яшчэ ў сярэдзіне 1920-х гг.: менавіта ў гэты час выйшла некалькі невялікіх нарысаў і заметак пра жыццё роднай палескай вёскі і навакольных паселішчаў. Але сапраўдны пачатак творчасці адносіцца да 1927 г. Менавіта тады ў газеце “Звызда” з’явіўся верш “Бялявы месяц з-за гары...”. Праз год у часопісе “Маладняк” быў надрукаваны верш “У зацішку вецер не шаволіць...”. Спробы ў лірыцы аформіліся пазней у паэтычныя зборнікі “**З родных крыніц**” (1950), “**Мая эстафета**” (1954), дастаткова няроўныя па мастацка-эстэтычных вартасцях: апяванне тагачаснай рэчаіснасці поруч з лірычнымі замалёўкамі родных палескіх краявідаў, успамінамі пра жахлівыя баі і франтавыя дарогі, роздумам над жыццём (вершы “Я схадзіў паўсвета”, “Лісты”, “Я салдат”, “Рачулка”, “Журавы” і інш.). Другі паэтычны зборнік мала дадаў да ранейшых здабыткаў. Да таго ж ні ў першую, ні ў другую кнігу не былі ўключаны найлепшыя даваенныя вершы: “Юнацтва ў дарозе”, “Гасцінец”, “Перастарка”.

Праца ў рэдакцыях газет паспрыяла нараджэнню прозы, пра што сведчаць зборнікі апавяданняў “**Жменя зярнят**” (1957), “**Сустрэчы**” (1958), “**Блакiтнае**

ззянне” (1959), “З пройдзеных дарог” (1962), “Палляўнічыя боты” (1962), “Пад дажджом і сонцам” (1966), аповесці “Каралінцы” (1960), “Трэці лішні” (1970) і інш.

Раман Сабаленка звяртаўся да маральна-этычнай праблематыкі (апovesць “Лора”), паэтызаваў вясковае жыццё (апovesць “Незамужняя ўдава”), апісваў сучаснасць, даваенныя падзеі на тэрыторыі Заходняй Беларусі (апovesць “Каралінцы”), грознае ліхалецце (“Золатам па мармуры”, “Пад адным шынялём” і інш.). Вайна ў пэўнай частцы праявілася ў творы Р. Сабаленкі не мае рэальнага хранатопу, паслядоўных прасторава-часавых увасабленняў. Яна жыве ва ўспамінах герояў апавяданняў, тых, хто калісьці перажыў гэтыя падзеі. Адсюль спецыфіка кампазіцыйнай будовы твораў, прысвечаных адлюстраванню вайны: ужыванне прыёму храналагічнай інверсіі як сродку вяртання ў мінулае (“Аўтограф”, “Сын”). Цікаваць выклікае апавяданне “Прамень у цемры нocy”. Гады палону і праца ў маёнтку фраў даюць зразумець галоўнаму герою, што мірныя жыхары Германіі – гэтакія самыя ахвяры фашызму, якія гублялі сваіх дзяцей і родных у бязлітаснай вайне.

Героі апавяданняў Р. Сабаленкі незвычайна чуйныя да прыроды. Так, у творы “Ліпа ля павароткі” дрэва ля Казіміравага хутара – повязь часоў. Але яго надламаная карэньне, вылупленае трактарам, што тырчала, нібы “фантастычныя рогі буйвалаў”, – гэта знішчэнне жывога свету, за які пакутуе герой: “Здаецца, падвалілі не дрэва, а нешта жывое. Быццам падчачілі і мяне...” [1, 220]. Лёс ліпы – лёс краіны з перакрэсленымі каранямі гісторыі, гістарычнай памяці і мінулага. Дарэчы, ліпа – любімае дрэва празаіка, да гэтага вобраза ён неаднаразова звяртаўся (“Пах ліповага цвету”, “Спатканне”).

Апавяданне “На Свіцязі” – лірычная замалёўка зацікаўленага гісторыямі свіцязянскіх рыбакоў збіральніка фальклору, напоўненая любоўю да беларускіх краявідаў і звязаных з імі паданняў і песняў. На старонках твораў Р. Сабаленка шчыра прызнаецца ў любові і да сястрыцы Беларусі Латвіі, якую схадзіў салдацкімі нагамі ў час вайны (“Дачка мора”, “Аўтограф”).

Даволі шырокае ўвасабленне атрымала і тэма кахання (апавяданні “Людка”, “Вясна прыйшла”). Нараджэнне ў душы маладога чалавека нясмелага і ўсёабдымнага пачуцця да любай дзяўчыны, вобраз якой суправаджаў яго, як прывід, малоецца ў апавяданні “Жаданы прывід”. Адзначаюцца спробы Р. Сабаленкі асэнсаваць мастацкую творчасць (“Дарога”).

“Менавіта ў малым праявіліся жанры выявілася пісьменніцкая ўвага да чалавечай псіхалогіі, яго ўменне ствараць складаны характары...” [2, 8]. Так, у апавяданні “Пасынак” пісьменнік выступіў знаўцам чуйнай дзіцячай душы, унутранага свету маленькага чалавека. Цікаваць да наваколля, шматлікія пытанні, на якія не знаходзіць адказу дарослы, і ўласная фантазія – з гэтага складаецца свет маленькай Стэлкі ў трыпціху “Дзед і ўнучка”, што адлюстроўвае

вобразнасць дзіцячага мыслення. Напісаны яшчэ ў пачатку творчага шляху “Апошні след” – спроба дакрануцца да псіхалогіі асобы з жыццёвай пазіцыяй: “кожны чалавек так ці інакш ідзе да свайго шчасця праз няшчасце другіх” [2, 308]. У гэтым апавяданні адлюстраваная праблема здрады.

Шэраг твораў – подых сучаснай аўтару рэчаіснасці. У цэнтры іх – чалавек працы, селянін, які не можа ўрасці карэннем у горад, адчуваючы там сваю нікчэмнасць, і з гэтай прычыны вымушаны пакінуць яго (“Тосць”). Адметныя апавяданні гумарыстычнага плана “Зацірка”, “Адам-перасмешнік”. Гумар тут поруч з размоўна-побытавай стыхіяй выступае сродкам стварэння індывідуалізаваных партрэтаў.

Аднак большасць твораў Р. Сабаленкі, нягледзячы на некаторыя здабыткі, характарызуецца адсутнасцю псіхалагічнага напавення, “ствараецца ўражанне... што празаік не прымушае мову служыць сабе і сваёй задуме... аўтара перамагае інерцыя звыклых стылёвых шаблонаў і інтанацый. Пісьменнік як бы перастае бачыць сваіх герояў і забывае на асаблівасці іх характараў...” [3, 154 – 155], а пачаткі апавяданняў абцягаюць больш, чым даюць канцоўкі. Часта аўтару не ўдаецца пазбегнуць схемаў. У сілу як суб’ектыўных, так і аб’ектыўных прычын ён не можа пазбавіцца велічы “бессмяротных ідэй” (апovesць “Блакітнае ззянне”, апавяданні “Знаходка на гарышчы”, “Пад чырвоным сцягам”). Гэты схематызм пазбаўляе творы мастацкай вартасці.

Раман Сабаленка вядомы і як аўтар аўтабіяграфічнай трылогіі “Іду ў жыццё”, якая складаецца з трох апovesцяў: “Юнацтва ў дарозе” (1958), “Выпрабаванне сталасці” (1961), “Былое застаецца ў сэрцы” (1965). У лёсе Макара Шыянкі ўзгадваецца жыццёвая дарога самога пісьменніка. “Я пісаў тое, што дыктавала мне маё сумленне...” [2, 196] – значыць Р. Сабаленка пра сваю трылогію ў адной з апovesцяў.

Апошняя ў творчай спадчыне стала кніга “Колерамі вяскі” (1975) пра дзеячаў беларускай культуры і літаратуры. Кожны з нарысаў, якія складаюць гэтую кнігу, – асобная жанравая яго разнавіднасць (нарыс-партрэт “Прага песні”, прысвечаны Генадзю Цітовічу, нарыс-успамін “Жыццё і песня” пра сустрэчы аўтара з Паўлюком Трусам і інш.). Гэтыя нарысы, як і найлепшыя апавяданні Рамана Сабаленкі, вызначаюцца выразнай шчырасцю, глыбінёй роздумаў, чысцінёй адчуванняў, багаццем, змястоўнасцю ўспамінаў.

Літаратура

1. Сабаленка Р. Роздум у дарозе: Апovesці. Апавяданні. – Мінск: Маст. літ., 1973.
2. Сабаленка Р. Творы. У 2 т. Т. 1: Апovesці. Апавяданні. Т. 2: Іду ў жыццё: Трылогія. – Мінск: Маст. літ., 1983.
3. Стральцоў М. Жыццё ў слове. – Мінск: Беларусь, 1965.

Таццяна АСТРОЎСКАЯ,
магістрант кафедры беларускай літаратуры
ГрДУ імя Янкі Купалы.

ВЕЧНАСЦЬ, УСТОЙЛІВАСЦЬ, ТАЯМНІЧАСЦЬ

СІНІ КОЛЕР У ПАЭЗІІ МАКСІМА ТАНКА

Колеранайменням паэты аддаюць асаблівую ўвагу, ствараюць пры іх дапамозе яркія вобразы, выяўляючы сваю індывідуальнасць, светаўспрыманне, адлюстроўваючы не толькі фарбы рэчаіснасці, але і складаныя змены настрою, пачуццяў, бо “любое эмацыйнае перажыванне імкнецца да таго, каб афарбавана ў свой колер усё наша светаўспрыманне”¹.

Паэтычная спадчына Максіма Танка (прааналізаваны яго паэтычныя творы²) прадстаўлена значнай колькасцю прыметнікаў са значэннем колеру – усяго 719 колеранайменняў, што дазваляе лічыць яго паэзію багатай на колеранайменні, паліхромнай. Мяркуем, што гэта абумоўлена ўплывам літаратурнай атмасферы пачатку ХХ ст., а прысутнасць у яго вершах самых розных колераў і іх адценняў можна патлумачыць шматпланавасцю і разнастайнасцю тэматыкі твораў мастака. Вядома, што мова паэтычнага твора можа надзвычай моцна ўздзейнічаць на чалавека, выклікаць зрокавыя ўяўленні і асацыяцыі, да чаго, уласна кажучы, і імкнецца Максім Танк.

І хоць сам паэт прызнаваўся ў вершы “Шматкаляровыя алоўкі”, што “Чырвоны – самы мой любімы, / Бо ў нас ён колерам заўсёды / Сцягоў і зор маёй радзімы, / Агнём у топках, сонца ўсходу”, усё ж, на нашу думку, асаблівую ролю і месца ў яго паэзіі займае сіні колер (зафіксаваны 82 разы) і яго адценні – блакітны (23), сіняваты (2), васільковы (2), цёмна-сіні (2).

Сіні – гэта колер, які ачышчае, з’яўляецца даволі моцным антысептыкам, “доруць адпачынак і спакой зроку ад яркага сонечнага святла”³. Гэта колер нашага неба, сімвал веры і вечнага заспакаення. Сіняя стужка ракі часу, якая паступова ўзыходзіць уверх, асвятляецца да блакітнага і белага – асновы сусвету, сімвалізуючы шлях духоўнага станаўлення. Можа, таму так шмат сіняга ў абразях і іншых рэлігійных атрыбутах хрысціянства. Сіні колер сімвалізуе вечнасць, устойлівасць, таямнічасць.

У Максіма Танка сіні колер перш за ўсё – сімвал гармоніі, спакою.

Каляронім *сіні*, а таксама вытворныя ад яго назоўнікі (*сінь, сінява, сінеча*) і дзеясловы (*сінець, сініць, ссінець*) нясуць найбольшую сэнсавую нагрузку і вылучаюцца сярод іншых каляронімаў сваёй разнастайнасцю ў стылістычных адносінах. Але, нягледзячы на гэта, пісьменнік у першую чаргу пераасэнсоўвае традыцыйныя для мастацкай літаратуры вобразы вады і неба (паветра), выяўляючы індывідуальнае бачанне свету пры апісанні згаданых стыхій. Максім Танк уключае сіні колер у фармаванне культуралагічных апазіцый “верх – ніз”, “нябеснае – зямное”. Акрамя стыхій вады і паветра, *сіні* вызначае колер раслін, адзення, вачэй і іншых рэчаў, прычым перадае ён не так колер усіх гэтых рэалій, як эмацыйнае асэнсаванне пісьменнікам кантэксту верша.

У паэта сінім колерам найперш вызначаецца рака: *Бо толькі недзе там, за родным Бугам сінім, / Вятры такія, што асушаць слёз патак* (“Рэпатрыянты”), *Бор сасновы, цёмнагрывы, / А за борам – сіні Нёман* (“Кукуруза”), *Чарнабровы і прыгожы / Плытагон на сінім Сожы* (“Рэчанька”), *Звонка над Прыпяццю сіняй / Вольная песня гучыць* (“Над Прыпяццю”) і іншыя; возера: *Наш край нарачанскі, / Край сініх азёраў* (“Наш край нарачанскі”), *І вячэрняе сонца, што адлюстравалася ў тонях, / У сініх азёрах маёй стараны – / Маёй Мядзельшчыны* (“На Мядзельшчыне”) і іншыя; неба: *Рассее ночка ў небе сінім гладкім / З каўша свайго мільёны светлых зор* (“Забудуцца нягоды, ліхалецці...”), *Гармонік гучны пад небам сінім / Нейкі музыка расцягнуў* (“Над возерам марское вока”) і інш. З ім звязана ўяўленне паэта пра вадзі: *сінія воды, сінія хвалі, сіні прыбой, сіні рачны перакат, сіні разліў хваль, сінія вочы краіны* і пад.

Калі сінім афарбаваны такія навакольныя рэаліі, як *неба, прастор, даль, вышыня*, то ў чытача адразу ўзнікае ўяўленне пра бясконцасць, бязмежнасць: *Дыхаюць грудзі шырай і шырай... / Сінім прасторам і даллю* (“Чорныя скібы”), *Рады мы сустрэчы і што зноў аблок / Праплываюць мірна ў сіняй вышыні* (“Зноў я на тых сцежках”).

Гэты колер дапамагае паэту стварыць малюнкi рознага часу сутак: *За ракою, за гарамі, можа, далей, / Адкуль чоўнам выплывае сіні дзень, / Чорнай хваляй-навальніцай войска Вяля / Залягло ў гавыле, ў лебядзе* (“Сказ пра Вяля”), *Калі сіні / Змрок запаўзае ў хату, / Ажываюць знаёмыя рэчы* (“Партызанскія забаўкі”). Такое ўжыванне відавочна выяўляе цесную сувязь сіняга са значэннямі “спакой, цішыня”. Выкарыстоўвае паэт сіні колер і пры апісанні начнага зорнага неба і зор: *Хлешча зор сініх лівень* (“Я заўсёды выходжу...”) і інш.

Падобныя словазлучэнні не так называюць, як характарызуюць, ствараюць выразны вобраз. Чытач уяўляе незвычайную прыгажосць малюнкаў рэк і азёр, бясхмарнай вышыні, сіні колер асацыюецца з цудоўным надвор’ем вясны ці лета. Гэтаму спрыяюць укрупненні ў вершы словазлучэнні кшталту *сінія ягаднікі, сінія зоры, сіні дым, сінія вочы, сінія парусы, сіні васілёк* і іншыя, а іх нярэдкае ўжыванне наводзіць на думку, што для М. Танка сіні колер з’яўляецца значна большым, чым толькі колер, ён становіцца своеасаблівым сродкам выражэння стану душы, выяўленнем духоўнасці. Бо чым жа яшчэ можна растлумачыць паслядоўнае выкарыстанне сіняга колеру для афарбоўкі пэўных рэалій: вачэй, парусоў і нават шоўку?

Нягледзячы на тое, што такія вобразы маюць пераважна дадатную канатацыю, часам з дапамогай сіняга ствараюцца малюнкi, якія “пранізваюць холадам”, выклікаюць непрыемныя эмоцыі: *Які ён [снег]*

быў сiні, / Калі замярзаў я / Ў пакоі настылым / Ці, беспрытульны, на вуліцы! (“Колер снегу”). Гэта не дзіўна, бо сiні колер псіхолагі адносяць да халоднай колеравай гамы.

З прыметнікам *сiні* паэт спалучае неспалучальныя ў звычайным маўленні словы, утвараючы адметныя аўтарскія метафарычныя эпітэты кшталту *сiнія песні*, *сiні шум*, *сiні гром*, *сiні перасвіст*, *сiні колер жалю*, *сiні ключ воблакаў*, *сiні дыван неба* і інш.

Блакiтны колер дапаўняе сiні і, як лiчаць коле-разнаўцы, з’яўляецца колерам эмацыйнасці, зносiнаў, стварае ўражанне лiгкасці, паветранасці, эфiрнасці, чысціні, а афарбоўка нашай аўры ў блакiтны колер азначае духоўнасць⁴.

У паэта ў блакiтны колер афарбавана найперш усё ж неба як месца Бога: *Я зразумеў, што магілы яго / Няма пад блакiтнаю неба дугой* (“На прасторах Альфельда”); рака: *Кажуць: Дунай блакiтны* (“Колер Дуная”), *А хваля блакiтнага Буга / Вянкi нашай дружбы злучае* (“На заходняй гранiцы”); возера: *А тут столькі сцежак усякіх, / Блакiтных азёр, пералесак...* (“У дарозе”). Адае ён перавагу блакiтнаму колеру і пры абмалёўцы пэўных рэалій: *блакiтная хустка*, у *блакiтнай вопратцы анёлаў*, *блакiтныя нiткi*, *блакiтны лён*, *даль блакiтных палёў* і інш. Як і каляронiм *сiні*, *блакiтны* выяўляе сувязь адпаведных вобразаў з цішынёй, спакоем: *Намаляваў мароз на шыбе / Дрымуць лес, а ў лесе тым: / Нябачаныя птушкi, рыбы, / Блакiтная глухая стынь...* (“Намаляваў мароз на шыбе...”). Дадзены каляронiм амаль заўсёды звязваецца са станоўчымі эмоцыямi, напрыклад: *блакiтнае ззянне вачэй*, *цёплы блакiт*, *бясхмарны і бяздонны блакiт*, *сонечны блакiт* і інш. Найбольшую цікавасць уяўляюць метафарычныя эпітэты, як *Граптам бачу: на рагу, / У прадаўшчыцы-маладзiцы, / Маю блакiтную тугу* – *Блакiт пралесак залаціцца* (“Пралескі”), *Смык ластаўкай чорнай наўскос рассякае / Экран тэлевізара – неба шкляннае, / Якое блакiтнаю скрыпкай iграе, / Звініць, як сапраўднае, як веснавое* (“Смык ластаўкай чорнай наўскос рассякае...”), дзе знаходзяць адлюстраванне асаблівых асацыяцый аўтара, выяўляецца яго iндывидуальнасць.

Сустрэкаюцца ў Максіма Танка – праўда, у адзiн-кавых выпадках – прыметнiкі *сiняваты*: *Распагодзiўся неба прастор сiняваты* (“Пчалiны звон”); *васiльковы*: *Стараюцца шар васiльковы надуць* (“Шары”), *Бо шляхі і крыніцы, / Нават сны, як зарой, / Абвяла чараўнiца / Васiльковай каймой* (“Яна хату бяліла”); *цёмна-сiні*: *Ёсць у iм глыбiня цёмна-сiняга мора* (“Партыя”). Паэт стварае свой, аўтарскі колер – *сiне-залаты*: *Хвалюе радасны птушыны хор, / Што пачынае на зары звiнец, / Будзiць лугоў, будзiць палёў прастор / І неба сiне-залатую брэдзь...* (“Журавiнавы цвет”).

Колеранайменнi ў паэзіі Максіма Танка не толькi абазначаюць колеры прадметаў і з’яў навакольнай рэчаіснасці, але і дапамагаюць раскрыць задуму аўтара і асаблівасці яго разумення тых або iншых з’яў і падзей. Найменнi сiняга колеру і яго адценняў надаюць пэўныя адметнасці ўспрымання як канкрэтным паняццям, так і цэлым творам. З iх дапамогай паэт стварае яркiя вобразы, выяўляе неардынарны характар свайго мастацкага мыслення, “колеры ўздзейнічаюць на душу: яны здольныя выклікаць пачуццi, абуджаць эмоцыі і думкi, якiя нас супакойваюць або хвалююць, яны прымушаюць смуткаваць або радавацца”⁵.

¹ Серов Н. Хроматизм мифа. – Ленинград: Васильевский остров, 1990. С. 19.

² Гл.: Танк М. Збор твораў: У 6 т. – Мiнск: Маст. лiт., 1978 – 1979.

³ Гоникман Э. Лечебная радуга камня: Каменная цветотерапия. – Мiнск: Центр народной медицины “Сантана”, 1992. С. 77 – 78.

⁴ Тамсама.

⁵ Ляшчынская В. Каларатывы ў паэзіі Янкi Купалы // Актуальныя праблемы выкладання мовы і лiтаратуры ў сярэдняй і вышэйшай школе: Матэр. Рэсп. навук. канф. / Пад рэд. У. Каялы, Т. Тамашэвіча. – Гродна: ГрДУ iмя Янкi Купалы, 2003. С. 288.

Ганна ВОЛКАВА,
выпускнiца фiлалагiчнага факультэта
Гомельскага дзяржаўнага унiверсiтэта iмя Ф. Скарыны.

*Артыкул рэкамендаваны да друку доктарам
фiлалагiчных навук Вольгай Ляшчынскай.*

Максiм ТАНК

КОЛЕР СНЕГУ

*Нiчога больш рознакалёрнага,
Як узмяцелены снег,
Я не знаю.*

*Якi ён быў сiні,
Калi замярзаў я
Ў пакоі настылым
Ці, беспрытульны, на вуліцы!*

*Якi быў ружовы,
Калi я страсаў яго з плеч
Той, што прыносіла iмчасце!*

*Якi ён быў чорны,
Калi замятаў
След расстання з радзiмай!*

*Якi быў чырвоны
На брустверах нашых акапаў!*

*Якi быў iскрысты і светлы,
Калi яго дзеці
Прыносілі мне ў падарунак!*

*Вось так і не знаю,
Якi колер снегу
Сапраўдны.*

Юрый БАБІЧ

“АГНЯВЫЯ ВАЛАКОНЦЫ ТКУЦЦА Ў ШОЎК ЧЫРВОНЫ” ЧЫРВОНЫ КОЛЕР І ЯГО АДЦЕННІ Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

Чырвоны колер побач з белым з’яўляецца найбольш частотным у творах беларускіх пісьменнікаў. Яго значэнне перадаецца або непасрэдна каляронімам *чырвоны*, або іншымі словамі ці словазлучэннямі. Пры гэтым выяўляецца багацце і разнастайнасць адценняў колеру, што дапамагае дасягнуць незвычайнай вобразнасці апісання. Напрыклад, у мове твораў **Якуба Коласа** выкарыстаны 33 розныя назвы чырвонага колеру і яго адценняў.

Для больш дакладнай характарыстыкі пэўнага прадмета ці рэаліі пісьменнікі часта ўводзяць у кантэкст складаныя колераабзначэнні, здольныя максімальна поўна перадаць найдрабнейшыя нюансы колеру. Гэта не толькі дазваляе паказаць афарбоўку адпаведнага прадмета, але і выяўляе аўтарскую спецыфіку бачання свету ў колеры. Асабліва цікавыя, на наш погляд, пейзажныя замалёўкі, апісанне розных прыродных рэалій. Так, у Я. Коласа чытаем: *Калі ў агністым мароз троне, / У крывава-багравай заслоне...; Неба зараз жа выслала з-за цёмнага краю зямлі яшчэ аднаго дазорцу – крывава-чырвоны, сцяты баханец-месячык; Бледна-чырвоныя палосы агню ўспыхваюць тут і там...; А захад – празрыста-чырвоны, Зіхціць-струменіць ззянне кропель / У ясна-багрыстым патопе...; Ці не прыгожа ў кроплях роскі / Гарыць-ірэдзіцца дрыгаценне...; Сноп праменняў, пышна ўзняты, / Сее бляск-чырвоныцы.*

Як бачна, пісьменнік па-майстэрску карыстаецца багатым патэнцыялам кампазітаў са значэннем чырвонага колеру. Зрэшты, больш правільна будзе сказаць, што не толькі карыстаецца, але і сам стварае складаныя словы для перадачы самых розных адценняў. Мы можам лёгка скласці зрокавае ўяўленне яснага зімовага дня, калі мароз у *крывава-багравай заслоне*, або пераднавальнічнага часу, калі неба расквечваюць *бледна-чырвоныя палосы агню*. Цікава, што *крывава-багровы* – гэта ‘густа-чырвоны, пурпуровы’. У сваю чаргу ‘пурпуровы’ – ‘ярка-чырвоны з фіялетавым адценнем’. А паколькі *кывавы* – таксама ‘ярка-чырвоны’, то абедзве часткі кампазіта фармальна маюць аднолькавае значэнне, але ў коласаўскім радку такім нетыповым спалучэннем ствараецца не нейкі алагізм, а яскравы і запамінальны вобраз. Пры гэтым аўтар не абмяжоўваецца каляронімамі-прыметнікамі і ў некаторых выпадках выказвае сваё замілаванне прыроднымі рэаліямі праз дзеясловы і назоўнікі з колеравым значэннем. Але калі параўнаем, у прыватнасці, два апошнія фрагменты, то заўважым, што колеравая прымета выяўляецца па-рознаму. Дзеяслоў *гарыць-ірэдзіцца* стварае па-сапраўднаму дынамічны малюнак, дзе прымета знаходзіцца ў развіцці, у руху. *Ірэдзіцца* – вылучацца сваім ярка-чырвоным колерам, а першая частка – *гарэць* – яшчэ больш узмацняе адценне чырвонага. Складаны назоўнік *бляск-чырвоныцы* сам па

сабе, наадварот, адлюстроўвае апрадмечаную, статычную прымету, але дзеяслоў *сее* дазваляе ўспрымаць малюнак як дынамічны. Пейзажныя замалёўкі ў Я. Коласа набываюць асаблівую вобразнасць і маляўнічасць, калі ў тэксце ўжываюцца колеравыя або колера-светлавыя спалучэнні. Гэта нібы расквечвае фрагмент рознымі адценнямі чырвонага, усё гарыць, ззяе, пераліваецца: *Агністая чырвань на ўсходзе / Адсвечвае, грае пажарам; Залатая чырвань лістоў нерухліва звісае на купчастых галінах высокіх дрэў; Чырвань лясоў, што на сонцы ўвосень гарыць; Крывава-чырвань агністымі снапамі раскідалася па небе; Крывава-багра страхотных пажараў / Злавесна дрыжала, гайдалася ў хмарах.* Сінтагмы *кывавая чырвань і кывавая багра* дастаткова блізкія па значэнні: *кывавы* – ярка-чырвоны, *багра* – густа-чырвоны, пурпуровы. Але ў мастацкім радку яны ўспрымаюцца па-рознаму, выклікаюць розныя асацыяцыі. Падобныя камбінацыі, на думку расійскай даследчыцы Л. Яромінай, можна разглядаць як метафарычныя эпітэты, дзе ‘галоўным становіцца прыныцп канкрэтызацыі’ [4, 144]. Уласна метафары са значэннем чырвонага колеру і яго адценняў найчасцей апісваюць усход сонца, пачатак дня: *Агнявы абрус глыбінь багровых; Агнявыя валаконцы ткуцца ў шоўк чырвоны; Грае чырвань на ўсходзе; Вянок чырвоны / Рассцеле сонца на загоны; Чырвоным пажарам загарыцца край неба; Чуць гарыць усход нябёс.* У прыведзеных метафарах выразна прасочваецца асацыяцыйная сувязь з агнём. Агонь як адна з зямных стыхій набывае ў Я. Коласа новую якасць, з’яўляецца аб’ектам аўтарскага захаплення і сродкам дасягнення вобразнасці. Адным з ключавых слоў тут выступае дзеяслоў *гарэць*, што адлюстроўвае дынамічны характар прыметы. ‘Асацыяцыйныя сувязі паміж гэтымі вобразамі сталі з часам такія цесныя, – адзначае беларуская даследчыца А. К. Юрэвіч, – што дастаткова ў вершы з’явіцца аднаму з іх, як у свядомасці ўзнікае абавязкова і другі вобраз’ [3, 36 – 37]. Аналізуючы згаданую групу каляронімаў, варта адзначыць, што амаль ва ўсіх выпадках яны маляўніча апісваюць усход сонца. Пісьменнік зачараваны гэтым відовішчам і такую сваю зачараванасць даносіць да чытача. Тут дарэчы будзе прыгадаць меркаванне беларускага літаратуразнаўца А. Бельскага, які сцвярджае, што ‘Коласаў пейзаж світальнай пары струменіць зыркмі фарбамі, колерамі, ён пакідае ўражанне незвычайнай, грацыёзнай жывапіснасці. Усход сонца – урачыста-велічная і, разам з тым, таямніча-мудрая, вельмі суладная з’ява прыроды’ [2, 25]. Падобныя пейзажныя малюнкi выразна выяўляюць эстэтычныя густы аўтара, у нейкай ступені адлюстроўваюць агульныя асаблівасці нацыянальнага ўспрымання прыродных рэалій.

Дастаткова частотным элементам кода ‘чырвоны’ пры пейзажных замалёўках, апісанні стыхій ў Я. Коласа выступае каляронім *ружовы* (‘светла-чырвоны’): *Можжа і надзею страціла яна [Прыпяць] вынесці хоць калінебудзь гэта мора цёмна-ружовай вады з неабсяжных балот Палесся; Людзі прачыналіся, пазіралі ў вокны і,*

Колеракод “белы” асвятляўся на прыкладзе мовы твораў Якуба Коласа сёлета ў сакавіцкім і красавіцкім нумарах часопіса.

уражаныя **чырванавата-ружовым** колерам, разлітым на дварах і стрэхах будынкаў, выбягалі на двор; Крывава-агністыя снапы і нерухомыя бледна-ружовыя слупы свідравалі начную цемру; Хмары шырокаю сцяною засланялі неба і выбухалі кунчастымі клубкамі **бела-ружовых** воблакаў...; А колер – то цёмны, то **светларумяны**. / Ад яснага неба, ад чыстай паляны.

Колераэлемент “ружовы” ўтварае колера-светлавая і светла-колеравая кампазіты. Пры гэтым звяртае на сябе ўвагу асаблівасць коласаўскага бачання колеру. Калі словы *бела-ружовы* і *бледна-ружовы* адлюстроўваюць у пэўным сэнсе рэальную афарбоўку, то лексема *чырвона-ружовы* якраз выяўляе індывідуальна-аўтарскае ўспрыманне фарбаў. Бо калі раскласці на асобныя кампаненты значэння апошні кампазіт, атрымаем “чырвона-светла-чырвоны”, дзе дамiнуе чырвоны з нязначным адценнем светлага. Таксама дакладна пісьменнік перадае адценне чырвонага праз лексему *чырванавата-ружовы*, дзе суфікс **-ават** характарызуе непаўнату якасці – няпоўны колеравы тон. *Чырванаваты* – не проста чырвоны, а “крыху, злёгка чырвоны”. Гэта своеасаблівае “семантычнае ўзаемапранікненне” паміж суфіксам і асновай (праф. У. Вінаградаў), якое ў дадзеным выпадку выразна акрэслівае колер.

Шырокія выяўленчыя магчымасці элементаў кода “чырвоны” прадуктыўна выкарыстаны і **Максімам Багдановічам**. У яго таксама часта аб’ектам эстэтызацыі становяцца ранішняя зара, усход, заход сонца, іншыя прыродныя рэаліі: *У поўначы астры ў саду расцвілі, / Убраліся ў росы, вянкі заплялі / І сталі ружовага ранку чакаць, / У вясёлку калёраў жыццё ўбіраць; Вечар на захадзе ў попеле тушыць / Кучу чырвоных кавалкаў вугля...; А к ночы свой чырвоны веер / У небе сонца разварне; І грозны вечара пажар / Палаў між бура-шызых хмар; Калі патроху чырванелі чаромха, ліпа, стройны клён...; Завялі й плачуць астры пад акном / І долу сыплюцца пунсовыя пялёсткі; На дне душы звіваецца ў радасць / Журба пунсовая асенніх журавін; Пурпурам сыплюцца ў цёмныя хвалі / Перлы-каралі; Але вось наветра рассякае / Агністы меч і зіхаціць вясёла*. Раніца, нябеснае свяціла, кветкі, ягады – усё гэта займае важнае месца ў моўнай карціне навакольнага свету паэта, а таму патрабуе дакладнай характарыстыкі. Тут розныя назвы адценняў чырвонага колеру не толькі дапамагаюць перадаць індывідуальна-аўтарскае ўспрыманне асяроддзя ў фарбах, але і маюць насычаную яркую карціну, дзе кожнае слова адлюстроўвае свой непаўторны нюанс афарбоўкі: *ружовы* – светла-чырвоны, *пунсовы* – ярка-чырвоны, *пурпур* – ярка-чырвоны з фіялетавым адценнем, *агністы* – які свеціцца, як агонь. Чаго варты толькі адзін радок: *Журба пунсовая асенніх журавін*, дзе колер восеньскіх ягад па-мастацку знітаваны з псіхічным станам лірычнага героя і выяўляе пэўныя элементы сімвалікі. Паэтычны вобраз восені ў мастака ў значнай ступені асацыюецца з чырвоным спектрам фарбаў, што дазваляе пазбегнуць адчування імклівага сыходу цёплых дзён, згасання прыроды. Прычым найчасцей колеравая прымета не статычная, а знаходзіцца ў руху, у развіцці. Такі дынамічны кантэкст ствараюць дзеясловы, што ўжываюцца разам з каляронімамі і ўспрымаюцца як адно цэлае: **чырвоны веер сонца разварне; грозны вечара пажар палаў; чырванелі чаромха, ліпа, клён; пурпурам сып-**

люцца перлы-каралі і г. д. Мы лёгка можам уявіць усё апісанае, убачыць багатую гаму чырвоных фарбаў на небе ці на зямлі. Тут М. Багдановіч выступае як сапраўдны мастак-каларыст, чыя творчасць “як цудоўны дэямент, блішчыць усімі фарбамі і адценнямі для чужых сэрцам, для тых, каму дорага сапраўдная паэзія, п’явучае і сардэчнае беларускае слова” [1, 5].

У сістэме выяўленчых сродкаў **Паўлюка Труса** колеракод “чырвоны” адыгрывае істотную ролю. І таксама цэнтральнае месца займае пейзажная характарыстыка, эстэтызацыя прыродных рэалій: **Залаціста-ружовым** пярсцёнкам / Сонца выплыла з-за бору; *Яшчэ зары пунсова-сіняй / Не ўспела чырванню адбіць; ...дым на крывава густым небасхіле; Зара ружовая абуджвае далі...; І ў палёх, палёх, / Пад агнём зары / Ў тую ноч цвілі / Ў ярах явары; Зыходзіў месяц на даліну / Ў вянку малінавай журбы; А ў даліне ў цішы / Чырвань-кветкі цвілі; У ружова-мутным футарале / Месяца сузорысты вянок / Буйныя пацеркі-каралі / Каціў на жвірыстае дно; Мяне адно суцешыць, / Што будзе радасць скрозь / Цвісці і пунсавець*. Звяртаецца ўвага на час сутак, які характарызуецца паэтам у незвычайна вобразнай форме. Гэта або ўсход сонца (яшчэ не светла, цёмнавата), або непасрэдна ноч. Можна меркаваць, што ноч займае асаблівае месца ў мастацкім мысленні аўтара, зачароўвае яго сваёй таямнічасцю, вабіць да сябе. Таму такая разнастайная і колеравая палітра: *пунсова-сіні, ружовы, ружова-мутны, малінавы (цёмна-чырвоны)*. Адзначым таксама, што ў большасці прыведзеных фрагментаў ужываюцца словы з прасторавым значэннем: *даль, даліна, скрозь, небасхіл*. Каляронімы, такім чынам, адлюстроўваюць аўтарскае бачанне свету не толькі ў пэўны час сутак, але яшчэ і ў прасторы, у вязмежжы. Гэта, на наш погляд, важная дэталі ў сістэме мастацкіх сродкаў Паўлюка Труса.

Асобна варта сказаць пра чырвоныя фарбы, якія дапамагаюць у характарыстыцы персанажа: *...личыра пунсавеюць / І дагараюць у замечях пустых; ...личыра пацалуе / Вішнёва-сочны яе твар; Вось чаму смуглявае аблічча / Будзе ружаю ў снезе пунсавець; І барвовасць красы, / Дум цярновы вянок / Прынясе ў адзінокі мой церам*. Можна сцвярджаць, што жаночыя вобразы патрабуюць ад аўтара надзвычай скрупулёзнага выбару колераабзначэнняў, вытанчанасці ў іх перадачы. Гэта з поспехам удаецца паэту. Так, сінтагма *вусны пунсавеюць* можа ўспрымацца не толькі як указанне на колер, але і, магчыма, на псіхічны перажыванні гераіні ў пэўны момант. Спалучэнні *вішнёва-сочны твар* і *барвовасць красы* сведчаць пра здаровы, прыемны выгляд дзяўчыны, пра своеасаблівы аўтарскі эталон прыгажосці. І яркія, насычаныя чырвоныя фарбы дакладна выяўляюць мастацкую задуму Паўлюка Труса, перадаюць яго колеравую карціну свету.

Багаццем і разнастайнасцю адценняў чырвонага колеру характарызуюцца творы **Уладзіміра Караткевіча**. Каляронім *чырвоны* і яго элементы згадваюцца больш чым 1200 разоў, што само па сабе сведчыць пра важнасць дадзенага колеракода ў сістэме колерапісу мастака слова. Акрамя прыметніка *чырвоны* аўтар ужывае колераабзначэнні *чырвона-цагляны, пурпурна-чырвоны, іржава-чырвоны, сіне-чырвоны, залаціста-чырвоны, бронзава-чырвоны, бура-чырвоны, дзіка-чырвоны, медна-чырвоны, дымна-чырвоны, рас-*

калена-чырвоны, бела-чырвоны, празрыста-чырвоны, вінна-чырвоны, крывава-чырвоны. Надзвычай прадуктыўнымі з'яўляюцца колераэлементы *барвяны* – *зырка-барвяны, дымна-барвяны, цёмна-барвяны, цымяна-барвяны, аранжава-барвяны, трывожна-барвяны, густа-барвяны, жоўта-барвяны; ружовы* – *жаўтавата-ружовы, бурытынава-ружовы, празрыста-ружовы, бледна-ружовы, слаба-ружовы, бела-ружовы, перламутрава-ружовы*. Сярод іншых назваў адценняў чырвонага У. Караткевіч часта ўводзіць у кантэкст словы *пунсовы, пурпурны, рубінавы, бардовы, малінавы, гранатавы, агнявы, вішнёвы*. Пры гэтым, як і ў творах іншых пісьменнікаў, асабліваю цікавасць выклікаюць пейзажныя замалёўкі, апісанне ўсходу і заходу сонца: *Агнявыя слупы гулялі ў небе; Сонца на хвіліну прарвала дзённы змрок і заліло яго крывавай барваю; У барвяным зарыве здаваліся ружовымі белья святкі, вайлакі і магеркі хлопцаў; А панаваў у той час над зямлёю бог грывотаў, дымна-чырвоны Пярун; Сядала пурпуровае сонца; Цёплы жнівеньскі дзень ружавее над пушчаю; Чырвань вечара на самотных званіцах; Ноч прыйшла да зямлі на статканне, / Захад скончыў агнём палаць; І віецца на гарбах і між іх сцежка, ныраючы ў малінавыя разлівы канюшыны; Лімонныя, барвяныя, іржава-чырвоныя лісты клёнаў стракатай мазаікай ляжалі на зямлі; Вячэрняя зара разлілася на паўнеба, стылая, дзіка-чырвоная, пагрэзлівая; У полі ставала ўсё больш ценю: пранізіліва-чырвоны месяц ужо напалову схавалася за пушчу; Лес быў увесь засыпаны звонкай сухой лістотай, залатой, іржавай, чырвонай, вішнёвай; Уначы над Карадагам узьдзе месяц, асвеціць воблачкі, і кожнае зазьяе празрыстым, слаба-ружовым і вінным, жамчужным святлом – як сердалік. Выразна відаць, што пісьменнік надзвычай скрупулёзна падыходзіць да выбару кожнага адцення, найбольш дакладнага ў пэўнай канкрэтнай сітуацыі. І неба, і зямля пераліваюцца рознымі колерамі, афарбоўка змяняецца ў залежнасці ад часу сутак, ад надвор'я і настрою персанажаў. Урэшце, гэта падкрэслівае нейкую важную дэталю ў развіцці сюжэта, падрыхтоўвае чытача да адэкватнага ўспрымання фрагмента.*

Пісьменнік са своеасаблівай вонкавай лёгкасцю падае нам партрэтную характарыстыку сваіх герояў, апісвае іх псіхічны стан. Зрабіць гэта без колеравай лексікі наўрад ці было б магчыма. А так мы дастаткова выразна бачым і знешні выгляд, і перажыванні, нерваванні дзейных асоб твораў: *Чырвоны, як памідор, твар “апостала Тумаша” пачырванеў яшчэ больш; Карніла наліўся барваю; Трывожна-барвяны твар схліўся над струнамі; Пукатыя гіганцкія вочы адбівалі святлом, гарэлі барвяным агнём; Танюкця, як пруюцікі, бронзава-чырвоныя ад сонца рукі сціснулі пляшку з рэштай вады; Аблічча бура-чырвоная, нібы загарэў, нягледзячы на зіму; Алесевы шчокі запунсавелі; Алесь аслупянела глядзеў на незнаёмы твар, ружовы ад сну; Празрысты нос медыкуса стаў малінавым: гэта быў яго манер чырванець; Яша густа пачырванеў; Яна не ведала, ці прыгожае гэта ўсё: матавыя-белы, з празрыстым глыбінным румянцам твар. Як відаць, для творчай манеры У. Караткевіча характэрны надзвычай шырокі дыяпазон колераабзначэнняў, асобныя з якіх можна лічыць індывідуальна-аўтарскімі. Гэта ў першую чаргу датычыцца кампазітаў, што аб'ядноўваюць у адным цэлым словы з розным значэннем і розным колеравым тонам. Тут*

пісьменнік выявіў сябе як здольны мастак, тонкі назіральнік і эстэт.

Колеракод “чырвоны” з'яўляецца досыць частотным і ў мове твораў **Пімена Панчанкі**. Апрача непасрэдна лексемы *чырвоны* паэт ужывае шэраг назваў адценняў, у прыватнасці *ружовы, барвовы, малінавы, рубінавы, пурпуравы, макавы, вішнёвы*. Праўда, у шэрагу выпадкаў каляронім *чырвоны* не рэалізуе непасрэдна значэнне колеру, а адлюстроўвае прыналежнасць да адпаведнай палітычнай плыні: *Тут сонцу заўсёды палымнець / На гэтым граніце чырвоным; І сцяна Крамля, як сцяг чырвоны, / І музей чырвоны Львіча; Хай даведаюцца людзі, / Як байцоў чырвоных любяць; Умее народ будаваць, / Адданы чырвонаму сцягу да рэшт*. Тут наўрад ці выпадае гаварыць пра істотны вобразны патэнцыял колераабзначэння, бо характарызуецца пэўная гістарычная рэалія і мы не суадносім прыметнік *чырвоны* непасрэдна з колеравай прыметай. І зусім па-іншаму ўспрымаюцца каляронімы пры апісанні прыродных з'яў, пейзажу, дзе вобразнасць, маляўнічасць выходзяць на першы план: *Мяне сустракала гасцінна, як сына, / Палессе ягаднымі лясамі, чырвонымі паясамі; На рабінах – чырвоны агонь; Чырвоныя гронкі, як раны, снегапад забінтуе. Але варта адзначыць, што ўласнакодавы каляронім *чырвоны* паводле частотнасці істотна саступае ў П. Панчанкі сваім колераэлементам, якія і нясуць асноўную вобразную нагрукку пры пейзажных замалёўках: *Ноч канае ў цёмным завуголлі, / Слуп барвовы сонца ўстае; Барвовы лівень жнівеньскай зары, / І песня чутна – / А ў бары, бары...; А там на схілах – пурпуравы мак; Зямля маладая спрасоння / Дыміцца ружовай зарой; Як плаўлены метал у чане, / Гарыць ружовы край нябёс; Асыпаецца ў шклянныя лужы / З неба рубінавы град; Цярушацца зоры рубінавым снегам; Я люблю старых заводаў цэхі / У святле рабінавай зары; Адгрукі гром. Адгаманіла лета / На мове зор малінавых і кветак; Расой, як жэмчугам, акроплены мурог, / Гарыць зары малінавая стружка.**

Як можна заўважыць, П. Панчанка па-майстэрску выкарыстоўвае багаты патэнцыял кода “чырвоны”, уводзячы ў паэтычны кантэкст розныя яго элементы, назвы розных яго адценняў. Аўтар сярод іншага захапляецца ўсходам сонца, пачаткам новага дня. Тут і ўрачыстасць, і непаўторнасць, і нават нейкая таямнічасць. Відавочна, само паняцце ўсходу сонца мае для мастака нашмат большы сэнс, чым звычайная штодзённая з'ява. Гэта важны канцэпт у яго творчасці, які адпаведным чынам і афармляецца.

Чырвоны колер і яго адценні ўжываюцца паэтам і пры партрэтнай характарыстыцы персанажа. Тут П. Панчанка не толькі выяўляе сваю назіральнасць, здольнасць перадаць спецыфіку колеру ў пэўных умовах, але і дае чытачу зразумець сваё замілаванне героем, а найчасцей – гераніяй: *З вішнёвымі губамі дзяўчына вунь ляціць; Ты прайшла з касою чорнай / Пад малінавым берэтам. У апошнім выпадку маем справу з двума колераабзначэннямі, што дае нам надзвычай дакладную партрэтную характарыстыку дзяўчыны.*

Такім чынам, матэрыял выразна сведчыць, што колеракод “чырвоны” выступае важным кампанентам панчанкаўскай вобразнасці. І, як правіла, паэт

аддае перавагу не чыстаму чырвонаму колеру, а яго адценням.

Незвычайнасцю, глыбокай лірычнасцю прывабліваюць вобразы роднага краю, створаныя **Іванам Шамякіным**. Значэнне чырвонага колеру перадаецца шматлікімі лексемамі, кожная з якіх нясе істотную сэнсавую і выяўленчую нагрузку. Усход, заход сонца, краявіды – усё гэта з’яўляецца важным кампанентам мастацкага цэлага, дапамагае правільна ўспрыняць ролю пэўнага фрагмента ў межах твора. Аўтар дэманструе сваю назіральнасць і талент сапраўднага мастака, калі выбірае патрэбнае ў дадзены канкрэтны момант колераабзначэнне: *На адным з узгоркаў стала маладая асінка, амаль уся ўжо чырвоная; Неба на ўсходзе стала ярка-ружовым; Вялікі, ярка-чырвоны, быццам абмыты шар выкаціўся з хмар; Павольна зга саў летні дзень, толькі заход здаўся Сашы занадта пунсова-кыравым; Неба на паўднёвым захадзе гарэла барвова-фіялетавым агнём; Месячык заліваў матавым святлом бяскрайнюю прастору поля; Лісце хутка абсыхала, падымала вострыя зубчыкі ўгору, мяняла колер з ярка-зялёнага на зялёна-матавы*. Выклікае несумненную цікавасць спецыфіка аўтарскага бачання свету ў колеры. Так, кампазіт *пунсова-кыравы* можа быць пададзены як ‘ярка-чырвоны – ярка-чырвоны’, паколькі абедзве лексемы маюць фактычна аднолькавае значэнне. У мастацкім жа радку праз розныя словы з падобнай семантыкай ствараецца яркі і запамінальны вобраз, усё нібы з’яе ў ярка-чырвоным бляску. Іншы складаны прыметнік *барвова-фіялетава* рэалізуе значэнне ‘густа-чырвоны – сіні з чырванаватым адценнем’ і суправаджаецца непасрэдна сінтагмай *гарэць агнём*. Пабудаваная такім чынам колеравая метафара надзвычай дакладна апісвае прыродную з’яву, якая захапляе пісьменніка і перадае гэтае захапленне чытачу. У апошнім прыведзеным мікракантэксце аўтарам дэтальна перададзена змяненне колеравага тону ад *ярка-зялёнага* да *зялёна-матавага*, дзе “матавы” – ‘няяркі, мяккі’. Тут І. Шамякін паўстае перад намі як таленавіты пісьменнік-каларыст, здольны ахарактарызаваць самыя дробныя нюансы афарбоўкі, што ўрэшце дадае фрагменту зрокавасці і нагляднасці.

Асобна варта спыніцца на шамякінскай манеры паказу партрэта героя ў колеры. Пісьменнік не толькі імкнецца перадаць вонкавую афарбоўку адзення ці колер валасоў, але і адлюстроўвае сваё стаўленне да персанажа, дае нам нейкую дадатковую, вельмі важную інфармацыю для разумення сюжэта. Трэба толькі ўбачыць і правільна ўспрыняць апісанае аўтарам: *Колер плацця не здаваўся цяпер вульгарным, ён добра пасаваў да чырвоных валасоў Маши; Да ненатуральнасці вогненна-рудая, яна... і плацце надзела дзіўнае на колеру і на фасону: чырвона-жоўтае; Маша была рыжая, і не проста рыжая, а ўся агніста-чырвоная. Чырвоныя косы, бровы...* У прыведзеных мікракантэкстах дамінуюць чырвоныя фарбы з адценнем жоўтых – самых светлых у спектры. Такое спалучэнне сапраўды наглядна ахарактарызуе гераіню, якая, відавочна, падабаецца аўтару. Пры гэтым неабходна сказаць, што рыжы колер у каларыстыцы ўспрымаецца дастаткова неадназначна. Каляронім мае значэнне ‘чырвона-жоўты’ і ў мове мастацкага тэксту найчасцей ужываецца з адмоўнай эмацыяна-экспрэсіўнай афарбоўкай. Але ў І. Шамя-

кіна, як бачна, іншае стаўленне да названага колераабзначэння. “У сувязі з рэдкасцю такога натуральнага колеру рыжы чалавек выдзяляецца на фоне астатніх”, – заўважае расійская даследчыца каларыстыкі В. Кульпіна [5, 21]. У нашым выпадку пісьменніку ўдалося адразу акцэнтаваць увагу на сваёй гераіні ўжо толькі праз адпаведныя колеравыя лексемы.

З такой самай дакладнасцю дзякуючы каляронімам мастак перадае псіхічны стан персанажа ў пэўны момант. Чырвоны колер і яго адценні з’яўляюцца абавязковым элементам тэксту. Можна сцвярджаць, што тут аўтар сумяшчае партрэтную характарыстыку і ўнутраныя перажыванні герояў: *Славік утаропіўся на Тараса сваімі чырвонымі ад бяссоння вачамі; Благітныя вочы Тамары Аляксандраўны зрабіліся вішнёвымі; Эльвіра пачырванела, калі Алесь знаёміўся з ёю, і чырванела пасля ад кожнага кампліменту; Дырэктар пранікліва паглядзеў на галоўнага агранома, і той пад гэтым позіркам успыхнуў полымем; Клаўдзія Іванаўна разгубілася, пачырванела; Шышка ажно пабуракавеў ад злосці; У Лявонція Міхайлавіча на шыі, уніз ад вушэй, папаўзілі багровыя плямы; На ічоках у яе, і без таго ружовых, загарэліся пятакі; Каранасты, шыракаплечы, з поўным тварам, налітым ружовасцю, Майбарада быў супрацьлегласцю Жэньку. Мы дастаткова выразна ўяўляем шамякінскіх персанажаў з усімі іх хваляваннямі і перажываннямі і адчуваем змену настрою пад уплывам пэўных фактараў. Усё гэта магчыма дзякуючы прадуманаму, па-мастацку аформленаму выкарыстанню пісьменнікам колеравай лексікі. З іншага боку, наўрад ці выпадае гаварыць, што пры партрэтнай характарыстыцы рэалізуецца вялікі вобразна-выяўленчы патэнцыял чырвонага колеру, як гэта, безумоўна, мае месца ў пейзажных замалёўках.*

Такім чынам, у мове твораў беларускіх пісьменнікаў колеракод “чырвоны” і яго элементы – назвы адценняў чырвонага колеру – з’яўляюцца важным кампанентам мастацкай вобразнасці, неад’емнай часткай колерапісу. Найчасцей згаданыя колераабзначэнні ўводзяцца ў кантэкст пры пейзажных замалёўках і партрэтнай характарыстыцы персанажа. Гэта выразна адлюстроўвае асаблівасць аўтарскага бачання прыроды ў колеры і спецыфіку перадачы ўнутранага і вонкавага стану персанажа. Таму можна меркаваць, што чырвоны колер і яго адценні выступаюць важным інструментам у вырашэнні адпаведных мастацкіх задач, у дасягненні эстэтычнай і выяўленчай мэты літаратурнага твора.

Літаратура

1. Барсток М. Максім Багдановіч у школе. 3 выд., перапрац. і дап. – Мінск: Нар. асвета, 1991.
2. Бельскі А. “Гарыць зямля ад фарбаў летніх...”: [Лета ў беларускай паэзіі] // Роднае слова. 1995. № 7.
3. Юрэвіч А. К. Слова-вобраз “агонь” у паэтычным радку Я. Коласа // Моўныя адзінкі ў кантэксце: Зб. навук. арт. / Пад рэд. Ф. Янкоўскага. – Мінск: МДПІ, 1989.
4. Еремина В. Метафорический эпитет: (Из поэтики фольклора) // Изв. Акад. наук СССР. Сер. лит. и языка. 1967. Т. 26, вып. 2.
5. Кульпина В. Лингвистика цвета. Термины цвета в польском и русском языках. – Москва: Московский лицей, 2001.

Васіль СТАРЫЧОНАК

“І ПТУШКІ, І ХМАРЫ, І ДРЭВЫ, І ЛЮДЗІ”

АНТРАПАМАРФІЧНЫЯ МЕТАФАРЫ

Антрапамарфічныя метафары (ад грэц. *anthropos* чалавек, *morphe* форма) – метафары, якія развіліся па мадэлі “чалавек → птушкі, зьяры, дрэвы, кветкі, нябесныя целы, прыродныя з’явы і інш.” Надзяленне чалавечымі рысамі і якасцямі прадметаў жывой і нежывой прыроды (персаніфікацыя) мае доўгую гісторыю і сваімі вытокамі ўзыходзіць да старажытных рэлігійных уяўленняў, традыцый тагачасных людзей, іх веры ў магічную сілу слова, яго здольнасць непасрэдным чынам уплываць на чалавека. Старажытнае табу – забарона ўжываць назвы жывёл у час палявання, іх замена сінанімамі і семантычнымі адпаведнікамі – было адным з найважнейшых фактараў развіцця антрапамарфічных метафар. Гэты тып метафар шырока выкарыстоўваецца ў розных жанрах вуснай народнай творчасці, байках, а таксама паэтычных і празаічных творах.

Найбольш пашыраныя з пункту гледжання тэматычнай замацаванасці выніковага лексіка-семантычнага варыянта (ЛСВ) антрапамарфічныя найменні птушак і зьяроў, кірунак сэнсавага развіцця якіх абмяжоўваецца суадносінамі “чалавек → звер, птушка” (у процілегласць замарфізмам з адваротным кірункам сэнсавага развіцця “птушка, жывёліна → чалавек”). Галоўнымі рэцыпіентамі такіх метафар з’яўляюцца назвы асоб з указаннем іх якасцяў, рысаў характару, тэмпераменту, прафесійнай дзейнасці і многага іншага. Так, спеўная птушка часцей за ўсё атыясамліваецца з асобай, прафесійна звязанай са спевамі, з музыкай (*пявуння, запявала, саліст, барабаничык, фанфарыст*). Празрыстыя сэнсавыя ўзаемаадносіны паміж зыходным і вытворным ЛСВ назіраюцца ў метафарах-найменнях драпежнай птушкі (параўнанне з *разбойнікам*), пералётнай птушкі (атыясамліванне з *выгнаннікам*).

Адной з асаблівасцяў антрапамарфічных метафар лічыцца іх дэрывацыйная вытворнасць, залежнасць ад семантыкі ўтваральных адзінак, якімі ў сваёй большасці з’яўляюцца дзеясловы, прыметнікі і назоўнікі. Па гэтай прычыне такія метафары ўтвараюць шырокія семантычныя парадыгмы з патэнцыяльным іх пашырэннем і ўключэннем новых ЛСВ, якія, па сутнасці, у кожнай маўленчай сітуацыі з’яўляюцца канкрэтызатарамі шырокай і абагульненнай семантыкі зыходных лексічных адзінак. Так, у сэнсавых структурах полісемантаў *бадзяга, валацуга, валачобнік (валачобніца), вандроўнік (вандроўніца), падарожнік (падарожніца)* фіксуюцца шматлікія метафарычныя ЛСВ (‘жывёліна’, ‘вечер’,

‘хмара’, ‘месяц’, ‘зоркі’, ‘вясна’, ‘зіма’, ‘ліст’), у якіх актуалізуецца інварыянтная дзеяслоўная сема ‘рухацца’ ў яе разнавіднасцях ‘бадзяцца’, ‘валачыцца’, ‘вандраваць’, ‘падарожнічаць’ і інш. Шырокі сэнсавы дыяпазон полісеманта *бабуля (бабулька)* ахоплівае 8 неузальных ЛСВ ‘старая вёска’, ‘старая хата’, ‘крывая вуліца’, ‘старое дрэва’, ‘зямля’, ‘зіма’, ‘стома’, ‘смерць’, аб’яднаных агульнымі семамі ‘старасць’, ‘слабасць’, ‘зыход’.

Прыродныя з’явы і аб’екты, якія характарызуюцца рухомасцю, зменлівасцю, гарэзлівасцю, інтэнсіўнасцю (вечер, шумлівы ручай, дождж, хваля, дым) у творах мастацкай літаратуры атыясамліваюцца з *гарэзам, жэўжыкам, забіякам, задзірам*. Квантытатыўная (колькасная) прымета вылучаецца на першы план у найменнях *хаўрус, гвардыя* ‘чарада птушак’, *аркестр* ‘птушыны хор’, *кодла* ‘чарада птушак; купа, гнездо грыбоў’.

Чалавеку ўласціва з цеплынёй адносіцца да прадметаў, якія суправаджаюць яго на працягу вялікага адрэзку часу, да якіх ён прызвычаіўся, як да сваіх сяброў. Менавіта таму многія пісьменнікі называюць *другам* бор вячысты, вечер, паходную чарнілку, саху; *сябрам* – сонца, дубы, кнігі; *сяброўкай* – бярозу, хмарку, любімую зорку, песню; *таварышам* – клён, сланечнік і інш. Антрапамарфічная метафарызацыя ўласціва кампанентам тэматычнай групы ‘радня’ (*бацька, сын, брат*), якія на аснове мнагамернай і шырокай асацыяцыі ‘што-небудзь блізкае, роднае, арганічна звязанае’ аб’ядноўваюць чалавека і навакольнае асяроддзе: дрэвы, расліны, грыбы, рэкі, крыніцы, хвалі, вятры, побач размешчаныя пагоркі, зьяры, птушкі і інш.

Сярод значнай колькасці антрапамарфічных метафар у асобную групу вылучаюцца традыцыйныя метафары-перыфразы, прадстаўленыя ўстойлівымі і звыклымі абазначэннямі *зязюля – вяшчунка, вяшчуння, варажбітка, чарадзеяка; зубр – цар Белавежы; воўк і дзяцел – санітары лесу; баравік – кароль грыбоў; дуб – патрыярх лясоў* і інш. Некаторыя спалучэнні з такімі метафарами ў выніку іх частага ўжывання і значнага філасофскага зместу ператварыліся ў афарызмы: *Людская праца – уладар, / Яна на свеце гаспадар!* (У. Дубоўка); *Курганы – нямыя сведкі славы* (У. Дубоўка); *Прайдзі мой край – усюды курганы, / Нямыя сведкі вечнасці яны* (Я. Крупенька); *Сняжынкi – правеснікі і разведчыкі блізкай зімы* (А. Александровіч); *Шпакі – цяпла і сонца пасланцы* (С. Грахоўскі).

Суадносіны паміж ЛСВ многіх антрапамарфічных субстантываў вызначаюцца не так схемамі і кірункамі сэнсавых мадыфікацый, як спецыфікай успрымання пісьменнікам рэчаіснасці, яго інтуіцыйным адчуваннем нябачных ніцяў і сувязяў паміж самымі рознымі прадметамі і з’явамі. Такога кшталту індывідуальна-аўтарскіх метафар у творах мастацкай літаратуры нямала: *бабыль-вечер, вечер – араты мора, вечер – пастух нябесны, вечер-жартаўнік, ноч-змоўніца,*

З 2005 г. у нашым часопісе друкуецца слоўнік індывідуальна-аўтарскіх метафар, складзены Васілём Старычонкам. Ужо змешчаны слоўнікі метафар экзістэнцыйнага характару (2005, № 4), тэмпаральнага (2005, № 7), псіхалагічнага (2005, № 10), каларатыўнага (2006, № 2), гукавога (2006, № 6), анімістычнага (2007, № 5). Іх арганічна дапаўняе праграма факультатыўных заняткаў “Метафара ў моўнай карціне свету” (2006, № 9).

зіма-палонніца, восень-пакса, буслы-кватаранты, грак-парламенціёр.

Араты мора ‘вечер’. *Калматы вечер – араты мора, / зярняты сееш ты ў пыл разораў* (А. Русецкі).

Аркестр (аркестрык) ‘птушыны хор’. *І вось адтуль чуваць цэлы сімфанічны аркестр птушак* (М. Нікановіч). *На рэчцы вясёлыя хвалі гуляюць, / А птушак аркестр так цудоўна грыміць* (С. Новік-Пяюн). *Пойдзем углыб, дзе аркестрык птушыны / Грае каханню шчаслівыя гімны* (К. Камейша).

Асілак 1. ‘магутны, раскідзісты дуб’. *Стаяць у вадзе на калошы / Старыя асілкі дубы* (Я. Колас). *Асілкі-дубы на палянах, / Густая лаза над ракой* (А. Астрэйка). *Пушча – гэта плямёны асілкаў-дубоў* (А. Куляшоў). 2. ‘магутны звер’. *Шмат для людзей ты ўзрастаў / Дужых асілкаў-зуброў / І незвычайнае сілы / Коней сваіх – трактароў* (М. Аўрамчык). *Шмат я [зубр] выхадзіў бароў, / Горкіх папагрыз асінак / І таму сярод звяроў / Самы дужы стаў асілак* (В. Вітка). *Такая прыказка ў народзе ходзіць: / Мядзведзь – асілак, ды яго за губу водзяць* (У. Корбан). 3. ‘шырокая і паўнаводная рака’. *У акіян / Бурна воды нясе / Горды асілак – / Рака Енісей* (В. Шымук).

Атаман ‘важак чарады’. *Убачыў, як гусіны атаман у віражы апошнім развітальным / Зямлі бацькоў паклоны аддаваў* (Хв. Гурыновіч).

Бабуля (бабулька) 1. ‘старая вёска’. *Завязаўшы хустку сваю стрэшкай, / сцішана сядзіць бабуля-вёска / са старэчай скрыўленай усмешкай... / А на ўзгорку пнеца да бабулі / рослы ўнучак – гаманкі пасёлак* (А. Русецкі). 2. ‘старая хата’. *Плыў мароз па струнах драцяных ад каменна-бетонных валатовак да шурпатых саламяных стрэх бабулек згорбленых – вясковых хат* (З. Бядуля). 3. ‘крывая вуліца’. *Побач – сад старыя кляновы / на Малой Садовай вуліцы, / вуліцы, згорбленай бабульцы* (Д. Бічэль). 4. ‘старое дрэва’. *Журботныя постаці бабулек-бяроз... папускалі сваё гнуткае, як лён, веце* (Я. Колас). 5. ‘зямля’. *Прывітанне галоўнаму далакопу, ахавальніку скарбаў староў бабулі зямлі* (К. Крапіва). 6. ‘зіма’. *Але як бы цяпер бабулька-зіма ні злавалася, яе песенька скончана* (Р. Ігнаценка). 7. ‘стома’. *Няхай бабуля-стома йдзе, / Дагнаць мяне не проста будзе* (Г. Каржанеўская). 8. ‘смерць’. *А смерць – пачварная бабуля, / Сама зарэжацца касой* (А. Бялевіч).

Бабыль ‘вечер’. *Бабыль-вечер на святанні / Пойдзе ў свет шырокі, / Пойдзе ў злосці, буркатанні / Аглядаць валокі* (Я. Колас).

Бадзяга 1. ‘вечер’. *Вечер-бадзяга, вітаю цябе! Сёння я стаў тваім братам стрыечным* (І. Пракаповіч). 2. ‘ліст’. *Цішыня, цішыня, / Толькі шолах бадзягі-ліста* (А. Звонак). 3. ‘месяц’. *Часамі месяц, бяздомны бадзяга, забярэцца на стрэшкі дзіравых хмар* (М. Танк).

Барабаншык 1. ‘птушка’. *І з высокай ліпы над дарогаю, / Дзе раі падсцерагаў сусед, / Барабаничыкі чырвананогія – / Буслы / Клёкат пасылалі ўслед* (С. Фамін). *Алёшка расказвае свайму сябру шмат цікавага пра стракатых барабаничыкаў – дзятлоў* (А. Якімовіч). 2. ‘вечер’. *Ходзіць вечер на аканіцы – / Барабаничык тваіх трывог* (К. Камейша).

Бацька 1. ‘рака’. *Бацька Нёман з прытокамі Моўчадзь, / Гаўя, Вілія, Ведзьма, Дзітва* (Д. Бічэль).

2. ‘месяц’. *Табе даброта ў небе зорка: / Твой бацька-месяц пры табе* (А. Бялевіч). 3. ‘жнівень’. *Ну і восень – густыя ліўні, / Жменя горкіх на голлі слёз, – / І прасватана бацькам-жніўнем / За сямом чарада бяроз* (М. Губернатараў).

Баярын ‘баравік’. *Зашыўся ў мох, цікуючы за мною, / Баярын бору – горды баравік* (Я. Янішчыц).

Брат 1. ‘ліст на галінцы дрэва’. *Галлё пакідаюць браты, ападаюць гаротна на дол глухавечнасці ў ціхі прыпол* (Р. Барадулін). 2. ‘пагорак, размешчаны побач з іншым’. *Пад снежавымі ўзімку каўпакамі / Гулетку ў абрамленні збажыны / Стаяць і лічаць свой узрост вякамі / Пагоркі, два браты-прыгажуні* (Т. Ляшонак).

Валацуга 1. ‘шкадлівая жывёліна’. *Тамара прынесла з лесу яловых лапак і абвязала імі яблыньку. Ад касавокіх валацуг берагла, ад зайцоў* (І. Сіняўскі). *Набеглі суседкі і ледзь адагналі валацугу [быка], кідаючы ў яго здалёк кіямі і каменнямі* (В. Каваленка). 2. ‘гуллівы вечер’. *Валацуга вечер гоніць прэч / Пасмы рыжых, вясновых аблокаў* (К. Жук). *Парасчыняны дзверы / Для валацуг-вятроў* (Н. Гілевіч). 3. ‘хмара’. *Толькі хмары здалёк – валацугі – / На каменне цікуючы перуны* (М. Шаховіч).

Валачобнік ‘вечер’. *У полі плача вечер-валачобнік* (У. Гайдук).

Валачобніца ‘зіма’. *Зіма-валачобніца гуляла ў хмельным буянстве* (С. Кухараў).

Вандроўнік 1. ‘вечер’. *Вандроўнік-вечер выганяе / На неба стадка лёгкіх хмар* (Я. Колас). *Вятры – вандроўнікі, вядома, / Барозны – гуслі на раллі* (П. Броўка). 2. ‘месяц’. *Хачу я, каб месяц гуллівы, / Спрадвечны начны вандроўнік, / Стаў чорны, як спелая сліва, / І з неба блакітнага знік* (А. Астрэйка). *Вандроўнік-месяц жоўтай коскай / забытаўся ў віхрах бяроз* (А. Майсеенка). 3. ‘хмара’. *Блудзяць хмаркі – вандроўнікі дальнія* (Т. Кляшторны).

Вандроўніца 1. ‘хмара’. *Вандроўніцы-хмары, / Нябёсаў украсы! / Зрадіўся я з вамі / У далёкія часы* (Я. Колас). 2. ‘зорка’. *Ці вы – пакутныя вандроўніцы [зоркі], / Бязмэтна кінутыя ў ілях, / Якому Бог адзіны роўніца, / Дзе ні пачатку, ні канца* (В. Зуёнак). 3. ‘вясна’. *Прывет табе, вандроўніца-вясна* (М. Танк).

Варажбітка ‘зязюля’. *Колькі год?.. Спытаем у зязюлі, / без даверу варажбітцы шэрай?* (А. Вялюгін). *Божа, няўжо варажбітка зязюля / Невыпадкова сягоння маўчыць?* (У. Скарынін).

Выгнаннік ‘пералётная птушка, якая на зіму вылятае ў цёплы край’. *Гэтыя выгнаннікі яшчэ доўга кружыліся над вёскай, развітваючыся з ёй да новай вясны* (М. Сталяроў). *Буслы-выгнаннікі недзе ў вырай* (Р. Барадулін).

Вядзьмак ‘чмель’. *Яшчэ мне так не пеў ніхто, / Як гэты чмель, / Вядзьмак бухматы* (В. Ракаў).

Вяшчунка ‘зязюля’. *Агучвай жа, вяшчунка, бор глухі, / І хай твая не абарвеца песня, / Калі, як дынаміт, сучок сухі / Неспадзявана пад абцасам трэне* (П. Макаль). *У бары дрымучым, каб пачулі, / нам наічыруе столькі год / вяшчунка шэрая – зязюля, / што... будуць мова і народ* (М. Стрыгалёў).

Вяшчуння ‘зязюля’. *Мне да капы капугадоў / Зязюля накувала. / Дык як праверыць вырак твой, / Скажы, вяшчуння наша?* (А. Зарыцкі). *Ды ў ічодрасіць гадоў – / Кукаванне вяшчунні зязюлі – / На сёмым дзiesiąтку не*

хочацца верыць, як верыў раней (Ю. Свірка).

Гарэза 1. 'дождж'. *Ну й гарэза ж ён, дождж, цалавацца так хоча!* (Я. Сіпакоў). *А дожджык быў гарэза-бутафор, / кап-кап, – ледзь пырснуў і пабег наўцёкі* (Р. Баравікова). 2. 'хваля'. *А хваля – мяккая гарэза. / Пад кручу да старога [каменя] лезе, / нібы равесніца яго* (Ю. Свірка). 3. 'вечер'. *Ды ён, гэты вечер, – гарэза свавольны, / што вусны мае цалаваў* (І. Хадарэнка). *Хіба толькі падзівіўся, адкуль гэты гарэза-вечер мог нанесці столькі лісьця* (І. Шамякін).

Гаспадар 1. 'шпак'. *На адным доміку, уладкаваўшыся на самым краі стрэзкі-брыля, трымцеў крыльцямі, быццам і сапраўды рабіў фіззарядку, залаціста-зялёны, прыгожы гаспадар* (У. Ягоўдзік). 2. 'лясны гушчар'. *Мілы наш, лясны гушчар, / Ты – цудоўны гаспадар: / Каб не раниць дзецям ног, / Ты паслаў на доле мох* (А. Бачыла). 3. 'дзень'. *Але дзень ужо не быў тут гаспадаром. Уладу захапіла чорная Пані ноч* (Я. Лайкоў). 4. 'праца чалавека'. *Людская праца – уладар, / Яна на свеце гаспадар!* (У. Дубоўка).

Гаспадыня 1. 'жыццё'. *Жыццё – строгая, патрабавальная і разважлівая гаспадыня* (Я. Пярмяк). 2. 'восень'. *Восень – міла гаспадыня* (Цётка). 3. 'любоў, каханне'. *Паўторчыць тысячы разоў / Імя адной адзінай, / Яна, усеўладная любоў, / Душ юных гаспадыня* (А. Звонак).

Гвардыя 'чарада птушак'. *Пеўчая гвардыя парассыталася ў голлі, першую зелень вітае і крыкам, і свістам* (М. Дукса).

Дзетка 1. 'птушаня'. *"Піць, мама, піць", – нібы чула яна жаласлівыя галаскі родных дзетак-птушанят* (З. Бядуля). 2. 'хмарка'. *Светлыя хмаркі – дзеткі прастору – / Ціха на небе плывуць* (Я. Колас).

Дзеці душы (вясны). *Думы, дзеці душы маёй, мне спакою не даюць* (З. Бядуля). *Плакалі пралескі, дзеці вясны* (З. Бядуля).

Дзіця (дзіцё) 1. 'птушаня'. *Жалобна ціўкала нейкая маленькая птушка, мабыць, шукала сваіх сябровак ці дзяцей* (І. Шамякін). *Лятаючы, скіліць чайка, / Бы на дзецях плача* (Я. Купала). 2. 'возера'. *Спіць за барамі ў калысцы пясчанай / сіняя Нарач – дзіцё акіяна* (А. Вялюгін).

Друг 1. 'вечер'. *А вечер, мой друг, што з'явіўся з радзімы, / З лагодай і ласкай ляціць па-над морам* (К. Кірэнка). 2. 'ноч'. *Ноч – сапраўдны друг падпольчыка* (С. Анісаў). 3. 'бор'. *Падлесак – сын мне, бор вячысты – друг* (Я. Янішчыц). 4. 'чарніліца'. *Перада мной на століку гарыць / З пустой бляшанкі дымная капцілка, / А побач з ёю ціхенька стаіць / Мой верны друг – паходная чарнілка* (С. Новік-Пяюн). 5. 'саха'. *Друг мой неадчэпны, / Саха ты крывая, / Хоць корміш свет цэлы, / Сама ж век худая* (Я. Купала).

Жартаўнік 1. 'вечер'. *Гарэзнік-вечер, бойкі жартаўнік, – / дзе ён, там вечна рух, і шум, і блік, / і ўзвіхранасць вясялае марокі* (С. Шах). *Можга, вечер, вядомы ўсім жартаўнік, / Хваляванне прынёс, пакруціўся і знік?* (Р. Шырма). 2. 'месяц'. *У прасветліны паміж хмарамі выглядаў малады жартаўнік-месячык* (І. Шамякін).

Жыхары нябёс. *О віхры, о вы, бураломы, / Свободных нябёс жыхары! / Дрыгніце разбэшчаным светам, / Збурыце парадак стары!* (Я. Купала).

Жэўжык 1. 'шумлівы, гаманкі ручай'. *Звоніць,*

скача, як дзіцятка, / Гэты жэўжык-ручаёк (Я. Колас). *А ён [ручаёк], жэўжык-пястун, / Гучным смехам дрыжыць* (Я. Колас). 2. 'вечер'. *А сярдзіты вецярок, / Што павесіў на кручок / Замашныя крылы, / Стаў надзвычай мілы. / Смешнаваты / жэўжык, / Як асенні пеўнік* (М. Лужанін).

Забіяка 'вечер'. *Ходзіць, ходзіць вечер голы, / вечер-забіяка па траве* (М. Хведаровіч). *Восеньскі забіяка-вечер раз-пораз рыпаў... дзвярыма* (В. Быкаў).

Задзіра 1. 'певень'. *Ну і шум! Крычаць на ўсе лады / Пеўнікі – гарэзы і задзіры* (Э. Агняцвет). 2. 'дым'. *Дым паваліў густы-густы, / Крануў галлё, задзіра, – / Дзяды абкурваюць сады, / Каб хараство ўраділа* (М. Калачынскі).

Запявала 'ранняя спеўная птушка'. *Вось і птушка заспявала / У зялёным гушчары – / Самы смелы запявала / І прадвесніца зары* (П. Прануза).

Змоўніца 1. 'ноч'. *Хутка, хутка прызнанне маё, / Як даспелы арэх, ападзе. / Мы з табой тады, змоўніца-ноч, / Прычакаем выдатных падзей* (П. Панчанка). *Ой ты, змоўніца-ноч, незаўважна ляціш... / Расставіцца не хочацца мне* (А. Ставер). 2. 'вярба'. *Шэпчацца з ветрам змоўніцы-вербы* (Д. Бічэль-Загнетава).

Калега 'дождж'. *Дождж – мой даўні калега, / Мой сааўтар элегій, / Уначы нашаптаных, / Недасланых каханай* (А. Пісьмянкоў).

Кватарант 'птушка (звер), якая займае чужое гняздо (жытло)'. *Так і пражылі буслы ўсю зіму кватарантамі ў гусей* (А. Пальчэўскі). *Натрудзіць дзяцел сваю дзюбу, збудуе сабе хатку, і не паспеў яшчэ ў ёй асталявацца, як, глядзіш, ужо і кватарант заявіўся: рыжыя белка ці драпежніца-сава* (А. Якімовіч).

Кодла 1. 'чарада птушак'. *Грачынае за форткай кодла, калёсны грук – прагнуўся дом* (А. Вялюгін). 2. 'купа, гняздо грыбоў'. *Сапраўдны баравік адзіноцтва не любіць, яму баравічыху падавай, а там і цэлае кодла баравічат* (І. Новікаў).

Лодар 'месяц'. *Толькі месяц – начны лодар – павесіўся на асіне* (Г. Валкавыцкі).

Маладзіца 'пара года (восень, зіма)'. *У бары брусніца / Спее, даспявае; / Восень-маладзіца / Ягады збірае* (Я. Пушча). *Мароз увіхаецца – сіне-зялёны – / Каля маладзіцы-зімы* (Г. Каржанеўская).

Мудрэц 1. 'лес'. *О лес – мудрэц і тугадум, / Ты падзялі дзядулеў сум* (А. Кавалюк). 2. *За думкамі ледзь паспявае, коціцца / Сівы мудрэц – дымок* (К. Камейша).

Немаўля (немаўлятка) 1. 'птушанятка'. *Ад ранку не спяць немаўляты – / Радасць у іх якая! – / У дзюбах маленькіх – глянь ты! – / Зара залатая палае* (Я. Крупенька). 2. 'малое дрэўца'. *Іх [дрэўцаў] тут навокал цэлая чародка, / Даверлівых зялёных немаўлят* (М. Шабовіч). *Маленчкае дрэўца-немаўлятка, / Як птушаня пужлівае, яно хістаецца і хіліцца...* (М. Шабовіч). 3. 'ручаёк'. *Я цябе ледзь знайшоў між кустоў, ручаёк-немаўля* (М. Арочка). 4. 'зернейка'. *Для немаўляці таго, / Для зярняці, / Глеба – пшчотная, / Добрая маці* (С. Дзяргай).

Непаседа 1. 'рухавы, жвавы звер, птушка'. *Непаседы-сініцы чародкамі пералятаюць ад аднаго куста да другога* (М. Даніленка). *Засакатала спалоханая непаседа-сарока* (А. Асіпенка). *Непаседа, даўгацыбы бусел – / даўняе вясны забыты сон* (Р. Барадулін). 2. 'вавёрка'. *Гэта рыжыя непаседа-вавёрка пера-*

скочыла з дрэва на дрэва (У. Краўчанка). 3. 'сцябло расліны ў самым пачатку яго развіцця з насення'. *Вы бачылі, / Як жыта калосіцца? / Перш выплыве адзін / З найбольш важных / Непаседа-колос, / Разглядзіцца, / Расой прамыўшы вочы...* (М. Танк).

Падарожнік 'ручай'. *Падарожнік нястомны – ручай!* (Э. Агняцвет).

Падарожніца 'хмара'. *Набегла хмарка, закланіла сонца. Смяецца нябесная падарожніца, злавіла само сонца* (У. Ліпскі).

Палонніца зімы 'дрэва, часова пазбаўленае актыўнай жыццядзейнасці з-за зімовага холаду, марозу'. *Ах, бедная! / Стаіць [яблыня], калоціцца. / Бледная, белая, / Зімы палонніца* (Я. Круленька).

Памагаты 'спорны вясенні дождж'. *І дождж Сявец – / Выдатны памагаты / Калгаснікам-аратым* (М. Лужанін).

Парламенцёр 'птушка-грак'. *Грак варонім стаў парламенцёрам – / Ё дзюбе носіць белы ласкуток* (В. Гарановіч). *Грак, парламенцёр вясны, / зіме дыктуе ультыматум* (А. Сербантовіч).

Пасол 'бусел'. *Слязца вочы ў дымным поце, / Ды – лепшага паслы, – / Спікіраваўшы, на балоце / Расхаджваюць буслы* (С. Гаўрусёў).

Пастух 1. 'вечер'. *Пастух нябесны, вечер, не гані так хутка хмары, / Дай ім запыніцца* (Р. Барадулін). 2. 'месяц'. *Дзень вярнуўся дадому, / І ноч на зямлі наступіла, / Пастуху залатому ласкава абдымкі раскрыла* (В. Сахарчук).

Патрыярх 1. 'старое дрэва'. *Дуб-патрыярх... Тут дробязям не месца. / Стагоддзях світак пад старой карой...* (М. Башлакоў). 2. 'зубр'. *У тыя часы вылучаўся ў пушчы сваім ростам і вялікай сілай стары зубр Борус, патрыярх белаежскіх зуброў* (В. Вольскі).

Плакса 'дажджлівая восень'. *А сёлетняя восень была плакса: яна ахінала зямлю туманамі, закланяла сонца густымі хмарамі, якія сялі і сялі, як скрозь сіта, надакучлівую імжу* (Р. Сабаленка).

Пявуння 1. 'спеўная птушка'. *Я хачу, каб кветка / Сэрца аздабляла, / А пявуння-птушка / Мне заўжды спявала* (Я. Журба). *Яна вучылася адрозніваць птушак па іх песнях і радавалася, калі адгадвала спевака ці пявунню* (Г. Васілеўская). 2. 'вярба'. *Калісьці тут была вярба – / Пявуння вуліцы вясковай* (Л. Дайнека). 3. 'жалейка'. *Прывосіў ёй розныя забаўкі ён: / То нейкае дзіва лясное, / То часам пявунню-жалейку, як звон, / І нават люстэрка жывое* (М. Танк).

Разбойнік 'драпежная птушка'. *Нейкі звярок ці птушка трапілі ўжо ў вострыя кіпцюры разбойніка [коршака]* (М. Парахневіч).

Рыцар 'сасна-волат'. *А сосны – рыцары ў шаломах, / Крыніцы – вочы ўсёй зямлі* (П. Броўка).

Саліст 'птушка, якая спявае'. *На жэрдцы палац [шпакоўня] узвышаецца, / у палацы саліст заліваецца* (П. Чабор). *Лёгкае цёхканне, / Шчоўкат, свіст... / Любы, жаданы / Наш саліст* (А. Лойка). *Пеўчая гвардыя парасыпалася ў голлі... / Ладзіць канцэрт найвялікшы ва ўсім наваколлі, / паабцяўшы па ягадзе спелай за песню салістам* (М. Дукса). *Яны [салаўі], чуваць, усе салісты, / майстры, чуваць, майстры! / Не спяць, ахмеленыя свістам, / дарогі і двары* (А. Вялюгін).

Суседка 'ліпа, бяроза, што растуць побач з іншымі дрэвамі'. *Прытуліўся ліст каштана / Да суседкі лі-*

пы-цёткі (М. Хведаровіч). *І дуб... як бы папярэджаў сваіх суседак-бярозак: будзьце напаягатовыя, бярэцца вечер* (М. Шыманскі).

Сын прастору (вякоў). *Ой ты, вечер, сын прастору!* (Я. Колас). *Дуж ты, дуб стары, / Сын вякоў сівых!* (Я. Колас).

Сябар 1. 'сонца'. *Сонейка – яго першы сябар* (З. Бядуля). *Мяне чакаюць за небасхілам: / Конь мой – вечер, зямляк і неразлучны сябар – сонца* (Н. Шклярава). 2. 'дуб'. *Дубы, сябры мае самоты, / У высі неба мкнуць узлёты* (Я. Колас). 3. 'кніга'. *Кнігі, кнігі! Я помню усіх вас, сябры* (Н. Гілевіч).

Сяброўка 1. 'ноч'. *Золь асення, туман. / Шэпчуць жоўкляты лісты. / Ноч – сяброўка партызан, / Друг іх верны – лес густы* (К. Крапіва). 2. 'хмара'. *Вазьміце з сабою мяне хоць куды, хмаркі – мае сяброўкі* (Д. Бічэль-Загнетава). 3. 'бяроза'. *Сяброўка любая, / Бяроза белая, / Я пад табой сядзеў не адзін раз* (С. Новік-Пяюн). *Ля прызбы стаялі сяброўкі-бярозкі, / Ранялі на голуна мне светлыя слёзкі* (К. Буйло). 4. 'зорка'. *І радасна мне адвечоркам / Успомніць за нашым сталом / Сяброўку – любімую зорку...* (М. Хведаровіч). 5. 'песня'. *Песня – наша неразлучная сяброўка* (А. Русак).

Сябрук 'звер, птушка з адной чарады, зграі'. *Ва-жак склікае сумнаю трубою прыціхлых сябрукоў у караваны* (Хв. Гурыновіч). *Не паспее які звер памерці, а крумкач адразу на высокі дуб – і пачынае крумкаць. Праз колькі часу злятаюцца ягоныя сябрукі з усіх бакоў* (У. Дубоўка).

Таварыш 1. 'дрэва'. *Мой бедны клён, таварыш верны, / трыміць на ветры за сялом* (А. Гінько). 2. 'сланечнік'. *І засмяяўся, радуецца сонцу, замахаў галавою сланечнік – мой добры зялёны таварыш* (М. Капыловіч).

Удава 'дрэва, якое расце асобна'. *Удовы-бярозы сваімі каралямі горда глядзяцца ў люстэрка вадзі* (П. Трус). *Удава-бяроза без верху* (Р. Барадулін). 2. 'зязюля'. *Каб вы толькі ўявілі, / Адчулі, / Як балюча не верыць / У дваццаць няпоўных зязюлі. / Ой, лясная ўдава, / Замаўчы, / Не лічы!* (М. Маляўка).

Фанфарыст 'певень-пявун'. *І пёўні, нястомныя фанфарысты – / мірныя дні абвяшчалі зноў* (А. Вярцінскі).

Хаўрус 'чарада птушак'. *І іх [арабіны] не клююць снегіры, хаўрус вераб'іны* (К. Жук).

Чарадзеі 'пэўны прадмет, прыродная з'ява, якія захапляюць, зачароўваюць сабой'. *Люблю белы колер, колер надзеі, / Вясны і зімы – дваіх чарадзеяў* (В. Вярба). *Эх, гармонік!.. І сам таго не ведаеш, які ты чарадзеі!* (І. Пташнікаў). *А стагі – чароды чарадзеяў – / Травамі духмяняць вышыню* (І. Арабейка).

Чарадзейка 'зязюля'. *Кукуй званчэй, кукуй часцей, / Лясная чарадзейка* (А. Зарыцкі).

Чараўнік 'воблака'. *Плывуць у небе рэдкія аблогі. Лірычныя чараўнікі* (У. Корбан).

Чараўніца 'пэўны прадмет, прыродная з'ява, якія захапляюць, зачароўваюць сабой'. *Ночка – чараўніца! Як ты ціха, міла!* (Я. Колас). *Я пакораны ўладай тваёй, чараўніца-вясна* (А. Звонак). *Прыляцела вясна – чараўніца* (Я. Журба). *Восень-чараўніца на даліны / залатая выткала тканіны* (А. Вольскі). *Там, дзе сонца агнёвымі крыллямі / Хоча слёзы балота выпіць, / Шэпча хвалямі ціха гулівымі / Чараўніца – / Прыгожая Прыпяць* (М. Чарот). *Вёска мая, чараўніца, / Што сэрца ўкрала?* (Цётка).

Ніна ГАЎРОШ,
Ніна НЯМКОВІЧ

“СВЕТ ЧАЛАВЕЧЫ ПРАГНЕ ЛЮДСКАСЦІ”

ЧАЛАВЕК, ЯГО ІСНАСЦЬ, МАРАЛЬНЫЯ ЯКАСЦІ Ў БЕЛАРУСКІХ АФАРЫЗМАХ

*А вось чуласць, чалавечнасць – / Ім дарога проста
ў вечнасць – / Больш за ўсё нам даражэй (Я. Колас.
С. І. Ліаранцэвічу).*

*Адвечная дылема для чалавека – калі не скараеш-
ся Богу, не супрацьстаіш д’яблу (Г. Марчук. Голас і
слова: Афарызмы).*

*Аодавайся жыццю светланосна! (Н. Мацяш. Твая
ўсмешка).*

*Ад здрадлівага – сэрцам адыдзі, / Ад цыніка – свой
смуток уратаўвай, / Зайздрослівага шчодро не віні, – /
Жыві праўдзіва – усяго і толькі... (В. Аколава. Не-
падсуднасць грахоў).*

*Ад лёту да падзення – адзін крок (А. Вярцінскі.
Колькі лет, колькі зім!).*

*Адна ў людзей надзея: / на людзей (У. Някляеў.
Ружа вятроў).*

*Адно не міне, не замосціцца – прорва самоты /
Духоўнай істоты ў шуканні / Красы між марноты
(Н. Мацяш. Між квеццам снегу).*

*Адны жабракі могуць праз усё жыццё толькі
браць (М. Багдановіч. Забыты шлях).*

*Адным ляцець высока; ходам крэсным / Паўзці
другім, хто розумам аглух (А. Звонак. Фэст).*

*Адны трымаюць нос высока, / Другія ў дол спус-
каюць вока (Я. Колас. Новая зямля).*

*Адолваючы моцную даўно / Спакусліваю сэрцу
інашроднасць, / Няпростая, як свет, / людская год-
насць / Па рысачцы складаецца адной (Л. Тарасюк.
Цвіла рака).*

*Ад пракажоных, з зывай невылечнай, / Свяча не
ўспыхне (В. Аколава. Ліст да Яўгеніі Пфляўмбаўм).*

*Ад праўды раз адкруцішся – / Няпраўдаю атру-
цішся (П. Панчанка. Нешта пройдзена).*

*Ад славы галава не баліць, а толькі кружыцца
(І. Гурскі. Свае людзі).*

*Ад спакою час цябе ўратуе, / Ад самоты – сам ся-
бе ратуў (У. Някляеў. Выйшаў. Хіснулася поле...).*

*Адступніцтва пачынаецца з выпрацоўкі “высо-
кай” філасофіі, якая апраўдае здраду (І. Шамякін.
Падзенне).*

*Ад сябе самога не схавацца, / Ад сябе самога не
ўцячэш (П. Панчанка. Вецер грукнуў форткаю).*

*Ад чалавека да краскі – / Прагнуць усе на зямлі /
Шчырай спагады і ласкі... (С. Законнікаў. Ад чала-
века да краскі...).*

*А каму ж гэта з нас у жыцці не хочацца / Быць
хоць за што, а пахваленым... (А. Бачыла. Разважан-
ні падхаліма).*

Але для ўсіх нязменны завет – / Не толькі род

*цябе ў жыцці ўзвышае, / Найперш ты сам узвысіць
род павінен (С. Законнікаў. Кульмінацыя).*

*Альфа і амега сяброўства – спагадлівасць і на-
дзейнасць (Г. Марчук. Голас і слова: Афарызмы).*

*А непадсудны хіба толькі робот: / Яму нішто
людское не баліць (Н. Мацяш. Вечназлэнаю галінай –
спробы...).*

*Апынуся калі сярод чорных варон, – / Я памру, ды
не буду па-іхняму каркаць (Я. Янішчыц. Ты вучыла
мяне сеяць жыта і лён...).*

*Арыенціраў не ведае страх / І не разбірае дарогі
(Н. Гілевіч. Вечны матыў).*

*Ах, колькі ёсць красы цудоўнай поруч з намі, / Калі
глядзець вакол дзіцячымі вачамі (М. Багдановіч. Пад
ценом цёмных ліп...).*

*Ах, прага юнацтва, калі б ты ўмела, / Ах, старасці
смага, калі б ты магла! (А. Звонак. Партрэт).*

*А хто крынічку задушыву – / Не пашкадуе мора
(У. Марук. Мінаю рэкі і брады...).*

*Ах, якая ты жорсткая ўсё-ткі, / мудрасць люд-
ская (Н. Гілевіч. Песня ў аўтобусе).*

*А чалавечая памяць багатая. Ёй трэба насіць усё
тое, чаму не трэба – чаму нельга – зноў паўтарыцца
(Я. Скрыган. Смага).*

*Ачышчайце душы свае / Ад бяздумнасці і бага-
любства. / Слаўце волю і розум людства. / Як іх час-
та яшчэ не стае! (Г. Бураўкін. Не рабіце з людзей
багоў...).*

*Багаты духам той, хто дорыць многа, / Убогі –
хто не дорыць, а бярэ (А. Звонак. Дзіва).*

*Балючай раны не дражні, / мудрым будзь, ды не
мудрыся (К. Кірэнка. Урок жыцця).*

*Без чалавечнасці не будзе вечнасці (П. Панчанка.
За вогненнымі вякамі).*

*Бойся спазніцца з харошым учынкам: / Тонка пра-
дзецца жыццёвая ніць (Н. Мацяш. Не спазніся).*

*Бойся спазніцца са словам харошым: / Тонка пра-
дзецца жыццёвая ніць (Н. Мацяш. Не спазніся).*

*Бываюць жа такія людзі, што, сустрэўшы-
ся нечакана, надоўга ў душы пакідаюць свой след
(Я. Скрыган. Слепата).*

*Бываюць раны большыя і меншыя. Меншыя – го-
яцца, і па іх знаку няма. Большыя – гоцяцца, але па іх
застаюцца рубцы. / Гэтак на целе. / Бываюць раны
большыя і меншыя. Меншыя – гоцяцца; па іх застаюц-
ца рубцы. Большыя – заўсёды крывавацца. / Гэтак на
сэрцы. / Бываюць раны большыя і меншыя. Меншыя –
заўсёды крывавацца. Большыя – залчвае толькі...
смерць. / Гэтак на душы (Ядвігін Ш. Раны).*

З 2006 г. у нашым часопісе змяшчаюцца тэматычныя падборкі афарызмаў, складзеныя Нінай Гаўрош і Нінай Нямаковіч (“Сям’я, шчасце, сяброўства, каханне” – № 5, “Чалавек і грамадства” – № 6, “Родны край” – № 8). Сёлета надрукаваны падборкі на тэмы “Душа, духоўнасць, чалавечая існасць” (№ 2), “Думка, мова, слова” (№ 4), “Філасофія жыцця і смерці” (№ 6).

*Быць жа нехта павінен, / Хто цябе правядзе, /
Аднаго не пакіне / У расстайнай бядзе (М. Шабовіч.
Быць жа нехта павінен...).*

*Быць людзьмі. / Не толькі імі звацца (Л. Геніюш.
Мне патрэбны бор стары сасновы...).*

*Быць не можа ў братэрства нічыйных палос, /
Між людзей / быць не можа старонняга болю!
(Н. Мацяш. Балада руху).*

*Быць чалавекам свайго часу трэба, дакладней ка-
жучы – нельга не быць. Але ж як гэта важна быць
яшчэ і над часам, быць тым, хто бачыць далей на-
перад, вышэй – у агульначалавечае (Я. Брыль. Вя-
чэрняе).*

*Быць чалавекам – цяжкае прызвание, / не ўсім, не
кожнаму ўтрымаць яго (Т. Бондар. Быць чалавекам –
цяжкае прызвание...).*

*Важны, і галоўны, і самы светлы талент – добра-
та (С. Грахоўскі. Дабрата).*

*Вартасць кожнага чынамі мерыцца / і законам
зямлі і нябёс (Л. Геніюш. Замёрзлымі пальцамі...).*

*Вечназьялёнага дрэва жыцця / Плод самы спелы і
мудры садоўнік – / Ты, чалавек! (С. Законнікаў. Дрэ-
ва жыцця).*

*Вялікага дуба не бывае / з карэннем малым
(К. Кірэнка. Урок жыцця).*

*Вялікаму ўласціва не спяшацца (Я. Брыль. З лю-
дзьмі і сам-насам).*

*Вялікая гэта справа – чалавечая адкрытасць,
праўдзівая споведзь без грама разліку, жадання
падаць сябе лепшым, чым ёсць на самай справе
(В. Быкаў. Кар’ер).*

*Глядзі людзей, ідзі з людзьмі – чалавекам будзеш
(Ф. Янкоўскі. З нялёгкіх дарог).*

*Гэта страшна – адчуць сябе сярод мноства лю-
дзей чужым, адзінокім (Я. Брыль. Свае старонкі).*

*Дабрата – гэта не толькі ад шчырасці, але і ад
усведамлення сілы, ад дзейнай веры, якая не пры-
мае маны, спекуляцыі на дарагім паняцці ці сло-
ве (М. Стральцоў. Пры святле трывожнай памяці).*

*Дзецца толькі тым жывучасць, / Хто годны ў
муках сцвердзіць сваё “я” (Н. Мацяш. Вярга).*

*Дараваць – не для кожнага гонар... (В. Аколава.
Уважрэслы агонь).*

*Дбаючы разам з векам / Аб электронным цудзе, /
Памятай – / чалавекам / Ніхто за цябе не будзе
(П. Макаль. На спадарожнікаў побыту...).*

*Ды ён жа двойчы хамелеон! / Там, дзе авечкі, –
у шкуры авечай. / Там, дзе чалавекі, – у чалавечай
(А. Вярцінскі. Пра воўка памоўка...).*

*Ды на зямлі ўсё ж ёсць адна істота, / Ад якой усе
непамыслоты: / Сам на сябе палое чалавек... (Я. Сі-
пакоў. Што з табой, свеце мой любы...).*

*Заўжды пасрэднасць пражне славы (А. Звонак.
Думы).*

*Заўсёды дурні лічаць дурнямі другіх, ды толькі не
сябе (П. Панчанка. Думаю, думаю...).*

*Значная чалавечая асоба звычайна не крычыць пра
сябе на ўсіх скрыжаваннях. Сціпласць для яе – час-
та неўсвядомлены спосаб абароны сваёй значнасці,
боязь раўнадушнай людской цікавасці, помслівай зай-
здрасці і непавагі (М. Стральцоў. І песняй).*

*І гонар свой – не трэба нам благога. / І звычай
свой па-людску жыць з людзьмі. / Дабро сваё, не*

*трэба нам чужога. / І будзе ўсё. Бо з працавітых мы
(Л. Геніюш. Па-беларуску).*

*І грамада, і я – / нас, блізкіх, двое... / Дай грамадзе
маё, а не чужое! (Е. Лось. Рэдактар жака...).*

*І толькі той, хто будзе многа любіць і многа ве-
даць, зможа зрабіць нямала (Я. Брыль. З людзьмі і
сам-насам).*

*І ў тым, каб доляй роднай даражыць, / Не вы-
глядаючы выгодаў лепшых... / Перад няўмольнасцю
зямлёю легчы – / Ёсць толькі права / чалавекам быць
(Л. Тарасюк. Цвіла рака).*

*Каб людзі ў шматмільярдным стане / Нарэшце
зваліся людзьмі (Н. Мацяш. Голас чацвёртай).*

*Калі ж спакойна на душы, / Парожнім словам не
грашы (С. Грахоўскі. Паэт).*

*Калі ж табе сумна – гэта разумна / Уцішыні па-
быць аднаму (А. Грачанікаў. Дрэва на выспе).*

*Калі жыццё ў маленстве ператрэ добра – будзе
чалавек. Залашчыць – прапаў чалавек (В. Быкаў.
Трэця ракета).*

*Калі сумленна / Ты пражыў свой дзень, / Сум-
ленным, дружа, / Будзе і твой вечар (А. Грачанікаў.
Франтавікі).*

*Калі ты ад клопот / Жыццёвых стараніўся, / Ні
хлебам, ні вадой / З сябрамі не дзяліўся, / Нікога не
сагрэў / Ні словам, ні спагадай / І ніву не прыкрыў /
Грудзьмі ад градападу, / Заўсёды за другіх / Хаваўся
ў ліхалецце, – / Лічы, што не было / Цябе на гэтым
свеце (М. Танк. Калі ты ад клопот).*

*Калі ты патрэбны хоць аднаму чалавеку, можаш
лічыць сябе шчаслівым (Г. Марчук. Голас і слова:
Афарызмы).*

*Калі ўсё добра – то патрэбна шмат, калі ўсё кепс-
ка – то нішто не міла... (Е. Лось. Калі ўсё добра...).*

*Калі ў чалавека няма любові, самому чалавеку
цяжка і з ім цяжка (Г. Марчук. Голас і слова: Афа-
рызмы).*

*Калі чалавек вырасціць у сабе сапраўднага да-
сканалага чалавека, калі ён нарэшце зразумее, што
ўся праўда жыцця ў ім самім, ён створыць на зямлі
сапраўдную чалавечую еднасць (В. Іпатава. 20 хвілін
з Немезідай).*

*Каму ж верыць, як не чалавеку? (К. Чорны. Вя-
лікі дзень).*

*Канца надзей / Няма ў трывожным свеце, / Пакуль
ёсць роднасць між людзей (С. Законнікаў. Падзяка
зьялёнаму чаю).*

*Кожнаму трэба / ведаць смак намі здабытага
хлеба (М. Хведаровіч. На сваім парозе).*

*Кожны чалавек – ад прыроды чалавек. Жыццё
робіць з яго генія або злыдня (В. Быкаў. Трэця ра-
кета).*

*Кожны чалавек – гэта свет, адна істота –
неабдымны прастор, і разглядай яго, калі ўмееш
(К. Чорны. Вечар).*

*Кожны чалавек – гэта цэлы свет (К. Чорны. По-
шукі будучыні).*

*Кожны чалавек імкнецца да шчасця. Шукае, як
шукальнік залатую жылу (І. Грамовіч. Чужога по-
ля).*

*Кожны чалавек хоча быць хоць каму патрэбны
(Л. Галубовіч. Зацемкі з левай кішэні).*

Крылы мы даўно сабе зрабілі – / Столькі ў нас

крылатая радні!.. / Мітусні ж занадта вераб'інай, / Салаўінай мала дабрыні (А. Пысін. Мову продкаў птушкі захавалі...).

Людзей заўсёды да бяды і слёз / Даводзяць абыякавыя людзі (С. Грахоўскі. Пакрыўдзіў, кажучь, чалавека лёс).

Людзі любяць душу прасваць, / калі гэта душа чужая (У. Дубоўка. Пальцы жоўтых кляновых лістоў...).

Людзі падобныя на запалкі: / калі не гараць – утульваюцца ў бяспеку, / калі гараць – адтульваюцца для свабоды (А. Разанаў. Пункціры).

Людзі хочуць, каб званні і славу / Не далі нікому дарма... (Г. Бураўкін. Адышлі ў нябыт панегірыкі).

Людзі! Цану велічы ведаючы, / смеіцца смела над маніяй велічы (А. Вярцінскі. Пра веліч).

Людскую славу погалас хістае, / Нібыта пёрка на капелюшы (У. Скарынкін. Канцона перакладчыка).

Малому веліччу быць хочацца заўсёды (К. Крапіва. Саманадзейны конь).

Мерае чалавека меркай адною зямля, адваротнаю – неба, і меркай дваіною сам сябе чалавек (А. Разанаў. Вастрыё стралы).

Моц розуму – хіба не ў аддаленні / Ад зла? (М. Арочка. Курганне).

Мудрасць – багацце людзей, якія ўжо збыднелі на цэлую маладосць! (М. Стральцоў. Чалавек – гэта цэлы свет).

Мудрасць здолее ў цемры свяціць (Л. Геніюш. Скарына).

Мудрасць крылатая, яна, як насенне дуба, ляціць і ўкараняецца ўжо на вечнасць (Л. Геніюш. Споведзь).

Мудрасць – не ад барады (В. Аколава. На рацэ Прыманцы...).

Мы слухаем маўклівае міжзор'е, / А блізкіх нам не можам зразумець (Г. Бураўкін. Мы хочам зразумець галактык мову...).

Найсаладзей быць чалавекам унізе, чым варонай на вышыні (У. Ліпскі. Дай, Божа, дзецям долю).

Народ наш у вяках / Трымаўся на сям'і (Н. Гілевіч. Адказ з пярстом божым).

Не важна, хто ты – хлебароб, паэт, / Адно на ўсіх людзей змяное ішчасце. / Галоўнае, які пакінеш след, – / Па ім ступаць далей твайму нашчадку (С. Законнікаў. Устань да сонца!).

Не выклікай / да сябе шкадавання, / Лепш выклікай / на сябе агонь!.. (К. Кірэнка. Палымянкам).

Не рабіце з людзей багоў. / Хай людзьмі застаюцца людзі (Г. Бураўкін. Не рабіце з людзей багоў...).

Не спадзявайся на прарокаў – / Будзь сам прарокам, чалавек (А. Бачыла. Не спадзявайся на прарокаў).

Не судзі чалавека, калі не жывеш адным з ім жыццём (Г. Марчук. Голас і слова: Афарызмы).

Не шукай на свеце нейкую падкову, / Што прыносіць ішчасце і знішчае злосць. / Не чакай ад неба цудаў і спакою, / Ведай: / На Зямлі ты – гаспадар, не госьць (П. Пруднікаў. Падкова).

Ніхто чалавека не тыраніць больш, чым ён сам сябе (В. Быкаў. Трэцяя ракета).

Ніякіх скідак на імклівы век! / Душа не знойдзе

аніякіх лекаў, / Калі ў жалезным веку чалавек / Не будзе заставацца Чалавекам (А. Камароўскі. Жалезны век).

Няма іншай мудрасці для нас, чалавекаў, акрамя той, што трэба быць па-чалавечы добрым і мужным, – у часы бурнаплыннай маладосці і на марудлівым сконе дзён (М. Стральцоў. Адзін лапаць, адзін чунь).

Няма сумлення – няма і чалавека (Л. Геніюш. Споведзь).

Няішчасце яднае людзей, абуджаючы ў душах тыя пачуцці і думкі, якія даюць надзею на святлейшую будучыню чалавецтва (Я. Брыль. З людзьмі і сам-насам).

Пакінь адну пасаду – / Быць Чалавекам на зямлі (С. Грахоўскі. Хваляванне).

Пакуль ёсць баязліўцы – / будуць адважнікі (Н. Мацяш. Тут і цяпер).

Палюбі чалавека, зразумей чалавека, / памажы чалавеку, калі ты чалавек (Р. Гармола-Мірскі. Палюбі чалавека).

Памагаць, чым можаш, людзям / І не плакаць аб сабе (Н. Мацяш. Амаль казка).

Пара быць Чалавекам чалавеку (С. Грахоўскі. Пакрыўдзіў, кажучь, чалавека лёс).

Патрабуе чыстае сумленне / Быць неабходным хоць малым звяном / Паміж сваім і новым пакаленнем (С. Грахоўскі. Звяно).

Прыносяць ішчасце людзям людзі, / Бяды – за грошы не пазбыць (С. Грахоўскі. Пра ішчасце).

Радасць працы вымагае, каб усё тое, што добра зроблена, было заўважана і адзначана (К. Чорны. “Святая” папужка).

Свет чалавечы прагне людскасці (Н. Мацяш. Свет чалавечы прагне людскасці...).

Славяцца людзі гуманнасцю спраў. / Не сілай, а веліччу сэрца (Л. Геніюш. Славяцца людзі...).

Спачуванне з жыццём нам далі (Я. Сіпакоў. Ёсць жа людзі...).

Сумленне – заўсёды / на лаўцы падсудных. / Само сябе садзіць, / само сябе судзіць (А. Вярцінскі. Мая віна).

Сумленню з подласцю ў суполцы / Ганебна мераць шлях стары: / Сумленне рвецца ўвысь, да сонца, / А подласць – ішчэрпыцца ў нары (Н. Гілевіч. Каму і з кім не па дарозе?).

Сцеражыце ж годнасць чалавечую. / Як жыццё, яна у нас – адна (Л. Геніюш. Моцны дух наш – дарогое рэчыва...).

Сям'я ўратаваная – і ўратаваны народ (Л. Рублеўская. Вечар у сямейным коле).

Той дружэбай вернай можа даражыць, / Хто сам прайшоў дарогай крамяністай (А. Звонак. Шчырасць).

Той сумленна рассудзіць, / Хто сабе не даруе... (Г. Бураўкін. Ад залысін да лысін...).

Той толькі адчуе ўсю слодыч спаткання, / Хто горкасць разлукі пазнаў (А. Звонак. Ты снілася мне...).

Тых, хто носіць небасхіл у сэрцы, / Нельга ні ўджаліць, ні забіць (У. Караткевіч. Рэчка Папараць).

Ты – чалавек. / Калі бяда паўзе, / Прад ёй ніколі не спяшай здавацца. / Адлюстраваны ў твай ёй слязе, / Павінен свет не плакаць, / а смяцца (С. Законнікаў. Хвароба, смутак, радасны настроі...).

У злога гаспадара –/ заўсёды злы сабака (А. Пісьмянкоў. Некалі ў школьным юнацтве...).

У істоце той, якою быць не выпала, / Сябе адчуў хоць зрэдку, чалавек! (А. Пысін. Мяркуй, што робіш для душы сваёй...).

У кожнага з нас ёсць сасуд любові. Калі ён не напоўнены ў дзяцінстве, дык усё жыццё будзеш пакутаваць ад смагі і неспатоленасці (С. Алексіевіч. Зачараваныя смерцю).

Усё найцяжэйшае можа ўспрымацца і перажывацца, як найлягчэйшае, калі ёсць у чалавека тое, чым можна апраўдаць яго (К. Чорны. Сястра).

Хтусаць не багі, а людзі, / Крывадушнічаюць не багі (П. Панчанка. Сумленне).

Хто гандлюе святыняй – той маці сваю прадае (А. Сыс. Як святарны абраз...).

Хто глыбіні спазнаў, / Не прыходзіць назад (Л. Паўлікава. Тэатр лялек).

Хто навучаны болем: да слёз дараваць, / Той шчаслівае заўтра для заўтра прарочыць (В. Аколава. Уважлівы агонь).

Хто навучаны болем – маліцца часцей – / І маленькаму шчасцю быў радасна рады (В. Аколава. Я ў чужыя двары не ішла цікаваць...).

Хто на вяку задужа крыўд зазнае, – / Не зробіць бліжняму ніякае бяды (А. Бачыла. Яблыня).

Хто не здольны перад здэкам спыніцца – / Панаваць той не будзе ніколі (Л. Геніюш. На магілах не сеюць пшаніцы...).

Хто не хвалюецца, тым можна / Усёй душой пасагадаць (Я. Сіпакоў. Тлумачэнні камі'ютэру).

Хто перад лёсам віхляе анучай, той і звання не варты "народ" (Н. Арсеннева. Проста ў вочы жыццю).

Хто сам не творыць дабраты, / На дабрату не мае права (А. Бачыла. Крэда).

Хто "ўладарчыць", той ударыць раптам / Па надзеі, па душы жывой (П. Панчанка. Не люблю я слова "покоритель"...).

Хто хаваецца ад сонца далоняй, / у таго і сэрца з лядоўняй (Д. Бічэль-Загнетава. Хто хаваецца ад сонца далоняй...).

Чалавек адно датуль шчаслівы, / Пакуль сам / умее шчасце даць (Н. Мацяш. Ловяць далягляд гады імклівыя...).

Чалавек – бездань і неба адначасова (С. Алексіевіч. Зачараваныя смерцю).

Чалавек – гэта два чалавекі, як дзве далоні, што лепяць суладна снежку ці перакідваюць, каб утрымаць, жарыну: адзін з іх – пачатак, другі – завяршэнне, адзін з іх – выток, і другі – суток, адзін з іх – прычына, другі з іх – вынік, адзін з іх – пытанне, другі – адказ, а паміж імі цякуць, вынікаючы з іх і ўпадаючы ў іх, сусветы. <...> Калі чалавек сустранецца з чалавекам? (А. Разанаў. Вобразы вабяць услед за сабой...).

Чалавек жа, нават і акамянелы, не бывае без сэрца (К. Чорны. Пошукі будучыні).

Чалавек жыве ілюзіямі. Незадаволены тым, што мае, ён стварае казку пра лепшае і пачынае жыць у ёй, як за сценамі пбудаванага самім шклянога палаца (А. Кудравец. Успамін пра шэршню).

Чалавек жыве ў звязку з усім і толькі таму з усім не памірае (Л. Галубовіч. Зацемкі з левай кішэні).

Чалавек заўжды мае патрэбу ў суцязэнні (В. Быкаў. Кар'ер).

Чалавек – заўсёды бог. Але тады, калі ён падобны толькі на самога сябе (Я. Скрыган. Дзядзька Цішка).

Чалавек мае найвялікшую здольнасць – смяяцца з самога сябе (Я. Скрыган. Смага).

Чалавек, маўляў, дзеля таго і прыходзіць на свет, каб жыць, а жыць – значыць працай сваёй рабіць добрае (А. Марціновіч. Цень крумкачовага крыла).

Чалавек не толькі часовы, але і пазачасавы, і з гэтай пазачасавасцю, як са сваёй жабрацкай перспектывай, сустракаецца не толькі ў канцы свайго шляху, але і ў кожным яго пункце, калі адважваецца паглядзець над сабой, калі ўскрывае духам (А. Разанаў. Сёе-тое пра карані і пра ісціну).

Чалавек павінен умець не толькі стрымліваць свае пачуцці. Ён павінен умець і абурацца, пратэставаць, калі гэта трэба (І. Шамякін. У добры час).

Чалавек павінен чалавеку / Радасці прыносіць кожны дзень (С. Грахоўскі. Нельга ні забыцца, ні адкласці).

Чалавек памірае, калі страчвае здольнасць / Здзіўляцца і захапляцца / Жыццём (М. Танк. Дрэвы паміраюць).

Чалавек спрабуе сябе / ад пачатку дзён да канца. / Чалавек спрабуе сябе – / і сумненням няма канца! (Е. Лось. Чалавек спрабуе сябе...).

Чалавек – трэска на вяршыні хвалі, і хваля круціць гэтую трэску так, як захоча (В. Іпатава. За морам Хвалынскім).

Чалавеку дадзена не ўсё ведаць, але вельмі імат памятаць (Г. Марчук. Голас і слова: Афарызмы).

Чалавеку ўсё даецца на радасць, а каб ён асэнсавалі цану гэтай радасці, часам насылаецца і гора (Г. Марчук. Голас і слова: Афарызмы).

Чалавек усё ж павінен / Баяцца нечага ў жыцці (Н. Гілевіч. Родныя дзеці).

Чалавеку цяжка перарабіцца адразу. Можна думаць і гаварыць іначай, а сам чалавек доўга будзе ранейшым (К. Чорны. Лявон Бушмар).

Чалавек, што лунае высока, / з вышыні не даказвае гарт (Е. Лось. У жыцці з яго днямі крутымі...).

Чалавечнасць, як вечнасць, / Твой бязмерны маштаб! (П. Макаль. Мера).

Чуе ў бядзе чалавек чалавека. / Да Чалавека ідзе Чалавек (Я. Янішчыц. Зорная паэма).

Які вялікі цяжар нясе на плячах той, за якога хоча трымацца многа людзей (К. Чорны. Вялікі дзень).

Як часта мы забываемся, што чалавек прыгожы перш за ўсё ўнутраным характвам (Я. Скрыган. Шуканні).

Я не хачу нікога навучаць, / Я абуджаю ў сэрцах чалавечнасць: / Калі баліць, давайце не маўчаць, / Калі хто падае, – свае падставім плечы (А. Бачыла. Не ведаю, што дрэвы адчуваюць...).

Я ў сілу жорсткасці не веру, / Я веру ў сілу дабраты (С. Законнікаў. Я жорсткасці зазнаў урокі...).

Я – чалавек. Я не ў гасцях. Я – дома. / Пакуль жыву – не ведаю мяжы (Л. Галубовіч. За трыццаць мне. Жыццё маё ўставала...).

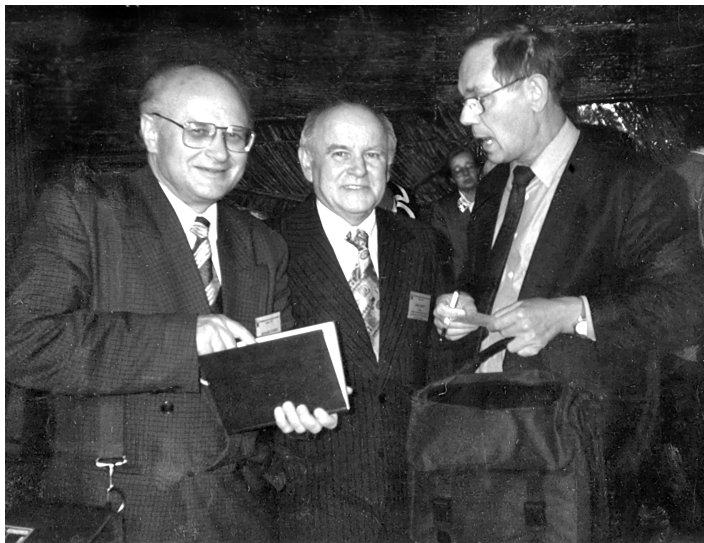
КАРЛ ГУТШМІТ – ДАЎНІ СЯБРА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Сёлетні год – звышюбілейны для нямецкага лінгвіста Карла Гутшміта, які нарадзіўся 12 верасня 1937 г. у горадзе Фербелін. Пасля заканчэння ў 1960 г. Берлінскага універсітэта імя братаў Гумбальтаў ён з 1967 г. стала выкладаў там беларускую філалогію. У тым годзе з’явілася і яго першая беларусазнаўчая праца – рэцэнзія на “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” (часопіс “Zeitschrift für Slawistik”). У гэтым папулярным на захадзе славістычным выданні Карл Гутшміт апублікаваў і іншыя шматлікія рэцэнзіі, агляды навуковых прац беларускіх лінгвістаў – бібліяграфічнага паказальніка “Беларускае мовазнаўства”, першых штогоднікаў “Беларускай лінгвістыкі”, асобных нумароў “Весніка Беларускага дзяржаўнага універсітэта”, другога тома “Гісторыі беларускай літаратурнай мовы” І. Крамка, А. Юрэвіч, А. Яновіч, “Дыялектнага слоўніка” П. Сцяцко, “Беларускай фразеалогіі” Ф. Янкоўскага. Карл Гутшміт імкнуўся як мага лепш пазнаёміць нямецкамоўную лінгвістычную грамадскасць з набыткамі беларускіх мовазнаўцаў. Дзякуючы яго публікацыям па лексікаграфіі, фразеалогіі, дыялекталогіі, стылістыцы, анамастыцы, гісторыі беларускага мовазнаўства ў Заходняй Еўропе сталі вядомымі імёны Аркадзя Жураўскага, Марыі Жыдовіч, Яўгеніі Рамановіч, Адама Супруна, Льва Шакуна, Міхаіла Булахава, Паўла Шубы і іншых.

У 1976 г. вучоны абараніў доктарскую дысертацыю “Нарысы па гісторыі славянскіх нацыянальных літаратурных моў”, у якой знайшлі адлюстраванне і грунтоўныя манаграфічныя даследаванні гісторыкаў беларускай літаратурнай мовы. Карл Гутшміт фактычна ўпершыню даследаваў найважнейшыя кірункі развіцця сучаснай беларускай літаратурнай мовы ў параўнанні з такімі славянскімі мовамі, як руская, польская, балгарская і сербскахарвацкая (цяпер сербская і харвацкая). Тут аналізуюцца роля ўкраінскай мовы ў станаўленні слоўнікавага складу, шляхі і спосабы пранікнення балтызмаў у беларускую мову. Прычым увага звяртаецца не толькі на часавыя межы дзеяння гэтых працэсаў, але і на выкарыстанне адпаведнай лексікі ў мастацкіх творах пісьменнікаў другой паловы XIX – першай трэці XX ст.

Падчас працы загадкама аддзялення славянскіх моў секцыі славістыкі Берлінскага універсітэта Карл Гутшміт шмат намаганняў прыклаў для арганізацыі міжнародных сустрэч беларускіх лінгвістаў і філолагаў з заходнееўрапейскімі калегамі, садзейнічаў іх прадстаўніцтву на міжнародных навуковых канферэнцыях, славістычных кангрэсах. На большасці міжнародных з’ездаў славістаў пачынаючы з Варшаўскага ў 1973 г. ён нязменна выступаў з дакладамі па беларусазнаўчай праблематыцы.

Важнае значэнне Карл Гутшміт надае праблемам сінхроннага і дыяхроннага даследавання беларускай мовы, пра што сведчаць такія артыкулы “Стан і значэнне дыяхроннага даследавання ў Беларускай ССР”, “Даследаванне ўсходнеславянскіх моў у дыяхронным аспекце”, “Балтыйскія даследаванні ў Беларускай ССР” і інш.

Карл Гутшміт з калегамі на XII Міжнародным з’ездзе славістаў. Злева направа: **Генадзь Цыхун** (Беларусь), **Ежы Русек** (Польшча), **Карл Гутшміт**. Кракаў, 2 верасня 1998 г.

Нямецкі славіст быў адным з тых, хто на канферэнцыі летам 1990 г. у Варшаве падтрымаў ідэю стварэння Міжнароднага згуртавання беларусістаў. З распадам СССР, утварэннем суверэннай беларускай дзяржавы змяніліся кірункі навуковых зацікаўленняў славіста з Берліна. Усё часцей у яго навуковых публікацыях адчуваецца непрыхаваная трывога за лёс асобных еўрапейскіх моў, у тым ліку і беларускай.

Роздум пра далейшае развіццё ўсходнееўрапейскіх моў стаў стрыжнем зборніка яго навуковых прац “Моўная палітыка і літаратурныя мовы ва Усходняй Еўропе ў другой палове XIX – пачатку XX ст.” (1989), артыкула “Славянскія мовы ў аб’яднанай Еўропе” (1999). У названым артыкуле Карл Гутшміт адзначае, што “беларуская мова – адзіная ў славянскай прасторы, якая ўжываецца як дзяржаўная яшчэ з адной мовай – рускай... што выразна сведчыць пра тэндэнцыю ў кірунку да С-мовы, якая абслугоўвае толькі пэўныя сферы камунікацыі”. Тым не менш, нягледзячы на англамоўнае еўрапейскае асяроддзе ва ўмовах так званай глабалізацыі, нацыянальныя мовы Еўропы (у тым ліку і славянскія), на думку лінгвіста, “не павінны абмяжоўвацца роляй другасных моў, таму што мовы з’яўляюцца не толькі сродкамі камунікацыі, але і выканаўцамі сімвалічнай функцыі”. Аналіз посткамуністычнай эпохі сведчыць пра паступовае пераадоленне моўна-ідэалагічнага расколу Еўропы, і ў сённяшняй шматмоўнай Еўропе значна большую ролю, чым дагэтуль, павінны выконваць славянскія мовы.

Аптыміст па натуре, удумлівы і грунтоўны як даследчык славяншчыны, шчыры і адначасова патрабавальны да працы беларускіх і іншых мовазнаўцаў, заклапочаны лёсам асобных славянскіх моў – такім уступае Карл Гутшміт у восьмы дзесятак свайго жыцця.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,
доктар філалагічных навук, прафесар.

УНІКНУЦЬ – ПАЗБЕГНУЦЬ

Унікнуць, ухіліцца, абысці, абмінуць, мінуць – пазбегнуць. Слова “пазбегнуць” – калькаванне рус. *избегнуть* (з унікненнем стараславянскай прыстаўкі *из-*). Яго не фіксавалі слоўнікі 20-х гг. ХХ ст. Пра штучнасць лексемы “пазбегнуць” сведчыць яе марфемная будова “па-збегнуць”, бо няма ў беларускай мове “збегнуць”, а ёсць *збегчы, збегаць*. Адпаведнікі рус. *избегнуть* – натуральныя словы, зафіксаваныя перакладнымі слоўнікамі. Так, на с. 171 “Русско-белорусского словаря” (1953; далей РБС-53) бачым: “**Избегнуть**... *унікнуць, ухіліцца, абысці, абмінуць, мінуць*”. Паўторана гэта і “Русско-белорусским словарём” 1993 г. (далей РБС-93), і пазнейшымі перавыданнямі (1999, 2002).

У тлумачальныя слоўнікі слова *пазбегнуць* (< рус. *избегнуть*) перанесенае з рускіх лексікаграфічных крыніц разам з тлумачэннем яго значэння. Параўнаем: “**Избегнуть**, сов. *чэго*. Избавиться, спастись от чэго-н.” (Ожегов С. Словарь русского языка. Москва, 1982, с. 213) і “**Пазбегнуць** зак. *чаго*. Збавіцца,

выратавацца ад чаго-н.” (Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Мінск, 1996, с. 422; далей ТСБЛМ).

Такім штучным для беларускай мовы ёсць і слова *пазбягаць* (< рус. *избежать*), натуральнымі адпаведнікамі якога выступаюць тыя самыя беларускія словы ў форме незакончанага трывання – *унікаць, ухіляцца, абходзіць, абыходзіць, абмінаць, мінаць* (РБС-93, т. 1, с. 542). І гэта зразумела: у рускай мове *избегнуть, избежать* выступаюць як паралельныя лексічныя адзінкі, што засведчана згаданым “Словарём русскаго языка”. На с. 213 чытаем: “*Избежать, избегнуть*. Избавиться, спастись от чэго-н.”

Зазначым да гэтага, што слова *пазбягаць* у беларускай мове мае тры значэнні: 1) збегчы, спусціцца ўніз – пра ўсіх, многіх; 2) сцячы – пра ўсё, многае; 3) збегчы, уцячы – пра ўсіх, многіх (ТСБЛМ, с. 423). Дык ці ёсць патрэба навязваць гэтай натуральнай беларускай лексеме яшчэ і штучны амонім?

НЯЎХІЛЬНЫ, НЕМІНУЧЫ – НЕПАЗБЕЖНЫ

Прыметнік *непазбежны* – утварэнне ад дзеяслова *пазбегнуць*, у штучнасці якога для беларускай мовы мы ўжо пераканаліся. Адпаведнікамі рус. *избежать* (*избегнуть*), як было ўжо даведзена, выступаюць словы *ўхіляцца, мінаць* і інш. Ад іх конфіксавым спосабам (прыстаўкі *ня-/не-* і суфіксы *-н-, -уч-*) і ўзніклі беларускія словы **няўхільны, немінучы** як натуральныя адпаведнікі рус. *неизбежный*. “**Неизбежный** –

немінучы, непазбежны, няўхільны” (РБС-53, с. 305; РБС-93, т. 2, с. 201). А слова *непазбежны*, якое падаецца ў слоўнікавым артыкуле, – усё тая ж даніна часу – дзеля “збліжэння беларускай і рускай моў”. Пра гэта сведчыць і дэфініцыя слова: “**Непазбежны**, *-ая, -ае*. Такі, якога нельга пазбегнуць...” (ТСБЛМ, с. 388). Як і ў “Словаре русского языка” (с. 356): “**Неизбежный**... Такой, которого невозможно избегнуть...”

ЗЛОСЦЬ – ЗЛОБА

Слова “злоба” характэрнае для рускай мовы, дзе яно мае шэраг сваіх вытворных адзінак. У беларускай мове ім адпавядаюць свае адмысловыя словы: злوبيцца – *злаваць, злавацца; бушаваць* (пра мяцеліцу, завіруху); злобно – *злосна, зласліва*; злобность – *злоснасць, зласлівасць*; злобный – *злосны, зласлівы*; злобствование – *злосць, злаванне, лютаванне*; злобствовать – *злоснічаць, злаваць, злавацца, лютваць*. Лексема “злоба” ўваходзіць таксама ў шэраг рускіх фразеалагізмаў, якім адпавядаюць беларускія ўстойлівыя звароты з словам *злосць*: бешеная злоба – *лютая злосць*, дышаць злобой – *дыхаць злосцю*, по злобе – *па злосці* (РБС-93, т. 1, с. 528). Толькі адзін устойлівы зварот *злоба дня* мае гэтае слова, але тут пазычаны сам фразеалагізм.

Відаць, з улікам згаданага перакладныя руска-беларускія слоўнікі не падаюць гэтага слова ў беларускай частцы артыкула, а толькі ў рускай: “Злоба – *злосць*” (РБС-53, с. 166; РБС-93, т. 1, с. 528). Не падае слова “злоба” і “Беларуска-рускі слоўнік” 1962 г., а ў яго перавыданні 1988 г. бачым: “Злоба, ж. см. *злосць*”.

Праўда, слова *злоба* трапіла ў тлумачальныя беларускія слоўнікі (разам, зазначым, з многімі іншымі небеларускімі словамі). Аднак аўтарытэтны нарматыўны даведнік “Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” (1987; далей СБМ) справядліва не падае гэтага слова. Няма яго і на старонках “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”.

ПОБЫТАВЫ – БЫТАВЫ

Перакладныя слоўнікі падаюць словы *быт* і *побыт* як раўнапраўныя адпаведнікі да рус. “быт”. Так, у “Беларуска-расійскім слоўніку” М. Байкова і С. Некрашэвіча (1926, с. 51, 241) чытаем: “**Быт**, м. – быт, способ жизни. **Побыт**, м. – быт, способ жизни”. І ў акадэмічных слоўніках: “**Быт** – быт, побыт” (РБС-93, т. 1, с. 135). Аднак вытворныя словы падаваліся толькі пры слове *быт* – *бытавы, бытавізм, бытаўшчына* і інш.

Слова *побыт* у маўленні савецкага часу амаль не выкарыстоўвалася, таму і не было патрэбы ў вытворных ад яго. Нават шасцікнігавы тлумачальны слоўнік падае *побыт* як адзіночнае слова. Не зарэгістравану слова *побытавы* і СБМ. У незалежнай Беларусі слова *побыт* атрымала шырокае выкарыстанне і стала базай для ўтварэння новых слоў: *побытавы, побытавы, побытасць* і інш.

УМЯШАННЕ – УМЯШАЛЬНІЦТВА

Паэт спадзяваўся, што сям’я ўратуе яго ад непрыхаванага ўмяшальніцтва самадзяржаўя ў прыватнае жыццё... (Роднае слова, 2006, № 2, с. 51). Наватвор “умяшальніцтва” – калькаванне структуры рускага *вмешательство*, дзе суфікс *-тельство* заменены на *-льніцтва*. Аднак беларуская мова не мае такога складанага суфікса *-льніцтва-а* (*-льнік + ства-а* → *льніцтва*), тым часам як у рускай мове *-тельство* – натуральны суфікс, які служыць для ўтварэння аддзяяслоўных назоўнікаў з семантыкай ‘апрадмечанае дзеянне’: *вмешаться / вмешиваться* → *вмешательство*.

У беларускай мове гэтую функцыю выконвае тыповы суфікс *-нн-е*: *умяшацца* → *умяша-нне*. “*Умяшанне*, н. Дзейны ўдзел у чым-н., актыўнае ўнікненне ў што-н. // Дзеянні, якія спыняюць што-н. *Хірургічнае ўмяшанне*” (ТСБМ, т. 5, кн. 2, с. 23).

Невыпадкова ніводны беларускі слоўнік не фіксуе штучнага ўтварэння “ўмяшальніцтва”, а толькі ўмяшанне, якому ў рускай мове адпавядае *вмешательство*. Напрыклад: “*Умяшанне*, ср. *вмешательство*” (БРС, т. 2, с. 611). “*Вмешательство* – умяшанне” (РБС, т. 1, с. 184).

Павел СЦЯЦКО.

Унармаванне тэрміналогіі

СІНАНІМІЯ І ДУБЛЕТНАСЦЬ У ШКОЛЬНЫХ ПАДРУЧНІКАХ ПА БІЯЛОГІІ І ЗААЛОГІІ

З’явы сінаніміі і дублетнасці ў сферы агульнаўжывальнай лексікі нязменна актуальныя. Тэрмін таксама з’яўляецца лексічнай адзінкай, аднак выступае ў адметнай для яе функцыі. Яму ўласцівыя ўсе рысы слова, але ён адрозніваецца ад слова хоць бы ўжо тым, што характарызуецца найвышэйшай ступенню семантычнай арганізацыі.

Крытэры, якія звычайна акрэсліваюць пры вызначэнні тэрміна, – “абазначэнне навуковага паняцця, пераважна галіновае ўжыванне, дакладнасць, адназначнасць і адсутнасць эмацыянальнай афарбоўкі – па сутнасці, выключаюць патэнцыяльную магчымасць узнікнення ў тэрмінасістэме такога тыпу сінонімаў, як стылістычныя” [4, 26].

Мова навукі павінна вызначацца яснасцю і чысцінёй і не змяшчаць у сабе ніякіх лішкавых уключэнняў. Аднак у сучасных тэрмінасістэмах сінанімія ўсё ж існуе.

У мове навукі адносіны паміж асобнымі намінацыйна-тэрміналагічнымі адзінкамі могуць характарызавацца: а) сэнсавымі адцненнямі іх паняццевага зместу (ідаграфічная сінанімія), б) адсутнасцю якіх-небудзь адцненняў у іх паняццевым змесце (дублетная сінанімія).

Тэрміны-сінонімы вызначаюцца тым, што сваім унутраным зместам яны адлюстроўваюць розныя кваліфікацыйныя прыметы паняцця. Унутраны змест кожнага тэрміна адлюстроўвае адпаведную істотную кваліфікацыйную прымету аднаго і таго паняцця. Напрыклад:

ніжні сіфон – уводны сіфон: вада ў мантыйную поласць паступае ззаду, праз шчылінападобную адтуліну, акружаную аксаміцістай аблямоўкай мантыі. Адтуліна называецца **ніжнім**, або **ўвадным**, сіфонам [2, 75].

Як бачым з прыведзенага прыкладу, тэрміны **ніжні сіфон** і **ўводны сіфон** з’яўляюцца сінонімамі, паколькі абазначаюць адно і тое паняцце (месца, праз якое паступае вада ў мантыйную поласць). Але разам

з тым прыведзеныя тэрміны не з’яўляюцца дублетамі, кожны з іх адлюстроўвае адпаведную кваліфікацыйную прымету аднаго паняцця. Да прыкладу, **ніжні сіфон** указвае больш на месца, праз якое паступае вада, а **ўводны сіфон** – на функцыянальную прымету (уводзіць ваду ў мантыйную поласць). Таму гэтыя тэрміны могуць заняць месца сярод ідаграфічных сінонімаў.

Аналагічная з’ява назіраецца і сярод наступных тэрмінаў:

мускулісты страўнік – жавальны страўнік: *Кавалачкі ліста, адгрызеныя жуком, паступаюць праз глотку ў стрававод, дзе ўвільгатняюцца. Затым яны невялікімі порцыямі пераходзяць у мускулісты, або жавальны, страўнік. На яго ўнутранай паверхні знаходзяцца хіцінавыя выступы, паміж якімі ежа пераціраецца, быццам ператраўліваецца* [2, 92];

верхні сіфон – вывадны сіфон: *Выводзіцца вада праз другую шчылінападобную адтуліну. Яна размешчана вышэй першай і таму называецца верхнім, або вывадным, сіфонам* [2, 75];

яйка – ікра: *Яечнік самкі выпрацоўвае многа яек, якія часта называюць ікрой* [2, 77].

Усе гэтыя пары тэрмінаў пацвярджаюць наяўнасць сярод заалагічных тэрмінаў такой разнавіднасці, як ідаграфічныя сінонімы, але трэба зазначыць, што невялікая колькасць прыведзеных прыкладаў тэрмінаў-сінонімаў сведчыць пра тое, што згаданая з’ява не знайшла шырокага распаўсюджвання ў аналізаванай заалагічнай тэрмінасістэме, якая прадстаўлена падручнікам “Заалогія” (1968).

Аналіз жа сучасных школьных падручнікаў, у прыватнасці “Біялогія” (1995), сведчыць пра адсутнасць ідаграфічных сінонімаў. Так, тэрміны **ніжні сіфон – уводны сіфон**, **верхні сіфон – вывадны сіфон** з’яўляюцца ідаграфічнымі сінонімамі на старонках падручніка “Заалогія” больш ранняга выдання, але адсутнічаюць у сучасных падручніках біялогіі. У падручніку “Біялогія” падаюцца толькі тэрміны:

ніжні сіфон, мускулісты страўнік, верхні сіфон, што цалкам выключае наяўнасць ідэаграфічнай сінаніміі сярод школьнай заалагічнай тэрміналогіі і тым самым спрыяе нармалізацыі заалагічных тэрмінаадзінак.

Даволі часта ў сістэме заалагічных тэрмінаў сустракаюцца тэрміны-дублеты, якія ў параўнанні з тэрмінамі-сінонімамі ў сваім паняццевым змесце не маюць ніякіхсэнсавых адрозненняў. Яны выяўляюць адносіны абсалютнай тоеснасці, могуць узнікаць у выніку паралельнага ўжывання іншамоўнага і сваямоўнага тэрмінаў. Напрыклад:

мяккацелья – малюскі: Цела перлавіцы, як і іншых малюскаў, на вобмацак мяккае, без цвёрдага ўнутранага шкілета. Гэта і з'явілася падставой для назвы мяккацелья, або малюскі. Малюскі маюць мяккае навобмацак, нячленістае цела [1, 50].

Беларускамоўны тэрмін **мяккацелья** і іншамоўны **малюскі** ўказваюць на адну і тую класіфікацыйную прымету гэтага тыпу беспазваночных жывёл, хоць на першы погляд можа скласціся ўражанне, быццам тэрмін **мяккацелья** ў параўнанні з **малюскамі** мае большуюсэнсавую нагрузку, паколькі дакладна адлюстроўвае сутнасць паняцця (мяккае цела). Але іншамоўны тэрмін **малюскі** па сваім паходжанні з'яўляецца французскім (*mollusque* ад лац. *molluscus* 'мяккі'), а гэта сведчыць пра тое, што і **малюскі**, і **мяккацелья** не нясуць ніякага дадатковагасэнсавога адцення. Яны дублююць адзін аднаго, паколькі ў аснове кожнага з іх ляжыць азначэнне **мяккі**.

Анальная, або заднепраходная, адтуліна: непэратраўленыя рэшткі ежы выдзяляюцца праз анальную, ці заднепраходную, адтуліну [1, 40].

Гэтыя тэрміны таксама характарызуюцца абсалютнай тоеснасцю. У дадзеным выпадку мы можам назіраць паралельнае ўжыванне лацінамоўнага тэрміна **анальная** (адтуліна) і ўласнамоўнага тэрміна **заднепраходная** (адтуліна).

Аналагічная з'ява ўласцівая і наступнай пары заалагічных тэрмінаадзінак:

двухполыя – гермафрадыты: Жывёлы, у арганізме якіх ёсць адначасова і жаночыя, і мужчынскія органы размнажэння [1, 35].

Трэба зазначыць, што тэрміны-дублеты, якія ўзніклі ў выніку паралельнага ўжывання сваямоўнага і іншамоўнага тэрмінаў, – не частая з'ява сярод заалагічных тэрмінаадзінак школьных падручнікаў. Аналіз такой сістэмы паказаў, што ў падручніках па біялогіі перавага аддаецца сваямоўным тэрмінам, якія семантычна больш выразныя. Да прыкладу, у навуковай літаратуры даволі часта сустракаецца паралельнае ўжыванне як сваямоўнага тэрміна, так і іншамоўнага, а гэта сведчыць пра наяўнасць з'явы дублетнасці: *выдзяленне – экскрэцыя* (лац.), *абмен рэчываў – метабалізм* (грэц.), *вусце – оскулум* (грэц.), *абрастанне – перыфітон* (лац.), *семяннікі – тэстыкулы* (лац.), у школьных падручніках біялогіі і заалогіі звычайна выкарыстоўваюцца толькі сваямоўныя тэрміны (*выдзяленне, абмен рэчываў, вусце, абрастанне, семяннікі*), і гэта ў сваю чаргу аблягчае працэс навучання і камунікацыі.

Акрамя сінонімаў і дублетаў у заалагічнай тэрміналогіі сустракаюцца і варыянты аднаго і таго тэрміна: фанетычныя, марфалагічныя. “Варыян-

тамі з'яўляюцца разнавіднасці таго самага тэрміна, якія адрозніваюцца паміж сабой фанетычнымі і словаўтваральнымі элементамі ці сродкамі выражэння граматычных значэнняў, але не маюць ніякіх семантычных адценняў і поўнацю супадаюць сваім значэннем” [3, 27]. У заалагічнай тэрміналогіі гэтая з'ява прадстаўлена адзінкавымі прыкладамі: марфалагічныя варыянты (*інкапсуляцыя, інкапсуліраванне; катаробы, катарабіёнты, катаробіі*), фанетычныя варыянты (*акселерацыя, акцелерацыя*). Як бачым з прыкладаў, яны не часта сустракаюцца на старонках біялагічных слоўнікаў, энцыклапедый. Аналіз жа школьных падручнікаў заалогіі і біялогіі сведчыць пра адсутнасць марфалагічных і фанетычных варыянтаў сярод заалагічных тэрмінаадзінак. І гэтым самым пазбягаецца парушэнне тэрміналагічнай нормы, якая ў сваю чаргу не дапускае наяўнасці мнагазначнасці, сінаніміі, дублетнасці, варыянтаў слова, антаніміі.

Тэрмін як лексічнай адзінцы ўласцівыя рысы слова, але ва ўсіх выпадках наяўнасць сінонімаў, дублетаў і варыянтаў у тэрміналогіі сведчыць пра неўпарадкаванасць тэрміналагічнай сістэмы, нераспрацаванасць многіх тэрмінасістэм і абмежаванасць семантычнага абсягу беларускамоўных тэрмінаў. Калі іх існаванне ў агульнай мове апраўдана тым, што іх ужыванне мяняе ці змест маўлення, ці стылістычную афарбоўку яе, то ў тэрміналогіі яны з'яўляюцца толькі рознымі назвамі аднаго паняцця і не выконваюць ніякай стылістычнай функцыі.

Такім чынам, сінанімічныя тэрміны ў адрозненне ад агульнаўжывальных сінонімаў, пад якімі разумеюцца розныя словы з блізкім значэннем і часцей за ўсё з розным стылістычным ужываннем, не характарызуюць розныя адценні значэння, не выконваюць стылістычнай функцыі, таму іх функцыянаванне ў складзе той ці іншай тэрмінасістэмы непажадана.

Аналіз заалагічнай тэрміналогіі сведчыць пра наяўнасць сінонімаў, дублетаў і варыянтаў, што не адпавядае асноўным патрабаванням да тэрміна як носбіта спецыяльнага значэння. І таму гэтыя з'явы непажаданыя ў мове навукі і асабліва ў школьных падручніках, а значыць, у працэсе уніфікацыі і рацыяналізацыі тэрміналогіі сінанімію і дублетнасць неабходна абмяжоўваць.

Літаратура

1. **Біялогія:** Падручнік для 8 кл. сярэдняй школы. – Мінск: Нар. асвета, 1995.
2. **Заалогія:** Падручнік для 6 – 7 кл. васьмігадовай школы. – Мінск: Нар. асвета, 1968.
3. **Красней В.** Аб сінонімах, дублетах і варыянтах у тэрміналогіі // Веснік БДУ. Серыя 4. 1995. № 1.
4. **Шкраба І.** Мовазнаўчыя тэрміны ў аспекце сінанімічных і варыянтных адносін // Веснік БДУ. Серыя 4. 1997. Вып. 2.

Наталля ЛАЎРЫНОВІЧ,
малодшы навуковы супрацоўнік
Інстытута мовазнаўства
Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі.

Артыкул рэкамендаваны да друку доктарам філалагічных навук Аляксандрам Лукашанцам.

АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ – МЕТАФАРЫЧНЫЯ НАЗОЎНІКІ

Старычонак В. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў. – Мінск: БДПУ, 2007. 191 с. Тыраж 120 экз.

Метафара – найбольш распаўсюджаная з’ява ў большасці моў свету незалежна ад іх генетычнай і тыпалагічнай будовы. Гэтая з’ява адносіцца да ліку семантычных універсальных. На працягу многіх стагоддзяў метафара была і застаецца адным з найбольш традыцыйных аб’ектаў даследавання не толькі лінгвістыкі і літаратуразнаўства, але і філасофіі, псіхалогіі, логікі, семіётыкі, кагнітывістыкі, гнасеалогіі, герменеўтыкі, стылістыкі, тэорыі штучнага інтэлекту і іншых навук.

У беларускім мовазнаўстве метафары прысвечана адносна невялікая колькасць прац. Лінгвастылістычная будова метафарычных кантэкстаў у паэзіі Янкі Купалы разглядаецца ў манаграфіі Вольгі Ляшчынскай “Метафара ў паэзіі Янкі Купалы”. Аналізу зоамарфізмаў у беларускай і рускай мовах прысвечана кандыдацкая дысертацыя Нагаллі Яскевіч. Асобныя тыпы метафар і параўнанні разглядаліся ў артыкулах Мікалая Крыўко, Таццяны Старасценкі, Вольгі Чумічовай, Франца Шумчыка і іншых.

На працягу апошняга дзесяцігоддзя пытанні субстантыўнай метафары ў беларускай мове плённа распрацоўвае Васіль Старычонак. Так, у яго манаграфіі “Полісемія ў беларускай мове (на матэрыяле субстантываў)” (1997) значнае месца адведзена аналізу субстантыўнай метафары. Гэтай праблеме ён прысвяціў і шмат артыкулаў.

І вось нядаўна выйшла з друку манаграфія В. Старычонка “Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў”. Праца прысвечана метафарычным назоўнікам. У гэтай навуковай рабоце на шырокім фактычным матэрыяле разглядаюцца асноўныя тыпы субстантыўных метафар, паказваюцца працэсы метафарызацыі назоўнікаў у беларускай мове. Даследаванне грунтуецца на пяці тысячах сэнсавых цэнтраў (метафарычных значэнняў). Яны выяўлены на базе больш як 14 тысяч кантэкстаў ужывання і прадстаўляюць каля 2500 метафар-субстантываў. Аўтар манаграфіі для выяўлення фактычнага матэрыялу прапрацаваў тэксты мастацкіх і публіцыстычных твораў больш як 600 пісьменнікаў, а таксама сучасныя перыядычныя выданні. У часавых адносінах фактычны матэрыял знаёміць са структурай і сістэмай беларускага метафарыкона цэлага стагоддзя: пачатак XX – пачатак XXI ст.

Манаграфія складаецца з уводзінаў і трох глаў. Першая глава “Метафара як аб’ект даследавання ў сучаснай навуцы” прысвечана тэарэтычным пытанням, напрыклад такім, як сутнасць метафары і гісторыя яе вывучэння, механізм утварэння метафар, класіфікацыя метафар.

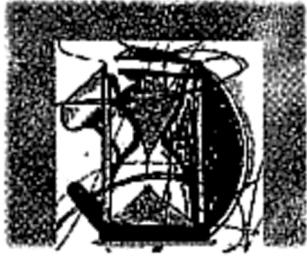
Другая глава манаграфіі называецца “Семантычныя тыпы субстантыўных метафар”. У ёй разглядаюцца асноўныя тыпы метафар, галоўным крытэрам вылучэння якіх з’яўляецца характар суаднесенасці зыходнага і рэцыпіента лексіка-семантычнага варыянта і іх агульная сэнсавая скіраванасць. У главе падрабязна, з улікам усіх магчымых сэнсавых мадыфікацый слова і актуалізацыі яго самых розных семных кампанентаў разгледжаны наступныя тыпы метафар: вонкавападабенчы, саматычны, лакатыўны, тэмпаральны, акцыянальны, квалітатыўны, экзистэнцыйны, псіхалагічны, гукавы, квантыватыўны, анімічны, зоамарфічны, зоасемічны, антрапамарфічны і персаніфікаваны. Кожны з названых тыпаў метафары ў манаграфіі ілюструецца значнай колькасцю фактычнага матэрыялу. У другой главе ёсць яшчэ і раздзел “Індывідуальна-аўтарскія метафары”. Тут разглядаюцца аказіянальныя метафары, якія служаць дадатковай вобразнай характарыстыкай да тых прымет, што узуальна замацаваліся за дадзенай слоўнікавай адзінкай. Аўтар манаграфіі слухна не адзін раз падкрэслівае, што “выбар прымет не заўсёды падпарадкоўваецца законам лагічнай мэтазгоднасці і адбываецца ў адпаведнасці з суб’ектыўна-аўтарскім асацыятыўным мысленнем”. У такіх выпадках канкрэтнае значэнне метафары раскрываецца дзякуючы кантэксту, пэўным тэкставым фрагментам.

Апошняя глава манаграфіі “Структурныя тыпы субстантыўных метафар” прысвечана простым (аднаслоўным) і складаным (двухкампанентным) метафарама і такім іх разнавіднасцям, як генітыўныя, атрыбутыўныя, прэдыкатыўныя, разгорнутыя двухфокусныя і шматфокусныя метафары. Прыводзяцца шматлікія выпадкі, калі ў метафарызаваных кантэкстах выкарыстоўваюцца прыёмы нанізвання метафар з іншымі вобразна-выяўленчымі сродкамі.

Кніга забяспечана значнай колькасцю неабходных пры аналізе матэрыялу табліц, схем і дыяграм. Структурна праца завяршаецца індэксам прааналізаваных у манаграфіі лексем.

Манаграфія В. Старычонка будзе аднолькава прыдатная як настаўнікам школ, студэнтам, так і акадэмічным вучоным, выкладчыкам ВНУ, аспірантам.

Мікалай КРЫЎКО,
вядучы навуковы супрацоўнік
Інстытута мовазнаўства
імя Якуба Коласа НАН Беларусі.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Ствараем нацыянальны падручнік

Людміла ВАСЮКОВІЧ

СТРУКТУРА НАВУЧАЛЬНАГА ТЭКСТУ ШКОЛЬНАГА ПАДРУЧНІКА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Распрацоўка падручнікаў па беларускай мове для старшай ступені агульнаадукацыйнай школы патрабуе абмеркавання праблем зместу і структуры лінгвістычных тэкстаў, што прапануюцца на старонках навучальных выданняў. Спынімся на структуры метатэксту параграфа падручніка па беларускай мове. Умовімся **метатэкстам** у рэчышчы традыцыйных падыходаў называць абавязковы кампанент падручніка, які раскрывае пытанні лінгвістычнай тэорыі, выступае носьбітам мовазнаўчай інфармацыі. Як змест, так і структура метатэксту ўлічваюць фактар адрасата, выступаюць асновай асэнсавання і разумення навучальнай інфармацыі.

Метатэкст падручніка выходзіць за традыцыйныя рамкі прызнаных школьнай практыкай тыпаў маўлення – апісання, апавядання, разважання. Ён вылучаецца спецыфікай у плане зместу, структурнай арганізацыі, функцыянальнага прызначэння. Мадэль метатэксту ўключае “праграму дзейнасці” аўтара (складальніка падручніка) і адрасата (вучня як патэнцыйнага чытача). Метатэкст найперш выступае як форма прэзентацыі лінгвістычных ведаў. Аўтар прадумвае, прагназуе змест, аб’ём інфармацыі, прадугледжанай праграмай, структурную арганізацыю тэксту, праз якую рэалізуецца дыдактычная задача, спраекцыяваная на вучня (асабліва сці і яго разумовага развіцця, успрымання, інтэлектуальных магчымасцяў).

Метатэкст як адзінка навуковага маўлення выступае носьбітам доказнай, выверанай інфармацыі. Нагуральна, што ён спадкуе сістэмаўтваральныя адзнакі навуковага стылю – дакладнасць, лагічнасць, аб’ектыўнасць, абагульненасць і абстрагаванасць выкладу. Аднак аўтар метатэксту не можа ігнараваць рэакцыі патэнцыйных спажыўцоў навучальнай інфармацыі. Актывізацыя ўвагі, лагічнага мыслення чытачоў, магчымыя незразумелыя выпадкі ўжывання моўных фактаў, з’яўляюцца прагназуюцца, “праігрываюцца” аўтарам з пазіцыі вучнёўскага ўспрымання. Невыпадкова як змест, так і арганізацыя метатэксту (размяшчэнне і ўзаемасувязь кампанентаў, выкарыстанне графічных сродкаў афармлення) выступаюць асновай асэнсавання і разумення навучальнай інфармацыі.

Метатэкст як лінгвадыдактычная адзінка валодае наступнымі прыметамі, што дэтэрмінуюць яго змест і структуру:

– асноўная функцыя метатэксту як адзінкі навуковага стылю – камунікацыйна-інфармацыйная – дапаўняецца фактычнай, спраектаванай на сродкі наладжвання навучальнага дыялогу з патэнцыйным чытачом;

– мэта і задачы метатэксту як сродку забеспячэння навучальнай камунікацыі дыктуюць змест і спосаб падачы лінгвістычнай інфармацыі, рацыянальны характар яе графічнага афармлення;

– зададзенасць параметраў навучальнай сітуацыі абумоўлена задачай фармавання паняццева-лагічнага мыслення вучняў, развіцця іх інтэлектуальна-маўленчых уменняў.

З улікам заяўленых параметраў метатэкст рэалізуецца як акрэсленая мадэль навучальна-навуковага паведамлення, тэкставы ўзор, стандартызаваны пры неаднаразовым ужыванні на старонках школьнага падручніка. У сувязі з гэтым варта гаварыць пра пэўны эталон структурнай арганізацыі адзінкі, яе аптымальную пабудову, абумоўленую практыкай школьнага выкладання, задачамі фармавання лагічна-лінгвістычнага кампанента моўнай адукацыі. Акрамя гэтага, метатэкст ва ўмовах навучальнага функцыянавання характарызуецца дыдактычнай скіраванасцю, арыентацыяй на спасціжэнне вучнямі зместу і структуры навуковага тэксту: разуменне асноўных тэарэтычных палажэнняў, назапашванне і актыўнае апераванне мовазнаўчай тэрміналогіяй, умненне працаваць з лінгвістычнымі даведнікамі, вызначаць тэматыку, асноўную праблематыку навучальных паведамленняў, засваенне сістэмы моўных сродкаў, з дапамогай якіх афармляецца навуковая інфармацыя. Спынімся на лінгвадыдактычных характарыстыках структурных кампанентаў метатэксту школьнага падручніка па мове.

Людміла Сяргееўна Васюковіч – даследчык мовы, педагог. Кандыдат філалагічных навук. Дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Маашэрава. Закончыла Мінскі дзяржаўны педагогічны інстытут імя А. М. Горкага (1978). Мае публікацыі па актуальных праблемах выкладання беларускай мовы ў сярэдняй агульнаадукацыйнай школе. Суаўтар школьных падручнікаў па беларускай мове і дапаможнікаў для студэнтаў-філолагаў.

УВОДЗИНЫ (ГІСТАРЫЧНА-ЭТЫМАЛАГІЧНАЯ ДАВЕДКА) ЯК ФАКУЛЬТАТЫЎНЫ ЭЛЕМЕНТ МЕТАТЭКСТУ

У сучаснай практыцы стварэння навучальных кніг уводзіны – факультатыўны кампанент. У большасці выпадкаў метатэкст школьнага падручніка пачынаецца непасрэдна з дэфініцыі паняццяў, заяўленых у назве параграфу. У якасці тыповага пачатку метаадзінкі прадэманструем наступныя прыклады: “*Лексіка* – гэта ўся сукупнасць слоў мовы, яе слоўнікавы запас. Навука, якая вывучае лексіку, называецца лексікалогіяй” [1, 61]; “*Асіміляцыя* – гэта фанетычны працэс артыкуляцыйнага прыпадабнення зычных гукаў” [1, 25]; “*Гуканіс* – гэта аднатыпныя гукавыя паўторы” [3, 20]; “*Аднародныя члены сказа* – два і больш члены сказа, якія выконваюць аднолькавую сінтаксічную функцыю...” [3, 172]; “*Арфаэнія* – сукупнасць правіл узорнага вымаўлення гукаў і іх спалучэнняў у літаратурнай мове” [3, 22]; “*Марфалогія* – гэта граматычнае вучэнне аб слове, яго формах, аб лексіка-граматычных класах слоў (часцінах мовы)” [3, 69].

Прыведзеныя прыклады ўступнай часткі метатэксту структурна пабудаваны як стандартныя слоўнікавыя артыкулы. Наўрад ці можна пагадзіцца, на нашу думку, з тым, што метатэкст як спецыфічная адзінка навуковага стылю павінен сваёй арганізацыяй нагадваць тыповую лексікаграфічную крыніцу. Мэты слоўнікавага артыкула і метатэксту з яго выразнай дыдактычнай арыентацыяй, безумоўна, розныя. Задачы метатэксту як асноўнай крыніцы лінгвістычнай інфармацыі для вучняў вымушаюць аўтараў падручніка прадумваць такі спосаб падачы матэрыялу, які даваў бы магчымасць разглядаць тэрміналогію школьнага курса як сістэму, паўнацэнна раскрываць змест навуковых паняццяў, выяўляючы сутнасць моўных з’яў у тыповым кантэксце.

Тэарэтычна дапушчальнае мноства варыянтаў пабудовы метатэксту не павінна атаясамлівацца з адвольнасцю яго структуры. Паўтаральнасць, “штатнасць” падачы лінгвістычнай інфармацыі набывае акрэсленыя межы і формы. Навучальны характар метаадзінкі, узровень вытлумачэння лінгвістычных паняццяў, адаптаваны да адрасата, інтэграванасць у дыдактычны кантэксст вызначаюць аптымальную арганізацыю тэкставага матэрыялу. Адпаведна ўводзіны як самастойная канструкцыя метатэксту могуць змяшчаць інфармацыйныя элементы наступнага характару:

– гістарычная даведка адносна ступені і ўзроўню даследавання пэўных моўных з’яў. Дарэчнай пры гэтым выступае спіслая інфармацыя пра этапы становлення і развіцця таго ці іншага раздзела, кірунак мовазнаўчай навукі;

– агульная інфармацыя, якая лакалізуе даследаваную праблему, акрэслівае кола пытанняў, паняццяў, прыярытэтаў сучаснай лінгвістыкі;

– інфармацыйную каштоўнасць маюць звесткі, што раскрываюць гісторыю станаўлення тэрміна. Гістарычныя экскурсы адносна ўзнікнення тэрміна дапамагаюць спасцігнуць сутнасць адзінкі, яе першапачатковы сэнс, функцыянальнае прызначэнне. Лінгвістычная навука ў такім разе паўстае перад вучнямі не як аднастайны набор не заўсёды асэнсаваных, матываваных тэрмінаў, а як жывая з’ява, развіццё якой пазначана этапамі дасягненняў, заняпаду, пэўных пралікаў у моўнай палітыцы, тэарэтычнымі набыткамі і выдаткамі.

Інфармацыйную каштоўнасць маюць звесткі, звязаныя з эвалюцыйнымі зменамі зместу дэфініцыі. Паступовае развіццё навуковай думкі, прырашчэнне ведаў у сферы навуковай камунікацыі заканамерна прыводзяць да пашырэння або ўдакладнення зместу тэрміналагічнай адзінкі, паколькі сістэма навуковых паняццяў любой навукі не з’яўляецца непарушнай і пастаяннай. У сувязі з адзначаным лагічная ў школьным падручніку дэманстрацыя пошукаў вучонымі адэкватнага зместавага напаўнення моўнага тэрміна. Прасочваючы эвалюцыю тэрміна, вучань спасцігае логіку развіцця навуковага паняцця, абумоўленую ўзроўнем распрацаванасці лінгвістычнай праблемы. Уключэнне падобнай інфармацыі ў метатэкст школьнага падручніка дапамагае ўсвядоміць логіку навуковага спазнання ў няпростым пошуку тэарэтычных ісцін.

Лагічная прысутнасць ва ўступным блоку метатэксту найменняў грэцка-лацінскіх элементаў, што ўваходзяць у склад шматлікіх лінгвістычных тэрмінаў. Гэта дае магчымасць філолагам-пачаткоўцам арыентавацца ў структуры і значэнні адзінак. Веданне этымалогіі і інтэрнацыянальных марфем служыць падставай для ўразумення “радаводнай” адзінкі, фармуе лінгвістычнае мысленне вучня. Іншая справа, што ўвядзенне грэцка-лацінскіх тэрмінаэлементаў павінна адрознівацца ў сярэдніх і старэйшых класах.

Кампазіцыйная структура тыповага метатэксту, абумоўленая параметрамі навучальнай сітуацыі, павінна мець прагнастычны, прадвызначаны характар. Абавязковым элементам метаадзінкі выступае тэрмін як неад’емны атрыбут навуковага выказвання, пад якім разумеецца “слова (або словазлучэнне) спецыяльнай сферы ўжывання, якое з’яўляецца найменнем пэўнага паняцця і патрабуе дэфініцыі” [4, 15].

ТЛУМАЧАЛЬНА-ІЛЮСТРАЦЫЙНАЯ ЧАСТКА МЕТААДЗІНКІ

Прызначэнне гэтага кампанента метатэксту раскрываецца праз дыдактычныя задачы адзінкі. Як вядома, метатэкст прадугледжвае не фармаванне навуковай тэорыі, а паведамленне інфармацыі, што набыла агульнапрызнаны характар. Спецыфіку гэтага кампанента складае функцыянальная двухпланавасць метатэксту, абумоўленая ўзаемадзеяннем кагнітыўнай і камунікацыйнай функцый. З аднаго боку, метатэкст школьнага падручніка ўтрымлівае канкрэтныя лінгвістычныя звест-

кі, якія падлягаюць асэнсаванню і засваенню. З другога боку, перадача ведаў адбываецца ў спецыфічных дыдактычных умовах: спецыяліст паведамляе навуковыя звесткі адрасату з іншым маўленчым “кодам”, з іншым узроўнем лінгвістычнага мыслення. Гэта вымушае аўтара метатэксту адбіраць змест і моўныя сродкі, якія забяспечваюць успрыманне і разуменне інфармацыі. З улікам навучальнага характару метатэксту тлумачальна-ілюстрацыйны кампанент вырашае наступныя задачы:

- дэталізацыя, канкрэтызацыя зместу навуковай інфармацыі, яе вытлумачэнне, падача ў зразумелай і даступнай форме;

- забеспячэнне кантакту з чытачом праз актыўнае дэталёвае чытанне, даступнасць і займальнасць матэрыялу, вылучэнне асноўнай і дадатковай інфармацыі.

Выразнасці метатэксту служаць прыёмы зместавай і кампазіцыйнай арганізацыі тлумачальна-ілюстрацыйнага кампанента (падкрэслім, мэта гэтых прыёмаў – дапамагчы чытачу ўспрыняць, асэнсаваць і засвоіць лінгвістычныя звесткі). Характар інфармацыі пазначаны не аб'ектываваным, строга лагічным яе выкладам, а далучанасцю вучняў да логікі разважанняў аўтара метатэксту. Фармальна гэта выражаецца праз выкарыстанне займенніка *мы*, а таксама дзеясловаў, ужытых у форме першай асобы множнага ліку: “Аднак, слухаючы жывую гаворку, *мы заўважаем*, што гэтыя правілы не заўсёды вытрымліваюцца” [1, 28]; «Дыялектныя словы могуць уводзіцца пісьменнікамі ў мастацкім творы для стварэння мясцовага каларыту, моўнай характарыстыкі герояў (*прыгадаем* “Палескую хроніку” І. Мележа)» [3, 45].

Узаемадзеянне аўтара метатэксту і рэальнага чытача падкрэсліваецца частотнымі пытална-рытарычнымі канструкцыямі. Гэтыя элементы метатэксту трансфармуюць нейтральна-аб'ектыўны змест навучальнай інфармацыі ў даступную форму. Пры гэтым рытарычнае пытанне фармулюе праблему, якая тут жа знаходзіць сваё выражэнне і вырашэнне: “А што мы называем словам? Слова – гэта...” [1, 62]; “Мы слухаем выказванне на замежнай мове, якую не ведаем. Што ж мы ў такім выпадку чуем? Маўленне” [1, 147]; “Якое ж месца рыторыкі сярод іншых навук?” [4, 231]; “Ці задумваліся вы калі-небудзь, што такое мова, як яна ўзнікла, колькі на свеце існуе моў і чаму іх так шмат?” [3, 3] і інш. Метатэксту школьнага падручніка ўласціва семантычнае дубляванне, дэталізацыя апорных навуковых звестак. Прагматызм гэтага прыёму праяўляецца ў чаргаванні неабходнай і залішняй, асноўнай і дадатковай інфармацыі, што падразумявае сэнсавае развіццё тэмы і яе значных кампанентаў. Метатэкст неаднаразова дублюе, “перагаворвае” найбольш істотнае праз паўтарэнне, семантычную таўталогію аднаго і таго зместу.

Складальнік навучальнай кнігі валодае пэўнай ступенню свабоды ў выбары і падачы звестак, не звязаны жорсткай структурай тэксту, выступае як актыўны інтэрпрэтатар матэрыялу, адаптуючы яго да ўзроўню ведаў адрасата. Свабода выяўляецца ў кампазіцыйнай паслядоўнасці пададзенай інфармацыі, выбары спосабаў яе арганізацыі, свядомай арыентацыі на адпаведныя моўныя сродкі. Аўтар вольны і ў варыяцыйнасці выкладу асноўных палажэнняў метатэксту. Улік фактару адрасата патрабуе дыдактычнай рэалізацыі асноўнай функцыі навуковага спазнання – вытлумачэння вядучых характарыстык прадмета апісання. У сувязі з гэтым лексіка тлумачальна-ілюстрацыйнага кампанента ўтрымлівае не толькі тэрміны, але і словы агульнанавуковыя, агульнаўжывальныя. Прычым адзначаюцца факты менш строгага ўжывання лінгвістычнай тэрміналогіі. Менавіта ў гэтай

частцы метатэксту адбываецца дыдактычная перапрацоўка ўласна навуковай інфармацыі, што знаходзіць выяўленне ў наступных тэндэнцыях:

- канкрэтна-вобразная падача навуковага зместу праз актыўнае ўжыванне метафарычных, параўнальных зваротаў; пры гэтым асноўная функцыя метатэкставых метафар і параўнанняў заключаецца ў вытлумачэнні навуковых паняццяў і з'яў, у адрозненне, напрыклад, ад мастацкіх тэкстаў, дзе такія адзінкі выконваюць эстэтычную задачу;

- абавязковы пераход ад выкладу ведаў тэарэтычнага характару да дыдактычнага вытлумачэння фактаў, прыкладаў;

- змяншэнне інфармацыі да мінімальна магчымага аб'ёму, напрыклад: “Мова – гэта сістэма фанетычных, лексічных і граматычных адзінак, з дапамогай якіх выражаюцца думкі, пачуцці, волевыяўленне. Мова – асноўны сродак зносін паміж людзьмі” [2, 6].

Зазначым, што мінімалізацыя навучальнай інфармацыі не павінна адназначна ўспрымацца як станоўчы момант. Гэта выклікае павярхоўны, а часам і недакладны выклад матэрыялу на старонках школьнага падручніка. Больш за тое, сцісласць тлумачальна-інфармацыйнай часткі метаадзінкі прыводзіць да падачы навуковых звестак як загадка вядомай, гатовай інфармацыі, якая патрабуе выключна запамінання. Лапідарнасць стылю абцяжарвае цэласнасць успрымання і засваення зместу. Прычым далёка не кожны вучань здольны кампенсаваць адсутнасць вытлумачальнага кампанента, самастойна ўсвядоміць і ўзнавіць логіку разважанняў аўтара.

На нашу думку, навучальны метатэкст у межах тлумачальнага кампанента можа і павінен утрымліваць элементы навукова-папулярнага выкладу матэрыялу (аднак папулярнасць не павінна пераважаць у іншых кампанентах метаадзінкі). Магчыма, строга дыферэнцыяцыя навучальнага тэксту і яго навукова-папулярнай разнавіднасці прыводзіць да таго, што метатэкст падручніка па мове набывае негатыўныя характарыстыкі навучальнай літаратуры – сухой, нецікавай, клішаванай. Катэгарычнае развядзенне гэтых тэкстаў пакіне за межамі школьнага падручніка мноства набыткаў навукова-папулярнай літаратуры. Такім чынам, навукова-папулярны выклад матэрыялу дапушчальны ў межах тлумачальнага кампанента, аднак аб'ём падобных элементаў мае абмежаваны характар. Яны не павінны засланяць, тым больш нівяляваць навуковае апісанне моўных адзінак.

Літаратура

1. **Гваздовіч Г. і інш.** Беларуская мова: Вучэб. дапаможнік для 10 кл. агульнаадукац. школы з беларускай мовай навучання. – Мінск: Нар. асвета, 1999.
2. **Гваздовіч Г. і інш.** Беларуская мова: Вучэб. дапаможнік для 11 кл. агульнаадукац. школы з беларускай мовай навучання. – Мінск: Нар. асвета, 2000.
3. **Несцяровіч В. і інш.** Беларуская мова: Падручнік для 10–11 кл. агульнаадукац. школы з рускай мовай навучання. – Мінск: Нар. асвета, 1999.
4. **Даниленко В.** Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – Москва: Наука, 1987.

Заканчэнне будзе.

Людміла ФЕДЧАНКА

ВІДЫ МАЎЛЕНЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ: ГАВАРЭННЕ

Х клас

Мэты:

вучыць выкарыстоўваць стылі і тыпы маўлення ў адпаведнасці з маўленчай сітуацыяй;

фармаваць навыкі вуснага маўлення, асноўныя правілы этыкі зносінаў; пашыраць веды вучняў аб прафесійнай дзейнасці чалавека, звязанай з уменнем гаварыць;

выхоўваць культуру маўленчых паводзінаў, пачуццё гонару за сваю краіну.

Тып урока: камбінаваны.

Форма правядзення: дзелавая гульня.

Абсталяванне:

таварныя знакі Мінскага трактарнага завода (МТЗ), кандытарскай фабрыкі “Камунарка”, спартыўна-аздараўленчага комплексу “Сілічы”;

карткі-інструкцыі з патрабаваннямі да рэкламы; бэджы з надпісамі “Рэкламны агент” – 3 шт., “Школьны прэс-цэнтр” – 1 шт.

Арганізацыя ўрока: сталы ў класе расстаўлены ў 3 групы. На іх – таблічкі з таварнымі знакамі і поўнымі назвамі прадпрыемстваў. Школьнікі садзяцца за тэя сталы, дзе стаяць таблічкі прадпрыемстваў, візіткі якіх яны дома перакладалі з рускай мовы на беларускую. (Размяркоўваючы матэрыял для дамашняга задання, настаўнік павінен прасачыць, каб падбор вучняў па маўленчых здольнасцях у групах быў раўназначны.)

I. Пачатак урока.

• **Паведамленне тэмы ўрока.**

• **Актуалізацыя ведаў.**

– У народзе існуе прыказка *Языкам бервяна не ачэшаеш, сена не накосіш*, але час мяняецца, і сёння ўменне гаварыць можа стаць асновай прафесійнай дзейнасці чалавека. Якія прафесіі патрабуюць ад чалавека дасканалы валодання вуснай формай маўлення? Што значыць дасканала валодаць вусным маўленнем? (Умець ствараць уласныя выказванні ў вуснай форме ў залежнасці ад мэты маўлення.)

• **Запіс на дошцы.**

Мэты маўлення:

У паведаміць новую інфармацыю;

У ацаніць каго-, што-небудзь;

У спытацца;

У заахвоціць суразмоўцу*;

У пераканаць яго*;

У стварыць добрае ўражанне*.

– Але важна не толькі тое, *што* гаварыць, але і *як* гаварыць. Часам людзі кажуць: “*Многа гаворана, ды мала сказана*”. Як вы думаеце, што людзі маюць на ўвазе, калі так кажуць?

• **Фармуляванне мэтай і задач ўрока.**

Настаўнік прапануе вучням паспрабаваць сфармуляваць, чаму яны павінны навучыцца сёння на ўроку. (Навык гаварэння мае на ўвазе не толькі ўменне ўзнавіць гатовы / чужы тэкст, але і ўменне стварыць уласны тэкст.)

• **Размеркаванне роляў.**

– Адна з прафесій, якая патрабуе дасканалы валодання вуснай формай маўлення, – гэта рэкламны агент. Сёння кожны з вас паспрабуе сябе ў гэтай ролі. Рэкламаваць вы будзеце прадукцыю нашых буйных прадпрыемстваў вытворчасці і спартыўна-аздараўленчы комплекс.

На ўроку прысутнічае і рэпарцёр школьнага прэс-цэнтра, які будзе складаць рэпартаж. (Па правілах складання рэпартажу настаўнік загадзя кансультуе вучня-рэпарцёра.)

II. Праверка дамашняга задання.

Дома школьнікі выконвалі ролю перакладчыкаў і займаліся перакладам з рускай мовы візітак прамысловых прадпрыемстваў і спартыўна-аздараўленчага комплексу “Сілічы”. (Настаўнік нагадвае вучням, што пераклад – справа творчая, і прапаноўвае класу пры абмеркаванні вынікаў працы звяртаць на гэта самую пільную ўвагу.)

1. Мінскі трактарны завод – прадпрыемства па выпуску колавых трактароў. Завод уваходзіць у сямёрку самых буйных экспарцёраў, мае сувязі з партнёрамі краін усіх частак свету.

Гісторыя завода пачалася 29 мая 1946 г. Гэта быў час, калі разбураная вайной Беларусь узнаўляла сваю народную гаспадарку. Будаўніцтва завода разгарнулася на ўскраіне Мінска на руінах авіярамонтнага завода.

Сёння трактар “Беларус” працуе больш як у 70 краінах свету. Ён заваяваў рэпутацыю надзейнай, проста і недарагой машыны – сапраўднай памочніцы чалавека ў апрацоўцы зямлі, уборцы ўраджаю, ачыстцы дарог, у вядзенні лясной гаспадаркі.

2. Кандытарская фабрыка “Камунарка” – буйное сучаснае прадпрыемства харчовай прамысловасці краіны, якое выпускае да 27 тысяч тон кандытарскіх вырабаў за год.

Гісторыя фабрыкі бярэ адлік з пачатку мінулага стагоддзя.

У час Вялікай Айчыннай вайны фабрыка была поўнасцю разбурана, а большая частка абсталявання спалена або вывезена ў Германію.

Сёння “Камунарка” захоўвае свае найлепшыя традыцыі і выкарыстоўвае толькі натуральныя, экалагічна чыстыя прадукты пры вытворчасці кандытарскіх вырабаў. Каля 40% прадукцыі ўстойліва экспартуецца ў Расію, ЗША, Германію, Ізраіль, краіны Прыбалтыкі і інш.

* Мэты маўлення, пазначаныя зорчак, прадугледжваюць выкананне вучнямі слоўнікавай работы.

Вырабы ад “Камунаркі” – выдатны падарунак да ўрачыстасці і цудоўнае дапаўненне да святочнага стала.

3. Спартыўна-аздараўленчы комплекс “Сілічы” – гонар айчыннай індустрыі турызму і адпачынку.

На Беларусі мноства маляўнічых мясцін. Адна з іх – Лагойшчына, прыродныя ўмовы якой дазволілі стварыць куток для аматараў актыўнага адпачынку. Гарнальжыная база ўключае ў сябе 7 трас, канатныя дарогі, гасцінічны гарадок, два рэстараны, пункт пракату, кавярню, медпункт, міні-маркет, службова-побытавыя і гаспадарчыя памяшканні, аўтастанку.

З моманту адкрыцця больш за 78 тысяч чалавек наведалі “Сілічы”.

Гарнальжныя трасы комплексу не маюць аналагаў у Беларусі. Перапад вышынь на іх дасягае больш за 100 м.

III. Паўтарэнне.

– Вызначце стыль маўлення тэкстаў. Абгрунтуйце свой пункт гледжання паводле плана:

1. Сфера ўжывання.

2. Мэта маўлення.

3. Прыметы стылю (лексіка, эмацыйнае ўздзеянне, вобразныя сродкі).

– Гэтыя веды нам спатрэбяцца для стварэння рэкламы. Якія прадпрыемствы прамысловасці нашага горада яшчэ можна было б сёння рэкламаваць? (МАЗ, “Мілавіца”, “Беліта-Вітэкс”, “Серж”, “Атлант”, “Гарызонт”, “Белкамунмаш” і г. д.)

– Прадукцыя названых прадпрыемстваў сёння добра вядомая за межамі нашай краіны.

IV. Новая тэма.

• Стварэнне тэксту рэкламы.

– Прыказка “Слоў мяшок, а спраў на вяршок” – вораг рэкламы. Ваша задача – стварыць сціслае па форме, але ёмістае па змесце выказванне аб прадукцыі вашага прадпрыемства. Перад вамі ляжаць карткі-інструкцыі з патрабаваннямі да рэкламы. Для яе стварэння можа быць выкарыстана інфармацыя з тэкстаў дамашняга перакладу. За 15 хвілін вы павінны скласці рэкламны шэдэўр – 4-5 сказаў (запіс тэксту ў сшытак абавязковы).

<p>Рэклама – зварот вытворцы да пакупніка з прапановай набыць яго тавар.</p> <p>Патрабаванні да рэкламы:</p> <p>1) у сціслай форме даць інфармацыю пра тавар і яго вытворцу або паслугі прадпрыемства;</p> <p>2) вызначыць найбольш прывабныя бакі тавару (паслуг) прадпрыемства;</p> <p>3) стварыць у пакупніка станоўчае стаўленне да тавару (паслуг) прадпрыемства;</p> <p>4) дакладна выкарыстоўваць факты;</p> <p>5) не дапускаць памылак у назвах прадпрыемстваў, іх тавараў.</p> <p>Моўныя сродкі:</p> <ul style="list-style-type: none"> – рытарычныя пытанні; – эмацыйнае ўздзеянне; – вобразныя сродкі.
--

• Афішаванне вынікаў творчай працы.

– Валоданне майстэрствам вуснага маўлення – першая ўмова паспяховай дзейнасці рэкламнага агента. Давайце ўзгадаем асноўныя сродкі вуснага маўлення: сіла голасу, тон, тэмп маўлення, паўза, лагічны націск. (У кожнай групе вучні выбіраюць рэкламнага агента, які агучвае тэкст рэкламы, створаны групай.)

– Вашы заўвагі рэкламным агентам (па змесце рэкламы, па інтанацыйных якасцях).

• Ацэньванне працы.

Як і любая творчая праца, вынікі дзейнасці вучняў па стварэнні рэкламы на ўроку ацэньваюцца дробавай адзнакай: у лічніку выстаўляецца адзнака за змест і моўнае афармленне тэксту рэкламы. (Адзнака абмяркоўваецца і абьяшчаецца на ўроку па выніках калектыўнай працы, вучні могуць паставіць яе на палях сваіх сшыткаў, але настаўнік папярэджвае, што гэтая адзнака пакуль што ўмоўная, канчатковая будзе пасля праверкі сшыткаў настаўнікам. Такі падыход да ацэнкі будзе стымулам для добрасумленнай працы кожнага вучня падчас стварэння рэкламы і ўважлівай праверкі тэксту ў сваім сшытку пры абмеркаванні вынікаў калектыўнай працы.) У назоўніку выстаўляецца адзнака за пісьменнасць пасля праверкі сшыткаў настаўнікам. (Дарэчы, такая форма правядзення ўрока дазваляе настаўніку вырашыць праблему накапляльнасці адзнак у класным журнале.)

V. Падвядзенне вынікаў працы на ўроку.

Вучань чытае рэпартаж з урока.

Дамашняе заданне.

Прачытаць § 33 (Несцяровіч В. і інш. Беларуская мова: Падручнік для X – XI класаў агульнаадукацыйнай школы з рускай мовай навучання. – Мінск: Нар. асвета, 1999).

Паўтарыць § 42 “Дзелавыя паперы. Заява” (Гардзей Н. і інш. Беларуская мова: Падручнік для IX класа школ з рускай мовай навучання. – Мінск: НМ Цэнтр, 2000). Напісаць заяву аб прыёме на работу (6 балаў).

Скласці 5-6 пытанняў для інтэрв’ю з кіраўніком прадпрыемства, якое сёння рэкламавалася (10 балаў).

Настаўнік нагадвае вучням, што ёсць такое паняцце, як этыка справавых зносінаў, якая прадугледжвае захаванне пэўных этычных нормаў пры вырашэнні справавых пытанняў. Першая з іх – элементарная павага да кіраўніка прадпрыемства пры правядзенні інтэрв’ю або напісанні заявы аб прыёме на працу: трэба ведаць не толькі прозвішча, але і імя, імя па бацьку кіраўніка прадпрыемства.

VI. Рэфлексія.

– Сёння ў кожнага з вас была магчымасць адчуць, наколькі вы валодаеце здольнасцямі вуснага маўлення. Калі праца на ўроку выклікала захапленне і прынесла задавальненне, пастаўце на палях свайго сшытка плюс, калі гэтага не адбылося – мінус. Хто ацаніў сваю працу станоўча – можа выбраць прафесію, звязаную з вусным маўленнем.

Людміла БЫЛІНСКАЯ

УРОК-СЕМІНАР ПА ТЭМЕ “ДЗЕЯСЛОЎ”

Мэты: сістэматызаваць і паглыбіць веды вучняў пра дзеяслоў і яго формы; замацаваць асноўныя паняцці і тэрміны, звязаныя з вывучэннем дзеяслова; развіваць уменне аналізаваць і супастаўляць моўныя факты і тым самым удасканаліваць лінгвістычнае мысленне школьнікаў; фармаваць навыкі дарэчнага форма- і словаўжывання.

Абсталяванне:

Малажай Г., Чалюк Н. Беларуская мова: Падручнік для 7-га класа ўстаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання. 2-е выд. – Мінск: Нар. асвета, 2004.

Апорныя схемы.

Сігнальныя карткі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.**II. Абагульненне і сістэматызацыя ведаў.**

- Слова настаўніка:

*Папрасіць і загадаць магу.**Вызначыць вам час дапамагу.**А калі з займеннікам стаю,**Дык асобу лёгка пазнаю.**Пачынайце дзейнічаць – і зноў**Вам паможэ сябар дзеяслоў.*

Два вучні выклікаюцца да дошкі, працуюць з карткамі (змешчаны на асобным аркушы).

– Што яшчэ, акрамя дзеяння, абазначаюць дзеясловы?

Рух, перамяшчэнне ў прасторы (*бегчы, ехаць, плаваць*);

унутраны стан (*ганарыцца, хвалявацца, спаць*);працэсы мыслення (*гаварыць, крычаць*);разумовую дзейнасць (*разважаць, думаць*).

- Праца з апорнымі схемамі.

Настаўнік паказвае апорную схему і задае дадатковыя пытанні.

Апорная схема**“Неазначальная схема дзеяслова”**

– Пастаўце дзеясловы ў неазначальнай форме:

*берагу – берагчы;**дам – даць;**кладу – класці;**прыйшоў – прыйсці;**стаў – стаіць;**взьму – узяць;**даю – даваць;**лью – ліць;**стаю – стаяць.***Апорная схема****“Дзеясловы, якія без не (ня) не ўжываюцца”**– Прывядзіце прыклады дзеясловаў, якія без **не (ня)** не ўжываюцца.*Непакоіць, ненавідзець, недамагаць, нездаровіцца.***Апорная схема “Зваротныя дзеясловы”**

Дзеясловы, якія маюць постфікс *-ся (-ца, -цца)*, што знаходзіцца пасля суфіксаў ці канчаткаў, – зваротныя.

Апорная схема “Лад дзеяслова”

– Што абазначаюць дзеясловы абвеснага ладу?

Рэальнае дзеянне, якое адбывалася, адбываецца ці адбудзецца.

– Што абазначаюць дзеясловы ўмоўнага ладу?

Дзеянне, магчымае пры пэўнай умове, або пажаданне.

– Як утвараюцца дзеясловы ўмоўнага ладу?

Ад асновы неазначальнай формы пры дапамозе суфікса *-іл(-іў)* і часціцы *бы (б)*. Часціца **бы** ўжываецца пасля зычных, а **б** пасля галосных: дума – *думаць – думаў бы, думала б*.

– Што абазначаюць дзеясловы загаднага ладу?

Загадны лад выражае пабуджэнне да дзеяння, загад, заклік, просьбу, парад.

– Як утвараюцца дзеясловы загаднага ладу?

Дзеясловы загаднага ладу 2-й асобы адзіночнага ліку ўтвараюцца ад асновы цяперашняга або будучага простага часу шляхам далучэння канчатка *-ы(-і)* або нулявога канчатка: *бяр-у – бяры; глян-у – глянь; няс-у – нясі*.

Дзеясловы загаднага ладу 2-й асобы множнага ліку ўтвараюцца далучэннем да 2-й асобы адзіночнага ліку постфікса *-це*. Мяккі знак перад постфіксам *-це* заўсёды захоўваецца: *глянь – гляньце, стань – станьце*.

– Як утвараюцца дзеясловы 3-й асобы загаднага ладу?

Да дзеяслова 3-й асобы цяперашняга або будучага простага часу далучаецца часціца **няхай**.

Апорная схема “Часы дзеясловаў”

– Дзеясловам якога ладу ўласцівыя часы?

Дзеясловы незакончанага трывання маюць прошлы, цяперашні, будучы складаны час (*маляваць*).

Дзеясловы закончанага трывання маюць прошлы, будучы прсты час (*намаляваць*).

Апорная схема “Дзеясловы прошлага часу”

Паказчыкі прошлага часу дзеясловаў – суфіксы *-л- і -ў-*.

У прошлым часе дзеясловы змяняюцца па ліках, а ў адзіночным ліку – па родах (*хлопчык чытаў, дзяўчынка чытала, дзіця чытала, людзі чыталі*).

Апорная схема “Асоба дзеяслова”

– Дзеясловы якога ладу не маюць часу і асобы?

Людміла Сцяпанаўна Былінская – настаўніца беларускай мовы і літаратуры гімназіі № 2 г. Пінска. Закончыла філалагічны факультэт Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна (1986). З 1986 г. працуе ў сярэдняй школе № 5 (цяпер гімназія № 2). З 1998 г. – намеснік дырэктара на навукова-метадычнай рабоце.

Умоўнага. Яны змяняюцца па ліках, а ў адзіночным ліку – і па родах.

Апорная схема

“I і II спражэнні дзеясловаў”

Калі дзеяслоў у 3-й асобе множнага ліку мае канчаток **-уць(-юць)**, то ён належыць да I спражэння, калі **-аць(-яць)**, то да II спражэння.

– Па чым яшчэ можна вызначыць спражэнне дзеясловаў?

Спражэнне дзеясловаў з ненаціскнымі канчаткамі вызначаюць па неазначальнай форме. Да II спражэння належаць:

Усе дзеясловы на **-іць(-ыць)** і вытворныя ад іх, акрамя аднаскладовых (*віць, мыць, шьць* і інш.);

дзеясловы *ненавідзець, вярцець, цярпець, залежаць, гнаць*.

Усе астатнія дзеясловы належаць да I спражэння.

– Вызначыць, да якога спражэння належаць наступныя дзеясловы: *ведаць, насіць, ехаць, вадзіць, несці, гнаць, біць, прасіць, дыхаць, наведамляць*.

– Што вы можаце сказаць пра дзеясловы *бегчы, есці, даць* і вытворныя ад іх?

Гэта рознаспрагальныя дзеясловы, яны маюць асабовыя канчаткі дзеясловаў I і II спражэння.

Апорная схема

“Правапіс суфіксаў дзеясловаў”

Калі дзеясловы першай асобы адзіночнага ліку заканчваюцца на **-ую(-юю)**, то ў неазначальнай форме і ў прошлым часе пішацца суфікс **-ава-(-ява)**: *даследую – даследаваць, даследаваў*.

Калі дзеясловы першай асобы адзіночнага ліку канчаюцца на **-ваю**, то ў неазначальнай форме і ў прошлым часе пішацца суфікс **-ва-**: *загадваю – загадваць*.

Апорная схема

“Утварэнне дзеясловаў”

- Праверка задання, выкананага на картках.

Утварыце трывальныя пары.

Асушыць – асушаць.

Прыносіць – прынесці.

Адкрыць – адкрываць.

Распісвацца – распісацца.

Зелянець – зазелянець.

Збіць – збіваць.

Падтрымліваць – падтрымаць.

Выхоўваць – выхаваць.

Рашыць – рашаць.

– Як утвараюцца трывальныя пары?

Пры дапамозе:

а) прыставак;

б) суфікса **-ну-**;

в) суфіксаў **-ы-, -і-**;

г) суфіксаў **-ва-, -ыва-, -іва-, -аўва-, -ёўва-**.

- Работа з сігнальнымі карткамі.

– Вызначыце пераходныя і непераходныя дзеясловы.

Касіць траву, хадзіць па лесе, берагчы здароўе, глядзець у твар, мыць посуд, вывучаць мову, месці вуліцу, кіраваць трактарам, сачыць за падзеямі, сустрацца з сябрамі, складаць план, змагацца за мір, берагчыся ад хваробы, не чытаць кнігі, не рабіць ліха, выпіў малака, купацца ў рэчцы.

(Усе зваротныя дзеясловы – непераходныя.)

- Праверка дамашняга задання.

– Якімі спосабамі ўтвараюцца дзеясловы?

Прыставачным, суфіксальным, прыставачна-суфіксальным.

- Слова настаўніка.

Мова наша надзвычайна багатая – адну і тую думку мы можам выказаць рознымі спосабамі, надаючы выказванням кожны раз самыя розныя адценні. Але ж мы пойдзем у адваротным кірунку – у кірунку эканоміі слоў. Умець іх эканоміць таксама неабходна.

- Замяніць фразеалагізмы сінанімічнымі дзеясловамі:

перавесці дух (*адпачыць*);

быць у хвасце (*адставаць*);

выбіцца з сіл (*стаміцца*);

абвесці вакол пальца (*ашукаць*);

трымаць кірунак (*ісці*);

не спускаць вачэй (*сачыць*);

даць ходу (*уцячы*);

набрацца страху (*спалохацца*);

пусціць з дымам (*спаліць*);

весці барацьбу (*змагацца*).

– Якія словы мы называем сінанімамі?

Сінанімы – словы, розныя па гучанні і напісанні, але блізкія па сэнсе.

- Рускі пісьменнік Карней Чукоўскі шмат гадоў вывучаў дзіцячую гаворку, а потым вынік сваёй працы сабраў у кніжцы “Ад двух да пяці”. Паслухайце дыялогі. Звярніце ўвагу на ўжыванне дзеясловаў. (Вучні інсцэніруюць.)

– *Мама, кратіва кусаецца?*

– *Кусаецца.*

– *А як яна гаўкае?*

✓ *Як бы вы адказалі на пытанне малога?*

– *У мяне сёння страшэнна трашчыць галава.*

– *Чаму ж трэску не чуваць?*

✓ *Адкуль узнікла непаразумне?*

– *Вось выпадзе снег, прыціснуць маразы...*

– *А я тады не пайду на вуліцу.*

– *Чаму?*

– *А каб мяне маразы не прыціснулі.*

✓ *Як патлумачыць дзіцяці яго памылку?*

– *Што ты робіш?*

– *Ікс шукаю!*

– *Трэба ўсё класці на месца, тады не будзеш шукаць!*

✓ *Якая лексічная з’ява адлюстравалася ў гэтых дыялогах?*

- Замяніць дзеясловы, ужытыя ў сказах, безасабовымі.

1. Вясною мы не сядзім дома. – *Вясною нам не сядзіцца дома.* 2. Вада заліла луг. – *Вадою заліло луг.*

3. Пачаўся холад. – *Халадае.* 4. Набліжаецца вечар. – *Вечарэе.* 5. Блізіцца змярканне. – *Змяркаецца.* 6. Настала цемната. – *Сцямнела.* 7. Снег занёс дарогу. – *Снегам занесла дарогу.* 8. Маланка разбіла дуб. – *Дуб разбіла маланкай.*

- Віктарына.

– Якой часцінаю мовы з’яўляюцца запісаныя на дошцы словы?

Жыла, палі, тушы, далі, пары, кашу, шыла, плач, акуні. (У залежнасці ад таго, на які склад вучні паставяць націск: *жыла* – дзеяслоў, *жыла* – назоўнік і г. д.)

– Як мы называем такія словы? (Антонімамі.)
 – Якія дзеясловы паведамляюць, што яны ўвесь час ядуць? (*Чыта-ем, гуля-ем, спява-ем, малю-ем.*)
 – Хто хутчэй здагадаецца, які час дзеясловаў у значэнні якога часу выкарыстаны ў сказах?

1. *Заўтра мы ідзем у кіно.* 2. *Ну, добра, я пайшоў.* 3. *Ідзе, на жыта погляд кіне, на нівах трошкі адпачне.*

– Ці можна адным дзеясловам назваць наступныя два дзеянні?

Пасылаць лісты і атрымліваць іх (*перапісвацца*);
 кідаць мяч другому і лавіць кінуты ім мяч (*перакідвацца*);

зняць адзенне і надзець яго (*пераадзецца*).

• Запіс па памяці верша “Словы” Сяргея Грахоўскага.

1-ы варыянт – 1-ы слупок;

2-і варыянт – 2-і слупок.

Словы

Над намі словы уладараць.

Мы чуем і гаворым іх.

Яны то здружаць, то пасвараць

Сяброў і ворагаў маіх.

Бо словы розныя бываюць.

Адны – агню стрымаюць шквал,

Другія словы забіваюць

Усё жывое напавал.

• Чытанне на памяць верша “Мая граматыка” Віктара Гардзея загадка па падрыхтаваным вучнем.

Мая граматыка

У лесе родную вучыў я мову.

Назоўнікамі дрэвы ў ім звяняць.

Тут птушкі утвараюць дзеясловы –

Пяюць, шчабечуць, свішчуць і крычаць.

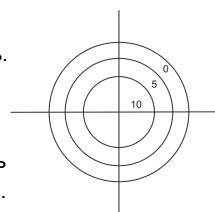
Прыметнікамі бор здалёк прыметны –
 Зеленачубы, статны, залаты,
 Сустрэне бор займеннікам прыветным:
 Як з лепшым сябрам, з кожным ён на ты...

Звіні ж вякамі, мова, па-над краем –
 На пераправе, ў лузе, пры сасне.
 Жыццё не адмаўляе, а сцвярджае
 Адмоўная часціна мовы – не.

Не знішчым мы, не страцім, не загубім
 Сваіх азёр, лугоў, сваіх лясоў.
 І родны край, і мову не разлюбім –
 У кожным сэрцы гэты дзеяслоў!

• Рэфлексійная мішэнь.

4. Мая дзейнасць.

1. Змест.

3. Дзейнасць настаўніка.

2. Форма, метады.

Кожны ўдзельнік педагагічнага ўзаемадзеяння ручкай або алоўкам чатыры разы (па адным у кожны сектар) “страляе” ў мішэнь, робячы пазнаку (кропку, плюс і г. д.). Пазнака (“стрэл”) адпавядае яго ацэнцы вынікаў педагагічнага ўзаемадзеяння.

Калі ўдзельнік вельмі нізка ацэньвае вынікі, то метка ставіцца ім у “малако” ці ў поле “0” на мішэні, калі вышэй – то ў поле “5”. Калі вынікі ацэньваюцца вельмі высока, то метка ставіцца ў “яблык”, у поле “10” мішэні.

Прапануем план-канспект

ПРАВАПІС ПРЫСТАВАК НА ЗЫЧНЫ

VI клас

Мэты: узнавіць інфармацыю пра прыстаўку, яе ролю пры словаўтварэнні;

стварыць сітуацыю самавызначэння, фармаваць арфаграфічныя ўменні вучняў;

паспрыяць асобаснаму развіццю вучняў, удасканаліць уменне школьнікаў здабываць веды самастойна і ў сумесным пошуку.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Матывацыйны этап.

Настаўнік паведамляе тэму ўрока, прапануе прачытаць тэкст і адказаць на пытанні.

Апалі з дрэў жоўтыя лісточкі. Залацістым дываном разаслаліся на зямлі. Ляжаць спакойна.

Раптам з’явіўся ветрык. Лёгенькі, нячутны. Ускалыхнуў, заварушыў, закружыў лісцейкі, падкінуў уверх. Потым сабраў сілу, ухапіў цэлую хмару

жоўтых лісточкаў, закруціў, узяў высока – аж пад неба.

Ляцяць, ляцяць лісточкі. Няма ім супынку.

Якую пару года апісвае аўтар?

Пацвердзіце словамі тэксту, што гэта восень.

Дайце заглавак тэксту.

Якія словы дапамагаюць убачыць вецер як жывую істоту?

Выпішыце дзеясловы, якія паказваюць, што рабіў вецер, абазначце прыстаўкі.

III. Інфармацыйна-пошукавы этап.

Настаўнік прапануе прачытаць яшчэ раз тэму ўрока, назваць у ёй дамінантнае слова (*праваніс*) і запоўніць табліцу.

Што я ведаю па гэтай тэме	Па гэтай тэме хачу ведаць

Таксама школьнікі могуць выбраць індывідуальную мэту ўрока. Спіс магчымых мэтаў:

- 1) вывучыць матэрыял падручніка;
- 2) атрымаць добрую адзнаку за ўрок;
- 3) авалодаць метадам вывучэння арфаграмы “Правапіс прыставак”;
- 4) быць лідэрам на ўроку;
- 5) даць ацэнку ўласнай дзейнасці;
- 6) навучыцца распазнаваць арфаграму “Правапіс прыставак” у словах, сказах, тэкстах.

Педагог ізноў звяртае ўвагу вучняў на запісаныя дзеясловы:

На якія гукі заканчваецца прыстаўкі?

З якіх гукаў пачынаецца карань?

Якія гэта гукі па звонкасці – глухасці?

На гэтым этапе ўрока настаўнік пытаецца, ці дастаткова інфармацыі ўзнавілі школьнікі для вывучэння новага правіла (*не – не паўтарылі тэму “Звонкія і глухія зычныя”*), і прапануе паглядзець табліцу.

б	в	г	д	дж	дз	ж	з	й		л	м	н	р	ў	
п		х	т	ч	ц	ш	с		к						ф

Якія зычныя жывуць на 1-м паверсе “дамка”? А на другім?

Прааналізуем словы ў практыкаванні па падручніку, звернем увагу на першыя гукі караня. Якія гэта гукі па звонкасці – глухасці?

Зрабіце выснову, калі пішуцца прыстаўкі, якія заканчваецца на **з**, а калі – прыстаўкі, што заканчваюцца на **с**.

Ці можна скласці алгарытм?

Вучні складаюць алгарытм напісання прыставак на **з** з звонкімі і на **с** з глухімі каранёвымі зычнымі.

З дапамогай дадзеных прыставак вучні ўтвараюць новыя словы:

- аб**
- капаць
- церці
- трэсці
- ад**
- гадаць
- казаць
- ляцець
- над**
- несці
- крэсліць
- мыць
- над**
- вязаць
- пісаць
- тачыць

У ліпеньскім нумары “Роднага слова” змешчаны аповед пра жыццёвы і творчы шлях настаўніцы.

Школьнікі вызначаюць, што гэтыя прыстаўкі пішуцца нязменна і разам з настаўнікам выпрацоўваюць рэкамендацыі, як правільна пісаць прыстаўкі, якія заканчваюцца на зычныя.

Памятка

1. Знайдзіце ў слове прыстаўку.
2. Вызначыце, з якога гука (звонкага або глухага) пачынаецца карань.
3. Калі прыстаўка заканчваецца на **з** або **с**, то перад звонкімі пішыце **з**, перад глухімі – **с**.
4. Астатнія прыстаўкі пішыце нязменна.

IV. Трэніровачна-карэкцыйны этап.

• Прачытайце. Да вылучаных слоў падбярыце новыя з рознымі прыстаўкамі. Запішыце. Прыстаўкі абзначце.

Ты **прыходзіш** у лес. Ён сустракае цябе як друга. Помні, што лес заўсёды чуйны. Ён **прыглядаецца** да цябе і прыслухоўваецца да ўсяго, што ў ім робіцца. Пераканаўшыся, што ты прыйшоў з добрымі намерамі, ён **адкрывае** табе свае таямніцы. Табе ў лесе міла.

Ціхім шэптам вітаюць цябе векавыя хвоі, з табою вітаецца ўвесь лес. Цябе лес **бачыць** і чуе, хоць ты гэтага і не заўважаеш.

• Выпраўце памылкі ў словах: *жжаць, рашшыць, расзбраенне, узтрывожыцца, бясгучны, бязплотны, рашшырыць*. Памяняйцеся сшыткамі з суседам па парце. Праверце, як ён выканаў гэтае заданне. Пракаментуйце выпраўленныя памылкі.

• Вылучаныя спалучэнні слоў замяніце сінанімічнымі ім прыметнікамі з прыстаўкамі **без- / бяз- / бес- / бяс-**.

Неба **без хмар** (*бясхмарнае неба*).

Чалавек, **які не ведае страху** (*бясстрашны чалавек*).

Дарога, **якой няма канца** (*бясконца дарога*).

Правесці ноч **без сну** (*бяссонная ноч*).

Гульня **без проигрышу** (*бяспроигрышная гульня*).

Дзень **без ветру** (*бязветраны дзень*).

V. Рэфлексія.

Ці дасягнулі вы пастаўленай мэты?

Прааналізуйце сваю працу і адкажыце: які прыём дзейнасці дапамог дасягнуць поспеху на гэтым уроку?

Дамашняе заданне: выканаць практыкаванне па падручніку ці прыдумаць па 5 словазлучэнняў з аднолькавымі прыстаўкамі і прыназоўнікамі. Напрыклад: *з’ехаць з горкі*.

Грына КАСПЯРОВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
СШ № 9 г. Пінска.

Павел МІХАЙЛАЎ,
Таццяна СТАРАСЦЕНКА

ЧАЛАВЕК І ПРЫРОДА ТЭКСТЫ ПАДРАБЯЗНЫХ ПЕРАКАЗАЎ

Тэксты – падрабязныя пераказы, падрыхтаваныя для вучняў старэйшых класаў, аб’яднаны адной тэмай – “Чалавек і прырода”. Такая тэма выбрана невыпадкова, бо ў наш час асабліва важна выхаваць любоў, чуласць і спагаду да прыроды. Настаўнік можа выбраць з пяці тэкстаў найбольш прыдатны для пэўнага ўрока, а таксама ўлічыць пытанні і заданні, прыкладны план, якія пададзены пасля кожнага тэксту.

Птушыны давер

Успамінаючы маленства, я хачу расказаць пра адзін выпадак, які здарыўся са мною на пашы. Мне заўсёды, як пачую жаваранка ў небе, здаецца, нібыта я ў дзяцінстве стаю на ўзгорку ў доўгай дзядзькавай свіце і слухаю спеў птушак, а перада мною шырокае поле.

Калі здарыўся гэты выпадак, я якраз пасвіў авечак. Яны хадзілі ў лагчыне, я іх бачыў перад сабою, нібы на далоні, а сам стаяў, як паўнаўладны гаспадар іх лёсу, у шырокай світцы з саматканага сукна і **жакетцы** дзядзькі. Ветрык дзьмуў мне пад жакетку, і прыемны халадок асвятляў цела. Рукавы ў жакетцы былі закасаны, і ў правай руцэ трымаў пугу. Я глядзеў угору, але ў залатым паднябессі заўважыў не жаваранка, а каршун. Ляціць ён, бывала, над палеткамі, махае гэтак паважна крыламі, а потым спыніцца на адным месцы і пачынае выглядаць на зямлі птушак або мышэй. Каршун лунаў высока-высока і нібы глядзеў адтуль на мяне. Я зацікавіўся: каго ж ён высочвае, куды кінецца? Я спачатку і не прыкмеціў, як ад самай зямлі з песняй пачаў узнімацца мой **сябрук-жаўрук**, яго срэбны званочак падумаў сваю песню ўгору.

А каршун застыў на месцы. Заўважыўшы, што драпежнік не кратаецца, я насцярожыўся. Няўжо ён цэліцца на жаваранка? Няўжо гэты званочак, захоплены ўласнай песняй, не бачыць, што ён сам набліжаецца ў кіпцюры да смерці! І хоць адлегласць была яшчэ вялікая, драпежнік не вытрымаў, кінуўся ўніз. Граптам над зямлёю палёт яго выраўнаваўся. Я аслупянеў: каршун ляцеў на мяне. І толькі калі драпежнік быў ужо зусім непадалёк ад мяне, я ўбачыў, як

спераду ў яго ляціць, кідаецца ў бакі шэры клубочак. Я аж уздрыгнуў, калі ён, як куля, шмыгнуў мне пад крысо. Так хутка, смела і даверліва знайшла сабе птушка схованку! Гнеўны крык вырваўся ў мяне з грудзей, у якім быў і гонар за давер жаваранка, і праклён драпежніку. Я і цяпер бачу лютыя каршунковыя вочы, разяўленую дзюбу і растапыраныя кіпцюры. Ах, як ён нехавотна ўздымаўся ўгору!

Дзесьці тут, пад крысом жакеткі, сядзеў трапяткі жаваранак, які перадаў мне разгон свайго палёту. Нейкі час я адчуваў сябе акрылёным, і на сэрцы было так лёгка, што мне здавалася, вось-вось палячу. І толькі зварухнуўся, як шэрая птушка шмыгнула ў мяне з-пад крыса і паляцела пры самай зямлі, пырнула крыльцамі і зноў узвілася ў неба. Я стаяў радасны, узнагароджаны птушыным даверам.

(371 слова)

Паводле І. Грамовіча.

Пытанні і заданні

1. Адкажыце на пытанні:

Чым займаўся хлопчык на пашы?

Каго заўважыў апавядальнік?

Чаму пісьменнік называе жаваранка сябруком?

Як паводзіў сябе драпежнік?

Як ратаваўся жаваранак?

Чаму хлопчык адчуваў сябе акрылёным?

Успомніце выпадак са свайго жыцця, калі вам удалося ўратаваць птушку.

2. Вызначце стыль і тып тэксту, яго асноўную думку. Падзяліце тэкст на кампазіцыйныя часткі і дайце ім загаловкі.

3. Растлумачце правапіс вылучаных слоў.

4. Напішыце падрабязны пераказ тэксту.

5. Вусна зрабіце марфемны аналіз слова **захоплены**.

Прыкладны план

1. Спеў жаваранка.

2. Паўнаўладны гаспадар.

3. Цікаўны драпежнік.

4. Надзейнае крысо.

5. Адчуванне палёту.

Кацярына

У цырку загулі барабаны, спачатку дробным перастукам, а потым усё мацней і мацней. Промні юпітэраў пакінулі Кацьку і іншых тыграў у спакоі і перакінуліся да ўвахода ў клетку, дзе ў бліскучым касцюме, стройны і прыгожы, з’явіўся Ярмілаў, Кацьчын дрэсіроўшчык. Узмах – і ўсе тыгры пачалі рабіць вельмі прывычнае і да дэталей адрэпеціраванае, або, як гаварыў Ярмілаў, адрэсіраванае. І пасля кожнага нумара ў цырку пракатваўся шумны ўздых.

Звесткі пра П. Міхайлава змешчаны ў № 3.

Таццяна Яўгенаўна Старасценка – мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук (2001). Закончыла Мінскі дзяржаўны педагогічны інстытут імя А. М. Горкага (1993). Дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. Даследуе мову мастацкіх твораў.

Тыгрыцы заўсёды здавалася, што людзі ў цырку, гэ-та значыць, гледачы, уздыхаючы, ставяць сябе на месца Ярмілава і ім гэта не ўдаецца, таму што ім робіцца вельмі страшна. Таму, відаць, і ўздыхаюць, а ў нейкія моманты нават і зусім не дыхаюць.

Калі Кацька раскрывала зяпу і Ярмілаў прасоўваў туды сваю галаву, у цырку панавала цішыня. Кацька разумела, што, хоць Ярмілаў ведае яе цудоўна і ўпэўнены ў ёй, усё роўна яму было страшнавата. Што ні кажы, не проста пакласці галаву ў пашчу з такімі вострымі, як у Кацькі, зубамі.

На гэты раз, каб дапамагчы Ярмілаву лягчэй перажыць такія імгненні, Кацька лізнула яго некалькі разоў у патыліцу, вуха, шыю. Зрабіла гэта вельмі акуратна, каб ніхто не заўважыў. Здарылася падобнае ўпершыню, і Ярмілаў з цеплынёй паглядзеў на сваю старую тыгрыцу, а потым, чаго таксама ніколі раней не здаралася з ім на арэне, пашматаў тыгрыцу па шыі і за вухам, ад чаго ёй зрабілася казытліва.

А калісьці было, што Кацька пакусала дрэсіроўшчыка. Не, не Ярмілава, а зусім іншага, у іншым горадзе і ў іншай краіне. Пасля таго выпадку да тыгрыцы доўга не прыходзілі і ежу зусім не давалі, а потым некуды павезлі, і праз некаторы час Кацька ўпершыню ўбачыла Ярмілава. Некалькі разоў ён імкнуўся зайсці да тыгрыцы, але Кацька кожны раз гыркала на яго, ашчэрвалася, і дрэсіроўшчык пакідаў клетку. Потым Ярмілаў яшчэ і яшчэ заходзіў да Кацькі ў клетку, і яна сама ўжо не памятае, калі ўпершыню не загыркала на яго. Напэўна, таму, што дрэсіроўшчык аказаўся настойлівым і не падобным на сваіх калег.

Аднойчы позна ўвечары Ярмілаў падышоў да клеткі:

– Я пацярпеў фіяска, Кацярына! Любоўны карабель разбіўся аб скалы.

Кацька не ведала, што такое любоўны карабель, але разумела па сваім немалым жыццёвым вопыце, што ва ўзросце Ярмілава тыгры кусаюць дрэсіроўшчыкаў, а людзі дадумваюцца яшчэ да большых глупстваў. Тыгрыца мітусілася па клетцы, гыркала, але ніхто не звяртаў на яе ўвагі. Тады яна вырашыла захварэць, улеглася пасярэдзіне клеткі і пачала стагнаць. Праз паўгадзіны ля клеткі з’явіўся Ярмілаў і чалавек у белым халаце. Твар Ярмілава быў не падобны на той, з якім ён толькі нядаўна пакінуў Кацьку. Цяпер ён быў вельмі ўстрывожаны.

– Што з табою, Кацечка? – дрэсіроўшчык гладзіў Кацьку рукой, а ўрач тым часам аглядаў яе.

Тыгрыцы зрабілі ўкол, а назаўтра з самага ранку прыехаў Ярмілаў. Ён даваў тыгрыцы горкую вадку, і Кацька, нягледзячы на агіду, піла яе. Адварочваючыся, радавлася: ёй удалося адцягнуць увагу Ярмілава ад ягонага гора.

(447 слоў)

Паводле М. Кацюшэнкі.

Пытанні і заданні

1. Адкажыце на пытанні:

Чаму ў цырку пракатваўся шумны ўздых?

Якой, на ваш погляд, артысткай была старая тыгрыца Кацька?

Чаму тыгрыца слухалася Ярмілава?

Што здарылася аднойчы ўвечары?

Як паводзіла сябе Кацька?

Дайце ацэнку паводзінам тыгрыцы.

Прыгадайце выпадак са свайго жыцця, калі звяры дапамаглі вам перажыць гора.

2. Вызначце стыль і тып тэксту, яго асноўную думку. Падзяліце тэкст на кампазіцыйныя часткі і дайце ім загаловкі.

3. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў вылучаным сказе.

4. Напішыце падрабязны пераказ тэксту.

5. Вусна зрабіце словаўтваральны аналіз слова *ўпершыню*.

Прыкладны план

1. Пад барабанны гул.

2. Паслухмяная тыгрыца.

3. Кацьчына мінулае.

4. Ярмілаў у роспачы.

5. Дапамога.

Ратунак

На дварэ шумеў спорны халодны дождж, з даху цурком лілася вада, барабаніла ў ночвы, якія мама падставіла пад сцёкавую трубу пры ганку.

Выбраўшы момант, каб не бачыла маці, Міколка дастаў з татавай шуфляды ключ, узяў у хляве вясло і падаўся агародам да сваёй пласкадонкі, што была прымкнута за алешыну пры канаве. Як толькі паплыў, бяскрайняя водная прастора адкрылася перад ім: ад вёскі да самай пушчы каціліся дрыготкія сінія хвалі. Сям-там з вяды вытыркаліся лазовыя кусты, стагі сена. Па небе шпарка праносіліся снегавыя хмары, часам з-за хмар выблісквала сонца, і тады хвалі рабіліся бліскучыя, зіхатлівыя.

Міколка трапіў у лес і не пазнаў знаёмых мясцін. Дарога, па якой заўсёды хадзіў на паляванне, была запоўнена вадой і сярод лесу здавалася каналам. Дубы і елкі стаялі ў вадзе аж па самыя пахі, кусты ядлоўцу былі зусім затоплены, выглядалі толькі іх вострыя вяршкі. Возера разлілося шырока, затапіла луг, на якім стаялі стагі сена. Было тут прыгожа і маляўніча, як у казцы, але адначасова і жудасна.

Міколка накіраваў лодку ў Цяністы бераг. Неба спахмурнела, сонца зусім не паказвалася з-за хмар, у вяршынях сосен пачынаў шумець вецер. Рукі млелі ад вясла, але Міколка плыў і плыў далей. І калі ён дабраўся да першых узгоркаў, раптам пачуў, як нешта непадалёку боўтнулася ў вадку, пачало плюхацца, раз-пораз фыркаючы. “Мусіць, бабёр, – падумаў Міколка, заварочваючы туды лодку. – Гэтаму цяпер добра. Ён вяды не баіцца”. Але як толькі ён наблізіўся, дык убачыў дзіўны малюнак. Каля яловага вываратня плюхаўся ў вадзе вялікі лапавухі шэры заяц. **Намагаючыся ўскарабкацца на камель, заяц шкрэбаў лапамі па кары, чапляўся за сукі, але, абясцілены, мокры, не мог утрымацца на пахіленым дрэве і ў знямозе падаў у вадку, нязграбна плюхаючы лапамі.** Калі Міколка падплыў да яго, заяц пачаў карабкацца хутчэй, потым раптам спалохаўся, кінуўся ўбок і паплыў да другога вываратня, цяжка дыхаючы і захлынаючыся. Ён ратаваўся як мог, на-

струньваўся да знямогі, але відаць было, што ён зусім знясілеў. І наўрад ці заяц урагаваўся б, каб не натрапіў на яловую лапку, якая ляжала на вадзе. Сабраўшы апошнія сілы, ён змог яшчэ ўскарабкацца на гэтую лапку, павіс на ёй неяк бокам і жаласліва запішчаў, нібы заплакаў, як малое дзіця.

Міколка спачатку разгубіўся. Плысці да яго – спалохаецца, зваліцца і можа зусім утапіцца. Але ж і чакаць было нельга: лапка варушылася, здавалася, апускалася ўсё ніжэй і ніжэй, і заяц у любую хвіліну мог апынуцца ў вадзе, і тады наўрад ці ўдасца яму выбрацца. І раптам нейкая сіла нібы падштурхнула Міколку. Ён хутка ўзмахнуў вяслом, неяк рыўком падагнаў лодку да зайца і, нахіліўшыся, схапіў яго за вушы. Заяц “заплакаў” яшчэ мацней. Поўсць на ім папрыліпала, і заяц здаваўся надта худым. Ён сядзеў у лодцы і дрыжаў, часта заплюшчваў вочы, нібы драмаў. Крыху адпачыўшы, схаваўся ў маленькім адсеку на карме, дзе заўсёды складаў рыбу бацька.

(451 слова)

Паводле В. Дайліды.

Пытанні і заданні

1. Адкажыце на пытанні:

Якім было надвор'е?

Што ўбачыў Міколка, як паплыў?

Чаму хлопчык не пазнаў знаёмых лясных мясцін?

Як паводзіў сябе заяц?

Як Міколка дапамог звярку?

Успомніце выпадак са свайго жыцця, калі вы ўратавалі звера.

2. Вызначце стыль і тып тэксту, яго асноўную думку. Ахарактарызуйце кампазіцыйныя часткі тэксту, знайдзіце ў іх сказы, якія выражаюць асноўны сэнс паведамлення.

3. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў вылучаным сказе.

4. Напішыце падрабязны пераказ тэксту.

5. Вусна зрабіце фанетычны аналіз слова *дрыготкія*.

Прыкладны план

1. Спорны дождж.

2. Пачатак падарожжа.

3. Затопленыя мясціны.

4. Заяц у небяспецы.

5. Міколкава дапамога.

Рыжык

Галодныя рысяняты чакалі маці, нецярпліва ўслуховаліся ў навакольныя гукі лесу, выцягвалі мордачкі, нюхалі паветра. Але ўсё было дарэмна: рысь не з'яўлялася. Збіўшыся ў клубок, прытуліўшыся адно да аднаго, маленькія рысяняты чакалі. Яны яшчэ не маглі самастойна здабываць ежу, поўнасьцю залежалі ад маці, і таму не разумелі, чаму яна не прыходзіць да іх.

Праз тры дні памерла самая слабая самачка – лягла на дол і заціхла на векі. Пад вечар загінула яшчэ двое кацянят, а на наступны дзень к вечару засталася жыць толькі адно, самае моцнае. Яно жаласна скуголіла, поўзала па мяккім подсціле. Ягонныя браты і сёстры, якія раней гулялі з ім, забавуляліся, ляжалі нерухома.

Сяк-так рысянё перабыло ноч, схаладнела і ад слабасці ўжо не магло рухацца. Раніцай яно адчула паблізу цёплае дыханне, адплюшчыла вочы і ўбачыла над сабой вялізную зяпу. Злосна зафыркала, засіпела, намагалася адпаўзці далей ад гэтых страшных белых зубоў, але ад слабасці не змогло. Сабака забрахаў на ўвесь лес, замітусіўся каля логава. Гаспадар сабакі ляснік Мікалай Хадаронак, задыхаўшыся, выбег з гушчару.

– Назад, Вулкан! – закрычаў ён, вызначыўшы па брэху сабакі, што той натрапіў ці на птушыны вывадак, ці на гняздо лясной птушкі.

Але якое ж было яго здзіўленне, калі ўбачыў рысінае логава і мёртвых рысянят.

– Ага, цяпер ясна, – з роздумам сказаў ляснік. – Іх маці воўк разарваў каля Астапавай крыніцы. Ага, значыць, дзеткі засталіся адны.

Нахіліўшыся над логавам, Мікалай углядаўся ў мёртвых рысянят. Нечакана яму падалося, што адно кацянё быццам паварушылася. Ён не паверыў сваім вачам, асцярожна падняў малое і вынес наверх. Ляснік паклаў рысянё ў торбу, амаль падбегам пакіраваў у вёску, дзе жыў. Добрых сем кіламетраў прабег Мікалай, ажно ўзмакрэў. У хаце выпусціў ледзь жывы камячок на падлогу, загадаў жонцы прынесці малака, наліў у місачку, тыцнуў мордачкай. Рысянё, хоць было вельмі слабое, адчула пах незнаёмай яму яды, памачыла язычок і нечакана прагна выхлебтала ўвесь сподачак.

– Ну, браток, будзеш жыць, – заключыў Мікалай. – Станеш на ногі, у лес аднясу. Не загінеш, тваё рысінае племя моцнае.

Рысянё надзіва хутка паправілася. Ужо на другі дзень Мікалай прынёс яму дзве жабы, якіх злавіў на ўзмежку, і яно з прагнасьцю накінула на здабычу, умомант справілася з ёй. Часам ляснік прыносіў звярку падранкаў, два ці тры разы прынёс тушкі зайцоў. Праз тры месяцы Рыжык, як назваў рысянё Мікалай, падрас, займеў пушыстае футра, але так і не прывык да людзей. Нават на свайго кармільца злосна зыркаў вачамі-шчылінкамі і сіпеў. Калі яму кідалі кавалак мяса ці тушку звярка, прагна рваў вострымі клькімамі, глытаў, раз-пораз азіраючыся па баках.

Аднойчы пахмурнай восеньскай раніцай ляснік запрог каня ў драбіны і прабураў у пракураныя вусы:

– Ну вось, Рыжык, скончылася твая няволя. Адвязаў цябе ў твой родны дом – лес.

Мікалай адвёз ужо амаль дарослае рысянё ў лес, выпусціў каля былога логава. **Рысянё, тужліва затуліўшыся ў клетцы, не хацела выходзіць са сваёй схованкі, але пахі лесу, ужо, здавалася, напам'яць са свайго забытыя, абудзілі ў ім даўнія-даўнія ўспаміны, і звер, угнуўшыся, пругка скочыў з дзверцаў клеткі, пагрозліва загрыкаў, быццам чуючы небяспеку, і скачкамі знік у гушчарняку лесу, толькі кароткі хвост мільгануў у прагалку.**

Рыжык шчасліва перажыў зіму, а да восені вырас і стаў дужым, вопытным і прыгожым зверам.

(499 слоў)

Паводле А. Дзятлава.

Пытанні і заданні

1. Адкажыце на пытанні:

Чаму рысяняты былі галодныя?

Што адбылося са звярком, які застаўся адзін у логаве?

Як павёў сябе ляснік? Дайце ацэнку ягонаму ўчынку.

Як жылося Рыжыку сярод людзей?

Чаму, на ваш погляд, звярок не мог прывыкнуць да людзей?

Як паводзіў сябе звер у лесе?

2. Вызначце стыль і тып тэксту, а таксама асноўную думку кожнай кампазіцыйнай часткі.

3. Складзіце схему вылучанага сказа.

4. Напішыце падрабязны пераказ тэксту.

5. Вусна зрабіце марфалагічны аналіз слова *рысянё*.

Прыкладны план

1. Галодныя рысяняты.

2. Адзін.

3. Цікаўны Вулкан.

4. Клопат лясніка.

5. Сярод людзей.

6. У лесе.

У завіруху

Аднойчы надумаўся Сеўка схадзіць па кніжку ў Грабнае. Збіраўся ён у бібліятэку ўсю зіму, але ў снежны – студзені стаялі траскучыя маразы, з хаты нос на вуліцу не высунеш, у лютым гуляла завіруха, а ў першыя дні сакавіка распуціла ледзь не да адлігі, і Сеўка падумаў, што цяпер самы раз збегаць у Грабнае.

Ён прыйшоў са школы, паабедаў, паклаў у кішэню краец хлеба і пачаў думаць, як улагодзіць маці, каб дазволіла схадзіць у бібліятэку. Самае лепшае было б прызнацца ёй, што хоча збегаць у Грабнае, але яна не пусціць. Куды гэта, скажа, панясе цябе ў такую далеч?

Ён апрануўся, узяў торбу з кніжкам і – да маці:

– Я да Пецькі збегаю. Мы сёння дамовіліся разам урок вучыць.

– Ідзі, – дазволіла яна. – Толькі дроў насячы.

Сеўка выкаціў з-за плота доўгую, сухую жэрдку, пасек яе на паленцы, схаваў пад паветкай торбачку з падручнікамі, адвязаў Шарыка і агародамі, каб не бачыла маці, выбег на дарогу, якая вяла ў Грабнае.

Вецер дзьмуў у спіну, падганяў. Часам Сеўка спрабаваў бегчы, але ў вопратцы па снезе доўга не прабяжыш, і ён зноў стараўся ісці мерна па вузкай каляіне. А чорны калматы Шарык бег нястомна, часта прыпыняўся і пазіраў на гаспадара. Дарога здалася чамусьці не такой ужо і далёкай. Сеўка не заўважыў, як наперадзе паказаліся хаты. Ён падыходзіў да Грабнага, калі раптам падумалася, што бібліятэка будзе зачынена і яму давядзецца вяртацца дамоў з пустымі рукамі. Але хутка супакоіўся: сёння будзень, бібліятэка павінна працаваць. Ён спяшаўся і не заўважыў, што вецер ужо моцна дзьме яму ў спіну і па полі паўзе, звяваючыся, пазёмка.

Бібліятэка была адчынена.

– Што скажаш? – спытаў бібліятэкар і, зняўшы акуляры, прыжмурыўся, уважліва паглядзеў на Сеўку.

– Я па кніжку прыйшоў, – сказаў Сеўка і засаромеўся.

Бібліятэкар паглядзеў у акно:

– Дамоў сёння не ідзі. Бачыш, завіруха пачалася, свету белага не відаць. – Заставайся, заўтра раніцай пойдзеш.

– Мне нельга начаваць, – ступіў да дзвярэй Сеўка. – Маці напалохаецца, калі мяне дома не будзе, ды і ў школу заўтра раніцай трэба ісці.

Сеўка выйшаў з бібліятэкі, Шарык засакаў, пачаў круціцца вакол яго. Сабака разумее, што час вяртацца дамоў, ахвотна пабег наперадзе Сеўкі.

Вёска засталася ззаду, але Сеўка ішоў ужо не так хутка, як у бібліятэку. Вецер цяпер дзьмуў яму ў твар, напіраў у грудзі. І дарогу замяло, ногі патаналі ў глыбокім, сыпкім снезе. Часам Сеўка спыняўся, адварочваўся, каб аддыхацца, пачакаць, калі завяе трохі аціхне, потым зноў пачынаў прабірацца па сумётах. Ішоў доўга, а як азірнуўся, спалохаўся – ад вёскі зусім мала адышоў, вунь нават хаты відаць праз завіруху. Ён зразумеў, што дамоў трапіць будзе няпроста, і пачаў думаць, каб вярнуцца назад. **Можна папрасіцца на начлег у першую хату і пераначаваць там, але Сеўка зноў успомніў пра маці, пра тое, што заўтра трэба ісці ў школу, і вырашыў дабірацца дамоў.**

Сеўка паклікаў да сябе Шарыка, зняў са штаноў папругку і накінуў на шыю сабаку. Цяпер яны ішлі разам. Сеўка некалькі разоў спыняўся і знямогла ссоваўся ў снег. Тады Шарык пачынаў брахаць, аблізваў цёплым языком твар гаспадара і, павіскаваючы, тузаў за павадок. Шарык, мабыць, адчуваў бяду, у якую трапіў гаспадар, ірваўся наперад, цягнуў на папругцы Сеўку, часта спыняўся, тычкаўся носам у снег.

Неўзабаве Сеўка ўбачыў знаёмыя дубы, пад якімі ўвосень пасвіў кароў, і канчаткова пераканаўся, што хутка будзе дома.

(521 слова)

Паводле М. Капыловіча.

Пытанні і заданні

1. Адкажыце на пытанні:

Чаму Сеўка вырашыў пайсці ў Грабнае?

Як ён падмануў маці? Дайце ацэнку ягонаму ўчынку.

Якой была дарога ў Грабнае?

Якая размова адбылася ў бібліятэцы?

Як хлопчык дабіраўся да хаты?

Як Шарык дапамагаў свайму гаспадару?

Успомніце выпадак са свайго жыцця, калі вам дапамог сабака.

2. Вызначце стыль і тып тэксту. Падзяліце тэкст на кампазіцыйныя часткі, знайдзіце ў іх ключавыя словы.

3. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў вылучаным сказе.

4. Напішыце падрабязны пераказ тэксту.

5. Вусна зрабіце марфалагічны аналіз слова *напалохаецца*.

Прыкладны план

1. З думкамі пра бібліятэку.

2. Падман.

3. Дарога ў Грабнае.

4. У бібліятэцы.

5. Непагадзь.

6. Дапамога Шарыка.

Яўген ЛАЎРЭЛЬ

СЛОВАЗЛУЧЭННЕ

ТЭСТЫ

Варыянт 1

1. Выберыце правільнае азначэнне.

а) Словазлучэнне – спалучэнне двух ці больш слоў, звязаных сэнсам і граматычна.

б) Словазлучэнне – гэта сэнсава-граматычнае аб’яднанне некалькіх слоў.

в) Словазлучэнне – сэнсава-граматычнае адзінства двух ці больш слоў, звязаных падпарадкавальнай сувяззю.

2. Вызначце словазлучэнні:

а) лугі і палі;

б) прыехаць рана;

в) узыходзіць сонца;

г) чуваць у тумане;

д) самы здольны;

е) помнік з граніту;

ё) высока ў небе;

ж) пасля дажджу;

з) вышэйшы за яго;

і) роўнае поле.

3. Адзначце словазлучэнні, якія стаяць у пачатковай форме:

а) глядзеў пільна;

б) цёмныя ночы;

в) рачная гладзь;

г) дыму над лесам;

д) радасць бацькі;

е) паехаць у госці;

ё) вячэрняй парой;

ж) незабыўная сустрэча;

з) катацца на лыжах;

і) чытаў газету.

4. Адзначце іменныя словазлучэнні:

а) далёка ад чыгункі;

б) азімы палетак;

в) хутка бегчы;

г) вера ў поспех;

д) нехта з вучняў;

е) пакінуць успаміны;

ё) прывезены з экспедыцыі;

ж) даўно знаёмы;

з) глядзець у будучыню;

і) трое з іх.

5. Адзначце сказы, у якіх ёсць непадзельныя словазлучэнні. Падкрэсліце іх як члены сказа:

а) Увайшла камісія ў поўным складзе. (*Я. Колас*)

б) Чалавек спяваў ціха, нападўголасу. (*М. Лынькоў*)

в) І доўга-доўга слухаць буду твой спеў у паўночныя часы!.. (*П. Трус*)

У жнівеньскім нумары змешчаны матэрыял Я. Лайрэля “Вывучэнне словазлучэння ў IX класе”.

г) Сонца даўно села за далёкі грэбень лесу. (*Я. Пархута*)

д) На дзядзінцы растуць высокія таполі, разложыстыя ліпы. (*З. Бядуля*)

е) Праляцела чарада белых з чорнымі крыламі чаек. (*І. Гурскі*)

6. Адзначце словазлучэнні з агульным граматычным значэннем прадмета і яго прыметы:

а) тоўстая асіна;

б) вярнуцца раніцай;

в) узараць дзірван;

г) пацеркі з бурштыну;

д) лёгка ступаць;

е) удвух з сябрам;

ё) хата каля лесу;

ж) пакой для гасцей.

7. Адзначце словазлучэнні, да якіх можна падбраць сінанімічныя са значэннем прадмета і яго прыметы. Сінанімічныя пары запішыце:

а) сустрэча на пляцы;

б) возера ў лесе;

в) наказ бацькоў;

г) радасць гасцей;

д) колас жыта;

е) посуд з фарфору;

ё) язда на веласіпедзе;

ж) участак зямлі;

з) хроніка падзей;

і) імяніны сына.

8. Адзначце словазлучэнні наступнай будовы:

“дзеясл. + наз. у в. с.”

а) пайсці ў тэатр;

б) іграць на скрыпцы;

в) ведаць праўду;

г) размаўляць па тэлефоне;

д) чытаць апавяданне;

е) частаваць госця;

ё) атрымаць падзяку;

ж) змагацца за свабоду;

з) вера ў дабрату;

і) рашаць задачу.

9. Складзіце словазлучэнні з граматычным значэннем прадмета і яго прыметы наступнай будовы:

“прым. + наз.”;

“наз. + з + наз. у р. с.”;

“наз. + у + наз. у м. с.”;

“наз. + наз. у р. с.”;

“наз. + наз. у т. с.”.

Якія сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі словазлучэнняў (азначальныя, дапаўняльныя, акалічнасныя)?

10. Складзіце дзеяслоўныя словазлучэнні наступнай будовы: "дзеясл. + прысл.", "дзеясл. + дзеясл.", "дзеясл. + наз. у в. с.", "дзеясл. + на + наз. у м. с.". У дужках укажыце сінтаксічныя адносіны.

11. Адзначце словазлучэнні, у якіх словы звязаны дапасаваннем. Пазначце, якімі часцінамі мовы выражаны залежныя словы:

- а) першы снег;
- б) прыбраны да свята;
- в) зорнае неба;
- г) дождж у маі;
- д) высушанае сена;
- е) вясёлы ў кампаніі;
- ё) цвёрды характарам;
- ж) мая вёска.

12. Адзначце словазлучэнні, у якіх словы звязаны кіраваннем. Пазначце склон залежнага слова. У дужках укажыце сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі:

- а) чалавек з легенды;
- б) пабываць на стадыёне;
- в) здольны да музыкі;
- г) выканаць па-майстэрску;
- д) чытаць у метро;
- е) паглядзець спектакль;
- ё) сплечены з лазы;
- ж) двое з іх;
- з) стаяць непадалёку;
- і) падарунак брата.

13. Адзначце словазлучэнні, у якіх словы звязаны спосабам прымыкання. Пазначце, якімі часцінамі мовы выражаны галоўнае і залежнае словы. У дужках укажыце сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі:

- а) будаваць па-новаму;
- б) жыць у вёсцы;
- в) працаваць на кампутары;
- г) вучыцца разам;
- д) паслаць наўздагон;
- е) гарантаваць бяспеку;
- ё) ісці не спыняючыся;
- ж) рэпартаж па-беларуску;
- з) просьба пазваніць;
- і) заначаваць у дарозе.

Варыянт 2

1. Выберыце правільнае азначэнне:

а) Словазлучэнне – гэта сэнсава-граматычнае аб'яднанне некалькіх слоў.

б) Словазлучэнне – спалучэнне двух ці больш самастойных слоў, звязаных па сэнсе і граматычна на аснове падпарадкавальнай сувязі.

в) Словазлучэнне – спалучэнне двух ці больш слоў, звязаных сэнсам і граматычна.

2. Вызначце словазлучэнні:

- а) у лесе;
- б) вучыцца старанна;
- в) вельмі акуратны;
- г) настаўнікі і вучні;
- д) надыходзіць вечар;

- е) веснавыя кветкі;
- ё) прыйсці з сябрам;
- ж) прачытаць верш;
- з) сухое надвор'е;
- і) хтосьці з блізкіх.

3. Адзначце словазлучэнні, якія стаяць у пачатковай форме:

- а) гуляў у шахматы;
- б) быў на працы;
- в) снежныя зімы;
- г) кароткія ночы;
- д) адзін з нас;
- е) запрасіць на вячэру;
- ё) ціхі надвячорак;
- ж) азімыя палеткі;
- з) туман над ракой;
- і) незабытыя імёны.

4. Адзначце дзеяслоўныя словазлучэнні:

- а) летнія месяцы;
- б) збірацца ў вырай;
- в) ціха ў лесе;
- г) даражыць дружбаі;
- д) прывезены з сабой;
- е) другі злева;
- ё) дарожныя нататкі;
- ж) мары юнацтва;
- з) вёска каля лесу;
- д) спяваць у хоры.

5. Адзначце сказы, у якіх ёсць непадзельныя словазлучэнні. Падкрэсліце іх як члены сказа:

а) Прайшлі яшчэ кіламетры са два і спыніліся на беразе маленькай неглыбокай рачулкі. (*Я. Маўр*)

б) Вясна адновіць свет – зіхцяць вясёлак кроквы. (*Г. Паішкоў*)

в) Апошнія два класы школы Валодзька заканчваў у райцэнтры – бліжэйшых сярэдніх школ нідзе не было. (*Я. Сінакоў*)

г) Сад прыгожы ў любую часіну года. (*Я. Сінакоў*)

д) Стаяла сухая і позняя восень. (*Я. Сінакоў*)

е) Мацвей ішоў па горадзе пешкі. (*В. Казько*)

6. Адзначце словазлучэнні з агульным граматычным значэннем дзеяння і яго прыметы:

- а) куст агрэсту;
- б) разрэзаць упоперак;
- в) прыехаць на поле;
- г) выказаць падзяку;
- д) прыйсці да згоды;
- е) добра запомніць;
- ё) цвёрда ўвераваць;
- ж) жыць заможна.

7. Адзначце словазлучэнні, да якіх можна падбраць сінанімічныя са значэннем прадмета і яго прыметы. Сінанімічныя пары запішыце:

- а) поле аўса;
- б) дарога праз лес;
- в) песня шпака;
- г) радасць сустрэч;
- д) жыццё продкаў;
- е) бераг ракі;
- ё) подзвіг лётчыка;

- ж) вера ў перамогу;
з) восень у парку;
і) свята сям'і.

8. Адзначце словазлучэнні наступнай будовы:
“наз. + у + наз. у м. с.”

- а) вучыцца ў школе;
б) паездка ў горад;
в) мужчына ў паліто;
г) вера ў праўду;
д) здарэнне ў дарозе;
е) праца ў полі;
ё) сустрэча ў суботу;
ж) адпачынак у вёсцы;
з) запісацца ў бібліятэку;
і) артыкул у часопісе.

9. Пабудуйце словазлучэнні з граматычным значэннем дзеяння і яго прыметы наступнай будовы:

- “дзеясл. + наз. у в. с.”;
“дзеясл. + наз. у р. с.”;
“дзеясл. + наз. у т. с.”;
“дзеясл. + прысл.”;
“дзеясл. + дзеясл.”.

Якія сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі словазлучэнняў (азначальныя, дапаўняльныя, акалічнасныя)?

10. Пабудуйце словазлучэнні наступнай структуры: “прым. + наз.”, “наз. + у + наз. у м. с.”, “дзеясл. + наз. у в. с.”, “дзеясл. + прым.”.

У дужках укажыце сінтаксічныя адносіны.

11. Адзначце словазлучэнні, у якіх словы звязаны дапасаваннем. Пазначце, якімі часцінамі мовы выражаны залежныя словы:

- а) наталіць смагу;
б) засеянае поле;

- в) векавыя дрэвы;
г) восень у лесе;
д) мой край;
е) здольны да навукі;
ё) прыехаць рана;
ж) наважыў вучыцца.

12. Адзначце словазлучэнні, у якіх словы звязаны кіраваннем. У дужках укажыце сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі:

- а) бегчы крос;
б) дамагацца свайго;
в) зялёная дуброва;
г) жыць па-суседску;
д) прыехаць аўтобусам;
е) сустракацца двойчы;
ё) заслужаны адпачынак;
ж) ісці хутка;
з) працаваць на заводзе;
і) пераплысці возера.

13. Адзначце словазлучэнні, у якіх словы звязаны спосабам прымыкання. Пазначце, якімі часцінамі мовы выражаны галоўнае і залежнае словы. У дужках укажыце сінтаксічныя адносіны паміж кампанентамі:

- а) размаўляць па тэлефоне;
б) выцерці насуха;
в) новыя тэхналогіі;
г) высока ўзляцець;
д) узяць у дужкі;
е) разважаць лагічна;
ё) час вяртацца;
ж) від на раку;
з) крочыць наперадзе;
і) падарожніцаць летам.

АДКАЗЫ

Варыянт 1

1. в; **2.** б, г, е, ё, з, і; **3.** в, д, е, ж, з; **4.** б, г, д, ё, ж, і; **5.** а (камісія ў поўным складзе), в (слухаць буду ў паўночныя часы), г (села за грэбень лесу), е (белых з чорнымі крыламі чаек); **6.** а, г, ё, ж; **7.** б (лясное возера), в (бацькоўскі наказ), д (жытні колас), е (фарфоравы посуд), ж (зямельны ўчастак), і (сынавы імяніны); **8.** в, д, ё, і; **9.** высокае неба (азначальныя), ваза з крышталю (азначальныя), сустрэча ў тэатры (акалічнасныя), праект будоўлі (дапаўняльныя), кіраванне атрадам (дапаўняльныя); **10.** падацца наперад (акалічнасныя), сеў адпачыць (акалічнасныя), пераплыць рэчку (дапаўняльныя); прыехаць на кані (дапаўняльныя); **11.** а (першы снег, прыметнік), в (зорнае неба, прыметнік), д (высушанае сена, дзеепрыметнік), ж (мая вёска, займеннік); **12.** а (р. с., азначальныя), б (м. с., акалічнасныя), в (р. с., дапаўняльныя), е (в. с., дапаўняльныя), ё (р. с., дапаўняльныя), ж (р. с., азначальныя), і (р. с., азначальныя); **13.** а (дз. + прысл., акалічнасныя), г (дз. + прысл., акалічнасныя), ё (дз. + дзеепрысл., акалічнасныя), ж (наз. + прысл., азначальныя), з (наз. + дз., азначальныя).

Варыянт 2

1. б; **2.** б, в, е, ё, ж, з, і; **3.** д, е, ё, з, і; **4.** б, г, д; **5.** а (прайшлі яшчэ кіламетры са два), б (зіхцяць вясёлак кроквы), в (апошнія два класы школы заканчваў), г (прыгожы ў любую часіну года); **6.** б, е, ё, ж; **7.** а (аўсянае поле), б (лясная дарога), в (шпачыная песня), г (радасная сустрэча), е (рачны бераг), і (сямейнае свята); **8.** д, е, ж, і; **9.** прачытаць кнігу (дапаўняльныя), жадаць удачы (дапаўняльныя), захапіцца музыкой (дапаўняльныя), жыць весела (акалічнасныя), згадзіўся прачытаць (дапаўняльныя); **10.** высокі бераг (азначальныя), сад у квецені (азначальныя), выканаць заданне (дапаўняльныя), рос дужым (азначальныя); **11.** б (засеянае поле, дзеепрыметнік), в (векавыя дрэвы, прыметнік), д (мой край, займеннік); **12.** а (в. с., дапаўняльныя), б (р. с., дапаўняльныя), д (т. с., дапаўняльныя), з (м. с., акалічнасныя), і (в. с., дапаўняльныя); **13.** б (дз. + прысл., акалічнасныя), г (прысл. + дз., акалічнасныя), е (дз. + прысл., акалічнасныя), з (дз. + прысл., акалічнасныя), і (дз. + прысл., акалічнасныя).

Людміла ЛАПЯНОК

ЯК ТРЭБА ХАРЧАВАЦА, КАБ ЖЫЦЬ ПРЫГОЖА ВЫВУЧЭННЕ СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫХ СКАЗАЎ З ДАДАНАЙ ДАПАЎНЯЛЬНАЙ ЧАСТКАЙ

Мэты: дапамагчы вучням усвядоміць асаблівасці складаназалежных сказаў з даданай дапаўняльнай часткай; садзейнічаць фармаванню наступных уменняў і навывкаў: адрозніваць даданыя азначальныя і дапаўняльныя часткі, знаходзіць складаназалежныя сказы з даданай дапаўняльнай часткай у тэксце, ставіць знакі прыпынку, рабіць графічныя схемы, характарызаваць сказы, прымяняць веды і ўменні па тэме пры стварэнні памятак-парада на аснове тэкстаў; стварыць умовы для засваення вучнямі каштоўнасці “рацыянальнае харчаванне”.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Паведамленне тэмы і мэты ўрока.

На дошцы вісіць плакат з наступным выказваннем: *Харчаванне – моцны і ўстойлівы фактар які аказвае пастаянны ўплыў на стан здароўя якасць і працягласць жыцця людзей.*

► Слова настаўніка.

Па апошніх дадзеных Сусветнай арганізацыі аховы здароўя, стан чалавека толькі на 15% залежыць ад медыцыны, на столькі ж – ад генетычных асаблівасцяў, а на 70% – ад ладу жыцця і харчавання. Наша задача – вызначыць некаторыя шляхі харчавання, якія дапамогуць нам надоўга захаваць сваё здароўе, а значыць – і жыць прыгожа.

Заданні.

1. Прачытайце выказванне, прывядзіце свае прыклады, якія даказвалі б яго слушнасць.

2. Запішыце гэты сказ у сшытак. Пастаўце неабходныя знакі прыпынку, пабудуйце схему, дайце характарыстыку.

3. Запішыце яшчэ адзін сказ. Пастаўце знакі прыпынку, пабудуйце схему. Параўнайце сказы. Назавіце агульныя і адметныя рысы.

Важна памятаць што нерацыянальнае харчаванне наносіць шкоду здароўю чалавека зніжае яго працаздольнасць робіць безабаронным перад захворваннямі.

III. Новы матэрыял.

Настаўнік прапануе школьнікам самастойна прачытаць правіла, якое дапаможа ім вызначыць від даданай часткі запісанага сказа, даць яго характарыстыку. Потым вучні ўслых раскажваюць правіла пра складаназалежныя сказы з даданай дапаўняльнай часткай.

• Праца з тэкстам.

Прачытайце тэкст, перакажыце яго. Вызначце асноўную думку. Выпішыце сказы з даданай дапаўняльнай часткай. Пабудуйце схемы.

Вучоныя высветлілі, што дапамагчы хвораму страўніку можна пры дапамозе сокавай тэрапіі. Гэта эфектыўны спосаб нармалізацыі работы страўнікава-кішачнага тракту, бо сокі ўтрымліваюць біялагічна актыўныя рэчывы і дапамагаюць засваенню бялкоў, тлушчаў і вугляводаў, абагачаюць арганізм неабходнымі рэчывамі. Даказана, што найбольш карыснымі для

страўніка з’яўляюцца сок і сокавыя сумесі з морквы, буракоў, капусты, яблыкаў. Сокі з вінаграду, ажын, клубніц, чорных парэчак здольныя знішчыць нават дызентэрыійныя бактэрыі. Пры такім харчаванні праз тыдзень-другі вы заўважыце, што страўнік вас больш не турбуе. У вас палепшыцца настрой, колер твару. Вы пачынаеце жыць прыгожа!

На наступным этапе ўрока клас падзяляецца на групы. Настаўнік прапануе наступнае заданне:

На аснове тэкстаў зрабіце парады па рацыянальным харчаванні, якія дапамогуць нам жыць прыгожа і не хварэць. Пры выкананні задання выкарыстайце складаназалежныя сказы з даданай дапаўняльнай часткай.

Тэкст 1. *Сняданне – такая самая абавязковая працэдура для здароўя чалавека, як і чыстка зубоў. Яго карысна пачынаць з кашы, напрыклад аўсянай. Гэтую кашу з задавальненнем спажываюць англійскія арыстакраты і многія іншыя людзі. Аўсяная каша багатая на бялкі, тлушчы, клятчатку, цукар і крухмал. Яна ўтрымлівае шмат вітамінаў, у якіх наш арганізм асабліва мае патрэбу зімой: А, В1, В2, В6, Е і К. Там ёсць мінеральныя солі фосфару і кальцыю, ёд, марганец, жалеза, фтор, цынк, сера, кобальт і інш. У Польшчы аўсянку называюць “кашай бадзёрасці і прыгажосці”.*

Дзякуючы сваім шматлікім карысным рэчывам каша атрымала рэпутацыю ўніверсальнага лекара. Яна дапамагае змагацца з бяссонніцай, прастудай і бронхітам, малакроўем, гіпертаніяй і цукровым дыябетам, рэгулюе работу страўніка.

Акрамя таго, авёс – самы злосны вораг нікаціна. Ёсць рэцэпт, які дапамагае пазбавіцца тытунёвай залежнасці.

Тэкст 2. *28 лістапада пачынаецца пост Нараджэння Хрыстова. Пост – гэта сродак духоўнага адраджэння. Просты і даступны метады самаабмежавання, самавыкавання і самаўдасканалення. Пост будзе карысны і нерэлігійнаму чалавеку. Медыкі сцвярджаюць, што наш арганізм, “зашлакаваны” знешнім і ўнутраным брудам, звыклы да ежы жывёльнага паходжання і тэрмічнай апрацоўкі, мае цудоўную магчымасць у час посту больш выкарыстоўваць ежы расліннай, якая дапаможа пазбавіцца таксічных рэчываў, знізіць узровень халестэрыну, аднавіць клеткі органаў і тканак.*

Пасіць – зусім не значыць галадаць. Смажаны, магазінную каўбасу можна замяніць садавіной і агароднінай, кашай, рыбай. Пры такім харчаванні прыгожае жыццё вам забяспечана.

• Выступленне груп. Чытаюцца памятки, называюцца даданыя дапаўняльныя часткі, ставяцца пытанні ад галоўнага да даданага сказа.

Кантрольнае заданне. Па схеме скласці сказ. [...дз.], (што...).

IV. Падвядзенне вынікаў.

Праверка складзеных сказаў (у парах і калектыўна).

V. Рэфлексія.

VI. Дамашняе заданне.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 3.

Людміла ЛЫЧУК

У ЧАРОЎНАЙ КРАІНЕ КАЗАК

V клас

Мэты ўрока: паглыбіць і пашырыць веды вучняў пра народныя казкі і іх віды, вучыць школьнікаў актыўна выкарыстоўваць веды, атрыманыя на ўроках, у самастойнай працы, развіваць навыкі вуснага маўлення, фармаваць у вучняў сталую патрэбу чытаць народныя казкі.

Абсталяванне: газета “Карта казачнага лесу”, прайгравальнік з грамазапісамі, выстава кніг “Мае любімыя казкі”, рэпрадукцыі карцін да казак.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Работа над тэмай урока.

Уступнае слова настаўніка.

Сёння мы з вамі выправімся ў захапляльнае падарожжа ў чужую краіну казак. Накіруемся мы туды з казачнымі героямі. *(На дошцы карта казачнага лесу. Фігуркі Івана Царэвіча і жабы, выкананыя з паперы. Яны па меры руху герояў прымацоўваюцца да карты.)* Хто гэтыя героі? З якой яны казкі? Шлях, які павінен пераадолець нашы героі, цяжкі. Ён ляжыць праз казачны лес, дзе нас чакаюць прыгоды, падпільноўваюць розныя нечаканасці.

Перад вамі карта казачнага лесу. І ваша задача – дапамагчы героям прайсці па лясной сцяжынцы гэты загадкавы лес. Шлях у краіну казак нам падкажа верны памочнік многіх герояў. Паслухайце і скажыце, з якой казкі ён прыкаціўся да нас.

“Коціцца клубочак па высокіх гарах, коціцца па цёмных лясах, коціцца па зялёных лугах, коціцца па непраходных балотах, коціцца па глухіх лясах, а Іван Царэвіч усё ідзе за ім – не спыняецца на адпачынак ні на хвіліну”. *(Вучні называюць казку.)*

Настаўнік. Дык вось, прыкаціўся клубочак да нас і гатовы выправіцца разам з намі ў падарожжа.

Казачніца. Пачакайце, пачакайце. Гэта не так проста. Мы, казачнікі, народ хітры, ведаем, як сваіх слухачоў адразу ў казку перанесці. Як зрабіць так, каб яны і круціцца, і шумець перасталі, каб цудаў чакалі. А вось да нас набліжаюцца новыя госці. *(Перад Казачніцай з’яўляюцца Зачыны.)*

1-ы Зачын.

Я самы старэйшы з вас, таму мяне трэба слухацца, і мой зачын самы лепшы: “У некаторым царстве, у некаторым гасударстве...”

2-і Зачын.

Што гэта за нейкае царства, нейкае гасударства! Незразумела. А ў маім зачыне ўсё вельмі зразумела. Вось паслухайце: “У трыдзевятым царстве, у трыдзевятым гасударстве...”

3-і Зачын.

Не, сябры, вашы зачыны нікуды нягодныя. Кожную казку трэба пачынаць з мяне: “Жылі-былі, жылі-былі...”

Пра творчы шлях Людмілы Лычук распавядала Наталля Левічава ў артыкуле “Аповед пра Людмілу Лычук”, надрукаваным у красавіцкім нумары “Роднага слова”.

Настаўнік *(звяртаецца да вучняў).* Давайце дапаможам Зачынам у іх спрэчцы. Як звычайна пачынаюцца казкі? *(Адказы школьнікаў.)*

Казачніца. Ну вось і разважылі вас дзеці. Усе вы, Зачыны, добрыя! Лепш далі б нам ключ да казачных варот. Хочам мы ў казку трапіць.

Зачыны. Ласкава запрашаем у нашу казку. *(Вучні інсцэнізуюць казку “Як мужык гусей дзяліў”).*

Казачніца. Пакаціўся наш клубочак далей, героі рушылі па лясной сцяжынцы. Ці доўга яны ішлі, ці блізка, ці далёка – хутка казка раскажаецца, ды не хутка справа робіцца. Спыніліся Іван і жаба на лясной палянцы, а паляна ж незвычайная, а паляна чарадзейная. Называецца яна “Паляна цудаў”. І знаходзяцца на ёй чарадзейныя рэчы. Каб ісці далей, нашым героям трэба ўспомніць, якія чарадзейныя рэчы знаходзяцца ў чарадзейных казках. Дапаможам ім.

Парад умельцаў.

1. Я – зрэбная торбачка. Толькі пакладзеш перад сабой і скажаш: “Торбачка, раскаціся, раскруціся, дай піцення, дай ядзення!” – дык адразу ўсё будзе. Пірагі ды караваі, варанае ды смажанае, міска вяндрліны ды розныя віны.

2. Я – чароўная дубінка. Мне толькі скажы: “Ану, дубінка, пакалаці, памалаці злога чалавека” – я сама пачну калаціць, малаціць, якую хочаш сілу сама паб’ю.

3. Я – чароўная булава, зробленая з медзі на 25 пудоў. З такою булавою і ў белы свет можна падацца, з паганым Цудам-Юдам змагацца.

Казачніца. Дзеці, а якія яшчэ чарадзейныя рэчы і ў якіх казках вы сустракалі? *(Дзеці называюць чарадзейныя рэчы з іншых казак.)*

Казачніца *(беручы са стала канверт).* На наша свята прыйшоў ліст з “Бюро знаходак”. Паслухайце яго. “Дарагія сябры!

Пішуць вам работнікі бюро чароўных знаходак. Справа ў тым, што да нас трапіла шмат згубленых прадметаў. Гаспадары прадметаў да гэтага часу не знойдзены. Таму мы вырашылі звярнуцца да вас па дапамогу. Думаем, што па малюнках, якія мы вам дасылаем, вы зможаце знайсці гаспадароў гэтых рэчаў. Пспехаў вам!”

(Казачніца паказвае дзецям малюнкi розных прадметаў. Вучні называюць, з якіх яны казак і каму належаць.)

Казачніца. Ідуць нашы героі далей. Прыглядаюцца да ўсяго, прыслухоўваюцца. Аж бачаць – нехта набліжаецца да іх.

Добры дзень, Кашчэй Бессмяротны, добры дзень, Баба Яга. Цікава, што гэта вы тут робіце? Ці, можа, сваё доўгае жыццё шукаеце?

Кашчэй. А чаго мне шукаць? Жыву я вечна, бо мая смерць знаходзіцца ў скрыні, там сядзіць заяц, у зайцы – качка, у качцы – яйка, у яйку тым – іголка. У гэтай ігольцы і знаходзіцца мая смерць. Як толькі зламаеш кончык – мяне не стане. Але іголку здабыць нялёгка. Таму і жыву я вечна. І ўсе мяне баяцца.

Баба Яга. Ну, гэта ты, Кашчэйка, маніш, ніхто цябе не баіцца, смерць твая прыходзіць хутка. Вы лепей

мяне паслухайце. Я – Баба Яга, жыву ў лесе, у лясной хатцы на курыных ножках. А хатка мая няпростая. Загадай ты ёй што-небудзь – усё выканае. А сама я, Баба Яга, на ступе лягаю, памялом сляды замятаю. З вышыні ўсё відаць. Я трыдэсятае царства як свае пяць пальцаў ведаю. Усё магу паказаць вам.

Кашчэй. Ох і маніш ты, галубка мая, кікімарачка падкалодная. Я пра цябе такое раскажу, усе пачуюць, усе даведаюцца, якая ты...

Баба Яга. Чуць нічога не хачу. Адчапіся ад мяне. (*Кашчэй ідзе ад Бабы Ягі.*) А цяпер, шаноўныя вучні, паслухайце мае загадкі, калі адгадаеце іх – падару вам жыццё, а не адгадаеце – развітаецеся з жыццём, усіх зачарую.

- Што на свеце тлусцейшае за ўсё? (*Зямля.*)
- Што на свеце мякчэйшае за ўсё? (*Далонь.*)
- Што на свеце хутчэйшае за ўсё? (*Думка.*)

Баба Яга. Ой, пагляджу я на вас: усе вы тут такія разумныя, таленавітыя. Не хачу я з вамі быць. Розныя ў нас дарогі (*Баба Яга пакідае дзяцей*).

Паштар. Тэлеграма! Тэлеграма! Тэлеграма! Тэлеграма! Атрымайце тэлеграму!

“Паважаныя вучні! Мы вельмі задаволены, што вы падарожнічаеце ў чароўную краіну казак. Мы – гэта героі розных казак. Адгадайце, хто паслаў тэлеграму і з якой мы казкі”.

1. “Ад бабулі ўцёк, ад дзядулі ўцёк, хутка буду ў вас”. (*Калабок.*)
2. “Ратуйце! Нас хоча з’есці шэры воўк”. (*Казляняты.* Воўк і сямёра казлянят.)
3. “Ку-ка-рэку! Чуб-чубатка-маладзец”. (*Пеўнік.* Як курачка пеўніка ратавала.)
4. “Што гэта, пане, бяроза ці лаза? Я ж табе прадаваў вала, а не казла”. (*Мужык.* А. Рымша. Пану навука.)
5. “Жыццё, сынку, пражыць – не поле перайсці: усё можа здарыцца”. (*Стары бацька.*)
6. “Дык вось, каму слава, таму і булкі. А вы, гуль-

таі, ідзіце прэч адгэтуль”. (*Курачка Сакатушка.* Пшанічнае зярнятка.)

Казачніца. Пайшлі нашы героі па лясах, палях і лугах. Падышлі да малочнай ракі з кісельнымі берагамі. А праз рэчку тую – Калінаў мост. Аж бачаць яны: на тым масточку дзяўчынкі стаяць, хусцінкамі махаюць. Хто вы? Адкуль?

Дзяўчынкі. Мы Канцоўкі. І ў нас на хусцінках канцоўкі напісаны.

Казачніца. Канцоўкі? Вы нам якраз і патрэбны.

Першая Канцоўка. Вось паслухайце маю канцоўку: “І я там быў, мёд, віно піў, па барадзе цякло, а ў роце не было”.

Другая Канцоўка. А вось мая канцоўка яшчэ лепшая: “І сталі яны жыць-пажываць ды дабро нажываць”.

Трэцяя Канцоўка. Мая канцоўка не горшая за іншыя: “А гусям далі аўса. Тут і казка ўся”.

Чацвёртая Канцоўка. “І я там быў, мёд-віно піў, па барадзе цякло, а ў рот не папала. Далі мне адтуль смаляную кабылу ехаць, арэхава сядло, гароховую пугу. Еду я адтуль, аж у мужыка ток гарыць. Я пайшоў тушыць, кабыла ад агню растала, сядло свінні з’елі, пугу вароны расклявалі”.

Казачніца. Вось бачыце, дзеці, якія смешныя і вясёлыя канцоўкі. Як яны могуць і ўсмешку выклікаць, і звярнуць увагу на самога казачніка, каб ён атрымаў падзяку, пачастунак ці падарунак. Дзякуй вам, Канцоўкі! І вам, вучні, за наша падарожжа!

Настаўніца. Скажыце, ці спадабалася вам падарожжа ў краіну казак? А якія казкі вам падабаюцца больш за ўсё? Чаму? Дома вы намалювалі малюнкi да любімых казак. Чым зацікавілі вас гэтыя казкі? (*Праца з малюнкамі вучняў.*)

Якія бываюць казкі? Як яны пабудаваны? Ці любіце вы складаць казкі?

ІІІ. Дамашняе заданне. Складзі казку “Як Івану ўдалося выбрацца з зачараванага лесу”.

Дальтан-заданне

ДАДАНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА

V клас

Вучні павінны ведаць азначэнні галоўных і даданных членаў сказа і ўмець вызначаць сінтаксічную ролю слоў у сказе па пытаннях.

I. Заданне выконваюць усе вучні. Якімі членамі сказа з’яўляюцца вылучаныя словы? (3 балы.)

1. *З кожным днём прыгажэе наіша зямля.* 2. *Рас-туць новыя гарады і сёлы.* 3. *Імкнуцца ўвысь карпусы фабрык і заводаў.* 4. *Чыгуначныя шляхі рэжуць горныя масівы.* 5. *Вечная дрыгва ператвараецца ва ўрадлівыя палеткі.* 6. *Усюды кіпіць жыццё.*

II. Вучні выконваюць адно з заданняў.

• Дапісаць сказы, уставіць замест пытанняў адпаведныя словы, падкрэсліць даданыя члены сказа. (6 балаў.)

Прырода адарыла азярка характам. У (якія?) воды яго любіла зазіраць сонца. (Якія?) хмаркі адбіваліся ў ім (як?). (Дзе?) купаў (чые?) промні задумены месяц, а ціхіх зоркі пераліваліся (як?). (Якім?) дываном цягнуліся (дзе?) стройныя алешыны (паводле Я. Коласа).

Падказка: *светлыя; прыгожыя, белыя; як улюстэрку; у ім (тут); свае; рознымі колерамі; зялёным; па беразе.*

• Развіць сказы. (9 балаў.)

— лета замірае. *Надыходзіць* ~~~~~

~~~~~ *восень. Дрэвы страсаюць* ~~~~~ — — —
Замаўкаюць — . . . . . ~~~~~ *спевы. Адлятаюць птушкі* — . . . . .
І развітаюцца ~~~~~ — — —.

Падказка: *паволі; халодная, дажджлівая; пажоўклае, лісце; да вясны, птушыныя; у вырай (на поўдзень); з роднай, зямлэй.*

• Перакласці на беларускую мову і разабраць па членах сказа, падкрэсліць галоўныя і даданыя члены сказа (10 балаў).

Вода – путешественница. Она всё время меняется, превращается то в прозрачный лёгкий пар, то в крохотные капельки, то в льдинки. Она течёт по земле ручьями, реками. Она течёт и под землёй.

Удивительный мир создан долгим и терпеливым трудом капелек воды (по М. Гумилевской).

Слоўнік: *мир – свет, пар (м. р.) – пара (ж. р.), превращаться – ператварацца, путешественница – вандроўніца, создан – створаны, удивительный – дзівосны.*

Святлана ТОМАШАВА,
 настаўніца беларускай мовы і літаратуры
 СШ № 44 г. Віцебска.

Людміла ЛЯСУН

МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА І ГІСТОРЫЯ

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАДЫХОДЫ ДА ВЫВУЧЭННЯ ТВОРАЎ НА ГІСТАРЫЧНУЮ ТЭМУ НАШЫ АСВЕТНІКІ

Уладзімір Караткевіч. “Беларускія гуманісты”

Твор “Беларускія гуманісты”* Уладзіміра Караткевіча звернуты да эпохі Адраджэння. Настаўнік павінен сказаць, што адраджэнскі рух, які нарадзіўся ў Італіі, распаўсюдзіўся на многія краіны Еўропы – Англію, Францыю, Германію, Нідэрланды, Іспанію, Польшчу, Вялікае Княства Літоўскае і інш. Адраджэнцы, яшчэ іх называюць гуманістамі, выступалі за свабоду розуму, супраць неабмежаванага і аднабаковага панавання царкоўных догмаў.

Гуманістычны светапогляд дзеячаў гэтай эпохі выяўляў іншае бачанне свету ў параўнанні з сярэднявечным. Ідэі адраджэння, свабодалюбства знайшлі шырокае ўвасабленне ў розных сферах грамадскага жыцця на беларускіх землях асабліва ў XVI ст.

Гэтаму садзейнічала адносна дэмакратычнасць дзяржаўнага ладу ВКЛ, дух вольнасці быў вызначальнай рысай беларусаў. На тэрыторыі тагачаснай Беларусі дзейнічалі магдэбургскае права, Статут Вялікага Княства Літоўскага як форма канстытуцыйнага права. Грамадзяне ВКЛ маглі свабодна выязджаць у іншыя краіны, навучацца ў заходнееўрапейскіх універсітэтах.

Мэтазгодна сумесна са старшакласнікамі вызначыць, што эсэ “Беларускія гуманісты” – разнавіднасць нарыса, у якім аўтар не прэтэндуе на аналіз дзейнасці выдатных гістарычных асобаў айчыннай культуры, а абмяжоўваецца толькі развагамі пра яе, падкрэсліваючы свае адносіны. Мова твора вызначаецца вобразнасцю, афарыстычнасцю, блізкая да размоўнай.

Уладзімір Караткевіч распавядае пра выдатных людзей эпохі Адраджэння на Беларусі Францыска Скарыну, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Сімяона Полацкага і іх дзейнасць. На яе гуманістычны аспект, значэнне ў гістарычна-культурнай спадчыне беларусаў, на месца ідэй слаўтых суайчыннікаў у агульначалавечай культурнай скарбніцы пажадана звярнуць увагу старшакласнікаў.

Параўноўваючы звесткі з жыцця і дзейнасці гістарычных асобаў, можна зрабіць выснову, што ўсе яны мелі бліскучую адукацыю, некаторыя з іх яе атрымалі ў еўрапейскіх універсітэтах, ведалі па некалькі замежных моў. Усе яны верна і аддавна служылі свайму народу, з’яўляліся змагарамі

за родную культуру. Біблія на старабеларускай мове значна раней убачыла свет, чым пераклады Новага Запавету, усёй Бібліі Марціна Лютэра на нямецкай мове. Творы Ф. Скарыны, С. Буднага, В. Цяпінскага набліжалі народ да асветы, культуры, пісьменства, уздымалі яго на больш высокую прыступку сусветнай цывілізацыі. Вялікае значэнне гуманісты надавалі выхаванню пачуцця патрыятызму. Яны сцвярджалі ідэю “*быць памяркоўным да ўсіх народаў і вер, бо ўсе маюць права на сонца*”. Многія з іх рэалізавалі сябе на глебе іншых культур. У сувязі з гэтым вучням можна прапанаваць выказаць сваё стаўленне да слоў вядомага вучонага Ільі Галяншчава-Кутузава: “Заходняя Русь была месцам канцэнтрацыі... перадатчыцай заходняй літаратуры (на Маскоўскую Русь) на працягу доўгага часу; яна была таксама лабараторыяй расійскага верша”.

Вучні павінны ў сваіх адказах акцэнтаваць увагу на тым, што Сімяон Полацкі стаў пачынальнікам рускай паэзіі, заклаў асновы рускага вершаскладання, выпестываў школу рускіх паэтаў, увёў у Маскве само паняцце “тэатр”, пісаў п’есы. “*Ад іх, – гаворыць У. Караткевіч, – хутка набірае сілу руская драматургія*”. Прадаўжальнікам справы Францыска Скарыны быў беларус Пётр Мсціславец, які «разам з Іванам Фёдаравым праз некалькі дзесяткаў гадоў выдаў у Маскве “Апостал”».

Аўтар на працягу ўсяго твора сімпатызуе сваім героям, ганарыцца іх дзейнасцю.

На заключным этапе ўрока старшакласнікам можна прапанаваць выступіць з разгорнутымі паведамленнямі творчага характару пра дзейнасць Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Афанасія Філіповіча, іншых дзеячаў эпохі Адраджэння, як Леў Сапега, якія яны рыхтавалі ў якасці апераджальнага задання.

Уладзімір Караткевіч. “Скарына пакідае Радзіму”

Верш “Скарына пакідае Радзіму” Уладзіміра Караткевіча – глыбокі філасофскі роздум пісьменніка над сутнасцю дзейнасці вялікага гуманіста і асветніка. У аснову твора пакладзены факты з жыцця Ф. Скарыны ў час яго знаходжання на радзіме.

Абапіраючыся на гістарычна-літаратуразнаўчыя крыніцы, настаўніку варта сказаць, што вялікі дзеяч эпохі Адраджэння геніяльна спалучыў у сваёй кнігадрукарскай дзейнасці ідэі візантыйскага Усходу і лацінскага Захаду. Свае выданні ён аздобіў вы-

* Эсэ змешчана ў нарысе “Зямля пад белымі крыламі” Уладзіміра Караткевіча. – *Заўвага рэд.*

сокамастацкімі гравюрамі, якія даюць магчымасць вывучаць тагачаснае жыццё беларусаў, іх побыт, адзенне, тэхніку будоўлі. Францыск Скарына, па-рушаючы царкоўныя каноны, змясціў у Бібліі свой партрэт. Вялікі гуманіст і асветнік свядома рабіў усё для таго, каб вялікую кнігу мудрасці Божай народ мог чытаць на даступнай і зразумелай для яго мове. Імкнучыся наблізіць нашых усходніх суседзяў да сусветнай цывілізацыі, Ф. Скарына прывёз да іх вялікую партыю сваіх выданняў з прапановай распачаць там кнігадрукаванне. Замест разумення і ўдзячнасці Францыск Скарына ўбачыў вялікае вогнішча ўласных выданняў. А ў сябе на радзіме за даўгі брата трапіў у турму, адкуль яго вызваліў вялікі князь Жыгімонт Стары. Як адзначае Уладзімір Арлоў у кнізе “Дзесяць вякоў беларускай гісторыі”, «на знак прызнання вялікіх заслугаў вучонага перад радзімаю манарх даў яму адмысловы прывілей: “няхай ніхто, апрача нас саміх або спадкаемцаў нашых, не мае права прыцягваць яго да суда і судзіць, якой бы ні была важнай ці нязначнай прычына яго выкліку ў суд... няхай ніхто не адважыцца затрымліваць або арыштоўваць яго самога ці ягоную маёмасць пад страхам цяжкага пакарання... Дайце названаму доктару Францішку, якога мы прынялі пад сваю апеку, магчымасць карыстацца і валодаць прыгаданымі вышэй правамі, ільготамі і прывілеямі. Забараняю наогул умешвацца ў ягоныя справы, учыняць яму які-небудзь гвалт, змушаць да выканання нейкіх павіннасцяў ці гарадскіх службаў нароўні з іншымі жыхарамі таго месца, якое ён сам абярэ для жыцця”».

Уладзімір КАРАТКЕВІЧ

СКАРЫНА ПАКІДАЕ РАДЗІМУ

*Ў сялянскіх крывулях-хатах
Зноў сушылі кару.
Знову конік пузаты
Месіць нагамі бруд.
У доктарскай шапцы дзіўнай –
Адзінай на гэтай зямлі –
Коннік мокне пад ліўнем,
Што зноў як з сіта паліў.
Выгнанне. Выгнанне. Выгнанне.
Па волі зямных багоў
Спалілі браты-хрысціяне
Кнігі пра бога свайго.
З адчаем упартым, пахмурым
Людзі ў жорсткіх баях*

Такім прытулкам пасля вяртання з турмы стала для Францыска Скарыны чэшская Прага, дзе ён правёў апошнія гады свайго жыцця.

Прыведзены факт з жыцця Ф. Скарыны знайшоў вобразнае ўвасабленне ў вершы У. Караткевіча. Письменнік па-мастацку дасканалы перадае трагізм, складанасць сацыяльна-гістарычных умоў, калі жыў вялікі асветнік: “*воля зямных багоў*”, “*спалілі браты-хрысціяне кнігі пра Бога свайго*”, “*упарты, пахмурны адчай*”, “*зрабілі з Сіная малпоўню*”, “*справу іхнюю кроўную хаўтурна адплачуць званы*”. Уладзімір Караткевіч паказвае высокую духоўную культуру, высакароднасць асобы Францыска Скарыны, які са спачуваннем ставіўся да сваіх землякоў, да іх абмежаванасці, дэспатызму, неразумення сутнасці ідэй хрысціянства, неабходнасці асветы простага люду:

*Яны не даждуць, што Скарына
Зямлю сваю пракляне:
Страціў не я Афіны,
Хутчэй, Афіны – мяне.*

З пачуццём суму, адчаю, разгубленасці перадае аўтар настрой Ф. Скарыны падчас яго развітання з Радзімай: “*коннік мокне пад ліўнем, што зноў як з сіта паліў*”. Слова *выгнанне*, ужытае некалькі разоў у творы, акрэслівае аўтарскую пазіцыю да жорсткай справы з боку “*зямных багоў*” у адносінах да першадрукара, элементарнае неразуменне і нежаданне разумець веліч і значнасць яго спраў, а таксама нежаданне асэнсаваць яго грамадзянскі подзвіг у адносінах да развіцця культуры і асветы свайго народа.

*За цемру сваю і дурасць
Знішчаюць дзусі свая,
Зрабілі з Сіная малпоўню,
І не хочуць бачыць яны,
Што справу іхнюю кроўную
Хаўтурна адплачуць званы.
Яны не даждуць, што Скарына
Зямлю сваю пракляне:
Страціў не я Афіны,
Хутчэй, Афіны – мяне.
І горш за пакуты крываваыя,
Што будуць думаць рабы,
Нібыта ў ішчасці і славе
Я разам з моцнымі быў.*

Цыкл матэрыялаў Людмілы Лясун “Мастацкая літаратура і гісторыя” пад рубрыкай “Курсы на выбар” друкуецца са студзенскага нумара нашага часопіса. Разгледжаныя тэмы “Вобразы Кастуся Каліноўскага і Францішка Багушэвіча ў творах беларускіх пісьменнікаў” (№ 1), “Адкуль наш род” (№ 2), “Шляхі Ігната Буйніцкага” (№ 3), “Максім Багдановіч у вершах беларускіх паэтаў” (№ 4), “Гераічныя старонкі нашай мінуўшчыны” (№ 5), “Тураўская элегія” (№ 6), “Вобраз Янкі Купалы ў вершах беларускіх паэтаў” (№ 7), “Полацк у творчасці беларускіх пісьменнікаў” (№ 8).

Таццяна ТРАФІМЧЫК

“СВЕТ АДКРЫТЫ І БОСЫ” НАПІСАННЕ СТЫЛІЗАЦЫЙ НА ВЕРШЫ ЯЎГЕНІ ЯНІШЧЫЦ І ПЕТРУСЯ БРОЎКІ

Заняткі праходзяць у форме калектыўнай працы, дзе выкарыстоўваюцца такія паняцці з тэорыі літаратуры, як “рытм”, “рыфма”, “вершаваны памер”. Прыём напісання стылізацыі добра аб’ядноўвае два працэсы: уласную творчасць школьнікаў і творчае ўспрыманне аўтарскай паэзіі. Успрыманне лірычнага твора пачынаецца на ўзроўні яго формы. Адзінства творчасці і ўспрымання – два бакі навучання, якія эфектыўна развіваюць тры ўзроўні творчых здольнасцяў: эстэтычную пазіцыю, творчае ўяўленне, чуласць да слова і паэтычнай формы.

Навучанне вершаскладання (і напісання стылізацыі) праходзіць у 5 этапаў:

1 этап – стварэнне ў школьным асяродку атмасферы творчасці, якая нараджаецца праз аб’яднанне настаўнікаў, вучняў, здольных людзей, захопленых паэзіяй;

2 этап – падрыхтоўка, яе мэта – выклікаць моцныя ўражанні праз назіранні за жыццёвымі з’явамі або праз працу з лірычным (паэтычным) тэкстам. Тут вызначаецца тэма творчасці, а таксама выконваюцца заданні на пераўвасабленне вучняў, што спрыяе развіццю творчага ўяўлення;

3 этап – напісання (калектыўнае або індывідуальнае) вершаў або стылізацыі на аснове элементаў формы – рытму, рыфмы або рытмічнай фразы;

4 этап – карэкцыя напісанага, параўнанне стылізацыі з аўтарскім вершаваным тэкстам;

5 этап – сацыялагізацыя напісанага (чытанне вершаў, падрыхтоўка іх да друку, правядзенне святаў паэзіі).

ВЕРШ “СВЕТ АДКРЫТЫ І БОСЫ” ЯЎГЕНІ ЯНІШЧЫЦ

Пачынаюцца заняткі з таго, што перад вучнямі выступае нехта з настаўнікаў, чытаючы ўласны верш. Кіраўнік гуртка прапануе скласці калектыўны верш. Дзеці згаджаюцца. Вучыцца трэба, падкрэслівае кіраўнік, у сапраўдных паэтаў, бо і вучні, і настаўнікі – аматары паэзіі, а ёсць прафесійныя аўтары. (Вучацца пісаць вершы і настаўнікі, якія часта прысутнічаюць на занятках, бо глыбокія эмоцыі дзяцей хвалююць дарослых і становяцца зместам іх твораў.)

Кіраўнік пытаецца, пра што можа быць верш Яўгені Янішчыц, які мае назву “Свет адкрыты і босы”. Дзеці адказваюць, што гэта верш пра лета, пра цёплыя сцяжынкi, мілыя краявіды роднай зямлі.

Настаўнік прапануе пераўвасобіцца ў летнюю кветачку, дарожку, ручай і выявіць іх прыгажосць у адным сказе. Дзеці выбіраюць любімы прадмет і выказваюцца: “Я кветачка, духмяная і зрабная. Я дарожка, цёплая і мяккая. Я ручай, вясёлы і булькатлівы”. Творчае ўяўленне дзіцяці абуджае эмоцыі [2, 50].

Звесткі пра аўтара змешчаны ў №3.

Настаўнік прапануе напісаць верш “Свет адкрыты і босы”, звярнуўшы ўвагу вучняў на памер вершаванай страфы. Гэты памер запісаны на дошцы:

/ --- / --- / -
/ --- / --- /
/ --- / --- / -
/ --- / --- /

Настаўнік прагаворвае рытм верша Яўгені Янішчыц:

та-та-та та-та-та та
та-та-та та-та-та
та-та-та та-та-та та
та-та-та та-та-та,

падстаўляе пад вершаваны памер першага радка словы “Свет адкрыты і босы”. Такім чынам, вучні бачаць, што колькасць рысачак адпавядае складам, сярод якіх ёсць раўнамернае паўтарэнне націскаў. Яшчэ на дошцы запісана рыфма:

*босы
маёй
росы
зверабой*

Цяпер настаўнік некалькі разоў прагаворвае:

та-та-та та-та босы
та-та-та та маёй
та-та-та та-та росы
та-та-та зверабой

Рытм і рыфма – элементы вершаванай формы – зачароўваюць дзяцей, бо, як адзначаюць псіхологі, “пачуццё рытму, асалода ад рытму можа моцна апярэджаць разуменне тэксту” [4, 61]. У класе заўсёды знойдзецца такія вучань, які надзелены большымі, чым іншыя, экспрэсіўнымі здольнасцямі, ён прыдумае адзін радок, і тады “загарыцца” ўвесь клас. Калектыўная думка дзяцей нарадзіла наступныя варыянты першай страфы:

*Праімчаўся я босы
Па травіцы зямной,
Залацістыя росы
На траве зверабой.*

*Прабязгуся я босы
Па радзіме маёй,
Там вялікія росы
І п’янкi зверабой.*

Залацістыя косы
У Радзімы маёй,
І квяцістыя росы,
І лясны зверабой.*

Усе варыянты страфы запісваюцца на дошцы, каб чытаць іх, бо жывое слова моцна ўплывае на слухача.

* У стылізацыі дазваляецца змяняць рыфму, захоўваючы агульны лад верша.

Дзеці ўзрушаны, гэта першыя радкі, напісаныя імі, таму чытаюць яны эмацыйна і радасна. Настаўнік пытаецца, якія выразы вучням найбольш спадабаліся. Яны назвалі: *залацістыя косы, п'янкi зверабой, квяцістыя росы*. Пры гэтым указалі на вучняў, якія прыдумалі гэтыя выразы.

Працэс складання стылізацый да верша вучыць школьнікаў больш увагі аддаваць кожнаму слову верша. Навучанне ў прафесійнага паэта прымушае лёгка пераймаць мелодыку і гучанне радка, укладваць свае думкі і пачуцці ў прыгожую мастацкую форму, трапляць у зачараваны палон яе прыгажосці, што будзіць творчае ўяўленне, узмацняе ўражанні. Параўнанне ўласнага твора з аўтарскім развівае эстэтычную пазіцыю вучняў. Настаўнік прапануе паслухаць верш Я. Янішчыц, каб параўнаць яго з вучнёўскімі інтэрпрэтацыямі. Дзеці з ахвотай згаджаюцца, ім вельмі цікава, як пра свет малой радзімы напісала прафесійная паэтка.

* * *

*Свет адкрыты і босы
На радзіме маёй.
Жаўруковыя росы
І трава – зверабой.*

*Тут не хваляцца і часцем.
Як жывецца – жывуць.
Ды любяць напасці
Лекам песні звядуць.*

*Ой, як ціха паяцца
Пра лясок невысок,
Пра Марусіна сэрца
І яе паясок.*

*Паясочкам – сцяжына,
Перавяслам – жытло,
І Любоў, і Айчына.
Так, як зроду было.*

Калектыўнае абмеркаванне тычыцца перш за ўсё формы верша. Размова вялася ў асноўным вакол эпітэта *жаўруковыя росы* і метафары *перавяслам – жытло, і Любоў, і Айчына*. У пошуках тлумачэння сэнсу выразу *жаўруковыя росы* вучні сцвярджаюць: гэта росы, народжаныя песняй жаўрука, росы, якія сімвалізуюць, што на радзіме паэты збываюцца мары, бо тут прайшло яе дзяцінства. *Перавяслам* – каласамі, якія трымаюць сноп, – назвала аўтарка хату, любоў да яе, бацькаўшчыну. Самыя важныя словы Я. Янішчыц піша з вялікай літары, Любоў і Айчына – непадзельныя паняцці для яе. Параўнаўшы аўтарскія эпітэты і метафары з уласнымі выразамі, вучні прыходзяць да высновы, што радкі Я. Янішчыц напоўнены большым зместам і пачуццямі, таму трэба вучыцца не толькі пісаць вершы, захоўваючы рытм, рыфму і вершаваны памер аўтара, але і бачыць жыццё глыбока і змястоўна.

Ці добра гэта, што вучні пераймаюць форму верша паэта-прафесіянала? Даследчык педагогікі мастацтва А. Мелік-Пашаеў пісаў: “Для тых, хто збіраецца прысвяціць сябе творчай дзейнасці ў мастацтве, такі этап і непазбежны і неабходны. Для тых, хто не збіраецца, ён гэтаксама неабходны і нават звязаны з галоўнай мэтай іх мастацкага развіцця – набыццём сапраўднай культуры эстэтычнага ўспрымання” [4, 86].

Сярод вучняў знойдуцца тыя, якія захочуць напісаць стылізацыю самастойна. Яны бяруць рыфму ўсяго верша, захоўваючы яго памер, пішуць твор.

РАДЗІМА

*Праімчуся я босы
Па травіцы зямной,
Залацістыя росы
На траве – зверабой.*

*Вочы свецяцца і часцем.
Хай ўсе людзі жывуць!
Аддыдуць прэч напасці,
Гора дні прамінуць.*

*Сама песня паяцца,
Галасок невысок,
І трывожыцца сэрца
За жыцця паясок.*

*Вось нырае сцяжына
У радзімы жытло.
Ты мне любя, Айчына,
Каб вайны не было!*

Аляксандра Селівонец, VI клас.

Як бачым, верш падобны формай да твора Я. Янішчыц, аднак яго змест зусім іншы, бо твор А. Селівонца напоўнены пачуццём радасці, замілавання і бадзёрага настрою, што сведчыць пра эстэтычную пазіцыю вучаніцы, якая змагла стварыць зусім іншы твор мастацтва. Значыць, напісанне стылізацый спрыяе фармаванню эстэтычнай пазіцыі і творчага ўяўлення. Як бачым, праца над напісаннем стылізацый сведчыць пра развіццё творчага ўяўлення. Злітнасць творчага працэсу і культуры ўспрымання паэтычнага тэксту гавораць, што “не карыстанне вобразамі знешняга свету характарызуе працу мастацкага ўяўлення. Яна складаецца з прыцягнення са знешняга свету ўражанняў, патрэбных для фармавання пачуццёвага вобраза, які адэкватна выявіць унутраны, духоўны змест твора” [4, 28]. Не важна, што гэтыя ўражанні выкліканы элементамі мастацкай формы літаратурнага твора. Настаўніку варта памятаць, што формы працы з вучнямі патрабуюць дыферэнцыяванага падыходу да юных паэтаў. Моцныя вучні, засвоіўшы прыёмы працы па стварэнні стылізацый, любяць працаваць самастойна. А вось слабейшыя аддаюць перавагу калектыўным формам навучання або індывідуальнай працы з дапамогай настаўніка. Не трэба баяцца няўдачы слабых вучняў, пры захаванні ўсіх пяці этапаў навучання вершаскладанню ўсе школьнікі паказваюць добрыя вынікі: у іх творчых працах свежасць і багацце ўяўлення, цікавыя вобразы, напеўная форма і тонкая назіральнасць. Падлеткі пераймаюць дзеянні дарослых і таварышаў. Вось чаму трэба даваць магчымасць выказацца тым школьнікам, якія склалі верш або яго стылізацыю (інтэрпрэтацыю) самастойна. Настаўнік жа для пераймання можа дэманстраваць падлеткам уласную творчасць: складанне стылізацыі экспромтам (па рыфме і рытме літаратурнага твора). Вельмі добра, калі пры гэтым настаўнік успрымаецца як калега па сутворчасці, бо навучаючы ён вучыцца і сам – глыбіні ўспрымання, багаццю ўяўлення, нерастрчанаці пачуццяў і вастрыні назірання.

Даючы тэму для творчасці, педагогу трэба так яе фармуляваць, каб у назве быў элемент мастацкай формы, што павінна выклікаць эмоцыі, настройваць школьнікаў на творчасць. Навучаючыся лірыцы праз творчасць, падлеткі робяць своеасаблівы адкрыцці

ў сабе, паэзіі і ў жыцці. Гэта заканамернасць лірыкі, якая заўсёды павінна быць першаадкрывальнай быцця.

ВЕРШ “НАДЫХОД ВОСЕНІ” ПЕТРУСЯ БРОЎКІ

Для развіцця паэтычных творчых здольнасцяў неабходна сістэматычна выконваць творчыя заданні, выпрацоўваць навыкі па напісанні стылізацый і вершаў, ускладняючы працу, даючы больш самастойнасці вучням. Вось і наступныя заняткі павінны замацаваць прыёмы папярэдняй працы і пазнаёміць з новымі. Пачынаюцца заняткі з таго, што настаўнік называе тэму, яна запісана на дошцы: “Вось і лета сышло...”, верш “Надыход восені”^{*} Петруса Броўкі.

Настаўнік нагадвае, што вучні бачылі шмат карцін таго, як адыходзіць лета, калі былі на экскурсіі ў парку. А зараз кожнаму трэба ўявіць шлях, якім адышло ад нас лета. Педагог паказвае жоўтыя лісты і кажа: “Лета адплыло ад нас жоўтымі лістамі і адышло пад іх шолах”. Кожны з вучняў павінен прыдумаць, як сыходзіць лета. Яны заўважаюць: “Лета сыходзіць па жоўтай сцяжынцы. Яно адлятае з выраем птушак. Адыходзіць цяплом і пахам спелых яблыкаў. Адплывае лета туманом і дымам вогнішчаў, у якіх паляць лета. Згарае лета ў чырвоных лістах клёна”.

Потым настаўнік прапануе ўявіць сябе нейкім жывым або нежывым прадметам увосень і з любоўю перадаць яе ўплыў на нас. Вучні выбіраюць прадмет. Настаўнік пачынае: “Чалавек замірае душой восенню, ён развітваецца з летам”. Школьнікі выказваюцца: “Поле апусцела і стала такім прасторным, бясконцым, яно вабіць да сябе сваёй адзінотай. Кветкі дораць нам сваю апошнюю прыгажосць, і яны такія сумныя, бо адчуваюць свой канец. Вятры пачынаюць гаспадарыць, спяваючы песню, як на пахаванні. Сумна. Дажджынка павісла на чырвонай ягадцы рабіны, якая плача, развітваючыся з цяплом”.

Настаўнік падсумоўвае дзіцячыя разважанні; бачыць, што падрыхтоўчая праца выклікала шмат эмоцый, перажыванняў, а гэта правільны крок да творчасці, бо ў дзяцей узнікла творчая ўвага. У атмасферы творчага ўздыму настаўнік прапануе вучням паглядзець на дошку, дзе запісана:

/---' /---' /
/---' /---' /
/---' /---' /
/---' /---' /

Трэба ўспомніць, што абазначаюць запісы на дошцы. Вучні адказваюць, што гэта памер верша [1, 11], склады і націскі. Настаўнік адзначае, што ў кожным радку абазначаны стопы, у дадзеным выпадку гэта трохскладовая стапа, анапест. Потым настаўнік знаёміць вучняў з гучаннем радкоў верша П. Броўкі, а таксама з іх рыфмай:

та-та-та-та сышло
та-та-та-та калоссе
та-та-та заўважаць
та-та-та-та-та восень
та-та-та-та зусім
та-та-та павуцінкай

та-та-та-та лістком
та-та-та-та хусцінкі
та-та-та туманом
та-та-та-та соннай
та-та-та-та дымком
та-та-та-та пячонай
та-та-та-та агнём
та-та-та-та рабіны
та-та-та-та крылом
та-та-та-та бусліным
та-та-та
та-та-та
та-та-та-та сарвецца
та-та-та-та чаму
та-та-та-та сэрцы

Пачынаецца калектыўная праца: вучні шукаюць словы, якія ўклаліся б у вершаваны памер кожнага радка: *лета хутка сышло, сонца з неба сышло; пажаўцела калоссе, ўсё пажата калоссе; сталі мы заўважаць, сумна нам заўважаць; што над горадам восень, набліжаецца восень; сумна стала зусім, лісты спалі зусім; вецер плыве з павуцінкай, праліціць павуцінкай; пажаўцелым лістком, жаўтавокім лістком; завязала хусцінку, зняла восень хусцінку; ноч плыве туманом, стала шмат туманоў; над рачулкаю соннай, ранак з сонейкам сонным; пахне-пахне дымком, заплывае дымком, быццам сінім дымком, развітальным дымком; гаркаватым і чорным, пахне бульбай пячонай; каляровым агнём, і рабіны агнём, і чырвоным агнём, дрэвы жоўтым агнём; запалалі рабіны, гараць ічокі рабіны, зацвітаюць рабіны, чырвань ягад рабіны, і пад белым крылом, пад бусліным крылом, ды махнула крылом, ад нас лета крылом; чуем заклік бусліны, памахае хусцінай, крылом белым бусліным, адлятае з радзімы; мы пачуем пасля, зачаруе пасля, ноччу зорнай пасля; сэрца ў грудзях сарвецца, раптам ў сэрцы сарвецца, калі холад сарвецца; адкажыце, чаму, ах, чаму, ах чаму?; восень з болей у сэрцы, лета нам так па сэрцы, клін бусліны па сэрцы.*

Як відаць, усе выразы, прапанаваныя вучнямі, пацвярджаюць думку настаўніка, што творчае ўяўленне абуджаецца растрывожанай эмоцыяй, глыбокім уражаннем, яркім успрыманням, што вядзе да ўзнікнення ў сэрцы і розуме дзіцяці мастацкага вобраза, непаўторнага і цікавага. Калі дзіця з любоўю глядзіць на свет і адчувае яго, то “роднасць” з навакольнымі з’явамі развівае яго творчыя здольнасці. Тут варта нагадаць словы нямецкага паэта Ёгана Вольфганга Гётэ, які спецыяльна прымушаў сябе праяўляць любоў да ўсяго, што вакол, каб развіваць творчае ўяўленне. Нешта падобнае робіць і настаўнік, калі дае вучням заданні адчуць пэўныя прадметы і з’явы прыроды. Ё. В. Гётэ пісаў пра гэта: “Я імкнуўся... з любоўю глядзець на тое, што адбываецца вакол, і падвергнуць сябе ўплыву ўсіх істот, кожнай на яе ўласны лад, пачынаючы з чалавечай істоты і далей – па сыходнай лініі – у той меры, у якой яны былі для мяне зразумелыя. Адсюль узнікла цудоўная роднасць з асобнымі з’явамі прыроды, унутраная сугучнасць з ёю...”

Пасля калектыўнага складання вершаваных радкоў настаўнік дае заданне напісаць стылізацыю на верш П. Броўкі кожнаму вучню індывідуальна. Тым, у каго праца не атрымліваецца, педагог дапамагае сам.

^{*} Цалкам гэты верш надрукаваны ва ўступных занятках Таццяны Трафімчык (№ 3). – *Заўвага рэд.*

Просьця дапамогі слабейшыя вучні і ў сваіх сяброў. Але звычайна праца ідзе паспяхова, бо гэты занятак падабаецца.

Вучні здаюць напісанае для таго, каб настаўнік адкарэктаваў яго, а таксама змог параўнаць стылізацыю (інтэрпрэтацыю) з аўтарскім вершаваным тэкстам.

Каб зрабіць нейкія высновы наконт індывідуальнай працы школьнікаў, варта прывесці ў якасці прыкладу дзве стылізацыі.

РАЗВІТАННЕ З ЛЕТАМ

*Плывуць хмары туманом
Над лясочкам сонным,
Пахне восеньскім дымком,
Бульбачкай пячонай.*

*І чырвоным агнём
Гараць шчокі рабіны,
Ды махнула крылом
Восень белым бусліным.*

*Зачаруе пасля
Лета, зноўку вярнецца.
Я не знаю, чаму
Лета нам так па сэрцы.*

Алеся Бандалоўская, VI клас.

БОЛЬ ВОСЕНІ

*Сонца з неба сышло,
Пажайцела калоссе,
Сталі мы заўважаць,
Што над горадам восень.
Сумна стала зусім,
Вецер плыў павуцінкай,
Жаўтавокім лістком
Зняла восень хусцінку.*

*Стала шмат туманоў,
Ранак з сонейкам сонным
Успывае дымком
І гаркавым, і чорным.
Каляровым агнём
Запалалі рабіны,
І пад белым крылом
Чуем заклік бусліны.*

*Мы адчуем пасля:
Ў грудзях сэрца сарвецца.
Адкажыце, чаму
Восень з болем у сэрцы?!*

Тарас Сцяцэнка, VI клас.

Наступныя заняткі праходзяць у форме параўнання вучнёўскіх твораў з вершам П. Броўкі. Параўноўваюцца рытм і рыфма, кампазіцыя вершаў, семантыка вобразных сродкаў. Для развіцця вобразнага мыслення і творчага ўяўлення праводзяцца ролевыя гульні: “Я – восеньская рабінка”, “Я – восеньскі ліст”. Параўноўваючы, “варта ісці пераважна ад перажытага, а не ад тэхнічных прыёмаў, але самыя тэхнічныя прыёмы, мова і кампазіцыя стануць ведамі і навыкамі толькі пры спалучэнні чытання з сістэмай творчых работ, вусных і пісьмовых” [5, 187]. Улічваючы параду метадыста М. Рыбнікавай, настаўнік спачатку праводзіць ролевыя гульні, каб выклікаць перажыванне, эмоцыі, потым ілюструе адметнасць формы і зместу аўтарскага верша “Надыход восені” П. Броўкі, параўноўваючы яго са стылізацыямі школьнікаў. Чытанне верша слыннага паэта адбываецца ўжо не толькі з той мэтай,

каб атрымаць інфармацыю для розуму і сэрца, але і для таго, каб падключыць да працы творчую ўвагу і творчае ўяўленне, якія даюць ацэнку тэхнічным прыёмам на ўзроўні перажывання, эмоцыі.

Ролевыя гульні “Я – восеньская рабінка”, “Я – восеньскі ліст” дапамагаюць вучням пераўвасобіцца, выклікаюць эмоцыі: “Я – восеньская рабінка, прыгожая ад чырвоных ягад. Мною ўсе любуюцца”; “Я – восеньскі ліст, мне страшна, бо зараз моцны вецер памчыць мяне далёка, і я буду мокры і брудны, адзінокі і няшчасны”. Робіцца выснова, што восень – гэта прыгожая і сумная пара, пара памірання. Тут настаўнік раіць прачытаць верш П. Броўкі, каб убачыць прыгажосць і паміранне прыроды, сум і замілаванасць паэта. Вучні пацвярджаюць, што ў творы гучыць матыў замілавання і суму, які раскрываецца і з дапамогай тэхнічных прыёмаў. З аднымі з іх школьнікі пазнаёмліся, гэта рытм і рыфма. Рытм мае сваё значэнне. У нас верш напісаны двухстопным анапестам. “Там, дзе пэзія, – там павінна быць абавязкова і пачуццё, эмоцыя. Моўны ж рытм... ужо сам па сабе здольны выклікаць тыя ці іншыя эмоцыі, пачуцці” [1, 17]. Рытмічны радок П. Броўкі настрайвае чытача на засяроджана-сумную развагу. Вось чаму вучні, якія прытрымліваліся гэтага памеру, тым самым ва ўнісон з паэтам перадавалі свой настрой. Хто ж парушаў рытм П. Броўкі, той уносіў разлад у эмацыйнае адзінства твора. Рыфма таксама аб’ядноўвае радкі, надае ім злітнасць думкі, сэнсу. Уладзімір Маякоўскі падкрэсліваў: “...без рыфмы верш рассыплецца. Рыфма прымушае нас вяртацца да папярэдняга радка, прымушае ўспомніць яго, прымушае ўсе радкі, што афармляюць адну думку, трымацца разам”. У стылізацыях вучняў была захавана рыфма, што ўзята з верша П. Броўкі, толькі іншы раз вучні падбіралі сваю рыфму, каб перадаць свой сэнс (сонным – чорным, вернецца – сэрца і інш.), і гэта апраўдана зместам твора.

Далей настаўнік прапануе параўнаць кампазіцыю верша П. Броўкі з вучнёўскімі стылізацыямі. У П. Броўкі:

1. Цяжка заўважаць восень.
2. Павуцінка і жоўты лісток.
3. Туман, сонная рачулка і дымок вогнішча.
4. Агонь маладзенькай рабіны і буслы на адлёце.
5. “Ліст апошні сарвецца”.

Настаўнік паказвае вучням, што і кампазіцыя верша перадае сумны роздум немаладога паэта пра восень чалавечага жыцця – старасць. Цяжка, трывожна на душы. Восень апячэ “агнём” маладосці, але жыццё замыкае сваё кола. Апошні ліст восені – завяршэнне жыцця, ды паэт не разумее, чаму ён любіць і такія моманты быцця.

У шасцікласніка Тараса Сцяцэнкі кампазіцыя разгортвання вобраза-перажывання іншая:

1. Сталі заўважаць восень.
2. Сумная павуцінка і жоўты лісток.
3. Туманы, соннае сонейка і дым восені.
4. Агонь рабіны і заклік бусліны.
5. Боль у сэрцы.

Такая кампазіцыя перадае сумны малюнак восені, боль у сэрцы аўтара ад згарання прыгажосці і развітання з ёю. Як бачым, у Тараса акцэнт зроблены на настроі, выкліканым сумнымі краявідамі прыроды.

У П. Броўкі журба прыроды паглыбляецца роздумам пра паміранне жыцця для самога чалавека.

Алеся Бандалоўская інакш пабудавала верш:

1. Асеннія хмары над лесам і пах дыму.
2. Чырвоныя рабіны і адлёт буслоў.
3. Лета зноўку вернецца.

Кампазіцыя паказвае, што вучаніца раскрывае кантраст восені і лета, якое мілейшае сэрцу дзяўчынкі.

Калі параўнаць вобразныя сродкі і мастацкія прыёмы, ужытыя вучнямі, з аўтарскімі, дык трэба падкрэсліць, што ў Тараса Сцяцэнкі захаваны гукавы малюнак восені (алітэрацыя):

*Сонца з неба сьшло,
Пажаўцела калоссе,
Сталі мы заўважаць,
Што над горадам восень.*

У радках страфы паўтараюцца зычныя гукі: *с – з – ц – ш – ж*. Яны ствараюць мелодыю восені, гукавы малюнак шалаху сухіх лістоў, траў, каласоў і звязваюць словы ў гукавы шэраг па сэнсе.

Што датычыцца мастацкіх вобразаў, дык па-рознаму быў растлумачаны эпітэт *соннай*. У П. Броўкі гэта *рачулка*, у Алеся *лясочак*, у Тараса *сонейка*. І гэта нармальна, бо ў кожнага свае асацыяцыі. Галоўнае, што верш закрануў пачуцці і выклікаў працу творчага ўяўлення. Тое тычыцца і ўвасаблення *зачаруе агнём маладзенькай рабіны*. Алеся інтэрпрэтавала вобразам *гараць шчокі рабіны*, а Тарас ужыў метафару *каляровым агнём запалалі рабіны*. Увасабленне *гляне жоўтым лістком з-пад зялёнай хусцінкі* Тарас

“Паэтам бывае кожны” – абвясціла настаўніца Таццяна Трафімчык у сакавіцкім нумары “Роднага слова”, запрашаючы ў свет Вершай, у “Школу юных паэтаў”. Праграма “Школы...” змешчаная летась у чэрвеньскім нумары. А ў наступных публікацыях педагог прапануе апісанне экскурсій на прыроду, творчых заданняў і гульні, якія можна там правесці.

перадаў па-свойму: *жаўтавокім лістком зняла восень хусцінку*.

Можна зрабіць выснову, што праца па параўнанні вучнёўскіх стылізацый з аўтарскімі вершамі стварае ўмовы для развіцця эстэтычнай пазіцыі школьнікаў (усведамленне аўтарскай пазіцыі праз аналіз формы верша паэта-прафесіянала і параўнанне з вучнёўскай формай) і творчага ўяўлення (стварэнне ўласных вобразаў, выкліканых асацыяцыямі ад чытання аўтарскай формы верша). На такіх занятках развіваецца “пачуццё і творчыя здольнасці, што пашырае магчымасці атрымліваць асалоду ад прыгажосці і ствараць прыгажосць” [3, 23]. Школа юных паэтаў развівае верхнія ўзроўні творчых здольнасцяў: эстэтычную пазіцыю і творчае ўяўленне.

Літаратура

1. **Рагойша В.** Гутаркі пра верш: Метрыка, рытміка, фоніка. – Мінск: Нар. асвета, 1979.
2. **Трафімчык Т.** Работа над словам-вобразам на занятках літаратурнага гуртка // Актуальныя праблемы выкладання мовы і літаратуры ў сярэдняй і вышэйшай школе: Магэрыялы рэспубліканскай навуковай канферэнцыі / Пад рэд. У. Каялы. – Гродна: ГрДУ, 2003.
3. **Зязюн И.** Основы педагогического мастерства. – Москва: Просвещение, 1989.
4. **Мелик-Пашаев А.** Педагогика искусства и творческие способности. – Москва: Знание, 1981.
5. **Рыбникова М.** Очерки про методике литературного чтения. – Москва: Просвещение, 1985.

Нататкі з Рэспубліканскай алімпіяды

АЛІМПІЯДА – СВЯТА ВЕДАЎ

Кожны год, падчас вясновых вакацый, праводзіцца заключны этап Рэспубліканскай алімпіяды школьнікаў па беларускай мове. Найлепшыя з лепшых знаўцаў Роднага Слова, прайшоўшы праз сіта школьных, раённых, гарадскіх, абласных алімпіяд, збіраюцца разам, каб у спаборніцтве з равеснікамі праявіць сябе, паказаць свае здольнасці, падрыхтаванасць, эрудыцыю, талент – стаць пераможцам. Спаборніцтва гэтае доўжыцца 27 гадоў, і пачынаючы з 25 сакавіка 1980 г. пішацца своеасабліва сымвалічная Алімпіядная Кніга, старонкі якой кожны раз запаўняюцца новымі фактамі. Сёлета “дапісана” яе 23-я старонка, бо менавіта пад такім нумарам 26 – 30 сакавіка праводзілася чарговая Рэспубліканская алімпіяда. І прымаў яе на правах гаспадара прыгожы і гасцінны Мазыр – сэрца Палесся, як называюць гэты горад у вершах і песнях. Менавіта сюды з’ехаліся з усіх куточкаў Беларусі навучэнцы агульнаадукацыйных школ, гімназій, ліцэяў, каледжаў, сярэдніх спецыяльных устаноў – пераможцы трэцяга этапу Рэспубліканскай алімпіяды, якія не толькі лепш і глыбей за сваіх равеснікаў ведаюць родную мову, але і больш цэняць, любяць і шануюць яе, памнажаючы слаўныя традыцыі папярэднікаў па мінулых алімпіядах. А пачэсны гонар прыняць у сябе

ўдзельнікаў алімпіяды заваявала адна з найлепшых школ Мазыра – № 14 (дырэктар Аляксандр Васілевіч Бабруйка), дзе для кожнай дэлегацыі-каманды быў падрыхтаваны пакой адпачынку, замацаваны калектывы з работнікаў школы ў якасці шэфай-куратараў, якія пастаянна былі побач і суправаджалі каманды на ўсе мерапрыемствы, што былі загадзя вызначаны і запланаваны. Алімпіяднікі атрымалі багатую культурную і забаўляльную праграму – экскурсіі, культпаходы, канцэрты, сустрэчы, бо сапраўды ёсць чым пахваліцца і што паказаць Мазыршчыне, багатай на легенды, паданні, архітэктурныя пабудовы, помнікі гісторыі і культуры. Госці наведвалі касцёл Святога Архангела Міхаіла, Свята-Міхайлаўскі кафедральны сабор, Даліну анёлаў, Цэнтральную плошчу з яе архітэктурным ансамблем, з цікавасцю і задавальненнем глядзелі на мнагаводную Прыпяць з вышыні Мазырскага замка, палюбаваліся спартыўна-аздараўленчым комплексам з яго атракцыёнамі, які, па словах мазыран, не саступае Сілічам. А колькі весялосці, смеху, сапраўднай асалоды атрымалі ўдзельнікі алімпіяды ад выступлення Клуба вясёлых і дасціпных (гулялі каманды мазырскіх школ №№ 12, 13, 14, 15). Дзяржаўны ўзорны хор Рэспублікі Беларусь пад кіраўніцтвам

народнага артыста Беларусі прафесара Міхаіла Дрынеўскага падарыў алімпіяднікам і школьнікам Мазыра незабыўны канцэрт.

Урачыстае адкрыццё XXIII Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове адбылося 27 сакавіка ў гарадскім Палацы культуры, дзе ўдзельнікаў гарача віталі першы намеснік старшыні Мазырскага гарвыканкама Фелікс Галюк, рэктар Мазырскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна, прафесар, доктар біялагічных навук Валянцін Валетаў, начальнік аддзела адукацыі гарвыканкама Любоў Клепчукова, былая ўдзельніца трох Рэспубліканскіх алімпіяд, а сёння настаўніца беларускай мовы і літаратуры Ганна Юдзянкова, старшыня журы Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове, дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат філалагічных навук Уладзімір Куліковіч.

У гасцінным Мазыры сустрэліся 114 удзельнікаў – каманды ўсіх абласцей Беларусі, горада Мінска і Ліцэя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. 13 навучэнцаў трэці раз бралі ўдзел у заключным этапе Рэспубліканскай алімпіяды, трэці раз пацвердзілі права, што яны дастойныя, каб іх імяны былі ўпісаны ў Алімпійдную Кнігу: Яніна Прыстаўка, Марыя Кірдуна, Дар’я Ісаковіч (каманда Ліцэя БДУ), Іна Васнева (з каманды Брэсцкай вобласці), Яўгенія Захарчанка (з каманды Віцебскай вобласці), Марыя Грамыка, Вікторыя Працко (з каманды Гомельскай вобласці), Ганна Конан, Кацярына Капылюва (з каманды Гродзенскай вобласці), Марыя Собаль, Ірына Кукета, Надзея Станкевіч (з каманды Мінскай вобласці), Галіна Баханцава (з каманды г. Мінска). 33 чалавекі прыехалі другі раз. Але сваё асаблівае рэкорд устанавіла Вераніка Шашулёнак – адзінаццацікласніца Полацкай школы-інтэрната-гімназіі для здольных дзяцей, якая ў чацвёрты раз стала ўдзельніцай Рэспубліканскай алімпіяды. Першы раз яе выступ быў яшчэ ў 2004 г., калі Вераніка была васьмікласніцай, і на ўсіх сваіх чатырох алімпіядах яна заваёўвала дыпломы I ступені (!). Такі феноменальны выпадак пакуль адзіны ў гісторыі алімпіяд па беларускай мове. І з гэтай нагоды хочацца ад усёй душы павіншаваць настаўніцу Веранікі – Алену Станіславаўну Муравей і падзякаваць ёй за выдатную падрыхтоўку сваёй таленавітай вучаніцы.

На жаль, з кожным годам усё змяншаецца колькасць удзельнікаў з сельскіх школ. Сёлета іх было толькі 12. А вось колькасць навучэнцаў з устаноў новага тыпу – ліцэяў, гімназій, каледжаў – з кожным годам павялічваецца. На сёлетняй алімпіядзе іх было 69, што складае амаль 62%. Хлопцаў на гэты раз было толькі двое: Сяргей Самахвал з Нясвіжскага педкаледжа і Яўген Лакковіч з СШ № 12 г. Гомеля.

Пакуль не перарываецца прыемная традыцыя сямейнага выхавання ў духу роднага слова, калі ўдзельнікаў для будучай алімпіяды рыхтуюць настаўніцы-мамы. Не стала выключэннем і сёлетняя алімпіяда: Марыя Яўгенаўна Шэмель падрыхтавала

Любоў Клепчукова – начальнік аддзела адукацыі Мазырскага гарвыканкама, Ігар Мацэпура – намеснік дырэктара па выхаванчай рабоце СШ № 14 г. Мазыра, Ала Вінаградава – намеснік начальніка аддзела адукацыі Мазырскага гарвыканкама, Уладзімір Куліковіч – старшыня журы Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове.

дачку Юлію – выпускніцу Залескай школы Глыбоцкага раёна; Святлана Уладзіміраўна Мазавецкая – дачку Вольгу, выпускніцу Макараўскай школы Бераставіцкага раёна.

Тры дні віравалі страсці падчас конкурсаў алімпіяды, а яшчэ на дзень даўжэй працягваліся хваляванні і перажыванні яе ўдзельнікаў: “А як я выступіла? А колькі набрала балаў? А якое месца будзе ў мяне?” Але ўсё стала вядома ў апошні дзень алімпіяды – 30 сакавіка, калі ў Вялікай зале Мазырскага драматычнага тэатра імя Івана Мележа сабраліся разам арганізатары алімпіяды, куратары з абласнога Упраўлення адукацыі, члены журы Рэспубліканскай алімпіяды, прадстаўнікі органаў мясцовай улады, гарадской грамадскасці, усе непасрэдныя ўдзельнікі алімпіяды. Урачыстае мерапрыемства пачалося з паказу кінароліка, героі якога дзяліліся ўражаннямі ад знаходжання ў Мазыры, дзякавалі кіраўнікам і гаспадарам за выключную арганізацыю, за гасціннасць, сяброўскія адносіны, шчыры прыём. Вясельны ўсмешкі, дружныя апладысменты суправаджалі кадры роліка, на якіх былі зазняты падзеі алімпійдальных дзён: паходы, экскурсіі, канцэрты, эпізоды-карцінкі ў аўдыторыях і на калідоры, у сталовай і на вуліцы. А потым пачалася цырымонія ўручэння памятных медалёў з выявай Кургана Славы – месца гонару і славы горада – кожнаму ўдзельніку алімпіяды. У гонар той ці іншай каманды выконваліся музычныя нумары калектывам балета-студыі “Алексіс”, харэаграфічным ансамблем “Палескія зорчкі”, спевакамі гарадскога Палаца культуры і Палаца культуры Мазырскага нафтапрацоўчага завода, заслужаным калектывам Беларусі “Сваякі”. Асабліва гарача віталі ўсе прысутныя ў зале Андрэя Кунца, любімца публікі, удзельніка дзіцячага конкурсу “Еўрабачанне” 2006 г.

Дыпламамі ўганараваны 52 удзельнікі (I ступені – 11 чалавек, II ступені – 15, III ступені – 26); 15 удзельнікам за паспяховае выступленне былі ўручаны пахвальныя водзвывы. Такім чынам, у выніковы пратакол XXIII Рэспубліканскай алімпіяды ўпісаны 67 прозвішчаў юных беларусазнаўцаў. За неаднаразовы ўдзел у алімпіядах і выдатнае веданне роднай мовы спецыяльны прыз Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь атрымаў навучэнец Нясвіжскага педагагічнага каледжа імя Якуба Коласа Сяргей Самавал (настаўніца Ірына Уладзіміраўна Хацько), спецыяльны прыз Гомельскага выканаўчага камітэта ўручаны выпускніцы Стадолицкай СШ Лельчыцкага раёна Наталлі Богдан (настаўніца Валянціна Іосіфаўна Зелязінская), спецыяльны прыз Мазырскага гарвыканкама – выпускніцы СШ № 14 г. Мазыра Ганне Дубавец (настаўніца Ларыса Іванаўна Краўчанка). У агульнакамандным заліку пераможцай стала каманда Віцебскай вобласці, на рахунку якой найбольшая колькасць дыпламаў – аж 10. Ёй уручаны пераходны Кубак Міністэрства адукацыі “Агмень ведаў”, які будзе захоўвацца ў Віцебску да наступнай Рэспубліканскай алімпіяды.

З наступнага года алімпіяда па беларускай мове будзе мець сцяг, герб, гімн. Сёлета сярод каманд быў праведзены своеасаблівы конкурс, калі ім прапаноўвалася на працягу пэўнага часу падрыхтаваць свае

варыянты алімпійскіх сімвалаў. У Мазыры правялі агляд праектаў, калі кожная каманда дэманстравала свае сцяг, герб, тэкст гімна, яго музычнае афармленне. Спецыяльная камісія крыху пазней выбера найлепшыя ўзоры атрыбутыкі.

XXIII Рэспубліканская алімпіяда закончылася, удзельнікі яе раз’ехаліся па сваіх гарадах і вёсках. Адзінаццацікласнікі-дыпламанты адразу сталі студэнтамі. Для вучняў IX і X класаў ёсць добрая перспектыва паўтарыць свой поспех у наступным годзе. І якое б месца ні вызначылася сёлетняй алімпіядай кожнаму ўдзельніку, несумненна адно: гасцінны Мазыр, шчырыя мазыране, атмасфера, якая панавала ўсе дні на алімпіядзе, назаўсёды застаюцца ў памяці і сэрцы, бо тое, што было зроблена кіраўніцтвам горада, работнікамі аддзела адукацыі, метадычнай службай, калектывам сярэдняй школы № 14, вартае самай высокай пахвалы. У заключным слове курагар алімпіяды (на той час галоўны інспектар Міністэрства адукацыі) Тамара Саўчук сказала: “Для мяне гэтыя дні былі святочныя, і я іх называю – свята для душы, для сэрца, для розуму. Алімпіяда – свята ведаў”.

Уладзімір ДЗІСКО,
ветэран педагагічнай працы, метадыст вышэйшай катэгорыі, выдатнік адукацыі, член журы.

Рыхтуемца да алімпіяды

МАТЭРЫЯЛЫ ДЛЯ ПРАВЯДЗЕННЯ ПЕРШАГА (УНУТРЫШКОЛЬНАГА) ЭТАПУ АЛІМПІЯДЫ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ Ў 2007/2008 НАВУЧАЛЬНЫМ ГОДЗЕ

VIII – IX класы

ЛІНГВІСТЫЧНЫ КОНКУРС

Заданне 1. Праскланяйце назоўнік, які абазначае чацвёрты дзень тыдня, пастаўце націскі ва ўсіх яго формах.

Максімальная колькасць балаў – 4.
Кожная памылка – мінус 0,5 бала.

Заданне 2. Выпішыце словы, у якіх побач знаходзяцца два галосныя гукі.

Маёр, лаўрэат, аазіс, саюзнікі, каланіяльны, вераб’іны, рытуал, Клеапатра, піяніна, іанізацыя, баец, серыял, тэарэма.

Максімальная колькасць балаў – 3.

Заданне 3. Запішыце 10 аднаскладовых назваў гарадоў і мястэчак Беларусі.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Заданне 4. Замяніце словазлучэнні аднаслоўнымі адпаведнікамі.

Вучань трэцяга класа – ..., вучань чацвёртага класа – ..., штраф з трох радкоў – ..., тэрмін у дваццаць гадоў – ..., прызначаны для дваіх – ..., дыстанцыя ў сто метраў – ...

Максімальная колькасць балаў – 3.

Заданне 5. Выберыце патрэбныя прыметнікі, складзіце і запішыце з прапанаванымі назоўнікамі адпаведныя словазлучэнні:

- 1) каўнер (вавёрчын, вавёркавы),
- 2) лыжы (Валодзевы, Валодзіны),
- 3) конь (заездны, заезджаны),

- 4) майстэрства (пякарнае, пякарскае),
- 5) вышка (назіральная, назіральніцкая),
- 6) неба (зорчатае, зорнае).

Максімальная колькасць балаў – 3.

Заданне 6. Узнавіце вядомыя фразеалагізмы. Укажыце іх значэнні:

- 1) праметэеў ... ,
- 2) гордзіеў ... ,
- 3) фількава ... ,
- 4) аўгіевы ... ,
- 5) дзесятая вада на ... .

Максімальная колькасць балаў – 5.

Заданне 7. Устаўце прапушчаныя канчаткі. Запішыце.

1. Тан... прапанавалі новую прац... . 2. На сустрэчы былі два тонк... адчувальн... паэт... . 3. Я ведаю інтэрнат толькі па аповед... сябровак. 4. Насупраць кожнага сказ... было напісана алоўк... : “Ёсць!” 5. Па дамафон... прыемны мужчынск... голас паведаміў, што па мяне прыехалі ад Белазэравай.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Заданне 8. З прапанаваных пар слоў выпішыце толькі тыя, якія зафіксаваны ў беларускамоўных слоўніках.

Бідон – бітон, пачтамт – паштамт, памочніца – памошніца, груздзь – грузд, піджак – пінжак, роля – роль, дуброва – дубрава, візг – віск.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Заданне 9. Устаўце, дзе трэба, прапушчаныя літары. Запішыце. Падкрэсліце дзейнікі.

1. Наш горад упрыгож...вае плошча.
2. Бульбу ядуць ва ўс...м с...веце.
3. Бацька з сынам пры...шоў у школу.
4. Лета змяняе ...осень.
5. Трое з нас засталіся на ...озеры.

Максімальная колькасць балаў – 5.
За кожную памылку – мінус 0,5 бала.

Заданне 10. Адзначце правільныя сцвярджэнні:

1) гіпербала – іншасказанне, адна з форм мастацкага адлюстравання жыцця, калі абстрактнае паняцце або думка перадаюцца праз канкрэтны вобраз;

2) байка – невялікі, часцей вершаваны, твор сатырычнага зместу з алегарычным сюжэтам і вывадам (мараллю) у канцы або, значна радзей, у пачатку;

3) харэй – двухскладовая стапа ў сілаба-танічным вершаскладанні, у якой націск падае на першы склад (_ _ _);

4) да эпічных жанраў адносяцца раман, апоўвесьць, аповяданне, навела, нарыс, фельетон;

5) лірыка – род мастацкай літаратуры, у якім жыццё паказваецца галоўным чынам праз узаемаадносіны паміж характарамі, іх барацьбу, праз дзеянне. У адрозненне ад іншых родаў у лірыцы паказ жыцця будзеца на дыялогах і маналогам;

6) пралог – уступ да літаратурнага твора, у якім пісьменнік знаёміць чытача з задумай або з тымі з’явамі, якія падштурхнулі яго да напісання твора.

За кожны правільны адказ – 1 бал.

**ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ
ПОЛАЦКАЙ САФІІ**

*Ля Полацкай Сафіі прыпынюся,
Сустрэне строгім выглядам яна.
Я Полацкай Сафіі пакланюся –
Прытулку, дзе ўладарыць даўніна.
Калісьці намаганьнямі Ўсяслава
Сафія свой зазнала зорны час.
У галубцы* выводзіла Прадслава
Па літарцы свяшчэннапісу вязь.
І летанісец дабайна і натхнёна
Тутэйшай мовай, так, як вымаўляў,
Пра недарод, князёў паходы, войны
На аркушах, прывезеных здаля,
Паведамляў і даты занатоўваў
Як сведка слаўных дзён і дзён благіх.*

*О, колькі б тайнаў нам адкрыла слова,
Знайшоўся гэты летаніс калі б!
Да неба вежы белыя узняты,
Нібы для ўсіх вымольвае яна
Палёгкі там, дзе дух зламалі страты,
Відучасці, дзе праўда не відна.
Ля Полацкай Сафіі прыпынюся.
Дзвіна свае калышы берагі.
Я гаварыць і дыхаць тут баюся,
Бо тут гавораць, дыхаюць вякі.*

* Галубец – тут: келля.

*Паслухаць іх – з нас кожнаму спяшацца,
Пакуль сцяжына памяці бяжыць.
Таму я тут, што душам дакранацца,
Маёй і часу,
Трэба – з тым, каб жыць.*

Грына Багдановіч.

ДАВЕДКІ

Адзіночны лік	Множны лік
Н. чацвёр	Н. чацвяргі
Р. чацвяргá	Р. чацвяргóў
Д. чацвяргú	Д. чацвяргáм
В. чацвёр	В. чацвяргі
Т. чацвяргóм	Т. чацвяргáмі
М. аб чацвяргú	М. аб чацвяргáх

2. *Лаўрэат, аазіс, рытуал, Клеанатра, іанізацыя, тэарэма.*

3. *Бобр, Брэст, Глуск, Ельск, Клецк, Мінск, Мір, Пінск, Рось, Свір, Шклоў.*

4. Вучань трэцяга класа – *трэцякласнік*, вучань чацвёртага класа – *чацвёртакласнік*, страфа з трох радкоў – *трохрадкоўе*, тэрмін у дваццаць гадоў – *дваццацігоддзе*, прызначаны для дваіх – *двухмесны*, дыстанцыя ў сто метраў – *стометроўка*.

5. *Каўнер вавёркавы, лыжы Валодзевы, конь заезджаны, майстэрства пякарскае, вышка назіральная, неба зорнае.*

6. 1. *Праметэў агонь* – незгасальнае імкненне да высакароднай мэты. 2. *Гордзіеў вузел* – заблытаная справа, складаныя абставіны. 3. *Фількава грамата* – пустая паперка, несапраўдны ці няправільна напісаны дакумент. 4. *Аўгіевы стайні* – 1) вельмі забруджанае месца, запушчанае памяшканне; 2) поўнае бязладдзе, надзвычайная запушчанасць спраў (у якой-н. арганізацыі). 5. *Дзесятая вада на кісялі* – вельмі далёкі сваяк.

7. 1. *Тані прапанавалі новую працу.* 2. *На сустрэчы былі два тонкія адчувальныя паэты.* 3. *Я ведаю інтэрнат толькі па аповедах сябровак.* 4. *Насупраць кожнага сказа было напісана алоўкам: “Ёсць!”* 5. *Па дамафоне прыемны мужчынскі голас наведаміў, што па мяне прыехалі ад Белазэравай.*

8. *Бітон, паштамт, памочніца, грузд, пінжак, роля, дуброва, віск.*

9.

1. Наш горад упрыгожвае плошча.
2. Бульбу ядуць ва ўсім свеце. (Дзейнікі няма, выказнік – ядуць, сказ аднаасастаўны.)
3. Бацька з сынам прышоў у школу.
4. Лета змяняе восень.
5. Трое з нас засталіся на возеры.

10. 2), 3), 4), 6).

Падрыхтаваў **Уладзімір КУЛКОВІЧ**.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Тыдзень беларускай мовы

Вера БУЛАНДА

СПАЧАТКУ БЫЛО СЛОВА

ПРАГРАМА-АНОНС ДА ТЫДНЯ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ І ПІСЬМЕНСТВА

Не толькі праца яднае людзей, але і свята — не менш збірае яно аднадумцаў. І таму ў школе заўсёды хочацца правесці такое мерапрыемства або цэлы шэраг іх, каб дапамаглі яны кожнаму школьніку навучыцца слухаць і чуць у сабе голас рэха — голас уласнай душы.

У школе праводзяцца Дні, Тыдні, Дэкады мовы і літаратуры, культуры — гэта працяг той размовы, што пачынаецца першага верасня. Яны не толькі афарбоўваюць заняткі ў свежыя колеры, але і напаўняюць духоўнасцю і школьнікаў, і педагогаў, і ўвесь навучальна-выхаваўчы працэс, ажыўляюць яго. І размова пра Беларусь, гутаркі пра культуру беларусаў, пошукі і знаходкі фальклорных брыльянтаў, непасрэдны ўдзел у святах — гэта своеасаблівае далучэнне нашай юнай змены да жыцця і спраў сваіх папярэднікаў, далучэнне да духоўных скарбаў.

Наладжванне такіх мерапрыемстваў — крок у заўтрашні дзень. Я хачу падзяліцца маім (даволі сціплым) вопытам у наладжванні Дзён беларускай культуры і пісьменства.

Больш эфектыўна і запамінальна пройдуць урачывасці, калі пачаць падрыхтоўку загадзя.

Сфармаваўшы спецыяльны штаб (ШПДБК — штаб падрыхтоўкі Дзён беларускай культуры), можна склаці план работы, размеркаваць абавязкі. Некаторыя дэталі свята лепш трымаць у сакрэце: дзеці, знаходзячыся ў арэоле таямнічасці і загадкавасці, працуюць з натхненнем, выяўляюць большую ініцыятыву ў школе, каб здзівіць, парадаваць, зрабіць прыемнае іншым.

Мы ў школе арганізавалі Скарынаўскія чытанні, гутарку-віктарыну “Мой край, мае карані”, конкурсы чыгальнікаў, урок-падарожжа “Шляхамі Скарыны”, вечарыну “Дзень добры ў хату, госцейкі нашы!”, выставу народнай творчасці (на якую запрашаліся вясковыя ўмельцы), сустрэчы з паэтамі, народныя гульні, наладжваўся кірмаш, з вучнямі V — VI класаў на аснове беларускіх народных казак правялі КВЗ “У гасцях у казкі” (вучні рыхтуюць дома інсцэнізацыі казак, прыдумваюць назвы камандам, шыюць касцюмы, а ў час конкурсаў шчыра “праходзяць праз агонь, ваду і медныя трубы”). У гульні “Шчаслівы выпадак” удзельнічаюць вучні V — XI класаў (адгадаўшы загадку, школьнік з залы мае права ўвайсці ў сваю “сям’ю” і пасля браць удзел у конкурсе знаўцаў беларускай літаратуры).

Тыдзень беларускай культуры і пісьменства можна пачаць праграмай-анонсам, прыкладны варыянт якой прапануецца ніжэй.

Зала прыбрана вышыванымі ручнікамі і палявымі кветкамі, на сцэне — партрэт Францішка Скарыны, пад партрэтам — плакат “Абы братія мая Русь люды пасполітые чтучи могли ясней разумети”. Аб апал плаката размешчаны граворы першадрукара. Фонам гучыць песня “Красуй, Беларусь!” (верш Л. Пранчака, муз. В. Раінчыка; Роднае слова, 2002, № 5). Калі музыка сціхае, на сцэну ў беларускіх строях выходзяць вядучыя.

Вядучы. Добры дзень, славяне!

Вядучая. Добры дзень, беларусы!

Вядучы. У гісторыі развіцця чалавецтва, сусветнай цывілізацыі вельмі вялікая роля належыць славянству і яго культуры.

Вядучая. Шматлікая сям’я славянскіх народаў займае неабсяжныя прасторы. Гэтыя народы — старажытныя па паходжанні, гісторыя пісьменнасці іх налічвае больш за паўтары тысячы гадоў.

Вядучы. Мы не можам пералічыць усіх тых вялікіх, хто сваёй творчасцю, сваёй самаахвярай дзейнасцю так прыкметна падвысіў неба над галавой чалавецтва.

Вядучая. Сапраўды, каб узгадаць многіх, патрэбна шмат часу. Дні для такой высякароднай мэты мы яшчэ знойдем. А наша праграма-анонс пазнаёміць вас з адным

Вера Аляксандраўна Буланда — настаўніца беларускай мовы і літаратуры СШ № 212 г. Мінска. Закончыла Мінскі педагагічны інстытут імя А. М. Горкага (1977). Настаўнічала на Віцебшчыне, Барысаўшчыне. Дэлегат I з’езда настаўнікаў Рэспублікі Беларусь. Мае публікацыі. Выдала кнігі пазэіі “Мне не жыць без цябе” (1997), “Цыганскія кастры” (2001). Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў з 2005 г.

іменем, якое належыць нашаму славу таму земляку. А пакуль што ў выкананні школьнага хору прагучыць песня “Радзіма мая дарагая” (верш Алеся Бачылы, муз. Уладзіміра Алоўнікава).

Вядучы. З гэтай і іншымі песнямі школьны хор выступіць на заключным канцэрте, які так і будзе называцца – “Радзіма мая дарагая”.

Вядучая. Шмат пісьменнікаў, кампазітараў і мастакоў, навуковых дзеячаў і простых працаўнікоў неаднаразова прызнаваліся ў любові да Айчыны.

Вядучы. А значыць – да сваёй хаты, бацькі й маці, бярозкі і клёна, у што з калыскі ўлюбёны.

Вядучая. Як дарэчы ты ўспомніў пра калыску. У маіх руках кніга “Францыск Скарына, альбо Як да нас прыйшла кніга” Анатоля Клышкі. Я спынілася якраз на сорок чацвёртай старонцы, дзе распавядаецца пра нараджэнне дзіцяці...

Вядучы. Цікава, пра якое дзіця ідзе гаворка на старонках гэтай кнігі?

Вядучая. Калі вельмі цікава, то давай дамо слова нашым самадзейным артыстам, якія ўдумліва ўчыталіся ў гэты тэкст і інсцэнізавалі яго.

З’яўляецца бабка-павітуха з “дзіцем” на руках.

Бабка-павітуха (кальшучы дзіця, спявае).

А дай, Божа, гэтаму дзіцяці

Усякую долю ўзяці:

І хлебаваю, і саляваю,

Трэцюю – здравейкую...

Лука. Дай, Божа!

Бабка-павітуха (прыгаворвае над малым).

А спі доўга,

Расці скоры.

Бацьку-маці

На пацеху,

Чужым людзям –

На паслугу...

Лука. Жонка, прынясі хлеба і сярэбраную манету, каб аддзячыць бабцы-павітусе за яе клопаты і словы добрыя.

Бабка-павітуха. Я яму кавалачак паперы прыклала да пяткі: хай будзе вельмі вучоным малайцом, хай ён будзе ў бацьку – купцом!

Лука. Як медам, словам па сэрцы памазала.

Жонка (уваходзіць). А я меду-ліповіку прынесла.

Лука. Пачастуемся, бо прычына важная і ўрачыстая.

Бабка-павітуха. Хай будзе Францыск у бацьку – купцом!

Вядучы. А ці стаў Францыск Скарына купцом, вы даведаецеся з кнігі...

Вядучая (перабівае яго). Не спяшайся назваць кнігу. Хто быў уважлівы, той запомніў аўтара і назву яго папулярнага твора.

Вядучы. Правільна, нельга паўтарацца. А дапытлівых чакаюць пытанні віктарыны, якая будзе змешчана ў нашай школьнай газеце. Першых трох пераможцаў чакаюць прызы.

Вядучая. І гэта яшчэ не ўсё. Спадзяёмся, што вы былі неабякавыя да ўрыўка з кнігі і не супраць самі выступіць на сцэне. Калі ласка, рыхтуйце на конкурс

сваю інсцэнізацыю з названай кнігі не больш як на 5 хвілінаў. А конкурс на найлепшую пастаноўку адбудзецца... (назвае дзень і час).

Вядучы. Я – маг, я – чараўнік, я родам – з Адраджэння!

Вядучая. Неяк ты загадкава загаварыў...

Вядучы (робіць магічныя рухі рукамі ў наветры). Не перашкаджай. Мне здаецца, што ў нашай зале лунае дух Скарыны. Я выклікаю, я прашу да нас хоць бы на хвілю завітаць сапраўднага сына нашай Радзімы. Мне неабходна дапамога.

Вядучая. То просіш табе не перашкаджаць, то – дапамогі.

Вядучы. Так, прашу, каб усе паўтаралі за мной: просім найлепшага сына Айчыны ў госці да нас – Францішка Скарыну!

Вядучая і ўсе ў зале паўтараюць.

Скарына (ідзе праз залу, гэта вучань старэйшага класа або настаўнік, апрануты ў мантыю XVI ст.).

Я родам – з Адраджэння, ды цяпер

Усім часам, прастору я належу:

Прадонню – прахам,

А душой – бязмежжу,

Іншабыццю разумна-чуйных сфер.

Я родам – з Адраджэння... і таму ж

Мяне ўзрушаюць зноў яго прыкметы!

Зямному свету – ці стае Асветы,

Унутранай асвечанасці душ?

Спачатку было Слова... Як калыска,

Дзе дрэмле нараджэнне новых сфер,

Прыстанішча, дзе я жыву цяпер,

Ад вас удалечы – і гэтак блізка!

Спазнаў я Слова як цялесны дух.

Ён з нас жывы струмень,

Неўміручы!

Пачаў я сеяць гэты дар магучы:

Не азірайся, узяўшыся за плуг!

Я множыў Слова, адліваў у шрыфце,

Па полі белым сыпаў, як з сяўні.

Патрэбна ж людзям столькі дабрыні,

Святла,

Прачыстай праўды з глыбіні

І мудрасці – без іх хто мы, скажыце?

Мікола Арочка.

Вядучы. Сапраўды, хто мы без роднага слова, без песні, без казкі, што мама распавядае зімовымі ці летнімі вечарамі?

Вядучая. Прыемна, што праз стагоддзі пра родную культуру і пісьменства прымушаюць нас задумацца пасля Францішка Скарыны Францішак Багушэвіч, Цётка, Максім Багдановіч, Янка Купала, Якуб Колас, Пімен Панчанка, Ніл Гілевіч і вялікі шэраг сапраўдных патрыётаў Бацькаўшчыны.

Скарына. Мне дужа хочацца ведаць, што казалі пра мову і родны край, пра наш народ паспаліты гэтыя вялікія мужы Беларусі.

Вядучы. Незвычайна хораша пра родную мову не раз выказваўся мудры і слаўны паэт Пімен Панчанка. Паслухайце.

Чытальнік.

Льняная і жытнёвая. Сялянская.
 Баравая ў казачнай красе.
 Старажытная. Ты самая славянская,
 Светлая, як травы у расе.
 Вобразная, вольная, пывучая,
 Мова беларуская мая!

Вядучая. Якое цудоўнае прызнанне ў любові да роднай мовы!

Вядучы. Мы таксама жадаем далучыцца са сваімі прызнаннямі. У нашай школе ёсць свае паэты і добрыя чытальнікі. Увага! Абвешчаецца конкурс чытальнікаў і паэтаў “Ад прадзедаў спакон вякоў...”.

Вядучая. Несумненны ўплыў на вучняў робяць патрыятычныя выказванні Уладзіміра Караткевіча, Максіма Багдановіча, Рыгора Барадуліна і яркія скарынаўскія радкі: “...птушкі, што лятаюць у паветры, ведаюць гнёзды свае, так і людзі, дзе нарадзіліся і ўскормлены, да таго месца вялікую ласку маюць”.

Вядучы. Усе, хто піша свае творы, бярыце ўдзел у конкурсе!*

Вядучая. Уважліва прачытаўшы нашу аб’яву, вы ўбачыце, што таленавітым мастакам нашай школы таксама будзе магчымасць выявіць сябе. Прыносьце малюнкi, эскізы, карціны на тэму “Радзіма мая дарагая”.

Фонам гучыць мелодыя песні “Радзіма мая дарагая” (верш А. Бачылы, муз. У. Алоўнікава).

Скарына. Як шкада, што ўсё гэта пройдзе міма мяне (*уздыхае*). Гэта ж мае любімыя захапленні...

Вядучы. Не хвалойцеся, калі ласка. Мы вас паклічам у журы. Бо каму, як не вам, быць галоўным суддзёй, каб вылучыць найлепшых паэтаў, чытальнікаў, мастакоў**.

Скарына. Як я ўдзячны вам, маладыя людзі, і вашым педагогам, якія вучаць вас дабру і з маладых гадоў выхоўваюць патрыятычныя пачуцці.

Вядучы. Так, з пачатковых класаў мы задумваемся, у каго вучыцца лепшаму, на каго ў жыцці арыентавацца. Калі пра нешта разважаем, марым, заўсёды цікавімся: пра што марыў вялікі Скарына?

Вядучая.

Марыў калісьці славыты Скарына,
 “Ціснучы” кнігі на мове бацькоў:
 Простаму люду ў роднай краіне
 Зробіць даступнай ён мудрасць вякоў.

Ніл Гілевiч.

Вядучы. Нашы вучні таксама мараць пагаварыць пра мудрасць вякоў. Навуковая канферэнцыя “Беларускія асветнікі” абудзецца... (*назвае дату і час канферэнцыі*).

* Калі ў класе ёсць вучні, якія пішуць вершы, можна прапанаваць ім прачытаць свае творы.

** У школе можна стварыць арганізацыю “Скарынічы”, названую ў гонар Францішка Скарыны, куды могуць прымацца найлепшыя сярод вучняў паэты, чытальнікі, мастакі.

Скарына. Беларускі народ заўсёды знаходзіў час як на навуку, так і на працу, а пасля – на песні і забавы.

Вядучая. І гэта таксама прадугледжана нашай праграмай. Перш чым абвешчаць дзень забаваў і гульні, давайце паслухаем песню Алеся Ставера і Лявона Барткевіча “Беларусачка”.

Гучыць згаданая песня.

Вядучы. Дык вось, канцэртная праграма адбудзецца... (*назвае дату*). У гэты вечар вас чакаюць забавы і гульні нашых продкаў. Будзе арганізавана гасцёўня “Просім у хату, госцейкі нашы!”.

Вядучая. Толькі не забывайцеся, што вам будзе цікава тады, калі вы самі возьмеце непасрэдна ўдзел у мерапрыемствах Дзён беларускай культуры і пісьменства.

Вядучы. Вучыце вершы і песні, пішыце свае, развучвайце беларускія танцы, гульні, прыказкі і прымаўкі, казкі і легенды...

Вядучая. Словы вітання і падзякі – усё, чым багатая наша спадчына. Далучыўшыся да сваёй культуры, вы самі станеце чысцейшымі, лепшымі і высакароднымі.

Скарына.

Спявайце, юныя паэты!
 Спяліце ў борах пачуцця
 Неўтаймаваны боль планеты,
 Непераможны крык жыцця.

Вядучы.

Магчыма, вам якраз і здзейсніць
 Дзядоў вялікіх запавет:
 Узняцца так на крыллях песні,
 Каб чуў і бачыў белы свет!

Вядучая.

Назло прарокам самазваным,
 Што глуха каркаць пачалі,
 Спявайце спевам нечуваным
 На мове любай вам зямлі!

Скарына.

Спявайце, помнячы нязменна:
 Пакуль паэты будуць пець –
 (*усе разам*)
 Не быць Радзіме безыменнай,
 Зямлі бацькоў – не анямець!

Ніл Гілевiч.

У прапанаваную праграму-анонс не ўвайшлі некаторыя дэталі Дзён беларускай культуры і пісьменства. Нагадваю, што гэта – прыкладны варыянт. Кожны настаўнік, калектыў працуе, вядома, згодна са сваімі традыцыямі, што склаліся на працягу пэўнага часу: магчыма, школа мае даўняе сяброўства з паэтамі краіны, якія часта бываюць найлепшымі гасцямі выхаванцаў. Нядрэнна, калі ёсць магчымасць, наладзіць экскурсію ў які-небудзь славыты куток Беларусі. А прапрыемствы, якія апякуюць школу, дапамогуць і ў арганізацыі экскурсій, і ў наладжваннях кірмашу, гасцёўні, матэрыяльна падтрымаюць таленавітых вучняў. Усё, што робіцца ад шчырага сэрца, не праходзіць бяследна.

КРАЯЗНАЎЧАЯ ГУЛЬНЯ “ГОРАД НАШ”

Кожнаму педагогу вядома, што сёння існуе вялікая колькасць выхаваўчых метадаў, развівальных трэнінгаў і іншых формаў уздзеяння. Тым не менш часам настаўніку складана вызначыць, што лепей абраць для выкарыстання ў сваёй дзейнасці. Не кожны здольны стварыць нешта новае ці ўдала сінтэзаваць вядомае, а хочацца, каб праца была эфектыўнай і мела пэўны сэнс. У той самы час задаволіць сучасную моладзь не так і проста – старымі метадамі і формамі не здзівіш і не прывабіш, а новых... І тут на дапамогу, з падказкай – цікавым метадам выхавання і, адначасова, актыўнай формай баўлення вольнага часу, – прыходзіць сама моладзь.

Мы прапануем выкарыстоўваць у сваёй педагогічнай, арганізатарскай ці забавляльнай дзейнасці краязнаўчую гульню “Горад наш”.

Увогуле, сама канцэпцыя гульні не новая. Актыўным менчукам вядомыя прыклады падобных гульняў: “Схватка” (каманды, якія ўнеслі за гульню грошы, бегаюць па Менску па пэўным маршруце, выконваюць заданні, часцей за ўсё ў небяспечных месцах: розных закінутых будынках, лабірынтах і г. д.), “Адрыў” (гульня, у якой неабходныя веды напрамкаў транспарту, бо перасоўвацца для выканання заданняў трэба выключна на транспарце), веласіпеднае арыентаванне – і, пэўна, гэта далёка не поўны пералік.

Ідэя гульні “Горад наш” узнікла ў сяброў гістарычна-краязнаўчага таварыства “Этна” падчас плённага падарожжа ў Вільню. Там і адбылася наша першая гульня. На той час яна мела такую форму: тройка ініцыятараў прыдумала для дзвюх камандаў заданні, якія потым разам з планам мясцовасці былі раздадзеныя ўдзельнікам. Гульня ладзілася ўвечары. За кожнай камандай быў замацаваны назіральнік з ліку знаўцаў горада.

Цяпер гульня з кожным разам набывае новыя формы, але яе вылучальная асаблівасць застаецца тая самая – краязнаўчы змест заданняў.

Пасля сябры таварыства ладзілі гульню падчас вандровак у Полацк, Гародню, Магілёў, Гомель. Адметнасцю гомельскай гульні стаў удзел, у складзе задзейнічаных камандаў, гомельскай студэнцкай моладзі. Такі самы вопыт мы атрымалі падчас чарговага падарожжа ў Вільню, толькі там з намі гулялі студэнты-беларусы, якія вучацца ў Літве.

З пачатку зімы 2005 г. гульня стала асобным кірункам дзейнасці гістарычна-краязнаўчага таварыства. У снежні адбылася першая гульня, наладжаная ў Менску для сяброў таварыства. Яе тэма – гістарычны цэнтр сталіцы. Заданні былі досыць цяжкія, арыентаваныя на тых, хто сапраўды грунтоўна ведае гісторыю будынкаў і вуліц горада.

7 красавіка 2006 г. адбылася чарговая гульня “Горад наш” – зноў жа ў гістарычным цэнтры горада. Толькі на гэты раз варыянт заданняў быў больш просты і ўдзельнічалі не толькі сябры таварыства, але і

студэнты розных універсітэтаў. Сабралася рэкордная колькасць гульцоў – 45 чалавек!

Што такое гульня “Горад наш”?

- Набыццё і замацаванне ведаў па гісторыі вуліц і будынкаў, з якімі звязаныя заданні;
- знаёмства з новымі людзьмі, навучанне наладжваць кантакт з аднагодкамі і не толькі;
- стварэнне цёплай, сяброўскай атмасферы, адчуванне радасці адкрыцця, абмен пазітыўным настроям і ведамі;
- развіццё новых уменняў: карыстацца мапай, арыентавацца ў мясцовасці, дзе адбываецца гульня, правільна задаваць пытанні (жыхарам горада для падказкі) і не збаяцца папрасіць дапамогі;
- адчуванне супольнасці аднадумцаў, якія захапляюцца тым самым, што і ты;
- папулярызацыя беларускай мовы (яе пажадана выкарыстоўваць падчас гульні);
- актыўнае баўленне вольнага часу з магчымацямі фізічнага развіцця.

Прынцыпы гульні:

1. гуманізацыя і дэмакратызацыя (роўнасць, узаемапавага);
2. судакрананне з гісторыяй і культурай беларускага народа;
3. актыўнасць і самарэгуляцыя (прадугледжваецца развіццё асобных характарыстык удзельнікаў і арганізатараў, уменне ўспрымаць крытыку, быць гатовымі да прыняцця самастойных рашэнняў);
4. калектыўная дзейнасць (разуменне ўзаемазалежнасці ўдзельнікаў адзін ад аднаго, адказнасць за вынік гульні);
5. сістэмнасць, комплекснасць і міждысцыплінанасць.

Хто можа гуляць у такую гульню? Людзі рознага ўзросту, аб’яднаныя любоўю да гісторыі роднага краю і жаданнем бавіць час актыўна і з карысцю.

Дзе можна наладзіць гульню? У любым пасяленні (горадзе, мястэчку, вёсачцы), дзе ёсць гульцы, а таксама вуліцы, будынкi з адметнай гісторыяй.

Удзельнікі. У гульні можна ўдзельнічаць як індывідуальна, так і ў складзе каманды (2 – 7 чал.). Для выканання заданняў каманды не падзяляюцца (у адваротным выпадку яны дыскваліфікуюцца).

Кожная каманда павінна мець мапу горада (ці часткі, вызначанай як тэрыторыя гульні), назоў каманды і капітана.

Перад пачаткам гульні кожная каманда рэгіструецца (назоў і спіс гульцоў) у суддзяў. Непасрэдна **перад стартам** каманды атрымліваюць спісы з 10 заданняў (ва ўсіх камандаў заданні роўныя па цяжкасці і аб’ёме). Пасля чаго ўсе звяраюць час на сваіх гадзінніках. **Працягласць** гульні вызначаецца суддзямі і гульцамі на месцы старту (звычайна гульня доўжыцца ад 1,5 да 2,5 гадз.). Каманды **фінішуюць** у загадзя абумоўленым месцы (гэтаксама з месцам

фінішу можа быць звязана адно з заданняў). За спазненне з каманды здымаюцца балы.

Дазваляеца:

1. Кантактаваць з мясцовым насельніцтвам пры выкананні заданняў.

2. Удакладняць сутнасць заданняў, калі што незразумела, у суддзяў.

3. Карыстацца мапай населенага пункта.

Забаронена:

1. Прасіць дапамогі для выканання заданняў у сяброў, знаёмых па тэлефоне і не толькі.

2. Рабіць шкоду навакольнаму асяроддзю.

3. Парушаць правілы дарожнага руху.

4. Парушаць спакой і адпачынак жыхароў горада.

5. Падзяляцца камандзе для выканання заданняў.

Пажаданне: у час гульні выкарыстоўваць беларускую мову.

Гульня прыносіць вялікае задавальненне. Суддзі фіксуюць **час фінішу** кожнае каманды, збіраюць аркушы з адказамі і правяраюць іх на дакладнасць. **Тым часам** удзельнікі гульні знаёмяцца, абменьваюцца ўражаннямі, змястоўна бавяць час (мажліва, танчаць, спяваюць песні, дамаўляюцца пра новыя сустрэчы, знаходзяць іншы карысны занятак). Пасля чаго суддзі абвешчаюць **вынікі гульні**, узнагароджваюць пераможцаў... І як у кожнай добрай і цікавай гульні, у нашай галоўнае не перамога, а...

Пагуляйце, даведаецеся самі!

Калі вас зацікавіла наша гульня і вы жадаеце наладзіць яе самі, то просім пасля падзяліцца з намі ўражаннямі і ідэямі. Узнікнуць пытанні ці цяжкасці – будзем радыя дапамагчы вам! Зычым творчых поспехаў!

Гістарычна-краязнаўчае таварыства “Этна”
(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў).

Наш сайт: www.etna.ht.by

Каардынатар гульні: **Таццяна НЕКРАШЭВІЧ**
(БДПУ імя М. Танка). Эл. пошта: ntv17@tut.by

ЗАДАННІ

ПА ТЭМЕ “ГІСТАРЫЧНЫ ЦЭНТР МЕНСКА”

1. Апісанне месца: Першыя бернардынкі з’явіліся ў Менску ў 1630 г. А сёння былыя касцёл і кляштар бернардынак з’яўляюцца помнікамі архітэктуры барока, што ўваходзяць у ансамбль плошчы Верхняга рынку. У 1853 г. кляштар быў ліквідаваны, а ў 1870 г. яго будынкі перададзены праваслаўным уладам.

Пытанне і заданне: Як цяпер завецца былы бернардынскі касцёл? Палічыць вакол месца колькасць “земляных квадрацікаў”.

2. Апісанне месца: Зямельны ўчастак для будаўніцтва манастыра “аж да озера реки Свислочи прилеглый...”. У дні святкавання 200-годдзя Менскай епархіі (чэрвень 1993 г.) у сабор быў унесены абраз святых віленскіх пакутнікаў Антонія, Яна, Яўстахія з часцінкамі іх святых мошчаў, што знаходзяцца ў Свята-Духавым манастыры ў Вільні.

Пытанні і заданне: У якім годзе было заснавана “сие место святое”? Які яшчэ назоў мела? На ўваходзе падаць бабульцы міласціну і спытаць яе імя.

3. Апісанне месца: За высокім валам і рубленымі сценамі жылі людзі-ваяры, гандляры, рамеснікі. Тут жа была пабудавана першая праваслаўная царква.

Пытанне і заданне: Якому гістарычнаму месцу дадзена апісанне? Калені прыхіліце на месцы першай царквы і даты заснавання храміны і помніка на месцы яе запішыце.

4. Апісанне месца: На гэтым збудаванні можна вывучаць змену архітэктурных стыляў XVIII – XX стст. Добра захаваліся элементы ранняга і позняга класіцызму, арнаментацыя мадэрну. Першапачатковае прызначэнне: “на месцы слушном для стояння купцов збудованне”.

Пытанне і заданне: Што за будынак? Палічыць колькасць прыступак, якія вядуць уніз.

5. Апісанне месца: Да пачатку XVII ст. на ўскрайку Траецкага Прадмесця існаваў цэлы квартал забудовы, злучаны Хлусавым мостам з Ніжнім рынкам.

Пытанні: Да якіх будынкаў прывядзе нас цяпер Хлусаў мост? Пра што “хлусяць” рэкламныя плакаты, што сустракаюць нас па дарозе?

6. Апісанне месца: Калісьці ў гэтым месцы гандлявалі шкляннымі, металічнымі вырабамі. З 1870-х гг. тут знаходзіліся малочныя, бакалейныя крамы, крама гатовага адзення, майстэрня краўцоў і абіўшчыкаў мэблі і пасудныя крамы...

Пытанні і заданне: Што гэта за пабудова? Якога колеру дах? Палічыць колькасць рэальных уваходаў.

7. Апісанне месца, ля якога фінішум: “На месцы годнымь будуть мети крамницу и клетки хлебныя и камору постригальную”. З 1582 г. упершыню згадваецца ў друкаваных крыніцах як цэнтр плошчы Верхняга рынку.

Пытанне і заданне: Што за будынак? Палічыць колькасць калонаў.

8. На перакрываванні дзвюх сучасных вуліц, названых імёнамі вялікіх беларускіх культурніцкіх дзеячаў (раней яны былі Аляксандраўскай і Паліцэйскай) знаходзіцца “вяршыня гары”.

Пытанне і заданне: Як “завуць” гару? У падзяку – набудзьце ў краме-падказцы хлеба.

9. Губернатар жыве па суседстве з Дзевай Марыяй, Ісусам і св. Барбарай, калі тыя яшчэ ў езуіцкай храміне праслаўляліся.

Пытанне і заданне: Запісаць дакладны назоў установы, якая месціцца ў былым доме губернатара. Як гучыць цяпер назоў касцёла, што па суседстве?

10. Пагуляйце на Ракаўскім Прадмесці! Удыхніце водар свежаспечанага хлеба ад хлебазавода № 1! Калі вы яшчэ не паспелі набыць сабе хлеба – паспрабуйце набыць яго там!

Заданні: Знайдзіце на вуліцы Вызвалення назоў твора замежнага. Заадно пазначце назоў установы, на верхавіне якой хістаецца стылізаваная “Пагоня”.

Для тых, каму стала сумна перад фінішам:

Апісанне месца: “Цэнтральная плошча ўяўляе з сябе самую брудную плошчу Верхняга рынку. І гэта ў найлепшай частцы горада, на самай прыгожа выбукаванай плошчы, за два крокі ад сабора!” (“Минский листок”, 1880).

Заданне: Ацаніце сучасны выгляд плошчы, падлічыце колькасць сметніц на ёй.

ПОСПЕХАЎ!

Ад рэдакцыі. Сапраўды, ладзіць гульнію можна не толькі ў сталіцы, але і ў іншых гарадах, мястэчках, вёсках... І ў гэтай справе сябры гістарычна-краязнаўчага таварыства “Этна” гатовыя дапамагчы любо-му, хто пажадае арганізаваць у родным населішчы такія вось займальна-пазнавальныя спаборніцтвы ці проста прыняць у іх удзел. Чым болей моладзі, асабліва педагагічнай, захоча праверыць свае веды ў гісторыі і краязнаўстве – тым, вядома ж, лепей. Так што заходзьце на сайт “Этны” і звяртайцеся да каардынатары гульні – яны будуць рады кожнаму. А цяпер правільныя адказы:

1. Свята-Духаў кафедральны сабор (вул. Кірылы і Мяфодзія, 3). Колькасць квадранцаў-клубаў – 6*.

2. Заснаваная ў 1611 / 1612 гг. Свята-Петрапаўлаўская, альбо Свята-Кацярынінская царква (вул. Ракаўская, 4). Бабуля Вольга*.

3. Мінскі замак. Першая праваслаўная царква г. Мінска была збудавана там у XI ст. Помнік у яе гонар засноўваўся двойчы: у 1967 г. (на 900-годдзе Мінска) і 27 чэрвеня 1993 г. (раён сучаснага праспекта Пераможцаў).

4. Мінскі гасціны двор (пл. Свабоды, 2 – 10; цяпер будынак рэстаўруецца). Колькасць прыступак, што вядуць да вуліцы Няміга, – 73.

5. Мост злучае вуліцы Няміга і Максіма Багдановіча. На апошняй месціцы будынку Траецкага Прадмесця і былага Траецкага манастыра (цяпер 2-я гарадская клінічная бальніца). Па дарозе сустракаюцца рэкламныя плакаты буціка “Панарама”, MTS, LG, Samsung* і інш.

6. Былыя гандлёвыя рады Віленчукі, цяпер – рэстаран “Ля ратушы” (вул. Герцэна, 1), колер даху – зялёны, усяго ўваходаў 10, з іх 3 рэальныя і 7 дэкартаўных.

7. Гарадская ратуша (плошча Свабоды). Колькасць калонаў – 16.

8. Траецкая гара на скрыжаванні вуліц Максіма Багдановіча і Янкі Купалы. Магазін “Траецкі”. Хлеб “Маладосць” за 840 рублёў*.

9. У былым доме губернатара (з надбудаваным трэцім паверхам) месціцца цяпер Гімназія-каледж Беларускай Акадэміі музыкі (пл. Свабоды, 7). Побач – Рымска-каталіцкая парафія архікафедральнага касцёла імя Найсвяцейшай Панны Марыі (пл. Свабоды, 9).

10. Назва твора – “12 крэслаў” (вул. Замкавая, 31). Назва ўстанова – Мінскае епархіяльнае ўпраўленне (вул. Вызвалення, 10).

11. Фініш: Плошча Свабоды; 13 сметніц*.

* Скарыстаныя адказы адной з камандаў, актуальныя толькі на час выканання.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2007 год

ЛІСТАПАД

1 лістапада – 70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Верамейчыка (1937 – 1999), паэта, педагога

40 гадоў з часу выхаду газеты “Вячэрні Мінск”

2 лістапада – 110 гадоў з дня нараджэння Віктара Дарвішава (1897 – 1951), беларускага і рускага рэжысёра

3 лістапада – 125 гадоў з дня нараджэння Якуба Коласа (сапр. Канстанцін Міцкевіч; 1882 – 1956), паэта, празаіка, драматурга, крытыка, публіцыста, перакладчыка, вучонага, педагога, грамадскага дзеяча, аднаго з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратуры і беларускай мовы, народнага паэта Беларусі, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

95 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Палескага (сапр. Станкевіч; 1912 – 1971), драматурга, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

4 лістапада – 120 гадоў з дня нараджэння Цішкі Гартнага (сапр. Зміцер Жылуновіч; 1887 – 1937), празаіка, паэта, драматурга, дзяржаўнага і грамадскага дзеяча

5 лістапада – 180 гадоў з дня нараджэння Алены (Гелены) Скірмунт (1827 – 1874), мастака

6 лістапада – 265 гадоў з дня нараджэння Фабіяна Саковіча (1742 – 1787?), паэта, перакладчыка, педагога

7 лістапада – 90 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Блішча (1917 – 1966), мастака тэатра і жывапісца

10 лістапада – 110 гадоў з дня нараджэння Якава Бранштэйна (1897 – 1937), крытыка і літаратуразнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Тамары Абакумоўскай, дзеяча тэатральнага мастацтва, журналіста, заслужанага работніка культуры Беларусі

13 лістапада – 110 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Аркадзьева (сапр. Цівунчык; 1897 – 1969), акцёра, рэжысёра, заслужанага артыста Беларусі

110 гадоў з дня нараджэння Паўла Данілава (1897 – 1975), рэжысёра, драматурга, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

14 лістапада – 195 гадоў з дня нараджэння Паўлюка Багрыма (1812 – 1891?), паэта

100 гадоў з дня нараджэння Міхася Ларчанкі (1907 –

1981), літаратуразнаўцы і крытыка, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

95 гадоў з дня нараджэння Янкі Золака (сапр. Антон Даніловіч; 1912 – 2000), паэта, празаіка, журналіста, выдаўца. Жыў у ЗША

16 лістапада – 70 гадоў з дня нараджэння Валянціна Лукшы, паэта, публіцыста, драматурга

18 лістапада – 105 гадоў з дня нараджэння Міхася Машары (1902 – 1976), паэта, празаіка, драматурга, перакладчыка

95 гадоў з дня нараджэння Паўла Кавалёва (1912 – 1995), празаіка, драматурга, перакладчыка, заслужанага работніка культуры Беларусі

19 лістапада – 70 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Каладзінскага (1937 – 1997), акцёра, педагога, тэатразнаўцы

20 лістапада – 290 гадоў з дня нараджэння Георгія Каніскага (1717 – 1795), архіепіскапа, рэлігійнага палеміста, філосафа, пісьменніка

21 лістапада – 100 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Гурскага (1907 – 1943), беларускага мовазнаўцы

22 лістапада – 70 гадоў з дня нараджэння Людмілы Златавай, спявачкі, народнай артысткі Беларусі

23 лістапада – 100 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Усачова (1907 – 1949), харавога дырыжора, заслужанага артыста Беларусі

25 лістапада – 95 гадоў з дня нараджэння Яўгена Замерфельда (1912 – 1980), паэта, педагога, крытыка

26 лістапада – 170 гадоў з дня нараджэння Міхала Эльвіра Андрыёлі (1837 – 1893), мастака, удзельніка вызваленчага руху на Беларусі і ў Літве

100 гадоў з дня нараджэння Міхася Скрыпкі (1907 – 1991), паэта-сагырыка, празаіка, драматурга

28 лістапада – 60 гадоў з дня нараджэння Тацыны Гарэлікавай, празаіка

29 лістапада – 60 гадоў з дня нараджэння Соф’і Шах, паэтка

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

МІЖПРАДМЕТНЫЯ СУВЯЗІ

Пошукі імя

Янка САЛАМЕВІЧ

НАЗВЫ ЗВЯРОЎ, ПТУШАК, НАСЯКОМЫХ ЯК ПСЕЎДАНЫМЫ

У якасці псеўданімаў пісьменнікі абіралі найменні розных звяроў, птушак, насякомых. Хапае ў нас Баброў, Барсукоў, Ваўкоў, Зайцоў, Рысяў, Собаляў, Тураў, Арлоў, Буслоў, Галубкоў, Жаўрукоў, Жураўлёў, Зязюляў, Салаўёў, Сокалаў і г. д. Ёсць і Авадні, Мурашкі, Пчолы, Шэршні і інш.

Вобраз пушнага звярка бобра займае значнае месца ў духоўнай скарбніцы беларусаў. Ён сімвалізуе багацце, дабрабыт, здароўе. Сустрэкаецца ў вясельных песнях, велічальна-віншавальных, валачобных — спецыфічнай спадчыне нашага народа, што захавалася толькі ў нас (і крыху — у сербаў). Ён лічыўся сімвалам мужчынскага пачатку, вобразам жаніха ў парах “бабёр — куніца”, “бабёр — лісіца”. Прывяду фрагмент вясельнай песні, дзе ён успамінаецца:

*Бо явар — дзераво шчаслівае,
Бо на версі ў явара — сіні сакол,
Пасярэдзіне ў явара — роевыя пчолкі,
А ў камлі ў явара — чорныя бабры.
Чорныя бабры — на шапачку,
Роевыя пчолкі — на вяшчанне,
А сіні сакол — на вяччанне.*

Усе ведаюць прыказку “Хто заб’е бобра, таму не будзе добра”. Але не ўсе знаюць, што яшчэ Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. вызначыў за кожнага забітага чорнага бобра 4 капы грошай, за карага — 2 капы (вол тады каштаваў 2 капы грошай).

Бабром падпісаўся Валерыян Ляшэвіч (“Савецкая Беларусь”, 1925; “Камуніст”, Бабруйск, 1925 — 1927). Як Янка Бабёр цяпер у друку выступае Міхась Казлоўскі ў “Куфэрку Віленшчыны” (Маладзечна, 2000 — 2003), у гродзенскай “Пагоні” (2000).

Заяц — персанаж казак, павер’яў, песняў, лічылак, анекдотаў (асабліва непрыстойных), прыказак,

Артыкулам “Для чаго расшыфроўваць псеўданімы?” (2006, № 5) Янка Саламевіч распачаў у “Родным слове” цыкл публікацый, прысвечаны псеўданімам. Таксама змешчаны матэрыялы “Хто ёсць хто, або Адкуль псеўданімы” (2006, № 7), “Геаграфічныя назвы як псеўданімы” (2006, № 9), “Псеўданімы Якуба Коласа” (2006, № 11), “Назвы раслін як псеўданімы” (2007, № 3), “Крыптанім Язэпа Дылы, прыпісаны Янку Купалу” (2007, № 6), “Псеўданімы Янкі Купалы” (2007, № 7).

прыпевак. Ён найперш герой казак пра жывёл. Сустрэкаецца і ў чарадзейных казках. У вуснай народнай творчасці абыгрываецца ўсё, што датычыць зайца: яго кароткі хвост, доўгія вушы, палахлівасць і г. д. У народзе ёсць павер’е, што, калі, выпраўляючыся ў дарогу, сустрэнеш зайца, то лепш адразу вярнуцца, бо не пашанцуе. З’яўленне зайца пры будаўніцтве новага дома нічога добрага не прадказвае: гэты дом абавязкова згарыць.

Яшчэ ў “Нашай Ніве” Мечыслаў Бабровіч (Лявон Гмырак) падпісаўся і як *Барыс Заяц*.

Паводле падання, воўк быў створаны чортам, супраціўнікам Бога. Ён зайздросціў дасканаласці боскіх стварэнняў, стараўся рабіць сам як найлепей.

Гэты псеўданім мелі пераважна кіраўнікі атрадаў, што выступалі супраць улады. Мне вядомы пакуль толькі адзін выпадак, калі аўтар такім псеўданімам падпісаў друкаваны матэрыял: у парыжскім беларускім часопісе “Моладзь” (1948 — 1949) Янка Філістовіч выступаў як *Янка Воўк*.

Ёсць звесткі, што Вітаўт Кіпель у замежных выданнях падпісаўся *В. Рысь*.

Псеўданімам *В. Собаль* карыстаўся Уладзімір Скапа як крытык у “Віцебскім рабочым” (1972 — 1998) і “Літаратуры і мастацтва” (1978).

У канадскім часопісе “Зважай” (1975) Тамара Лагун друкавалася пад імем *Тамара Барсук*.

Усім добра вядомая паэма “Песня пра зубра” Міколы Гусоўскага. Напісаная на латыні, яна выддзена ў 1523 г., перакладзена на сучасную беларускую мову Язэпам Семяжонам. У ёй аўтар, заснавальнік лацінамоўнай рэнесансавай паэзіі Беларусі і Літвы, які сам, відаць, вельмі добра ведаў жыццё, схільнасці, натуру зуброў, апісаў паляванне на іх у беларускіх лясах.

Але ў Сярэднявеччы ў нас вадзіліся і значна больш грозныя жывёлы – туры. Гэтыя вымерлыя млекакормныя на Беларусі трапляліся да пачатку XVII ст. у Белавежскай пушчы, лясах Прыбужжа і Панямоння. Яны шырока адлюстраваны ў легендах і паданнях нашага народа. Тур – магутны старажытны бык, значна большы за зубра. Паляванне на яго было цяжкай справай, бо патрабавала вялікай сілы, спрыту, ведання, чым пагражае гэтая велізарная жывёліна, як яна сябе паводзіць. Апошні тур на тэрыторыі Еўропы быў забіты ў Польшчы ў 1627 г. Але і да сённяшняга часу расказваюць усялякія дзівосы, што здараліся на паляваннях з людзьмі, якія адважваліся пайсці на такога страшнага звера. Тур дасюль жыве не толькі ў нашай тапаніміцы, але і ў фальклоры беларускага народа.

Пад псеўданімам *Ігнат Тур* выступаў Серафім Шчарбакоў (Юрка Віцьбіч) у “Бюлетэні інфармацыйнай службы” (1948), “Беларускім слове” (1949). У “Літаратуры і мастацтве” (1997 – 1998) Алесь Туровіч публікаваўся як *Лесь Тур*. Мне давялося матэрыял у адрыўным календары “Родны край” (2000) падпісваць *Я. Тур*.

Яшчэ больш пашыраны сярод выдуманых прозвішчаў назвы птушак, царом якіх у народзе лічыцца ар ол. Яго вобраз сустракаецца ў валачобных песнях, баладах, загадках.

М. Арал выкарыстаны ў якасці псеўданіма Сцяпанам Пятэльскім у “Нашай Ніве” (1909 – 1914).

Шырока прадстаўлены ў беларускай міфалогіі бусел. Паводле яе, гэта чалавек, пакараны Богам за ціканасць. Даручаную яму торбу ці мяшок, гаршчок з сабранымі там нячыстымі гадамі ён павінен быў кінуць у прадонне. Але развязаў, паглядзеў і ўсіх выпусціў. Ператвораны ў птушку, ён мусіць лавіць усё, што выпусціў. Бусел для беларуса – святая птушка. Па ім варажылі, які будзе год: калі бусел скіне з гнязда яйка – добры, калі птушаня – благі. У час навальніцы раілі станавіцца пад дрэвам з буслянкаю, бо ў яго ніколі не ўдарыць маланка. Усе памятаюць дзіцячую гульнёвую заклічку-прыгавор:

*Бусел, бусел, клекатун,
Узяў бабу за каўтун.
Валачыў, валачыў,
Ды ў карыце намачыў.*

Усім добра вядома і наіўнае павер’е, што буслы прыносяць дзяцей.

Самы ранні псеўданім, звязаны з буслам, сустракаецца ў “Нашай Ніве” (1907). Гэта подпіс *Юркі Бусла з-пад Слуцка* – гаспадара Юрыя Булгака, які друкаваўся яшчэ ў сельскагаспадарчым часопісе “Саха” (1913), “Беларускім календары на 1914 год” (Вільня, 1913).

Буслам падпісваліся акцёр Б. Райзман (“Савецкая Беларусь”, 1925; “Звязда”, 1935), этнограф Ісак Сербай. Псеўданімам *М. Буслівіч* карыстаўся Максім Лужанін – Алесь Каратай (“Вожык”, 1949; “Беларусь”, 1952), *В. Буслаў* – Васіль Буран (“Полымя”, 1959).

Паводле беларускага народнага ўяўлення, верабей – шкодная птушка, злодзей, бо крадзе зерне, асабліва каняпель, сланечнікаў. Душа нябожчыка ў выглядзе вераб’я можа прылятаць да чалавека, які моцна па ім тужыць-смуткуе. Па вераб’ях дзяўчаты варажылі пра будучае замужжа: злоўленага вераб’я кідалі ў запаленую печ. Калі той здолеў вылецець, то і дзеўка “вылеціць” замуж. Усім добра вядома казка “Вераб’ёвы госці”, вершавана апрацаваная Алесем Якімовічам.

Псеўданімам *Яўген Верабей* карыстаўся Яўген Міклашэўскі да 1986 г., нават выдаў пад гэтым імем кніжку вершаў “Світальны водбліск” (1981).

Мікола Гілевіч, брат Ніла Гілевіча, замацаваў за сабою народную, дыялектную назву снегіра – гіль. Ён падпісвае публікацыі і кнігі *Мікола Гіль* з 1965 г.

Яшчэ адна назва птушкі – голуб – шырока выкарыстоўвалася ў якасці псеўданіма. У народных уяўленнях гэта святая, Божая птушка (як ластаўка, салавей, бусел, жаўранак і інш.). Людзі верылі, што душа добрага чалавека адлятае белым голубам, благога – чорнай варонай або крумкачом. Голуб – сімвал вернасці ў каханні, улюбёны вобраз у любоўных песнях. Голуб – увасабленне дабыні, чысціні, лагоднасці.

З 1908 г. у “Нашай Ніве” Уладзіслаў Голуб стаў падпісвацца *Галубок*. Друкаваўся тамсама да 1915 г. Як *Ганна Галубянка* выступаў Ігнат Канчэўскі (“Змаганне”, Вільня, 1922 – 1923; “Наша будучына”, Вільня, 1922 – 1923; “Новае жыццё”, Вільня, 1923). *Марыяй Галубянкай* падпісвалася лекарка *Марыя Бучынская*.

Незвычайнасць паводзінаў з язюлі (не ўе гнязда, а яйкі падкладае другім птушкам, не корміць птушанят, трымаецца скрытна, гучна кукуе) спарадзіла шмат розных паданняў і легендаў. У народзе яе кукаванне ад Вялікадня да Пятра абазначала вясну. Па ім лічылі гады жыцця. Па першым кукаванні варажылі пра свой дабрабыт: маеш з сабой грошы – будзе для цябе год багаты, не маеш – наадварот. Птушка стала сімвалам самотнасці, жалю, удоўства. Яна лічыцца вястункай сумных спраў, смерці, хваробы, няшчасця. Матыў ператварэння жанчыны ў язюлю шырока выкарыстаны ў песнях, асабліва ў баладах.

Ксёндз Аляксандр Астравіч падпісваўся псеўданімам *Андрэй Язюля* ў “Нашай Ніве” (1909 – 1913). Друкаваўся таксама ў «Беларускім календары

“Нашай Нівы” на 1912 год» (Вільня, 1911), газетах “Беларус” (лацінкаю, 1913 – 1915), “Беларуская рада” (1917), “Вольная Беларусь” (1918). Як *Зязюля* выдала свае пераклады на беларускую мову Тэрэза Гардзьялкоўская: “Дым” Марыі Канапніцкай (1909), “Дзядзька Голад” Станіслава Віткевіча (1911), “Як багацеюць чэшскія сяляне” (1912) і інш. Пад псеўданімам *Міхась Зязюлін* выступаў у “Вожыку” (1994) Уладзімір Цвяткоў.

Яшчэ ў 1914 г. у “Нашай Ніве” сустракалася *Сініца* – Марыя Крыцкая. Васіль Стома з вёскі Лужкі Шаркаўшчынскага раёна друкаваўся пад такім псеўданімам у эмігранцкай беларускай прэсе (“Беларус”, Нью-Ёрк, 1975 – 1989; “Беларускі сьвет”, Саўт-Рывер, 1980 – 1987). Подпісам *Сцяпан Сініца* (“Літаратура і мастацтва”, 1984 – 1999; “Вожык”, 1991 – 1995; “Народная воля”, 1998) доўга ўводзіла ў зман чыгача Галіна Каржанеўская.

Жаваранак, ці жаўрук, у народных уяўленнях належыць да Боскіх птушак. Паводле этыялагічнага міфа, яго стварыў Бог, падкінуўшы ў неба камячок зямлі, які ператварыўся ў птушку з цудоўным спевам. Каб выклікаць вясну, праводзяць абрад гукання вясны, падчас якога дзеціям раздаюць спечаных з цеста “жаўранкаў”. Першы спеў жаваранкаў, што прыляцелі з выраю, – сігнал да пачатку веснавых работ.

Псеўданім *Алесь Жаўрук* Алесь Сінічкін пачаў ужываць з 1927 г. (“Камуніст”, Бабруйск, 1927 – 1928; “Чырвоная змена”, 1928 – 1939; “Маладняк”, 1928 – 1931; “Полымя рэвалюцыі”, 1933 – 1940; “Літаратура і мастацтва”, 1936 – 1941). Ён паспеў выдаць кнігі вершаў “Ручаіны” (1936), “Дняпро выходзіць з берагоў” (1938). Разам з Андрэем Ушаковым напісаў для дзяцей кнігі “Пра майго таварыша” (1939), “Пра майго катка” (вышла ў 1950), паэму “Пра слаўных папанінцаў нашага дзетсада” (1939). Паэма “Крывёю сэрца” (1938) – яго найлепшы твор пра барацьбу з фашызмам, нацыянальна-рэвалюцыйную вайну ў Іспаніі. Паэт загінуў у баях пад Сталінградам.

Алесь Петрашкевіч у “Чырвонай змене” (1960) друкаваўся як *Алесь Шпак*. Як *Я. Чапля* я падпісаў матэрыял у адрывным календары “Родны край” (1997).

Жураўля ў народзе лічылі носьбітам дабрабыту. Яго бралі з сабою ў абходы калядоўшчыкі, бо ўмеў танцаваць перад гаспадарамі, выпрошваць падарункі. Яго вобраз сустракаецца ў песнях і казках.

Пад псеўданімам *Вера Журавель* у “Звездзе” (1993) выступіла Вера Рамук.

Салавей у традыцыйных уяўленнях беларусаў і вуснай паэзіі лічыцца высакароднай птушкай за цу-

доўны, дасканалы спеў. Паводле аднаго з паданняў, у яго ператварыўся сын той жанчыны, што была замужам за вужом, а пасля забойства мужа стала зязюляй. Салавей – улюбёны вобраз у вуснай народнай паэзіі, сімвал малайца.

Самы славуты з гэтым псеўданімам *Алесь Салавей* – Альфрэд Радзюк з Дзяржыншчыны. У многіх газетах і часопісах ён друкаваўся, выдаў кнігі паэзіі “Мае песні” (Мінск, 1944), “Сіла гневу” (Осэргофэн, 1948). Пасля яго смерці выйшла кніга выбранага “Нятуская краса” (Нью-Ёрк – Мельбурн, 1982). Як *Салавейка* ў Заходняй Беларусі друкаваўся настаўнік, мастак-жывапісец Аляксандр Жыткевіч з вёскі Вялікая Кракотка (цяпер Слоніўскі раён).

Сокал у беларускай традыцыйнай культуры займае такое самае месца, як арол, голуб. Сімвалізуе мужчынскі пачатак, малайцаватасць – жаніха, воіна, а таксама імклівасць, зоркасць. Як паляўнічая птушка дорага каштаваў: паводле Статута ВКЛ 1588 г. цаніўся ў тры рублі грошай (300 грошаў). Гусь, напрыклад, каштавала тры грошы. У валачобных песнях сокал – магічны памочнік малайца-воіна або паляўнічага.

Пад псеўданімам *Пётра Сакол* выступаў Пётр Масальскі ў рыжскім беларускім друку 1923 – 1933 гг. Выдаў зборнік вершаў “На святанні” (Рыга, 1929). Перакладаў на беларускую мову дайны – латышскія народныя песні, складаў латышска-беларускі слоўнік.

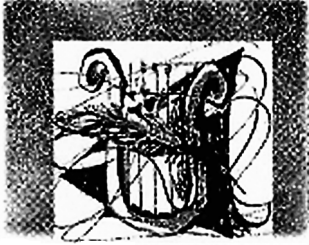
З назваў насякомых пашыраны ў беларускай літаратуры псеўданім *Авадзень*. Так падпісаліся і Зміцер Жылуновіч (“Дзянніца”, Масква, 1918; “Савецкая Беларусь”, 1921 – 1923), і Міхась Іваньковіч (“Беларуская вёска”, 1929 – 1930), і Антон Васілеўскі (“Авадзень”, Вільня, 1933), і Антон Даніловіч (“Дзіда”, Міхельсдорф, 1948), і інш.

Шмат хто ўжываў і псеўданім *Пчала*: Пётр Радзюк (“Асва”, Вільня, 1934), Янка Брыль (“Сцяг свабоды”, 1944), Сяргей Карніловіч (“Бацькаўшчына”, Мюнхен, 1961; “Беларус”, Нью-Ёрк, 1964 – 1988; “Зважай”, Таронта, 1980 – 1990).

Як *Беларуская Мурашка* або *Вера Мурашка* (“Сялянская доля”, Вільня, 1922; “Вольны сцяг”, Вільня, 1923 і інш.) друкавала вершы Вера Карчэўская (Маслоўская).

Піліпам Шэрынем падпісваў пароды ў “Полымі” (1947) Піліп Пестрак.

Такім чынам, назвы звяроў, птушак, насякомых шырока выкарыстоўваліся ў якасці псеўданімаў. Асаблівай разнастайнасцю характарызуецца псеўданімы – найменні птушак. На выбар аўтарам выдуманнага імя, на нашу думку, уплывала роля таго ці іншага прадстаўніка фаўны ў беларускіх народных уяўленнях, у фальклоры.

НА РОСТАНЯХ

Да 95-годдзя народнага паэта Беларусі

Максім ТАНК

“ТЭМПЕРАТУРА СЭРЦА”

КАЛЯ МОРА

На каленях маіх
Вадаспад тваіх кос.
Не магу сабраць гэтага золата,
Асушыць кроплі рос
На крылатых брывах маёй казкі.
І зайздросічу шнуру залацістых караль,
Што вясёлкай абвіў яе шыю.
Адпачні,
Бо не хутка адведаеш зноў.
Глянь, як восень агонь распаліла
З асенняга лісця
І як хмары цяжкія асеннія
Нізка плывуць.
Гэта мо за табой
Столькі парусаў сініх
Выслала мора?

1938

КРЫТЫЧНЫЯ ЗАЎВАГІ

Маглі быць у цябе косы даўжэйшыя
(А ты абрэзала, закручваеш напільёткі),
Маглі быць і бровы цямнейшыя,
Носік – не такі задзёрысты, кароткі,
Вусны – не такія прыпухлыя, быццам
З іх можна вясновага сонца напіцца,
І вочы – не такія насцярожаныя...
Ну вось ты і пакрыўдзілася, самая прыгожая!

1964

ТЭМПЕРАТУРА СЭРЦА

Тэмпература сэрца, я знаю,
Не трыццаць сем градусаў, на якой
Не прыгатуеш нават чаю,
Не зварыш кашы бульбяной.
І калі ад сэрца загарваюцца
Вусны,

вочы,
нават льды,

Калі песні ў ім выплаўляюцца
З тугаплаўкіх слоў руды –
Значыць, тэмпература такая,
Якой нават сонца не мае.

1964

***

Разбіла жбан.
Збірае чарапкі
І плача,
А калі
Разбіла маё сэрца,
Пайшла, смеючыся,
Нат не аглянулася.

1983

Яўген Скурко і Любоў Асаевіч.
Вільня, 1939 г.

***

У тваіх валасах
Сны начуюць мае неспакойныя,
У тваіх вачах
Загарваюцца ўсе мае золакі,
У тваіх вуснах грэюцца
Усе мае ўсмешкі,
У далонях тваіх рук
Збягаюцца ўсе мае сцежкі...

Як, пасля бунтаў
І рэвалюцыяў столькіх,
Захавала ты адзінаўладства!

1965

ДЗЕНЬ ПЕРШАГА ПАЦАЛУНКА

Колькі розных юбілеяў!
Ужо не хапае на іх
І дзён у календары.
І ўсё ж, я яшчэ прыбавіў бы
Дзень першага пацалунка
Евы,
Які запачаткаваў
Усе іншыя юбілеі.

1983

Валянціна КУЛЯШОВА

“ТЫ БЫЛА МАЁЙ ЛЮБАЙ ЗЯМЛЁЮ...”

РАСПОВЕД ПРА АКСАНУ КУЛЯШОВУ. СЯМЕЙНЫЯ ПЕРЫПЕТЫ

Калі напярэдадні 1982 г. у маёй кватэры нечакана з’явілася некалькі эцюдаў Дучыца, яны кардынальна змянілі адмоўную ў гэты момант эмацыйную атмасферу дому. У выніку ў нас з Уладзем з’явілася новая звычка: сядзець позна ўвечары на канапу, што перад сцяной з карцінамі, і, як гаворыць цяпер моладзь, балдзець, утаропіўшыся поглядам у малюнак, нібы ўсмоктваючы ў сябе энергетыку гарманічнага светаадчування мастака. Так у начной цішыні хаты мы з сынам моўчкі сядзелі побач і зрэдку абменьваліся думкамі.

– Ведаеш, з якім пачуццём пісаў Дучыц гэты эцюд? – спытаўся Уладзя, паказваючы рукою на невялікую карціну, на якой намалюваны просценькі краявід: за полем спелага жыта высяцца тры сасны, а справа гэтую трыяду замыкае пень ад чацвёртай. І ўсё гэта на фоне блакітнага неба з рэдкімі празрыстымі хмаркамі.

– ?

– Як добра без вайны...

Эцюд быў пазначаны 1945 годам.

Другая палова гэтага шчаслівага для краіны года стала для сям’і Куляшовых турботнай. Праблема была звязана з бацькам паэта, Аляксандрам Мікалаевічам. На пачатку вайны на сходзе жыхароў Малога Хоцімска яго абралі камендантам. Дзед не мог ні згадзіцца, ні адмовіцца ад пасады, бо жыў у Хоцімску, што знаходзіцца за сем ці нават за дзесяць кіламетраў ад месца, дзе яго так “уганаравалі”. А ці не сведчыць гэты факт, між іншым, пра тое, што акцыя распрацоўвалася недзе далёка, дзе не вельмі ўважліва глядзелі на карту. А што да самога Аляксандра Мікалаевіча, то трэба дадаць, што ў 45-м яго лёс быў невядомы, бо яго з сынам Уладзімірам вывезлі на прымусовыя работы ў Германію.

– Вэрке, Буна-вэрке, – паўтараў час ад часу дзед, калі вярнуўся адтуль напрыканцы сорок пятага. Цяпер я разумею, што так называлася, мабыць, прадпрыемства, дзе дзед з сынам Валодзем працавалі. А мой сын Уладзя ўдакладніў:

– Нафта-хімічнае, вельмі вядомае.

А сына Аркадзя ўжо трэслі. Баронячыся, ён напісаў старшыні Саюза пісьменнікаў ліст, у якім задаў правакацыйнае пытанне, адказу на якое быць не магло:

– А можа, вы мне параіце, як Паўліку Марозаву, адрачыся ад бацькі?

А сорок шостаму году, наадварот, наканавана было стаць плэнным у жыцці сям’і Куляшовых. 27 студзеня, у мой дзень нараджэння, бацька даведаўся, што стаў лаўрэатам Сталінскай прэміі першай ступені за паэму “Сцяг брыгады”. Яе грашовую выяву лаўрэат пусціў на адбудову бацькоўскай хаты, спаленай немцамі.

Наступная шчаслівая падзея года – рэабілітацыя Аляксандра Мікалаевіча Куляшова, якога паэт Пятро Прыходзька, капітан Савецкай Арміі, патаемна і з вя-

лікімі цяжкасцямі вывез з Хоцімска ў Мінск, дзе той распавёў пра ўсё, што з ім адбылося ў гады вайны, першым асобам рэспублікі. Тыя палічылі абвінавачванні беспадстаўнымі.

Тады ж Панамарэнка загадаў кіраўніцтву Саюза пісьменнікаў “прекратить травлю единственного в Союзе писателей настоящего поэта-фронтовика”. Ускосна пра слухнасць казанага сведчыць сёння агульны фотаздымак Цэнтральнага штаба партызанскага руху за 1943 г., дзе ў пагонах (а іх тады яшчэ насілі толькі афіцэры дзейнай арміі) адзін толькі Аркадзь Куляшоў. (І пра прэмію, якую бацька атрымаў у сорок шостым годзе замест сорок пятага, і пра інцыдэнт з дзедам я пішу так лаканічна таму, што ўжо пісала пра гэта і ў кнізе пра бацьку, і ў асобных публікацыях у “ЛіМе”. Напісаў пра гэта і сам Пятро Прыходзька, які нарэшце адважыўся расказаць пра свой удзел у лёсе бацькі паэта. Трэба, аднак, дадаць, што нейкія ўплывовыя колы, якія, магчыма, і ініцыявалі некалі тыя падзеі, не пераставалі ўзнаўляць іх ужо ў форме чутак, але чутак дзейных. Так, калі ў 1972 г. мне з вялікімі цяжкасцямі ўдалося зняць дакументальны фільм пра Аркадзя Куляшова, галоўныя эпізоды фільма былі адбракаваныя з-за прысутнасці ў іх выявы бацькі паэта...)

У тым самым, 1946, годзе ў Мінску ў рамках цыркавага відовішча, якое праходзіла, мне здаецца, у памяшканні Дома афіцэраў, выступаў экстрасэнс сусветнага маштабу Вольф Месінг.

Я была на той імпрэзе і ўсё жыццё, сутыкаючыся з цыркам, чакала ад ілюзіяністаў чагосьці падобнага па сіле ўздзеяння. Я тады не ведала, каго мне пашчасціла ўбачыць, як не ведала і таго, што перад намі выступае не звычайны ілюзіяніст, а прароца.

У тыя дні Ксеніі Вечар давялося пазнаёміцца з Месінгам, і той прадказаў ёй лёс. Яна вельмі баялася надыходу 1951 г. і не аднойчы паўтарала, што ў гэтым годзе зменіцца яе асабісты лёс, і не ў лепшы бок. Да гэтага прароца дадаў, што канец яе жыцця будзе падобны да пачатку.

– Дзе ты была, Ксеня? – спытаўся Аркадзь, калі яна прыйшла дадому.

– А што? – пытаннем на пытанне адказала маці.

– У пэўны момант, – патлумачыў Аркадзь, – мне зрабілася так блага, што я ледзь не памёр.

Гэта было верагодна. Пасля другога інфаркту, такое здарылася з ім у Маскве адразу па вяртанні з Лондана, дзе ён знаходзіўся ў складзе дэлегацыі савецкай моладзі ў кастрычніку 1945 г. І тым больш верагодна, калі ведаць, што мой бацька быў асам у галіне прадчування. Натуральна, мабыць, што ён не мог не адчуць на сабе таго моцнага энергетычнага пасылу, якім валодаў, трэба думаць, экстрасэнс Месінг і які праз Ксенію мог зрыкашэціць на Аркадзя. Тым больш, што змена магчымага лёсу на магла не ўключыць у сябе і асобу мужа як частку гэтага лёсу. Месінг назваў тады 1951-ы.

Расповед пра жонку Аркадзя Куляшова друкуюцца з красавіцкага нумара часопіса.

А тады, на пачатку 1946-га, Ксенію Вечар запрасілі на працу ў Міністэрства гандлю, бо ў пасляваенным Мінску адчуваўся дэфіцыт кадраў. Тым больш, што Ксенія Вечар яе была калегі памяталі як кваліфікаванага і энергічнага супрацоўніка.

Ксенія імкнецца выйсці на працу, але Аркадзь упарціцца. Ён ведае, што жонка – чалавек імпульсу, імгнення, калі звольніць яе ад сямейных абавязкаў, то вярнуць на зыходныя рубяжы будзе цяжка.

Неаднойчы, мабыць, вяртаючыся ў думках да гэтага “мяжовага” перыяду свайго жыцця, а можа, і да больш ранняга, таго, лёсавызначальнага шлюбу з таленавітым паэтам, яна думала:

– Трэба было мне не замуж за Аркадзя ісці, а рабіцца Героем Соцтруда!

Упершыню мы, дзеці, пачулі гэтую, доўга, мабыць, выношвальную выснову на Нарачы, дзе ўсе мы тады адпачывалі. Усе, толькі не яна! Бо каб усім (пачынаючы з хранічна хворага Аркадзя Аляксандравіча) можна было адпачываць, маці, каб карміць усіх, павінна была працаваць на гародзе: садзіць, палоць, паліваць. У гэтым ёй, апрача майго мужа Хрыста Бярберава, ніхто не дапамагаў. А Хрыста проста не мог глядзець, як маладая, прыгожая жанчына (калі мы з ім пабраліся, маці ішоў сорок чацвёрты год) носіць з возера кожны вечар, пасля доўгага дня працы па гаспадарцы, па чатыры вядры вады пад кожную з сарака яблыняў.

Два мае браты, якія ў гэты час звычайна гулялі з бацькам у шахматы, каментавалі праблему так:

– Няхай палівае той, хто садзіў.

А пасадзіў сад Аляксандр Мікалаевіч. У гэтым ён ізноў праявіў сябе і як добры садавод, і як непраўны летуценнік. Бо відавочна непрактычным было вырашэнне пасадзіць яблыневы сад на пячаным узгорку над возерам.

Хрыста тлумачыў сітуацыю наступным чынам:

– Вы, Аксана Фёдараўна, ламавы конь сваёй сям’і.

Яго маці, Кацярына Навумава, дарэчы, нават не ведала, як выглядае падпол, з якога на трэці паверх насілі вугаль для “буржуйкі”. Нават у іхнай, далёка не ўзорнай, па паняццях Балгарыні, сям’і на гэта заўсёды знаходзіліся мужчыны. Вугаль насіў з сямігадовага ўзросту і сам Хрыста.

Не адмаўляючы цешчы ў дапамозе, Хрыста, тым не меней, скардзіўся мне на яе непрактычнасць, бо так выглядала яе агульнае няўменне думаць наперад. Яна магла пасылаць свайго зяця ў краму столькі разоў, колькі прадуктаў ёй не хапала для таго, каб дагатаваць абед. І дзеля гэтага яна адрывала яго ад працы. (У гэты момант ён перакладаў на балгарскую мову вершы Максіма Багдановіча.)

Падобныя алагізмы яе паводзінаў мой брат Валодзя называў “ксанкерызмамі”, а саму маці – “Ксанкай”. Які эмацыйны змест ён укладаў у гэтае слова, я не ведаю, бо засяродзіла сваю ўвагу на гэтым толькі цяпер. Я ж, як і ўсе яе дзеці, уклала сюды памяншальна-ласкальны змест.

Складаецца ўражанне, што неабходнасць мысліць увогуле яе абцяжарвала. Ёй заўсёды прасцей было рэагаваць на ўзніклую сітуацыю.

На памяць прыходзіць фрагмент ліста Івана Сідарэнкі, які гучыць дысанансам з усім тым, пра што я

тут пішу і з чаго складалася значная частка яе жыцця: «Полагаю, что условия для отличного летнего отдыха у тебя имеются на даче в окрестностях чудесного уголка нашей Родины – озера Нарочь. Говорят, что это озеро похоже на наше “славное море священный Байкал”, только меньше его. Я советую тебе: езжай на все лето на дачу, дыши свежим воздухом и “вдали от шума городского” хорошенько подумай...». Пра што раіць ёй думаць сябра юнацтва, я скажу потым, а зараз вернемся да ідэі зрабіцца Героем Сацпрацы. Званне Героя Сацыялістычнай Працы грошай, між іншым, не давала. Яно, у адрозненне ад тытула “акадэмік”, які прыносіў штомесячна аклад трыста рублёў, было ганаровым. Гэта – грамадскае прызнанне працоўных дасягненняў лаўрэата. Бацька, якому свядома правалілі дзве наступныя прэміі (1949 і 1964 гг.), прыныпова жадаў мець гэтае званне. Цікава, што аматары паэзіі лічылі, што яно ў яго ёсць. Гэтага звання Аркадзь Куляшоў не атрымаў, хоць павінен быў атрымаць. Перахапіў яго сябра юнацтва скульптар Заір Азгур, які звярнуўся ў ЦК партыі з тлумачэннем, што па ўзросце яму належыць быць першым у чарзе, а Куляшова можна ўзнагародзіць і да дня яго нараджэння. 6 лютага 1978 г. бацька павінен быў атрымаць званне Героя Сацыялістычнай Працы, якога чакаў так доўга і... марна, бо ў ноч на 4 лютага ён пайшоў з жыцця.

Гэтым тлумачацца словы Пятра Міронавіча Машэрава, казанья ім пры развітанні з лепшым беларускім паэтам савецкага часу:

– Мы зноў спазніліся...

Што ж да Аксаны Куляшовай, дык яна, калі ўлічыць усе “за” і “супроць” яе біяграфіі, яе працоўныя якасці, як і схільнасць рабіць кар’еру па законах савецкіх часоў, можна не сумнявацца, магла б ім стаць.

Нас яе думка-мара, безумоўна, вельмі насмяшыла, асабліва таму, што выказана яна была ў сярэдзіне васьмідзесятых. Зразумела, што да такой высновы маці прыйшла ў выніку рэтраспектыўнага погляду на сваё жыццё, бо напачатку яна будавала яго згодна з традыцыямі продкаў. Канструктыўнымі для стабільнай дзяржавы, якая з-за колькаснай перавагі мужчын давала жанчыне магчымасць выбару мужа-карміцеля.

Войны, рэвалюцыі, грамадзянскае супроцьстаянне... Мужчын і рэсурсаў паменела. І функцый у сям’і – таксама. Пытанне пра якасць жыцця ўжо не стаяла. Было б жыццё як працяг роду. Калегі-пісьменнікі называлі Куляшова “самаахвярнікам”. Ён жыў па законах творчасці, а не матэрыяльнага наробку.

Неўзабаве пасля таго, як мы з маім другім мужам пабраліся, яго бацька, заслужаны будаўнік Піліп Іванавіч Бязручкін, сустрэўся ў Нясвіжы з даўнім знаёмым, пісьменнікам Іванам Шамякіным, і выказаў яму сваю задаволенасць з прычыны таго, што яго маладзейшы сын, урач Валеры Бязручкін, трапіў у заможную сям’ю.

– Мушу цябе расчараваць, Філя, у Куляшова грошай няма. Яны ёсць толькі ў мяне ды Броўкі.

Адбылася гаворка ў 1974-м.

Вяртаючыся зноў у 1946-ы, трэба прыгадаць, што пасля перанесенай хваробы бацька меў патрэбу ў

доглядзе, і да таго ж ён яшчэ па-ранейшаму горача кахаў жонку.

– Дзе Аркадзь? – спытаўся нехта з жыхароў нашага дома на Беларускай, 12, бо жылі ўсе там доволі камунальна, у Кучара, які, па даваеннай звычцы апекуна “мсціслаўскай тройцы” (цяпер ад яе застаўся адзін Куляшоў), амаль кожны дзень завітваў у наша новае жылло.

– Як – дзе? Напэўна, ляжыць у Ксені пад цыцкай! – такая шчыльная эмацыйная сувязь маіх бацькоў яму, мабыць, не вельмі падабалася.

Ксеніным планам вызвалення ад “сямейнага рабства” не наканавана было здзейсніцца. Пярэчыла цяжарнасць. Яна не імкнулася зноў трапляць у залежнасць, але бацька пайшоў на шантаж.

– Калі ты не народзіш гэтае дзіця, – сказаў ён, – я памру.

– Аркадзь, у мяне ж РОЭ 38! Мяне ж часам усё яшчэ трасе тая ліхаманка!

Бацькава пагроза вырашыла лёс іх апошняга дзіцяці, майго брата Аляксандра, і пахавала больш чым на дзесяцігоддзе Ксеніны мары пра эмансіпацыю.

Чаму бацька так змагаўся за сям’ю? Па-першае, таму, што ў яго ўяўленні жыла традыцыйная сям’я з цёплымі адносінамі паміж яе адзінкамі з іх агульным намаганнем захавацца. Нават развод яго бацькоў быў, па сутнасці, адказам здаровай сям’і на разбуральныя гаспадарчыя дэкрэты дзяржавы. Па-другое, таму, што плённая, асабліва творчая, праца патрабуе эмацыйнага заплечча.

Улетку таго ж сорак шостага мы адпачывалі ў Нясвіжы. Наслухаліся паданняў пра Чорную даму. Наведваліся ў касцёл і яго радзівілаўскія склепы. Надыхаўшыся атмасферай беларускай даўніны, мы захацелі паглыбіцца ў яе, тым больш, што багатая бібліятэка замка давала такую магчымасць. Аднак калі бібліятэкар пачаў шукаць ужо абяцаную бацьку радавую кнігу, высветлілася, што папярэдні чытач – ленынградзец ці масквіч – не здаў яе і, мабыць, звёз. Адпачываў ён тут перад намі, у траўні.

Мы збіраліся правесці тут лета, але ў сярэдзіне жніўня былі вымушаны раптоўна з’ехаць.

...З’яўленне малага браціка мяне ўсцешыла. Я любіла дзяцей, а маладзейшы за мяне Валодзя, які дагэтуль быў агульным пестуном, цяжка перажыў змену сітуацыі. Справа ў тым, што, як сцвярджаюць псіхолагі, сірата мае аслаблены эмацыйны статус і замест нормы ў сем-восем можа любіць усяго толькі аднаго-двух з ліку сямейнікаў. Ксеня гэта, мабыць, прадчувала і марыла пра сям’ю з адным дзіцем. Але лёс вырашыў інакш, і з’яўленне кожнага наступнага дзіцяці пазбаўляла папярэдняе яе ўвагі. Пазбаўляла раптоўна і нематывавана для ўчарашняга пестуна. Падобная сітуацыя спараджала комплексы і варожасць. Тое самае адбывалася пасля і з унукамі.

Ксеня, безумоўна, не была ў гэтым вінаватая. Яна нават не адчувала ненармальнасці сітуацыі. Сіроцтва – гэта тая самая беднасць. А беднасць – гэта дэпрэсія і тыя ці іншыя псіхафізічныя змены. Такія людзі ўспрымаюць сям’ю як цяжкі абавязак, што абцяжарваў іх з ранняга дзяцінства. Ад сям’і яны бягуць у сяброўства. Там яны вясёлыя часам да эйфарычнасці, туды нясуць усё найлепшае, што захавалася ў душы. Мяне з маленства здзіўлялі ў вуснах маці словазлучэнні тыпу:

“мая Цыля”, “мая Рахілька”, “мая Люба”, “мая Аня”, “мая Рыта” і зноў жа “мая Люба”. Гэта былі знаёмыя жанчыны, з якімі яна ў розныя часы сябрвала, з якімі спадзяляла свае праблемы, шукала іх вырашэнне.

Калі ў студзені 1971-га ў мяне нарадзілася дзіця, маці з Любай Кучар, як заўсёды ўзімку, збіралася ехаць у Карлавы Вары. Даведдаўшыся, што ў яе – унучка, маці напісала мне ў раддом, што застаецца. Я, аднак, запэўніла яе, што мы з мужам неяк пратрымаемся першы месяц, а потым ёй, адпачылай, будзе лягчэй дапамагаць нам. Калі маці вярнулася з курорта, яна зазірнула да нас толькі на трэці дзень каля гадзіны ночы, калі мы, не ўпраўляючыся, купалі малое.

– Глядзіце, якое паліто я сабе пашыла! – сказала яна, крутанулася на абцасе і... пайшла дадому (мы жылі на адной пляцоўцы). Яна не стала дапамагаць нам з Вольгай і ў далейшым, растлумачыўшы, што сваіх дзяцей яна ўжо адгадвала.

Апошняя “маёй Любай” была ў Ксені тая ж Любоў Мікалаеўна. У канцы жыцця яна цяжка хварэла. Іх сяброўства ў гэты час насіла ўжо чыста тэлефонны характар. Любоў Мікалаеўна пайшла з жыцця на некалькі месяцаў раней за сяброўку. Нейк маці падчас майго да яе візіту (а жыла яна ў куляшоўскай кватэры з сынам Аляксандрам) раптам спыталася ў мяне:

– Як ты думаеш, чаму ў адну з нашых апошніх размоў Люба сказала, што ніколі не сустракала большай дурніцы, чым я?

Мяне такая выснова здзівіла не меней і прымусіла задумацца. Я зразумела, што глупствам Любоў Мікалаеўна назвала не ўласцівасці магчымага розуму, а яе сірочую няздатнасць будаваць нармальную сям’ю ў спалучэнні з няздатнасцю высковай дзяўчыны будаваць гарадскую сям’ю.

– Чаму вы ў мяне ўсе такія нядружныя? – толькі расстроена пыталася яна час ад часу.

Увесну 1994 г., пасля больш чым дваццацігадовага перапынку, на Нарачы раптам з’явіўся Мікола, старэйшы сын майго брата Валодзі і яго першай жонкі Наталлі. Маці выглядала чымсьці напалоханай. Новыя адносіны з Міколам складаліся ў каго як, а ў цэлым неяк дзіўна і доволі дэтэктывуна. Праз тыдзень, калі ён з’ехаў, маці прызналася, што Мікола прыязджаў вырашыць пытанне з Нараччу.

– ?

– Я яму яе абяцала.

Сітуацыю тады нечакана разрадзіў Уладзя. Смейчыся, ён патлумачыў стрыечнаму брату, што спачатку бабуля абяцала лецішча яму, потым – Міколу, потым – Дашы, потым – Ксені, а потым, магчыма, і апошняму ўнуку, Аркадзю. Не абяцала толькі Вользе. Яна называла яе “дачкай Бязручка” і даглядаць адмаўлялася, хоць Аркадзь Аляксандравіч спрабаваў ён давесці, што яна да таго ж і яе ўнучка.

Затое сам Аркадзь Аляксандравіч любіў і майго мужа, і яго дачку. Яна была адзінай з дзяцей, з кім ён вызваўся застацца на Нарачы адзін, калі мы сабраліся прыстроіць яе ў школу шасцігадовай.

– Не пазбаўляйце Вольгу дзяцінства! – загадаў ён станоўча. Бабуля ў гэты час з’язджала адпачываць у Місхор, бо тыя, дзеля каго яна сядзела на Нарачы, ужо раз’ехаліся. Вольгу дзед не проста любіў. Ён як паэт ганарыўся ёю.

– Яна пачынае як я, толькі раней, – выказаўся ён вырашальна. Вершы Вольга пісала з чатырохгадовага ўзросту. Яна была для яго ўдзячным аб’ектам любові. Я распавядаю пра тое, што адбывалася ў верасні 1977-га. Праз чатыры месяцы Вользінага дзеда не стала.

*Их не зовут, а звали ведь когда-то.
Им не звонят, а есть ведь что сказать.
Есть только камень с именем и датой.
Они ушли, и нам их не догнать.
Они ушли, и нашими следами
Их след последний был поспешно стёрт.
Лишь иногда, как ветер с моря, память
Следов тех звук случайно донесет.*

Гэтыя радкі ўнучка прысвечыць дзеду праз дзесяцігоддзе.

Маці была добрай жанчынай, але ў справах сямейных часцей за ўсё паўтарала сваю цётку Вольгу. Аўтаматам, на падсвядомасці. А для той сямейны статус дачкі быў статусам “чаропкі”. Працаваць, лічыла тая, трэба на сыноў.

Ксенія, як мне здаецца, па-сапраўднаму адчула сябе маці на ўзроўні трэцяга дзіцяці, і так захапілася мацярынствам, што ўсе папярэднія разам з бацькам эмацыйна асірацелі. І справа не ў тым, што тое дзіця расло ў лепшых, больш лёгкіх для бацькоў умовах, а ў матчыным светаўспрыманні. Якраз да таго часу належаць мае прыкрыя ўспаміны пра маю дзіцячую бездапаможнасць. Памятаю маці, якая завіхаецца на кухні.

– Мама, дай дзве капейкі на сшытак! – прашу я. Нават не ўслухаўшыся ў сутнасць просьбы, яна механічна адказвае: – Адчапіся!

У гэтым механічна капіявала цётку Вольгу.

Пазней майму сыну Уладзю заніжалі адзнакі па геаграфіі таму, што ён не вёў календар надвор’я, бо бабуля не лічыла істотнай яго просьбу купіць вонкавы тэрмометр замест даўно неспрыдатнага.

Мяне падобныя сітуацыі вельмі абражалі. Як я выходзіла з іх – не памятаю, бо паўторна з просьбай не звярталася, як не звярталася і да бацькі, бо і да яго мой давер быў страчаны. Пасля таго, як аднойчы, прыйшоўшы дадому злёгка нападнітку і застаўшы мяне ў хаце адну, ён пачаў распытваць пра кульгавага Яшу з Уральска. Мне было непрыемна чуць ад бацькі, якога я так любіла, брыдкія доммыслы на адрас маёй горача любімай маці...

А брат мой Валодзя ў сітуацыях з сшыткамі рабіў проста:

– Дай дзве капейкі, дай дзве капейкі, – манатонна енчыў ён, ходзячы ўслед за маці датуль, пакуль яна не ўключалася ў сутнасць яго просьбы і не выконвала яе са словамі:

– На, адчапіся!

Мне здаецца, што ў той час усе бацькі вясковага паходжання, а пасля вайны іх у горадзе была большасць, ставіліся да сваіх дзяцей, як сіроты. Па-за школай мы, дзеці, увесь час праводзілі на вуліцы. Там гулялі ў карты пад кустом бэзу ўлетку, праседжваючы траву так, што блохі прымалі яе за сабачую поўсць, там лазілі па пагарэлішчах, прыносячы адтуль зброю. Калі шанцавала з вінтовачнымі патронамі, мы іх разбіралі на кулі і порах, а ўвечары забавляліся тым, што

гільзы кідалі ў вогнішча і чакалі, пакуль з гукам вылеціць капсуль. Такі капсуль, вылецеўшы аднойчы з вогнішча, трапіў у Іру, якая праходзіла побач, у лытку. Толькі тады мы зразумелі, што не толькі куля, але і непагашаны капсуль таксама небяспечны. Узімку мы з’язджалі на санках са шматлікіх горак, якіх цяпер ужо няма ў раёне Ульянаўскай. І ніхто з дарослых не клапаціўся пра тое, калі дзеці вернуцца дадому. Толькі актрыса Купалаўскага тэатра Вера Пола рэгулярна гадзін у дзесяць вечара клікала сваю падчарку Лялю Пігулеўскую, дачку яе мужа, тэатральнага мастака Барыса Малкіна.

– Ляля, дамоў! – даносілася з балкона апошняга паверха, і, унурыўшы голаў, Ляля цягнулася на голас. Яна была цудоўнай дзяўчынкай, мы ёй спачувалі і, тым не меней, смяяліся з адзінай, як я цяпер разумею, нармальнай для горада сямейнай завяздэнкі.

На сітуацыю памяншэння жончынай увагі бацька рэагаваў як звычайна – сыходам у творчасць.

Ці задумваліся вы, між іншым, чаму беларускія паэты, у тым ліку і цудоўны лірык, мой бацька, пакінулі так мала вершаў пра каханне? Да мяне дайшла нават чутка, што некалі, мабыць, у шасцідзiesiąтыя, калі гэта праўда, мой бацька чытаў камусьці – ці не Лужаніну – у доме творчасці пісьменнікаў “Каралішчавічы” цудоўную нізку вершаў пра каханне. З таго часу прайшло амаль паўстагоддзя. Дзе яны? Ці не таму яны знікалі, што практычныя жонкі пачыналі адразу ж следства, вышукваючы правобраз лірычнай герані. А Аркадзь Куляшоў зноў вяртаўся ў думках да кахання. Ён разважаў пра Міцкевіча і Марылю Верашчаку і ўвасобіў гэты роздум у вершы. Натуральна, што ўрэшце абстрактны вобраз кахання павінен быў выліцца (і сапраўды выліўся) у роздум пра ўласнае каханне*. Верш, праўда, атрымаўся больш элегічным, чым “Бывай”, і гэта не дзіўна, бо гаворыцца ў ім пра каханне, якое ўжо мае ўзрост.

*– Я сустрэўся з табой маладою,
Як быў маладым.
Ты была маёй любай зямлёю,
Я – морам тваім.*

Другая з трох мінскіх прыгажунь, Ідзі Коган, паэтка Эдзі Агняцвет, неаднойчы гаварыла мне, што гэты верш прысвечаны ёй. Але фінальныя радкі яго сведчаць пра тое, што гаворка ідзе не пра хвіліннае захапленне, а пра працяглае, жывое пачуццё.

Мне ў гэтых радках чуецца сум па палкім пачуцці.

У пяцідзiesiąтым годзе Куляшоў напісаў нізку вершаў пра каханне. Адзін з іх мае такія заключныя радкі:

*Час чаканняў – зіма,
А вясна – час чаканых сустрэч,
Час ішчаслівай любі:
Слёзы – прэч, крыводы – прэч, хмары – прэч.*

Надыход фатальнага 1951 года прыводзіць чамусьці на памяць радкі верша-песні Булата Акуджавы:

*Вот и январь накатил, налетел,
Бешеный, как электричка...*

* “Зямля і мора”, 1950 г.

Хочацца зноў прыгадаць Аляксея Зарыцкага: “Характар у Аркадзя быў складаны, не чужды магутным парыванням”.

Такім парываннем стала каханне Аркадзя да маладой актрысы Лілі Драздовай. Бацька заўсёды быў дамаседам. Ён любіў сваіх блізкіх, свой пісьмовы стол і паэзію:

*Я – вязень твой, а ты –
Мая турма.*

Так разумеў ён сваю залежнасць ад паэзіі. “Твой бацька, – сказаў мне неяк яго сябра і вучань у паэзіі Мікола Аўрамчык, – спаліў сябе працай”.

Казанае вышэй не значыць, што ён быў загворнікам. Ён жыва цікавіўся ўсім навокал і рэагаваў на ўсё. Інфармацыю чэрпаў адусюль: з прэсы, ад сяброў і блізкіх, прыроднага наваколля. У горадзе ён хадзіў на футбол і ў парк Чалюскінцаў, дзе гуляў у гарадкі.

Пра Лілю, каюся, ён пачуў ад мяне. Іра-Рагнеда запрасіла мяне на спектакль выпускнікоў Тэатральнага інстытута, які яна тады заканчвала. Паказвалі “Дзяцей сонца” М. Горкага. Адну з жаночых роляў выконвала Ліля Драздова. Мне, тады васьмікласніцы, спадабалася і сама Ліля, і яе ігра... Прышоўшы дадому, я за гарбатай падзялілася сваімі ўражаннямі з хатнімі. Але прыслухаўся да іх, здаецца, адзін толькі бацька.

Як ён пазнаёміўся з маім кумірам – не ведаю. Пачалося ўсё гэта ўвесну 1951 г. і цягнулася некалькі гадоў. Бацька быў у захапленні ад Драздовай, а яна адказвала на ягоныя пачуцці так, як прымаюць маладыя актрысы заляцанні “спонсара”, як цяпер кажуць. З усяго, што мой бацька змог тады зрабіць для яе, я з упэўненасцю магу назваць ролю Паўлінкі ў аднайменным фільме кінастудыі “Беларусьфільм”.

– Ліля Драздова, – расказваў мне неяк Аляксей Слесарэнка, цудоўны чытальнік куляшоўскай паэзіі і непераўздызены – яго паэмы “Сцяг брыгады”, – была ўчэпістай, яна патрабавала ад твайго бацькі пабрацца з ёй. Але іх раман страціў ужо першапачатковы напал. Да таго ж твой бацька вельмі даражыў сям’ёй і не збіраўся яе кідаць.

Неўзабаве яна выйшла замуж за рэжысёра горкаўскага тэатра і пераехала ў горад на Волзе.

Цёплыя ўзаемаадносіны былых каханкаў захаваліся назаўсёды. Калі ў сямідзесятых Ліля з тэатрам была ў Мінску на гастролях, бацька бачыўся з ёй і нават хадзіў на сустрэчу з ёю разам з маім мужам-прыгажунам. Мне здаецца, што ён хваліўся ёю перад ім, а перад ёю – ім.

Маці вельмі цяжка перажыла бацькаву першую і такую сур’ёзную здраду. Я ўжо вучылася ў Маскве, калі яна ў адзін з маіх прыездаў на канікулы спадзяліла са мной сваё гора.

Яна плакала, распавядаючы мне, што сустрэла іх на праспекце Сталіна, дзе мы тады жылі, калі ішла кудысьці разам з васьмігадовым Сашам. Саша, убачыўшы бацьку пад руку з чужой жанчынай, сутаргава ўчапіўся за матчыну руку.

– Я павешуся, – гаварыла яна мне, і мы, дзеці, зразумелі, што ёй трэба шукаць працу, каб яна не зацыклівалася на сямейных сітуацыях. Неўзабаве Ксенія,

цяпер ужо Аксана Фёдараўна Куляшова, як сталі называць яе пасля 1949 г.*, калі яна афіцыйна пабралася з Аркадзем Куляшовым, стала працаваць па спецыяльнасці ў гастраноме на вуліцы Янкі Купалы, 19.

Людзі, з якімі ёй давялося тады працаваць, узгадвалі яе добрым словам.

Праўда, працавала яна там нядоўга і неўзабаве перайшла ў Саюз пісьменнікаў на пасаду дырэктара клуба Дома літаратара.

Заюшыўшыся ў калізіях бацькоўскага кахання, я зусім запам’ятавала пра практыку жыцця.

У 1953-м, з падачы Максіма Танка, мы, суседзі па доме (цяпер праспект Незалежнасці, 12) – сем’і Лынькова, Куляшова і Танка, – адпачывалі ўлетку на возеры Нарач. Гэта было цудоўнае лета для дарослых і дзяцей. Каталіся на чоўне, лавілі рыбу, збіралі грыбы, гулялі ў “пульку” і “дурня”. Дзякуючы прысутнасці ў кампаніі вясялага, эксцэнтрычнага Яўгена Іванавіча многа смяяліся. Такой бесклапотна-ўзнёслай духоўнай атмасферы пісьменніцкага асяродку я не памятаю ні да, ні пасля гэтага. Хоць жылі мы тады ў цеснаце, бо кожная сям’я займала па пакоі ў хаце рыбака, да нас пацягнуліся наведвальнікі. Прыезджалі Лужаніны, Пімен Панчанка, была нават Ганна Антонаўна Манілава, наша гаспадыня з Арэхава-Зуева. Ёй ішоў тады 73-і год, але гэта была ўсё яшчэ зграбная, разумная жанчына з доўгай каштанавай касой.

У жніўні таго ж года я паступіла ў Маскоўскі ўніверсітэт...

– У вас нейкая дзіўная сям’я, – сказала майму сыну Уладзю скрыпачка яго ансамбля “Ліцвіны”. – Дзе ваш эмацыйны ўклад у лёс адно аднаго? Вы ўвесь час занятыя разборкамі паводзінаў блізкіх, у той час як іх трэба проста любіць.

...Вось-вось, падумалася мне, якраз такім было стаўленне маёй маці да мяне. Якраз гэтага я ніяк не магла зразумець.

– Твая маці цябе не любіла, – заўважыла мая дачка Вольга.

– ?

– Яна пакутліва нараджала цябе. Гэта замацоўваецца ў падсвядомасці.

Так. Аналізуючы нашыя адносіны з ёю, я цяпер разумею, што, на жаль, гэта вельмі падобна на праўду. Але, на шчасце, я гэтай праўды не разумела.

– Я магла б многа зрабіць для цябе, – прызналася яна мне ў адной з разоў апошняга года яе жыцця.

– А чаму не рабіла?

Пасля працяглай паўзы маці прызналася:

– Не хацела.

– У Валі цяжкі характар, – тлумачыла яна Уладзеву сябру.

– Ваш характар не цяжкі, а складаны, – сказаў ён мне.

Як бы там ні было, менавіта яна зрабіла самы істотны ўклад у мой лёс. Гэта ёй належала думка паслаць мяне вучыцца ў Маскву. Маскоўскі ўніверсітэт быў марай усіх Шчарбовіч-Вячораў, якія спадчынна разумелі значэнне адукацыі ў лёсе чалавека.

Потым маці часам сумнявалася ў слушнасці сваёй ідэі, ведаючы ўжо, якімі былі яе вынікі ў маім лёсе...

* А не 1951-га, як я некалі пісала.

Віншuem з юбілеем!

ЗБІРАЛЬНІК ПАМ'ЯТАК ЗЯМЛІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЕ КРАЯЗНАЎСТВА УЛАДЗІМІРА СОДАЛЯ

Уладзімір Ілліч Содаль (нарадзіўся 13 верасня 1937 г. у вёсцы Мормаль на Жлобіншчыне) ужо на пачатку 1970-х гг. засведчыў пра сябе як пра вопытнага краязнаўцу, стараннага збіральніка літаратурных памятак зямлі беларускай. Спрыяла гэтаму, безумоўна, праца на Беларускам тэлебачанні (1969 – 2000). Частыя вандроўкі па Беларусі, знаёмства з мясцінамі, звязанымі з жыццём і творчасцю пачынальнікаў новай беларускай літаратуры, давалі штуршкі, імпульсы для развіцця літаратурна-краязнаўчага мыслення.

Асяродак для краязнаўцы шмат што значыць. І вельмі важна, каб да зробленага табою была ўвага. Колькі няспраўджаных надзей збіральнікаў даўніны знікла, згубілася, так і не атрымаўшы развіцця. Першая кніжачка Уладзіміра Содалы – “Людзьмі звацца” – убачыла свет у 1977 г. Наступная – “Пуцявінамі сейбіта” – яшчэ праз пяць гадоў. Абедзве – у “Бібліятэцы “Голаса Радзімы”». У газеце, якая перш-наперш была адрасавана беларускім суайчыннікам за мяжою, і выкрышталізоўвалася стыло Уладзіміра Содалы, рос і развіваўся яго краязнаўчы талент. Згадаю, што “Голас Радзімы” (асабліва ў час, калі рэдактарам і намеснікам працавалі Генрых Мацкевіч і Дзівана Чаркасава) здолеў згуртаваць вакол сябе атрад чуйных да беларушчыны літаратараў, гісторыкаў, краязнаўцаў. І многія вандроўныя адкрыцці У. Содалы перадусім былі прыхільна сустрэты менавіта ў “Голасе Радзімы”. Трылогія пра Францішка Багушэвіча, краязнаўчай сагай пра Мацея Бурачка можна назваць наступныя тры кнігі Уладзіміра Содалы – “Кушлянскі кут” (1990), “Жупранская старонка” (1992) і “Свіранскія крэскі” (1995). Усе яны – з-пад крыла выдавецтва “Польмя”. (Тут трэба сказаць, што ў 1970 – 1980-я гг., нават у першай палове 1990-х, шмат намаганняў да выдання краязнаўчай, гістарычна-краязнаўчай літаратуры прыклала выдавецтва “Польмя”. З яго пазнакай прыйшлі да чытача кнігі Генадзя Ка-

ханоўскага, Захара Шыбекі, Анатоля Цітова, Адама Мальдзіса, Валянціна Грыцкевіча, Юрыя Лабынцава, Міхаіла Мельнікава, Вітаўта Чаропкі, Анатоля Ярохіна, Міколы Калінковіча. Менавіта “Польмя” стварыла сапраўдную краязнаўчую бібліятэку, якая паспрыяла і будзе яшчэ спрыяць патрыятычнаму выхаванню айчыннага чытача.)

Кнігі Уладзіміра Содалы пра Францішка Багушэвіча з’явіліся не самі па сабе, зусім не раптоўна аб’ядналі пэўныя росшукі. У ладным томіку “Сцежкамі Мацея Бурачка” (1991) краязнаўца зазначыў: “*Асвойваць Багушэвічаву тэму, спасцігаць яе сэрцам і душой я пачаў дзесьці з 1968 года. Часта ездзіў у Кушляны, знаёміўся з наваколлем і людзьмі, і кожнага разу яны адкрывалі што-небудзь новае...*” Нястомны пошук прывёў да выбудовы грунтоўнага абсягу з назвай “Прастора Францішка Багушэвіча”. І тут Уладзімір Содаль выявіў сябе напоўніцу, зрабіў тое, што не пад сілу многім акадэмічным літаратуразнаўцам.

Выдатна ведаючы напісанае Мацеем Бурачком і напісанае пра яго, краязнаўца заняўся своеасаблівай “літаратурнай геаграфіяй”, выяўраючы кожны радок у судакрананні з мясцінамі, дзе ў розныя гады жыў і працаваў класік айчынай літаратуры. Літаратуразнаўчыя вышукі на месцах – як часта ў гісторыі літаратуры такі клопат ігнаруецца, лічыцца другасным. А між тым у вырашэнні гэтай задачы закладзена найважнейшая метадалагічная праблема. І не раскрыўшы яе, можна дапусціць шмат пралікаў і ў вывучэнні мовы, сюжэтных ліній, тэматычных абсягаў мастацкіх твораў. Краязнаўчы прыныцы гісторыі літаратуры дазваляе разгледзець канкрэтыку, дапамагае прасачыць усе складанасці і ўсё шматтаблічча літаратурнага працэсу.

Уладзімір Содаль даўно зразумеў гэта. І зрабіў сваёй практычнай работай для вывучэння жыцця і творчасці Францішка Багушэвіча неймаверна шмат. Сёння, пачынаючы наноў аглядаць мастацкія, эстэтычныя перакананні Мацея Бурачка, спрабуючы агледзець яго творчую і жыццёвую філасофію з вышыні XXI ст., нельга абысціся без зробленага Уладзімірам Содалем, без яго багушэвічазнаўчых кніг і многіх артыкулаў.

Але ж клопаты літаратурнага краязнаўцы шырэйшыя, чым вывучэнне аднаго толькі Ф. Багушэвіча. Зямля Янкі Купалы (у 1994 г. у “Польмі” выйшла кніга “Тут бачу свой край”), сядзіба Ядвігіна Ш. у Карпілаўцы на Лагойшчыне, лёс Аляксандра Уласава – вось толькі некаторыя тэмы асобных кніг, артыкулаў Уладзіміра Содалы. Ён адважна выпраўляецца ў няпростыя вышукі. Часам нават без спадзяванняў на станоўчы вынік. Траціць гады, дзесяцігоддзі, кантактуе з многімі і многімі людзьмі. Бо трымае ў памяці: “Калі хочаш зразумець паэта, выпраўляйся на яго радзіму”.

Але ж клопаты літаратурнага краязнаўцы шырэйшыя, чым вывучэнне аднаго толькі Ф. Багушэвіча. Зямля Янкі Купалы (у 1994 г. у “Польмі” выйшла кніга “Тут бачу свой край”), сядзіба Ядвігіна Ш. у Карпілаўцы на Лагойшчыне, лёс Аляксандра Уласава – вось толькі некаторыя тэмы асобных кніг, артыкулаў Уладзіміра Содалы. Ён адважна выпраўляецца ў няпростыя вышукі. Часам нават без спадзяванняў на станоўчы вынік. Траціць гады, дзесяцігоддзі, кантактуе з многімі і многімі людзьмі. Бо трымае ў памяці: “Калі хочаш зразумець паэта, выпраўляйся на яго радзіму”.

Алесь КАРЛЮКЕВІЧ.

Уладзімір СОДАЛЬ

ІМ ПАЧЫНАЮЦА ПАЭТЫЧНЫЯ АНТАЛОГІІ

УСПАМІНЫ СУЧАСНІКАЎ ПРА ВЕРШ “А ХТО ТАМ ІДЗЕ?” ЯНКІ КУПАЛЫ

Сёлетні, 2007-ы, год вельмі багаты на самыя розныя літаратурныя, а сказаў бы, эпохальныя юбілеі, і наша грамадскасць не абыходзіць іх увагаю. Толькі што Беларусь адзначыла 125-ю гадавіну з дня нараджэння нашага Прарока Янкі Купалы. Сёлета спаўняецца і сто гадоў з часу напісання славутага Купалавага верша “А хто там ідзе?”, якому наканавана было ў дарэвалюцыйны час стаць гімнам беларусаў, гімнам абуджанага да нацыянальнага жыцця народа. То як, скажыце, не згадаць у гэтыя дні жыццё названага твора?!

Кожны яго радок ужо даўно стаў крылатым. Гісторыкі, філосафы, літаратуразнаўцы цытуюць яго ў сваіх працах, бяруць яго строфы эпіграфамі да даследаванняў і манаграфіяў. Ім, нібы візітнай карткаю пра Беларусь мінулую, пачынаюцца шматлікія паэтычныя анталогіі, выдадзеныя за мяжой. Да яго неаднойчы звярталіся грамадскія і дзяржаўныя дзеячы. Цікава, што гэты зварот звычайна супадае з пераломнымі момантамі ў гісторыі нашага народа, калі даводзіцца асэнсоўваць яго мінуўшчыню і будучыню.

Разуменне грамадскай і літаратурнай важкасці Купалавага верша “А хто там ідзе?” скіравала мяне ў сваю пару і да збору звестак пра яго. З гэтай нагоды я звяртаўся да Купалавых сучаснікаў, якім выпала быць першымі чытачамі купалаўскага шэдэўра. Сярод іх брат Максіма Гарэцкага акадэмік Акадэміі навук Беларусі Гаўрыла Гарэцкі, заслужаны настаўнік Беларусі драматург Васіль Гарбацэвіч, дачка пісьменніка Альберта Паўловіча Тамара Кліменка-Паўловіч, беларускі акцёр Зыгмунт Абрамовіч, які з 1911 г. выступаў у трупце Ігната Буйніцкага, паэтка Канстанцыя Буйла.

Вось як успамінаў першую стрэчу з славытым Купалавым творам **Гаўрыла Гарэцкі**: «Упершыню пачуў я гэты верш Янкі Купалы ў канцы лета 1910 г., у хуткім часе пасля выхаду з друку “Жалейкі” (1908). Мой брат Максім прывёз “Жалейку” з Горак, дзе ён вучыўся ў каморніцка-агранамічным вучылішчы і выпісаў новыя беларускія выданні з Вільні.

Максім любіў хадзіць улетку з сястрычкай Ганначкай, братам Парфірам і са мною ў Багацькаўшчыну, пераважна бярозавы лес недалёка ад нашай вёскі Багацькаўкі. У Багацькаўшчыне расло шмат грыбоў, асабліва баравікоў, а на ўскраінах былі маленькія паллячкі-лугавіны з процьмай розных кветак.

Вось на такой лугавіне, пры самым уваходзе ў нашыя лясы, у цёплы сонечны дзень і прачытаў нам Максім “А хто там ідзе?”. Чытаў ён па-мастацку, з хваляваннем і радасцю, з захапленнем і пераканальнасцю. Мы, хоць і малыя, былі зачараваныя. Перад вачамі паўставала велізарная грамада людзей, змуча-

ных, зняможаных, але гнеўных, рашучых, мужных, упэўненых у светлай будучыні...

Гэтае Максімава чытанне “А хто там ідзе?” засталася ў нас незабыўным на ўсё жыццё, нам палка захацелася далучыцца да грамады нашых прыгнечаных людзей. Ісці разам з імі на змаганне з адвечнай крыўдай, зрабіцца вольнымі людзьмі. Такое жаданне, імкненне, ператварылася ў мяне ў кіроўнае. А прыгожы выгляд кніжкі “Жалейка”, яе вокладкі запаў у зрокавую памяць на доўгія гады».

Васіль Гарбацэвіч згадваў рэаліі таго часу: «1911 год. Другі год майго навучання ў Рагачоўскай настаўніцкай семінарыі. У Нясвіжскай, Маладзечанскай і Панявежскай настаўніцкіх семінарыях таксама навучаліся нашы хлопцы з Дукоры... Летнія канікулы навучэнцы праводзілі дома.

Мой старэйшы брат Лукаш быў ужо настаўнікам. Ён скончыў Нясвіжскую семінарыю разам з Якубам Коласам. Пасля заканчэння семінарыі яны працягвалі сябраваць, часта перапісваліся. У адсутнасць брата я любіў шамполіцца ў яго кнігах, сшытках. У мяне была надзея напаткаць Коласава пісьмо. Аднойчы надзея мая здзейснілася. Калі я пачаў даставаць з канверта пісьмо, адтуль выпала паперка. Я разгарнуў і прачытаў: верш Янкі Купалы “А хто там ідзе?”. Рукі мае дрыжэлі. Я чытаў і чытаў рукапіс. Спачатку сам сабе, а потым услых. Я быў зачараваны як кампазіцыяй, музычнасцю, так і зместам. Я прыйшоў да вываду, што верш мог напісаць таленавіты паэт. Ішоў на рэпетыцыю (рыхтавалі да пастаноўкі “Невук” Фанвізіна) і на памяць вывучыў верш. Як толькі пераступіў парог пажарнага дэпо (там была сцэна), я падняў руку і выгукнуў: “Замрыце і слухайце!” Усе з здзіўленнем паглядзелі на мяне. Калі ж я прадэкламаваў, дэпо, здавалася, разваліцца ад крыку. Я зрабіў невялікую інфармацыю. Усё стала ясна.

– Браточкі, дык гэта ж наш Пушкін! – з захапленнем выгукнуў Пахом Сянчук.

А Уладзімір Кунько дадаў:

– А якая глыбіня!

Вынеслі прапанову: не пачынаць рэпетыцыю п’есы, пакуль не вывучым на памяць “А хто там ідзе?”. Гэта і зрабілі.

У дзень спектакля, пасля пастаноўкі п’есы, Павел Гляцовіч, навучэнец Мар’інагорскага сельскагаспадарчага вучылішча прадэкламаваў верш “А хто там ідзе?”. Дэпо літаральна раўло. Участковы паліцэйскі спачатку разгубіўся, а потым апрытомнеў, выхапіў шаблю і, вылупішы зрэнкі, закрычаў: “Разыдзіся!” Гэта была першая і апошняя пастаноўка ў 1911 годзе. Земскі начальнік забараніў наладжваць вечары».

Тамара Паўловіч-Кліменка згадала: «Мой бацька, жывучы ў Мінску, даваў магчымасць сустрэцца беларусам [на сваёй кватэры], знаёміцца ім, збліжацца. У тую пару многіх з іх убачыла і я. Найбольш з іх запомніліся тыя, хто змог заваяваць часцінку дзіцячага, а потым і юначага сэрца.

Такую светлую памяць я захавала на ўсё жыццё пра Янку Купалу. Знаёмства з Янкам Купалам адбылося ў 1912 г., калі Іван Дамінікавіч упершыню прыехаў да нас...

Я памятаю Я. Купалу двух часоў: да першай імперыялістычнай вайны 1915 года, і 1922 – 1927 гадоў. Рада, што памяць выразна захавала мне той далёкі час.

Вы пытаецеся, ці даводзілася мне чуць дэкламацыю вершаў Купалам? Безумоўна, чула. Чытаў верш “А хто там ідзе?”. Наколькі я памятаю, вершы Янка Купала чытаў з лістка, але не дэкламаваў, як, напрыклад, У. Галубок, які з майстэрствам акцёра чытаў гэты верш. А Змітрок Бядуля любіў яго дэкламаваць з характэрнай для яго мімікай (хто бачыў і памятае Бядулю, тыя могуць сабе ўявіць). Янка Купала чытаў гэты верш суцішна, няторопка, выразна вымаўляючы кожнае слова. Мне чамусьці кожнага разу пасля запытання “А хто там ідзе?” вельмі хацелася зірнуць на дзверы, ці не зойдзе хто?

Гэты ж верш я чула ў нашым доме ў форме меладэкламацыі: бацька чытаў верш “А хто там ідзе?”, старэйшая сястра імправізавала на піяніна, а скрыпач Лукомскі – на скрыпцы...

Янку Купалу падабалася гэта меладэкламацыя. Ён і ў 1920-я гг., калі бываў у нас, прасіў мяне праакампанаваць і каго-небудзь прачытаць гэты верш, але ў нас не атрымлівалася, як у Лукомскага.

Памятаю і яшчэ адзін момант, звязаны з гэтым вершам. Калі да нас прыходзіў Янка Купала, то ён неяк па-свойму шморгаў за ручку званка (электрычных званкоў тады не было). Мы ведалі, хто ідзе, і чакалі, пакуль Іван Дамінікавіч пройдзе два халодныя пакоі калідора, пярэдняю, і ўсе радасна сустракалі яго пытаннем: “А хто там ідзе? А хто там ідзе?”, на што Янка Купала з усмешкай адказваў: “Гэта я, гэта я!”».

З успамінаў **Зыгмунта Абрамовіча**: «Шматгодзе прайшло ад таго дня, калі ў гарадзенскіх кляштарных мурах я перш-наперш прачытаў, а пасля вывучыўся пяць незабыўны, сумны, як тагачаснае жыццё беларусаў, Купалаў верш “А хто там ідзе?”.

У сёння ўжо гістарычным гуртку беларускай моладзі, які здолеў выклікаць да жыцця і нелегальнай дзейнасці Ф. Грынкевіч, “А хто там ідзе?” чутно было амаль штодзённа. Прамаўлялі да нас і словы – тэкст, і балючы змест, і музыка, якую з вялікім разуменнем напісаў таленавіты кампазітар Л. Рагоўскі.

Аднак я, маючы імкненне (мо акцёрскае) да больш глыбокіх аналізаў, да падрабязнага разварушэння матэрыялу, які трэба было выконваць, – зацікавіўся

Думаць пра адно і тое.

Уладзімір Содаль каля помніка Янку Купалу ў Ляўках. Жнівень 1982 г.

пытаннем, чым, па сутнасці, з’яўляецца “А хто там ідзе?” сярод іншых твораў.

Верш даволі незвычайны па форме, нейкая нештодзённая версіфікацыя – гэта ж пытанні і адказы! А хто пытае і каму сумнае рэха нясе гэты адказ?

Безумоўна адно: пытае поўны вялікага суму і гневу дапытлівы Пясняр, адказвае пад’ярэмны, прыгнечаны народ.

З маіх думак я рашуча выкінуў назоў “гімн”. Яшчэ не надышла пара лічыць, што “А хто там ідзе?”, – кантата.

Купалаў верш не даваў мне спакою, пакуль я не знайшоў слова “харал”. Я падзяліўся сваёй думкай з сябрамі, і яны выказалі сваю згоду. Пазней, калі я быў акцёрам трупы Буйніцкага, “А хто там ідзе?” мела характар харала.

Як выконвалі “А хто там ідзе?” у праграмах 1-й Беларускай трупы?

Пытанне спяваў адзін голас – сола. Адказ паяў хор няспешна (leute), сумна, аднак з цвёрдай рашучасцю ў канцавых радках песні.

Гледачы, якія дзесяць-пятнаццаць хвілін таму смяліся з выкрунтасаў “Моднага шляхцюка”, прыціхалі, калі ў канцэртнай частцы пачыналася “А хто там ідзе?”. Нейка знячэўку запановавала ціша, не чутна было нават шэпту.

Вяртаць нашчадкам гісторыю. Уладзімір Содаль, Уладзімір Мархель і Вольга Іпатава падчас адкрыцця мемарыяльнай шыльды ў гонар Францішка Багушэвіча на бібліятэцы "Юнацтва". Мінск, 5 верасня 2000 г. Фота Максіма Прупаса.

Здавалася, што вось зараз усе паўстаюць з месцаў, і песню Янкі Купалы прыме глядзельная зала як гімн, як Бацькаўшчыну.

Гэта не літаратура – гэта памяць майго старога сэрца. Такі эфект быў паўсюль, дзе на сцэнічную пляцоўку выходзіла "буйніцкая моладзь"...

... "А хто там ідзе?" я слухаў у сваім родным Слуцку; яго на вечарынках выконвалі вучні Беларускай гімназіі. Акампанемент вяла маладая вучыцелька родам з Старыцы Любоў Уладзіміраўна Ранчэўская, мой шчыры незабыўны таварыш.

Даўно таму ў Навагрудку я чуў, што нейкія "патрыёты" зладзілі беларускі сход. Скончыўся дрэнна – прысутныя пачалі выходзіць з памяшкання, нехта запяяў "Ад веку мы спалі...", а з другога канца залы два-тры галасы – "А хто там ідзе?"

Слухаў я на вёсцы каля Стоўбцаў у доме польскай настаўніцы, як моладзь спявала Купалаў харал на зладжанай вечарынцы.

У самы цяжкі час гітлераўскага тэрору ў Ашмяне я прабраўся пад рэчку і ішоў побач невялікіх хатак. Ужо вечарэла, і хутка надыходзіла "паліцэйская гадзіна". З аднаго дамка зусім ціха чутна была гутарка. Здзіўлены, не верачы вушам, я спыніўся. Нехта ціхенька іграў мелодыю "А хто там ідзе?"

...Я доўга не мог зразумець, чаму, калі гаворка ішла аб творчасці Янкі Купалы, якая з'яўляецца высокай

сваю крыўду і неспрамежнае жаданне "людзьмі звацца".

...Я была ў леснічоўцы, у бацькі, калі атрымала яго... Купала чытаў і ў мяне гэты верш... Калі гэта было, я, вядома, не памятаю...

...Цікавы гэта быў час! Народ прагнуў вырвацца з якойсьці свае зачараванасці, з багнаў і балотаў. Янка Купала вельмі трапна выявіў гэтае яго парыванне ў сваім слаўным вершы. Цяжкі радок, "душэўныя пакуты", і распач – зразумелыя...

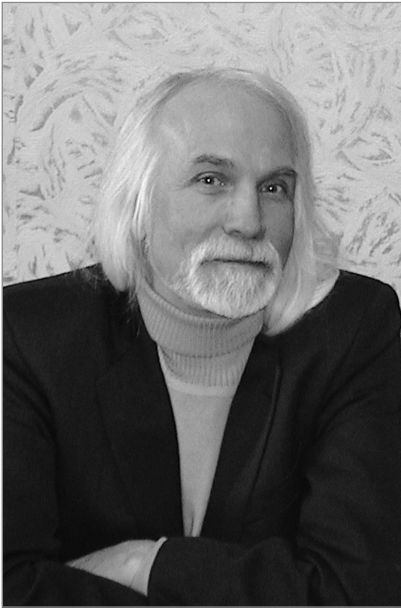
...Толькі не магу зразумець, хто гэтак перавярнуў яго радкі: "А што яны нясуць на худых плячах, на ў лапцях нагах, на ў крыві руках?" у "на руках у крыві, на нагах у лапцях"? Няўжо тыя, хто правіў, не адчувалі іх баладнасці, песенна-быліннага стылю. Дый хіба гэта адно і тое самае: "На ў лапцях нагах, на ў крыві руках" і "на руках у крыві, на нагах у лапцях"? Чытаецца цяжка? Нязвыклы зварот? Ну і што... У ім жа, у гэтым радку, Купала паказаў усе пакуты беларускага люду... Дык чаму мы павінны чытаць цяпер гэта гладка? Я думаю так... Хай кожны пры чытанні гэтых радкоў у іх першародным гучанні "на ў лапцях нагах, на ў крыві руках" нібы пройдзе па ўсіх выбоінах гісторыі беларускага народа і фізічна адчуе на іх кожнай магавой тканкаю ўсе тыя пакуты, што вынес наш народ у мінулым. Ранейшая рэдакцыя Купалавага верша якраз давала такую мажлівасць...»

Уладзімір Содаль – сталы аўтар нашага часопіса ад пачатку яго заснавання. Пяру гэтага нястомнага даследчыка належыць багата артыкулаў, перадусім тых, у якіх асвятляюцца жыццё і творчасць Францішка Багушэвіча, яго сваякоў і родзічаў, а таксама мясціны, звязаныя з пісьменнікам (1988, № 7; 1989, № 10; 1990, № № 1 – 6, 11, 12; 1991, № 9; 1994, № № 10, 12; 1995, № 3; 1996, № 7; 2000, № 4; 2001, № № 4, 5; 2007, № 3). Акрамя гэтага, на старонках "Роднага слова" ("Беларускай мовы і літаратуры ў школе") змешчаны матэрыялы пра Зоську Верас (1988, № 2), Максіма Багдановіча (1991, № № 10 – 12), Янку Купалу (1992, № № 3 – 5; 2002, № № 7, 11), Ядвігіна Ш. (1994, № 1; 1995, № 9; 1996, № 9; 1999, № № 1, 4, 10, 12; 2000, № 2; 2006, № 9), Кандрата Краніеву (1996, № 3), Янку Лучыну (1997, № 7), Паўлюка Багрыма (1997, № 11), Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1998, № № 1, 7). А ў вераснёўскім нумары за 1997 г. часопіс адзначаў 60-гадовы юбілей Уладзіміра Содаль яго ж артыкулам "Філолаг з маленства: Слова пра сябе самога" (тамсама змешчаныя і біяграфічныя звесткі).

Віншваем юбіляра!

ПА СОНЕЧНЫМ ГАДЗІННІКУ

ТВОРЧАЕ ГАРЭННЕ І НАТХНЕННЕ МІХАСЯ ШАВЫРКІНА

Міхась Шавыркін (нарадзіўся 15 верасня 1947 г. у в. Дзяніскавічы Жлобінскага раёна) ніколі не насіў наручнага гадзінніка. А спыні яго ці на зацішным рэдакцыйным калідоры, ці на людным шумлівым праспекце і спытай: “Каторая гадзіна?” – і ён беспамылкова адкажа з пагрэшнасцю да пяці хвілінаў. Зірне на сонца (калі на вуліцы), проста на імгненне задумаецца (калі ў будынку) – і вызначыць няўлоўныя гадзіны і хвіліны. Беспыхібная хада ягонага ўнутранага хранометра, незалежнага ад надвор’я і пары сутак, мяне заўсёды здзіўляла і бянтэжыла. Я неаднойчы зладжваў яму нечаканыя праверкі і штораду быў змушаны прысаромлена пагадзіцца – Шавыркін адчувае час, як... І тут мне заўсёды было складана падшукаць параўнанне. Бо хто ці што ў прыродзе ўмеа арыентавацца ў часе паводле ўласных адчуванняў? Вельмі рэдкія істоты. Напрыклад, лілея на вадзе вечарам стуляе свае плясткі, каб раніцай ізноў распусціцца. Дык тое кветка, небасхіл над якой святлее або цямнее з дакладнай перыядычнасцю. А тут чалавек, закручаны ў віры жыццёвых клопатаў настолькі, што часам сапраўды свету белага не бачыць...

Калі я ў шматспадзеўным 1991 годзе прыйшоў працаваць у рэдакцыю “Беларускай мовы і літаратуры ў школе”, часопіс ужо быў на ўздыме. Рос наклад, шматтысячная кагорта настаўнікаў-беларусаведаў па ўсёй краіне рупілася на ніве нацыянальнага адраджэння, школа паграбавала і новых падыходаў да прадметаў, і новых несавецкіх праграмаў. А перад Годам Незалежнасці былі тры чорнарабочыя гады, на працягу якіх трэба было ўпершыню ў гісторыі Беларусі, не па гатовых лякалах, стварыць навукова-метадычны беларусазнаўчы часопіс. Гэта значыць: падабраць калектыў аднадуццаў, падшукаць памяшканне, знайсці аўтараў, наладзіць рэдакцыйна-выдавецкі працэс. І ўсё было падабрана, падшукана, знойдзена, наладжана – галоўным рэдактарам Міхасём Шавыркіным.

З 1988-га да 2007-га, дзевятнаццаць гадоў, ён валок рэдакцыйны воз без пярэдыху. Часам забываўся на летні

адпачынак, на васьмігадзінны рабочы дзень, на абед – абыходзіўся гарбатай. А перад рэдакцыяй, зранку, паспяваў абысці міністэрскія кабінеты – выбіваў дадатковы лістаж, штатныя адзінкі, каляровыя ўклейкі... І так дзень за днём, месяц за месяцам, год за годам. Як толькі не надакучвала. Мабыць, і надакучвала, але ведаў галоўны рэдактар: нацыянальная школа – падмурак Беларускага Дому. Будзе нацыянальная школа – будзе стаяць і Дом, разбурыцца падмурак, выпягне якісьці злыдзень з яго адзін-два кутнія камяні – і перакосіцца Дом, заваліцца і стане непрыдатным для жыцця.

Разумеў Міхась Шавыркін і ролю настаўніка-беларусаведа. Так ужо гістарычна склалася, што ў Беларусі выкладчыку роднай мовы і літаратуры не толькі неабходна выдатна ведаць свой прадмет, але і нярэдка даводзіцца быць абаронцам усяго беларускага. А таму не зашкодзіць ведаць і нацыянальнае мастацтва, і беларускую міфалогію, і культуру ў розных яе праявах, і родныя песні.

Таму пераўвасабленне “Беларускай мовы і літаратуры ў школе” ў “Роднае слова” ў 1992 г. бачыцца мне своечасовым і мэтазгодным. Методыка, гэтак неабходная на ўроку, у часопісе засталася, але цяпер настаўнік мог не спяшацца ў бібліятэку, каб пашырыць свой светагляд. Усе неабходныя веды ён мог знайсці на старонках патаўсцелага “Роднага слова”.

У рэдакцыю пачалі наведвацца мастакі, гісторыкі, культуролагі, кампазітары, псіхолагі, музейзнаўцы, нават астраномы... І ўсе атрымлівалі рэдакцыйныя заданні, усе вучыліся бачыць свой прадмет, сваю спецыяльнасць у рэчышчы школьных патрэбаў.

Міхась Шавыркін глядзеў на настаўніка як на творцу, як на чалавека таленавітага не толькі ў педагогіцы. Цяпер ужо і падлічыць няпроста, колькі настаўнікаў адчулі сябе паэтамі, надрукаваўшы вершы ў часопіснай рубрыцы “Літаратурны ветразь”... Памятаю, як слынны наш гісторык Мікола Ермаловіч (а перад гэтым – выкладчык мовы і літаратуры ў Маладзечанскім настаўніцкім інстытуце) прынёс свае паэтычныя творы ў “Роднае слова”. Не ў “Полымя”, не ў “Маладосць”, дзе яны былі б апублікаваныя без чаргі. Бо ведаў Мікола Іванавіч – з сяўні “Роднага слова” зярняты ўпадуць на самую ўдзячную глебу.

Натуральна, ведалі дарогу ў часопіс (і дай Бог, каб не забыліся!) і майстры слова – пісьменнікі. На вузкіх рэдакцыйных калідорах можна было сустрэць Янку Брыля, Ніла Гілевіча, Івана Навуменку, Вячаслава Адамчыка, Генадзя Бураўкіна, Анатоля Вярцінскага, Генрыха Далідовіча, Алеся Жука, Сяргея Законнікава, Вольгу Іпатаву, Васіля Зуёнка, Віктара Казько, Віктара Кармазава, Анатоля Клышку, Анатоля Кудраўца, Адама Мальдзіса, Вячаслава Рагойшу, Масаея Сяднёва, Міхася Тычыну, Алеся Пісьмянкова, Хрысціну Лялько, Раісу Баравікову, Алеся Разанава, Анатоля Сыса, Антаніну Хагэнку, Язэпа Янушкевіча, Уладзіміра Арлова, Леаніда Дранько-Майсюка... Усе лічылі за гонар надрукавацца ў “Родным слове”, засведчыць сваю павагу ў рэдакцыйнаму калектыву, і галоўнаму рэдактару.

А ён сам, калі ўзнікала неабходнасць, лёгка пакідаў свой начальніцкі кабінет і на грамадскім транс

**Народны пісьменнік з супрацоўнікамі рэдакцыі “Роднага слова”.
Вольга Смольская, Міхась Скобла, Лідзія Камінская, Янка Брыль,
Міхась Шавыркін, Мая Будзько, Тамара Шутко.
1999 г. Фота Анатоля Каляды.**

парце ехаў на другі канец горада – па пісьменніцкі аўтограф на вокладку, па цікавы фотаздымак да чый-госьці артыкула, па ноты для песні...

Беларуская песня для Міхася Шавыркіна – любоў асабліва. І сам аматар паспяваець, ён, аднак, прыкладае немалыя высілкі, каб спявалі і іншыя. Патрэбныя ноты – з-пад зямлі дастане і надрукуе. Нездарма ён шмат гадоў вядзе ў газеце “Звязда” адмысловую рубрыку “Анталогія беларускай песні”. Нездарма ў рэдакцыйным кабінце сядзеў пад партрэтаў Данчыка. І славеты спявак, калі прылятаў у Беларусь, проста з аэрапорта разам з фанатамі ехаў у “Роднае слова”.

У тым, што Беларусь яшчэ спявае, – немалая заслуга і Міхася Шавыркіна. Маэстра Міхаіл Фінберг мусіць быць яму ўдзячны – столькі песняў з рэпертуару Нацыянальнага дзяржаўнага аркестра пайшло ў народ са старонак “Роднага слова” і “Звязды” дзякуючы Шавыркіну!

Міхась Мікалаевіч у сваім рэдактарскім кабінце звычайна сядзеў за сталом, загрузаным рукапісамі. З белымі доўгімі валасамі – як індыйскі махатма. З гэтым ягоным абліччам настолькі ўсе звякліся, што пасля цырульні, пастрыжанага і паголенага, не пазнавалі. Калі ў 1996-м у менскім ДOME літаратара адзначаўся выхад сотага нумара часопіса, доўга не маглі пачаць вечарыну. А як пачынаць, калі галоўны рэдактар недзе затрымліваецца? А той рэдактар хадзіў па шматлюднай зале і ад душы смяўся.

Махатма ў перакладзе з санскрыту азначае “вялікая душа”. Безліч разоў мне даводзілася разам з Міхасём Шавыркіным выязджаць на выступы ў розныя рэгіёны, бываць у самых розных калектывах. І паўсюль – ці то на жнівеньскіх нарадах з настаўнікамі, ці то на сустрэчах з творчай інтэлігенцыяй, ці то на сяброўскіх застоллях – ён рабіўся душой кампаніі, умеў пажартаваць і развесяліць самых няўсмяшлівых.

Але чаму я ўсё ў прошлым часе?.. Па дасягненні шасцідзясяці гадоў жыццё не спыняецца. Наадварот, паводле ўсходняга вучэння, чалавек толькі на сёмым дзесятку здольны дасягнуць стану саторы – прасвятлення і творчага судакранання з Космасам.

Вядомы фільм “Белыя росы” заканчваецца кранальнымі кадрамі: галоўны герой моліцца сонцу. Мне здаецца, Міхась Шавыркін – таксама сонцапаклоннік, і малітвы адпаведныя ведае. Ён жыве па сонечным календары. 22 чэрвеня – дзень летняга сонцастання – для яго свята, не раўнуючы як Новы год. Я ўжо звякся чужы ад яго віншаванні ў гэты дзень.

“Я – прыродацэнтрыст”, – любіць самахарактарызавацца Шавыркін. Дык ці трэба прыродацэнтрысту тлумачыць, што азначае аднаванне з прыродай, без якога стану саторы дасягнуць немагчыма. Шкада толькі, што стан гэты вымагае яшчэ і адзіноты. А яе акурат і не прадбачыцца. Не было яе ў “Родным слове”, няма і ў выдавецтве “Мастацкая літаратура”, куды запрасілі працаваць Міхася Шавыркіна ў яго юбілейны год.

А можа, гэта і да лепшага. “Цішыня і адзінота патрэбныя ў меру”, – неяк заўважыў Рамэн Ралан. А ён ведаў,

што такое творчае гарэнне і натхненне, не горш за тыбецкіх далай-ламаў.

Сябры ведаюць пра мару Міхася Шавыркіна – знайсці свой “прыют спакойствія, трудов и вдохновения”. Ведаюць і не вераць. Не веру і я, хоць пазалетась ездзіў разам з ім у Жыровіцкі Свята-Успенскі манастыр. Мушу ўсіх супакоіць – келлі Міхась Шавыркін сабе не выбраў, хоць малітваў у галоўным храме стараўся не прапускаць.

...У часы нашай супольнай працы ў “Родным слове” пісаў я розныя прынагодныя жартоўныя экспромты, прысвечаныя старэйшаму сябру. Адным з іх і завершу гэтыя нататкі.

Цэзка мой – адметнае пароды:

Статны ў паясніцы і ў плячах.
З белаю барадой ці безбароды –
Тоіцца вар’яцінка ў вачах.

Ён не хоча сябраваць з прагрэсам –
Па траве гуляе басанож.

А па Менску ходзіць з падкіндэсам –
Не сысціся, хоць вазьмі й стрынож!

Звякся жыць размашыста – ab ovo...

Пастырам авец – хоць пугу стыр...

Ад свае ўсяленскае любові
Думае схавання ў манастыр.

Хай бы так! Бо трэба ж разабрацца –
Манастыр стаіць пяць соцень год,

А калі жыровіцкае брацтва
Родным словам разгавее рот?

Толькі – як у келлю пойдучы ногі,
Як палезе ў нос кадзільны дым? –

Калі ўздомуць лямант педагогі:

– Богу нат яго не аддадзім!

А таму – на страх лупатым совам –

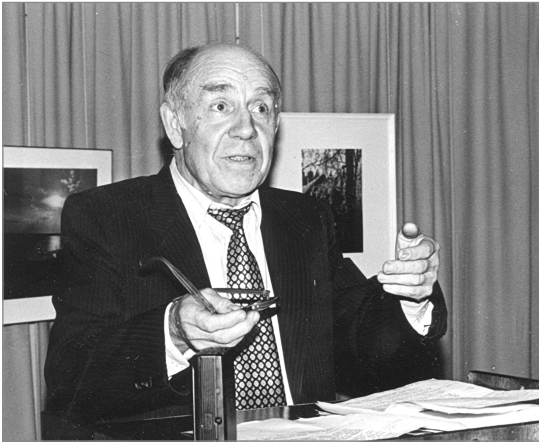
Не гасіце зыркы свой ліхтар,

Пажыццёва ў звязе з Родным Словам,

Што для вас – малітва і алтар.

Міхась СКОБЛА,
былы роднасловавец.

3 юбілеем!

Гісторык, літаратуразнаўца, публіцыст і грамадскі дзеяч Аляксей Канстанцінавіч Каўка нарадзіўся 20 верасня 1937 г. у в. Равецкі Бор (цяпер Маішчаліна) Чэрвеньскага раёна. Доктар філалагічных навук (1991), кандыдат гістарычных навук (1971). Закончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1961), Акадэмію грамадскіх навук пры ЦК КПСС (1971). Быў бібліятэкарам, працаваў у Чэрвеньскім райкаме камсамола, сакратаром Мінскага абкама ЛКСМБ, у міжнародным аддзеле ЦК УЛКСМ, у інстытуце эканомікі сусветнай сацыялістычнай сістэмы АН СССР, дарадцам пасольства СССР у Польшчы, галоўным рэдактарам часопіса “Советское славяноведение”, вядучым навуковым супрацоўнікам Інстытута сусветнай

літаратуры імя А. М. Горкага Расійскай Акадэміі навук. У 1988 – 1990 гг. – старшыня Рады Маскоўскага таварыства беларускай культуры імя Францішка Скарыны.

Даследуе праблемы беларускага адраджэння, творчасць Францішка Скарыны, Янкі Купалы, Кастуся Езавітава, Івана Луцкевіча, Вацлава Ластоўскага, Мікалая Улашчыка і іншых. Аўтар кніг “Тут мой народ: Францішак Скарына і беларуская літаратура XVI – пачатку XX стст.” (1989), “Жывом!” (1997), “Будам жыць! Пра тое самае” (1998), “Каб не забыцца: Допісы розных гадоў”, “От Скорины до Купалы” (абедзве 2006) і іншых, укладальнік літаратурна-навуковага штогодніка “Скарыніч” (вып. 1 – 4; 1991 – 1999).

Часопіс “Роднае слова” ў вераснёўскім нумары за 1997 г. адзначыў 60-годдзе Аляксея Каўкі артыкулам юбіляра “Зорка Мікалая Улашчыка”.

Людзі і даты

Аляксей КАЎКА

БЕЛАРУСКАЯ МАРСЕЛЬЕЗА

ТЭКСТ І ЯГО АЎТАР АЛЯКСАНДР МІКУЛЬЧЫК НА ФОНЕ ЭПОХІ

Гэтая гісторыя нагадвае чымсьці легенду пра невядомага салдата: людзі шануюць подзвіг, а імя героя не ведаюць. Так і з нашай “Марсельезай”. Доўгія гады яе будзіцельны розгалас не сціхаў над абсягамі Беларусі. Шэсце твора было сапраўды ўсенародным, эпахальным, але, як не раз здаралася, адасобленым ад самога творцы.

Адгорнем старонку ўжо няблізкага мінулага – такой, якой яна адклалася ў памяці Кастуся Езавітава, удзельніка Усебеларускага з’езда 1917 г.:

«Зала, усе балконы, ложа аркестра і нават частка праходаў у зале былі заняты дэлегатамі. Цывільныя вопраткі нашае інтэлігенцыі, мундзіры афіцэраў, світкі сялянаў, курткі работнікаў і гімнасцёркі стральцоў рэпрэзентавалі ўсе станы беларускага народу, а сярод іх як мак гарэлі святочныя ўбранні грамадскіх дзеячоў і дэлегатак. Кангрэс адчыніў Сымон Рак-Міхайлоўскі. Яго гарачая прамова ўсхвалявала ўсіх дэлегатаў і выклікала доўгія воплескі. Калі ж затым аб’яднаны хор заспяваў беларускі рэвалюцыйны гімн “Адвеку мы спалі і нас разбудзілі...”, дык шмат у каго з маладых і старэйшых нашых дзеячоў спаўзла па шчаках нечаканая буйная і гарачая слязіна. Што да жанчынаў, дык не было ніводнай, якая б не выхапіла хустачку і не ўстрымалася ад слёз. Усе прысутныя ў зале адчувалі, што яны з’яўляюцца ўдзельнікамі

аднаго з найвялікшых і найпрыгажэйшых момантаў гісторыі Беларусі» (Наша Мінчушчына, 1993, № 1, с. 25). Пад гэтую самую песню, згадваў іншы ўдзельнік тае падзеі, Макар Краўцоў, пакідалі дэлегаты памяшканне гарадскога тэатра (цяпер імя Янкі Купалы) пад рулямі кулямётаў і вінтовак, настаўленых на іх бальшавіцкімі глуміцелямі ўсенароднага форуму.

Аднак жа агучаны, асвечаны драматычнай гісторыяй Тэкст, што ўжо з дзесятак гадоў кружыў сярод беларускага люду, асядаў у памяці сімвалічнай скрыжаллю нацыянальна-грамадзянскага самасцвярджэння. Па нядоўгім часе ў кіеўскай газеце “Белорусское слово” (1918, № 1) з’явілася першапублікацыя гэтага верша пад загалоўкам “Беларуская марсельеза (народны твор)”. Вось тых чатыры страфы з газетнае паласы, якія ласкава даслаў мне ўкраінскі калега Віктар Дудко:

*Адвеку мы спалі і нас разбудзілі,
Мы зналі, што трэба рабіць:
Што трэба свабоды, зямлі чалавеку,
Што трэба зладзеяў забіць.*

*Што гэта за марная доля няшчасная,
Без хлеба, без грошай працуй,
Усюды ганяюць, усюды смяюцца,
Ну проста хоць крыкні “ратуй”!*

*Смяюцца над намі багатыя людзі,
Здаецца, панамі іх зваць,
Мы доўга цярпелі, цярпець больш не можам,
Пойдзем мы доли шукаць.*

*Мы дружна ўстанем з касамі, сярамі,
Пагонім зямлі палачоў,
Няхай нас сустрэнуць палямі, лясамі
Грамады працоўных людзей.*

У наступным нумары рэдакцыя змясціла кароценькі допіс чытача, у якім той заявіў пра сваё аўтарства працытаванага намі твора. Але ў сумятні тагачасных забурэнняў гэтая заяўка засталася ў Беларусі незаўважанай. Мабыць праз тое, што спроба “легалізацыі” дасюль ананімнага верша адбылася здаля ад уласна беларускіх абшараў. Так ці іначай, а “Марсельезу” ў ранейшай, безыменна-народнай версіі працягвалі друкаваць у беларускіх выданнях: “Зажынкi” (Масква, 1918), “Грамадзянін” (1919, № 3), “Савецкая Беларусь” (1920, № 1) і г. д. У якасці ананімнага пазначаны гэты твор у кнізе “Белорусское движение” Фёдора Турука (Масква, 1921) з удакладненнем, што верш з’явіўся на Случчыне ў 1906 г.

Масавае, сапраўды народнае гучанне набыла “Марсельеза” ў савецкай Беларусі. З пачатку 1920-х гг. верш-песня замацавалася з размаітымі аранжыроўкамі ў спеўніках Антона Грыневіча, Уладзіміра Тэраўскага, Міколы Равенскага, а таксама ў школьных падручніках, чытанках. У тыя ж дваццатыя, успамінаў паэт Сяргей Грахоўскі ў лісце да аўтара гэтых радкоў, «у кожным класе перад першым урокам усе вучні стоячы спявалі “Адведу мы спалі...”». У грамадскай свядомасці “Беларуская марсельеза” станавілася пэўнай праявай, калі не эталонам нацыянальнае сталасці. Нашаму меркаванню не прэчыць і лагодны гумар аднае з тагачасных газетных замалёвак. У сялянскую хату зайшоў жабрак. Просячы міласціны, прагнудосіў адпаведную мелодыю. Яго папрасілі праспяваць “Адведу мы спалі...”. Наведвальнік, на жаль, песні гэтае не ведаў, за што і паплаціўся пад суровае ўшчуванне гаспадара: “Хто гэтай малітвы не ведае, не хачу, каб той і ў маю хату заходзіў” (Савецкая Беларусь, 1924, 27 крас.).

Тагачасная перыёдыка Беларусі стракаціць допісамі, паведамленнямі пра асветніцкі, нацыянальны ўдзел “Марсельезы” ў нацыянальна-культурным ажыўленні краіны, знымым пад назвай беларусізацыі. Зацемка аршанца Д. Васілеўскага ў гэтых адносінах даволі паказальная: «Беларушчына прасочваецца паўсюду. Створана ўзорная беларуская школа... Беларуская песня запанавала ў школах. І нішто так не характэрна для Оршы, як гэтая песня “Адведу мы спалі і нас разбудзілі...”». Адсюль чутно, што разбудзілі, што трэба рабіць. І праца пачалася. Так, нас разбудзілі. Трэба дзейнічаць» (Савецкая Беларусь, 1924, 26 кастр.).

Не цішэў абуджальны спеў і ў Заходняй Беларусі. “Марсельеза” лічылася гімнам Беларускай сялянска-работніцкай грамады. Браніслаў Тарашкевіч, іншыя грамадоўцы заспявалі яе ў судовай залі, адразу пасля абвяшчэння прысуду над імі.

Тым часам у партыйных вярхах БССР заўважалася пэўная незадаволенасць занадта шырокім грамадскім рэзанансам “Марсельезы” – твора, паводле

класава-бальшавіцкіх крытэраў, далёка не кананічнага, ва ўспрыманні ж людзей больш папулярнага ад партыйнага “Інтэрнацыянала”. Яшчэ ў снежні 1925 г. Сакратарыят ЦК КП(б)Б паставіў задачу «составления нового текста на мотив “Белорусской Марсельезы”» (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 4, воп. 16, спр. 10, арк. 129). Відаць, практычным адказам на гэтую пастанову і з’явіўся з-пад пяра Міхайлы Грамыкі новы варыянт, які, аднак, не рушыў далей за архіў. Лексіка, увесь змест прапанаванага тэксту былі вытрыманыя ў надзённым ідэалагічным духу, дапасаваным да адпаведных рэвалюцыйных падзей, імёнаў, сімвалаў: “А гэта ўсё значыць, што быў у нас Ленін, / Што быў і Кастрычнік у нас” – і гэтак далей (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, ф. 53, воп. 1, спр. 329, арк. 1). На два гады пазней тое самае пытанне разглядалася на Бюро ЦК. Партнаглядчыкі, заклапочаныя народнай папулярнасцю “Адведу...”, зноў прынялі рашэнне аб узмацненні прапаганды партыйнага гімна, адначасна ўдакладніўшы: песню-суперніцу “считать не гимном, а Марсельезой” (НАРБ, ф. 4, воп. 3, спр. 2011, арк. 337).

Аднак ужо праз год-другі “нязручная песня” падзяліла сумны лёс з яе вядучымі носьбітамі – творчай элітай краіны, рэпрэсаванай на пачатку 1930-х гг. і пазней. «Змоўкла “Марсельеза”, – пісаў С. Грахоўскі, – дзесьці ў 1928 годзе, калі загаварылі аб нацыяналізме. Цяпер яе ніхто і не ведае».

Але і пазбаўленая грамадзянскіх правоў песня-кліч працягвала жыць і гучаць. Фалькларысты, заўважае Арсень Ліс, яшчэ ў 1960 і 1970-я гг. занатоўвалі яе варыянты ад людзей старэйшага пакалення, пераважна ў заходніх абласцях краіны. Нядаўна ж маё “адвечнае” дасье з ласкі знаных архівістаў Яўгена Бараноўскага і Віталія Скалабана ўзбагацілася яшчэ адным унікальным сведчаннем трышчасці народнага гімна. Яно ў нечым істотным праясняе і эпоху, і яе герояў, заадно і нас засцерагае ад паспешліва катэгарычных, не заўсёды справядлівых вердыктаў аб прамінулым часе, яго падзвіжніках і... заложніках. Вось кароценькі запіс у нататніку легендарнай падпольшчыцы Веры Харужай, зроблены ў 1942 г., верагодна, перад адпраўкай яе ў варожы тыл: «Не следует ли использовать несправедливо изгнанную белорусскую песню “Адведу мы спалі...”. Песня в народе не забыта [и пользуется] большой популярностью. Запрещение этой песни и квалификация её как нацистской вызывает обиду у очень многих людей» (НАРБ, ф. 1369, воп. 1, спр. 14, арк. 5).

Трэба адзначыць і гістарычна-літаратурны кантэкст “Марсельезы” як арганічнай часткі беларускай літаратурнай свядомасці. На феноменальнасць твора так ці іначай звярталі ўвагу Янка Купала, Цішка Гартны, Змітрок Бядуля. На сэнсавай канве гэтага верша-песні, разам з драматычным разгонам Усебеларускага з’езда, Максім Гарэцкі стварыў кранальна-каларытны вобраз магілёўскага селяніна Кузьмы, які ездзіў дэлегатам у Менск “рабіць сваю рэспубліку”, а потым стаў у акрузе, на Мсціслаўшчыне, палкім прапагандыстам легендарнай “Адведу...”. Вацлаў Ластоўскі вясной 1927 г. вяртаўся з эміграцыі на радзіму будаваць Беларускі Дом са шчырым, рамантычна прыў-

знятым настроем і пасведчыў сваім прывітальным артыкулам-дэкларацыяй у “Голасе Беларуса” (1927, 20 крас.): “Няхай нас сустрэнуць палямі, лясамі грамады працоўных людзёў!”

Праз нейкі час мройныя лясы і палі абярнуліся для пана Вацлава змрочнымі бетоннымі сценамі гэтаўшнае “амерыканкі” ў Мінску, выгнаннем у Саратаў, дзе “неадменны сакратар адраджэння” напаткаў сваю апошнюю, расстрэльную хвіліну. У 1930 – 1931 гг. сярод вязняў па справе так званага Саюза вызвалення Беларусі гучалі пратэстам-выклікам вострыя радкі (кажуць, Дубоўкавы) – парафраза “Беларускай марсельезы”. У розных варыяцыях іх прыгадвалі мне Мікалай Улашчык, Максім Лужанін:

Адвеку мы спалі і нас разбудзілі,
Сказалі, што трэба рабіць,
Ды ў сраку нам далі, ізноў палажылі,
Каб перад дарогай спачыць.
Пагоняць на шахты, у пушчы, на Мурман,
Каб з нашых касцей выкладалася гаць,
Прагоняць этапам праз царскія турмы,
Якія хацелі з зямлёю зраўняць.
Зраўняць не зраўнялі, а новых прыдбалі...

Нарэшце – пра фактычнага аўтара “Беларускай марсельезы”. Першым, хто паспрабаваў развязаць гэтае пытанне, хоць і памылкова, быў Антон Адамовіч, які прыпісаў твор Уладзіславу Галубку (Альгердзіч А. Нашыя нацыянальныя эмблемы // Раніца. Берлін, 1944, 3 сн.). Гэтую самую памылку паўтарылі і складальнікі “Анталогіі беларускай паэзіі” (т. 1, 1993), падаўшы згаданы тэкст у падборцы разам з іншымі вершаванымі вопытамі вядомага драматурга і тэатральнага дзеяча. Іншыя даследчыкі ў ліку магчымых стваральнікаў “Марсельезы” называлі Язэпа Фарботку, Макара Краўцова, нават акадэміка Яўхіма Карскага.

Нам пашчасціла натрапіць на след рэальнага творцы, дакладнай першатворцы, разгледжанага верша. Гэта паэт-самавук Аляксандр Андрэевіч Мікульчык [2(14).08.1882 – 1918?], родам з мястэчка Шацк Ігуменскага павета (цяпер Пухавіцкі раён), сын валаснога пісара Андрэя Рыгоравіча Мікульчыка і Кацярыны Антонаўны з дому Асоўскіх. Імя нашага героя пазначана на старонках гісторыі айчыннае культуры, але толькі ў якасці рускамоўнага паэта, аўтара рэвалюцыйна-пралетарскага зборніка “Песни рабочего” (Санкт-Пецярбург, 1906). Збольшага была вядома і біяграфія А. Мікульчыка, уключна з яго супрацоўніцтвам з газетай “Северо-западный край”, допісамі, вершам “Мне здаецца ў цёмных ночы...” у “Нашай Ніве” (1913, 24 крас.), зняволеннем у мінскім Пішчалаўскім замку па падазрэнні ў тэрарызме і інш.

Але галоўна, найярчэйшая старонка яго жыццяпісу доўга заставалася непрачытанай. Магчыма, праз адсутнасць у сховішчах Беларусі згаданага “Беларускага слова”, у якім А. Мікульчык і паведамляў пра сваё аўтарства “Беларускай марсельезы”. Хоць для канчатковага высвятлення пытання аднаго гэтага сцвярджэння было б недастаткова. Вычарпальным доказам у дадзеным выпадку служыць аўтабіяграфія А. Мікульчыка, выяўленая намі ў Расійскім дзяржаўным архіве літаратуры і мастацтва (РДАЛМ). У да-

куменце акрамя іншага падаецца і першапачатковы тэкст верша “Сялянская марсельеза” – з некаторымі, не вельмі істотнымі, лексічнымі адрозненнямі ад яго пазнейшых, “народных” мадыфікацый, калі не лічыць аднаго, прынцыпова адметнага слова ў загаловку – “Беларуская” (замест “Сялянская”). Натуральна, гэтым удакладненым акцэнтам узмацняўся нацыянальны пафас, падвышаўся ўсенародны ўзровень верша.

З тае самае крыніцы даведваемся пра дзівосныя дэталі нялёгкае жыццёвае адысеі нашага аўтара: з пятнаццаці гадоў сірата, бадзяжнічаў па абшарах Прыбалтыкі, Украіны, паўднёвых губерняў Расіі, перабіваючыся выпадковым заробкам у якасці вартуўніка, грузчыка, землякопа, матроса. Універсітэты маладога Аляксандра Мікульчыка чымсьці нагадвалі падобныя прыгоды Алёшы Пешкава, у будучыні знакамітага Максіма Горкага. З ім і нашаму беларусу давалося сустрэцца і гутарыць у Кіеве, у лістападзе 1914 г. Развагі над постаццю аўтара “На дне”, выкліканыя той сустрэчай, занатаваныя ў дзвюх Мікульчыкавых цыдулках да артысткі Марыі Андрэвай, грамадзянскай жонкі Аляксея Максімавіча, якая ў той час таксама знаходзілася ў Кіеве на гастролях маскоўскага тэатра.

Пра што размаўлялі паэт-пачатковец і пісьменнік-класік? Кропельку святла на гэты конт пралівае другая запіска А. Мікульчыка – не столькі пра расійскую літаратурную славу тасць, колькі пра асабістыя перажыванні, светлыя парыванні прытомленага лёсам аўтара цыдулкі: “Видел Горького, но мне кажется, что он не совсем хорошо понял меня, так как я ему ничего не сказал о себе, а то, что он сказал, – не соответствовало моим планам, так как я наметил себе большую широкую дорогу и мне уже 32 года, так что теперь нужно наверстать то, что ушло (систематическое образование). Мне необходимо учиться, так как я не знаю основ, но у меня талант, а жить я буду красиво, так как понимаю красоту мира и человеческой души, и если мне не откроют дверь, я разобью...” (РДАЛМ, ф. 2052, воп. 1, адз. зах. 4, арк. 3 адв.). Душэўная чуласць і... рашучы кулак. Кантрасны, мабыць, непазбежны для мяцежнае, неўладкаванае натуры. Тым больш, калі яна пры ўсіх зацятых выпрабаваннях лёсу мужа сцеражэцца распачы, не перастае верыць у найлепшае, гожае.

З цыдулак даведваемся, што наш герой працаваў чытальнікам (часова падмяняў штатнага акцёра) у адным з тэатраў Кіева. Адтуль, з украінскае сталіцы, праз чатыры гады ён нагадае пра сябе са старонак “Беларускага слова”. На радзіму яму вярнуцца, відаць, не выпала – каб спатоліцца асалодай ад слаўтасці народнага песняра. Хоць... Хваля натхняльнага ўзрушэння ўсё ж варухнула паэтаву душу на самым пачатку яго творчага шляху. “Однажды осенью 1904 года, – чытаем у яго аўтабіяграфіі, – я посетил своё родимое местечко на станции Пуховичи и здесь оставил свои некоторые стихи и две песни, писанные народным языком, и когда я приехал вторично, их распевали деревенские парни. На душе у меня было хорошо: я убедился, что ничто не проходит даром и народ когда-нибудь поймёт песни, которые желают ему добра” (РДАЛМ, ф. 1345, воп. 1, адз. зах. 357, арк. 17).

ЁН ЗАСТАНЕЦЦА Ў ПАМЯЦІ МНОГІХ: ВАСІЛЬ ЛІЦЬВІНКА

12 ліпеня 2007 г. пайшоў з жыцця вядомы фалькларыст, адзін з найбольш актыўных збіральнікаў і папулярызатараў нашай духоўнай спадчыны, педагог, старшыня Беларускага саюза фалькларыстаў Васіль Дзмітрыевіч Ліцьвінка.

Нарадзіўся ён 7 снежня 1941 г. на багатай талентамі Століншчыне (в. Верхні Церабязоў). Яшчэ ў падлеткавым і юнацкім узросце спазнаў, што такое сялянская праца: араў валамі зямлю і баранаваў яе, касіў і складваў сена...

З самага дзяцінства яму глыбока ў душу запала прыгажосць роднай прыроды. Палюбіў палешукоў, іх прыгожыя мілагучныя песні, звычаі, абрады, святы. І гэтая любоў засталася з ім на ўсё жыццё (на радзіме Васіля Дзмітрыевіча і пахавалі паводле яго тастаменту).

Бацькі выхавалі Васіля як прыстойнага маладога чалавека, прывучылі з усёй адказнасцю ставіцца да любога даручанага яму задання, а сельская праца загартвала яго характар. Гэта прыдалося, калі В. Ліцьвінка выкладаў гуманітарныя прадметы ў школе ў той час, як не меў яшчэ вышэйшай адукацыі (пасля вайны доўга не хапала настаўнікаў), – і ён змог, хоць і было на першым часе нялёгка, здолеў заслужыць аўтарытэт, павагу ў вучняў і калег.

Паляшук вызначыўся і падчас службы ў марфлоце. Ніхто з экіпажа ваеннага судна не мог так дакладна і беспамылкова перадаваць азбуку Морзе, як В. Ліцьвінка.

Па заканчэнні філалагічнага факультэта БДУ (1970 г.) працаваў настаўнікам, а з 1976 г. загадваў кабінетам гуказапісвальнай тэхнікі філфака БДУ.

І зусім іншы этап пачаўся ў жыццёвым і творчым шляху Васіля Дзмітрыевіча, калі была створана (у 1982 г.) па ініцыятыве Рыгора Шырмы і Генадзя Цітовіча навукова-даследчая лабараторыя беларускага фальклору. Узначальваць яе даручылі В. Ліцьвінку. Менавіта на гэтай пасадзе і раскрыўся ў поўнай меры талент гэтага незвычайнага чалавека. Ён стаў не толькі выдатным вучоным у галіне фалькларыстыкі, добрым знаўцам народных звычаяў, святаў, абрадаў, непераўздызеным збіральнікам і папулярызатарам нашага фальклору, але і ўмелым арганізатарам, ініцыятарам шэрагу навуковых мерапрыемстваў на філа-

► Цалкам верагодна, што сярод хлапечлага спеву гучалі зычныя словы “Сялянскай”, пазней “Беларускай марсельезы”. Пачатак ХХ ст. – 1904 год – адзначыўся ў нашым прыгожым пісьменстве ці не першым паэтычным творам у “народнай мове”. Адрозна народам падхопленым як штосьці сваё, блізкае, таёмнае.

Можна мець засцярогі адносна сціпласці фармальна-выяўленчай экіпіроўкі твора, у якім сацыяльнасць, мараль, этыка відавочна пераважылі, калі не закланілі, эстэтыку, вызначальную якасць сапраўднай паэзіі. З прычыны гэтага перакосу крытык Антон Адамовіч увогуле адмаўляў “Марсельезе”, мабыць, занадта катэгарычна, у якой-кольвечы эстэтычнай вартасці. Але ж у знешне прасценымі, немудрагелістым вершы А. Мікульчыка выразна праглядаецца, праслухоўваецца высокая, наскрозь нацыянальная, ідэйна-мастацкая дамінанта – неўзабаве класічны лейтматыў Купалавай музы, усяго літаратурнага працэсу “нашаніўскай” эпохі: гістарычны парыў беларускае грамады да лепшае долі – у атачэнні айчынных палёў і

лясоў. Магчыма, праз гэтую незнарочыстую, пакуль тэхнічна недашліфаваную спалучанасць вострага сацыяльнага пратэсту і трапяткога адчування неабсяжнае мастацкае прасторы стыхійныя вокліч адзіночкі-вершатворцы стаў адрозна і надоўга свядомым голасам народнае масы. На сімвалічным палатне “вобразы нацыі” (Ірына Шаўлякова), твораным беларускай літаратурай, наш герой адзначыўся сваёй адметнай, мяркуючы, нятускнаю рыскай.

З цягам часу ў Шацку, а нават і Мінску (прыкладам, ля брамы Пішчалаўскага замка) у памяць Твора і Творцы ўзняецца гранітная стэла з векавечнымі на ёй словамі:

*Адвекі мы спалі і нас разбудзілі,
Мы зналі, што трэба рабіць...*

Аляксандр Мікульчык. Беларускае марсельеза.

Што да ўдакладненняў у наступных “Гісторыях” беларускай літаратуры, паэтычных анталогіяў – тыя напрошваюцца самі па сабе. ■

лагічным факультэце. Дзякуючы лабараторыі ўбачылі свет працы “Фальклор Беларускага Палесся”, “Рэгіянальная спецыфіка беларускага фальклору і яго месца ў адукацыі і культуры”, “Фальклор як сродак навучальна-выхаваўчага працэсу”, “Фальклор заапаведных і памежных з Расіяй, Украінай, Польшчай і Літвой рэгіёнаў” і інш. Асноўны ўклад у распрацоўку гэтых тэм і навукова-даследчых прац унёс, безумоўна, Васіль Ліцьвінка.

Каб развіваць гэтыя тэмы, патрэбны былі здольныя, працавітныя людзі, на якіх можна было пакласціся. Таму В. Ліцьвінка імкнуўся далучыць да работы ў НДЛ беларускага фальклору вядомых фалькларыстаў, музыказнаўцаў, этналінгвістаў: У. Раговіча, М. Сераду, М. Антропава, Г. Кутырова, М. Котава і іншых.

Асабліваю павагу меў Васіль Дзмітрыевіч да сваіх настаўнікаў: Рыгора Шырмы і Генадзя Цітовіча. Гэтыя людзі занялі значнае месца ў яго жыцці, філасофскіх развагах, творчасці. Дарэчы, жыццёваму і творчаму шляху Рыгора Шырмы ён прысвяціў кандыдацкую дысертацыю, якую абараніў у 1984 г. З асаблівай любоўю В. Ліцьвінкам былі ўкладзены кніга гэтага выдатнага беларускага фалькларыста “Песня – душа народа” (1993) і фотаальбом “Рыгор Шырма” (1995).

Васіль Ліцьвінка пакінуў вялікую творчую спадчыну: кнігі, альбомы, артыкулы, календары. Нягледзячы на тое, што ён да сваіх кніг адносіўся, як да родных дзяцей, усё ж на асаблівым рахунку ў яго былі дзве: «“Спеы пра даўніх ліцьвінаў да 1434 года” Яна Чачота 1842 – 1844 гадоў: Гістарычны эпас беларусаў» (2004) і “Фальклор і этнакультура Чарнобыля: 3 гады 20-годдзя сусветнай катастрофы” (2006). Вельмі шмат часу і намаганняў фалькларыст аддаў “Спевам...”. Фактычна дзякуючы яму гэтае выданне і ўбачыла свет. Па просьбе В. Ліцьвінкі 31 баладу “Спеваў...” пераклаў з польскай мовы на беларускую С. Суднік (да гэтага 24 баладныя творы Я. Чачота пераклаў К. Цвірка). Васіль Дзмітрыевіч падключыў таленавітых музыкаў (Я. Петрашэвіча, Л. Махнач, П. Русава, В. Купрыяненку) – і такім чынам кожная балада “Спеваў...” была пакладзена на музыку.

Другая кніга – “Фальклор і этнакультура Чарнобыля” – гэта, па сутнасці, удасканалены і развіты варыянт ранейшага праекта “Даследаванне і рэканструкцыя фальклору і этнакультуры Чарнобыльскага рэгіёну”, плён доўгіх і глыбокіх разважанняў аўтара на конт гістарычнага мінулага, лёсу і асаблівасцяў культуры насельніцтва Чарнобыльскай зоны. У ёй раскрываецца станаўленне і развіццё фальклорна-этнічнай, абрадава-святочнай традыцыі ва ўсходняй і цэнтральнай частках Палесся, даецца аналіз работ беларускіх, рускіх, украінскіх, польскіх вучоных, вызначаецца месца этнічнай культуры ў сучасным

Васіль Ліцьвінка на здымках перадачы “Запрашаем на вячоркі”.
Фота Анатоля Каляды.

культуралагічным кантэксте. Перачытваючы кнігі, артыкулы Васіля Ліцьвінкі, па-новаму для сябе адкрываеш Палессе і Беларусь.

Таленавіты ад прыроды, В. Ліцьвінка выявіў сябе ў многіх галінах дзейнасці і ўсюды паспяваў: навуковая і педагагічная праца, збор і папулярызацыя фальклорнага матэрыялу, перадачы на тэлебачанні і радыё...

Васіль Ліцьвінка аб’ездзіў усю Беларусь у час фальклорных экспедыцый удоўжкі і ўпоперак, добра вывучыў адметнасці традыцыйнай культуры таго ці іншага рэгіёну рэспублікі.

Васіль Ліцьвінка цікавіўся не толькі традыцыйнай культурай таго ці іншага кутка нашай краіны, але і яго гісторыяй і побытам. Пазней гэта вылілася ў вялікую ахвоту пісаць гістарычна-краязнаўчыя нарысы для кніг серыі “Памяць”. В. Ліцьвінка з’яўляецца аўтарам артыкулаў пра традыцыйную культуру Ляхавіцкага (1988), Валожынскага (1996), Вілейскага (сумесна з А. Літвіновічам; 2003), Докшыцкага (2004) раёнаў.

Вельмі падабаліся людзям “Календары святаў і абрадаў беларусаў”, што рыхтаваў на працягу многіх гадоў Васіль Дзмітрыевіч. У апошнія гады ён нават змяшчаў там даты нараджэння выдатных асоб Беларусі.

Яго ведала, бадай, уся Беларусь дзякуючы перадачы “Запрашаем на вячоркі”, якую ён вёў на тэлебачанні ў 1987 – 2003 г.

Пра гэтага чалавека можна шмат гаварыць і пісаць. Шкада, што пра Васіля Ліцьвінку даводзіцца пісаць у прошлым часе. Ён быў цікавым і арыгінальным чалавекам, шмат зрабіў на ніве беларускай навукі і культуры. Думаецца, яго жыццё і творчасць стануць тэмай даследавання навукоўцаў, пісьменнікаў, публіцыстаў.

Анатоль ЛІТВІНОВІЧ,
дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі культуры БДПУ,
кандыдат філалагічных навук.

ЮЗЭФА МАРЦІНКЕВІЧАВА З БАРАНОЎСКІХ

Распачынаючы пісаць пра жонак Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, зноўку моцна (да глыбіні душы!) падзвіўся: як недастаткова мы ведаем пра жыццё патрыярха нашай новай беларускай літаратуры.

Бо што рабіць, калі, даследуючы не адно дзесяцігоддзе жыццяпіс Беларускага Дудара, усё наноў цяпер падрахаваўшы, уважліва прааналізаваўшы і дакладна падлічыўшы, – сам разгубіўся: выяўляецца, першая Вінцэнтава жонка, каханая Юзэфка, нарадзіла яму ці не сямёра дзяцей!

Вось такая 16-гадовая “чачотачка” Бараноўшчынка дасталася 23-гадоваму Вінцэсю... Прыведзеная лічба нашчадкаў Беларускага Дудара ўпершыню публічна засведчана ў айчынным марцінкевічазнаўстве...

Першай жонкай Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча стала Юзэфа Бараноўская, дачка Язэпа Базылёва і Мар’яны з Чачотаў Бараноўскіх. Цесць Язэп Бараноўскі (1789 – 8.10.1838) ці не ўсё свядомае жыццё пражыў у губернскім Менску. Напачатку “*в наемном доме*”, прырабляючы на хлеб штодзённы адвакацкай практыкай, якая афіцыйна называлася пасадай чалавека, надзеленага правам “*должности по доверенностям*”.

Так пазначана пра Бараноўскіх у рэвізскай сказцы за 1816 г. Меў тады “*Иосиф Васильев Барановский*” 27 гадоў. Такі самы ўзрост прастаўлены і ў яго “*жены Марьяны*”. З дзяцей іх прапісаная разам толькі адна дачка Алімпія векам 1 год.

Амаль перакананы, што гэта і ёсць нашая гераіня, Юзэфа Бараноўская, якая была прыкладна 1815 г. нараджэння і якая ў 1831 г. стала жонкай Вінцэнта. Пра яе даследчык Рамуальд Зямкевіч пісаў: “*Незабавам Марцінкевіч назнаёміўся з дачкой свайго працадаўцы, каторая не дайшла яшчэ поўных 16 гадоў і з нагляду была яшчэ дзіцяткам, Юзэфай, улюбіўся ў яе і, не атрымаўшы ад Бараноўскага згоды на жаніцьбу, уночы 18 снежня 1831 года ўвёз сваю палюбоўніцу і тайна ад бацькі ажаніўся*”¹. Да апошняга часу лічылася, што тая лёсавая падзея ў жыцці будучага драматурга здарылася ў Вільні, дзе Бараноўскі меў сваё прыватнае бюро.

Цяпер ёсць усе падставы не Вільню, а Менск лічыць тым знакавым горадам. Тут у Марцінкевічаў нарадзіліся дзеці: ці не сямёра. Амаль усе іх метрыкі хросту адшуканы аўтарам гэтага артыкула ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі:

- 1) Каміла (каля 1835 г. – пасля 1886 г.);
- 2) Эмілія (Emilja; 31.10.1835 – ?);
- 3) Міраслаў-Эдвард (2.10.1836 – канец 1910-х гг.) – адзіны сын Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча;
- 4) Яўгенія-Эмілія (25.12.1838 – 1917);
- 5) Зофія-Аліцыя (12.03.1840 – ?);
- 6) Цэзарына (16.08.1841 – 1902)*.

Юзэфа Марцінкевіч. 1815 – 1854 гг.
Малюнак Галіны Хінкі-Янушкевіч.

Пра першых сумесных дзетак Вінцэнта і Юзэфы сведчыць дакумент, выяўлены Генадзем Кісялёвым: пасямейны спіс Марцінкевічаў, складзены ў сярэдзіне 1830-х гг. чэрыкаўскім маршалкам Рашкоўскім. У ім каратка зазначана: “*Марцінкевич Викентий Иванов сын, 31 г. Состоит на службе у частных лиц. Его жена Юзефа из Барановских 20 г. Их дочери: 1. Камилля 2 г.; 2. Эмилия 1 г.*”².

Узрост бацькі тут завышаны. Калі б насамрэч Вінцэнт меў больш за трыццаць гадоў, то сямейны спіс складаўся б у 1839 г., калі Юзэфа нарадзіла ўжо сама бедна чатырох дзетак. Паколькі ў “чэрыкаўскім” спісе не згаданы сын Міраслаў-Эдвард (нарадзіўся ўвосень 1836 г.), значыць, адшуканы Г. Кісялёвым дакумент належыць датаваць 1835 – пачаткам 1836 г. (не пазней!). Пра гэта ўскосна сведчыць узрост маці, нашай

* Больш падрабязна пра дзяцей Вінцэнта і Юзэфы Дуніных-Марцінкевічаў гаворыцца ў артыкуле “*Радаводнае дрэва Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, або Працяг – будзе!*” Язэпа Янушкевіча (Роднае слова, 1993, № 2). – *Зайвага рэд.*

Пазалетась часопіс “*Роднае слова*” распачаў цыкл публікацый Язэпа Янушкевіча, прымеркаваных да 200-годдзя з дня нараджэння Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, якое будзе адзначацца ў 2008 г. Надрукаваныя артыкулы пра бацькоў пісьменніка (2005, № 5), яго брата (2005, № 9), дачку Камілу (2007, № 3), дзядоў (2007, № 5), а таксама Люцінку (2005, № 11; 2006, № № 2, 5), кнігі Беларускага Дудара і іх выдаўцоў (2006, № 8).

гераіні Юзэфы Бараноўскай, прастаўлены ў пасямейным спісе больш дакладна (адымаем ад 1835 г. узрост 20 гадоў – атрымліваем 1815 год нараджэння; акурат супадае з прыведзенай на самым пачатку артыкула рэвізскай сказкай Бараноўскіх з прапісанай іх дачкой Алімпіяй). Вельмі верагодна, што паводле каталіцкай традыцыі Юзэфа мела некалькі імён, як і сам В. Дунін-Марцінкевіч. Аднак надалей карысталася адным. Сведчаннем гэтаму, напрыклад, наступныя два дакументы з сотняў, вядомых мне: “8 августа 1844 года засвидетельствована отпускная от помещиков Викентия и Юзефы Марцинкевичов крестьянам своим Антону и жене его Розалии Богданчукам или Богушевичам, записанным по ревизии при в деревне Люцинке под № 85 выданная”; “Засвидетельствована отпускная от помещиков Викентия и Юзефы Марцинкевичов крестьянке своей Изабеллы дочери Антона Богданчука или Богушевича выданная”.

Метрычныя запісы хросту наступных чатырох дзетак Юзэфы і Вінцэнта не выклікаюць сумненняў. Пытанне паўстае з апошняй, сёмай дачкой Марцінкевічаў. У касцельных метрычных кнігах канца XIX ст. трапіўся мне дакумент, больш дакладна, скупая вытрымка-выпіска: “На основании указа Консistorии от 4 июля 1894 г. за № 4665 отмечается, что статья метрики о рождении и крещении Марии-Элоши Дунин-Марцинкевич находится записанною по книге Минского св. Троицкого костела за 1844 год. Архив(архив) Валюжинич”³.

Атрымліваецца, гэта і ёсць самая малодшая дачка Юзэфы і Вінцэнта. Хоць дасюль лічылася, быццам Цэзарына была наймалодшанькай у шматдзетнай сям’і Марцінкевічаў. Вынікае, гэта сапраўды дачкі – Цэзарына і Марыля-Элёдыя – пахаваныя побач з татам у Тупальшчыне, пра што ў даўняй публікацыі паведамляў колішні выкладчык Маладзечанскага настаўніцкага інстытута Мікола Ермаловіч, зацываўшы надпіс на крыжы: “Тут спачываюць Вінцэнт, Марыя і Цэзарына Марцінкевічы. Памерлі ў 1885, 1891 і 1902 гг.”⁴. Атрымліваецца, колісь я дарэмна кінуўся папраўляць М. Ермаловіча, маўляў, гісторык памылкова назваў Марыю дачкой пісьменніка. Як цяпер вядома дакладна, Марыя – Марыя Паўлаўна Грушэўская – другая жонка Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча⁵.

Дакладна на гэтае пытанне можа адказаць толькі эксгумацыя магілы і навуковае даследаванне парэшткаў тых, хто спачыў на могільніку ў Тупальшчыне.

Юзэфа Бараноўская памерла вясной 1854 г. і пахавана ў Мінску на Кальварыйскіх могілках. Трэба думаць, пры сваім бацьку, Язэпу Бараноўскім, спачылым тамсама ў 1838 г.

Калі вершы – адбітак жыццяпісу паэта, паколькі паэзія – люстрадзён паэтавага жыцця, дык менавіта паводле вершаў В. Дуніна-Марцінкевіча можна меркаваць, што Юзэфа памерла ў канцы траўня – на пачатку чэрвеня, паміж напісаннем вершаў “Галубкі” і “Вандроўнік”.

Аналізуючы паэзію Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча тых часоў, якая захавалася і часткова апублікаваная ў яго паэтычных зборніках, можна больш дакладна сказаць, калі гэта адбылося. Верш “Галуб-

кі” (“Golubki”), напісаны 25 траўня 1854 г., апавядае пра сямейную ідылію з матчынымі адказамі цікаўнай дачцэ: што такое каханне і калі можна пачынаць цалавацца:

*Разам быць нам так прыемна!
Хай жа маму не турбуе.
Бо ў жыцці сямейным нашым
Абавязкі нам не страшны,
Самі ўладзяцца сабою,
Паручыся галавою.
То ўжо справы толькі нашы...
Хай жа дарагая мама
Выпрасіць, каб тата любы
Быў згаворлівы таксама
І не перашкодзіў шлюбу.
Тады станем пацяшацца,
Цалавацца, мілавацца.*

У вершы ж “Вандроўнік” (дарэчы, пад ім пазнака: “Мазыр, 6 чэрвеня 1854 г.”) зусім іншыя матывы і настроі – самота і распач:

*Які ж ты гладкі, глянец азёрны!
Дзе сонца дзіўнае ў час вячорны
Свой твар стамлены за сіль хавая
І п’е слодыч водаў ля неба краю.
А вось і качак чародка дзікіх,
Гусей вандроўных чуюцца крыкі,
Кігіча каня, самца гукае,
Усё спачынку ўначы шукае.
Вяскоўцу сон, адпачынак мілы,
Па цяжкай працы мацуе сілы.
Усюды радасць – адно маркотны
Вандроўнік, зледзеўшы крыж самотны,
Ўзняў вочы ў неба, зрасіў слязою:
“Дай, Божа, любай маёй спакою...”
І слаў уздыхі ў яе хаціну.
Ён пеціў згадкі аб ёй, адзінай.*

Нейкія 2-3 гады не дажыла Юзэфка да свайго сярэбранага вяселля. Тую дату Вінцэнт ужо прыгадваў з іншай жонкай, Марыяй Грушэўскай*. Жанчынай, відаць, сардэчнай і вернай. Не выключаю, што гэта яна – Марыя, пахаваная пры Вінцэнта ў Тупальшчыне.

* Пра другую жонку Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча – Марыю Грушэўскую – артыкул будзе надрукаваны пазней. – *Заўвага рэд.*

¹ **Янушкевіч Я.** За архіўным парогам: Беларуская літаратура XIX – XX стагоддзяў у святле архіўных пошукаў. – Мінск: Маст. літ., 2002. С. 10.

² **Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі.** Ф. 319, воп. 2, адз. зах. 2032. Арк. 58 – 60.

³ **НГАБ.** Ф. 937, воп. 4, адз. зах. 10. Арк. 181.

⁴ **Ермаловіч М.** Люцынка і Тупальшчына // Літаратура і мастацтва. 1957. 9 сак. Першая дата сведчыць, што 1885 год доўга лічыўся годам смерці пісьменніка, у той час калі прынятая іншая дата: В. Дунін-Марцінкевіч памёр 17 (29) снежня 1884 г.

⁵ Гл.: **Янушкевіч Я.** Магіла Беларускага Дудара [105 гадоў з дня смерці Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча] // Беларуская мова і літаратура ў школе. 1989. № 12. С. 62 – 63.

Іна ШВЕД

ГАРЫЦЬ АГНЁМ ЗОЛАТА

ЧЫРВОНЫ КОЛЕР У БЕЛАРУСКАЙ МІФАПАЭТЫЧНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ

Чырвоны колер – адзін з самых значных у колеравым кодзе, пры дапамозе якога мадэлююцца найважнейшыя складнікі міфапаэтычных карцін свету розных народаў, у тым ліку – беларусаў. Уваходзячы ў парадыгму “афарбаванае (не-белае)”, чырвоны колер выконвае шэраг магічных, рытуальных функцый. Ён можа камбінавацца з шэрагам іншых колераў, а таксама ствараць альтэрнатыву ўсім цёмным колерам, замяняць іх і нават выяўляць тэндэнцыю да экспансіі. Так, у загадцы пра вясёлку гаворыцца: “*Чырвонае карамысла праз рэчку павісла*” [3, 44]. Разам з белым і чорным чырвоны колер, як вядома, складае асноўны спектр колеравай сімволікі і ўтварае з імі апазіцыю “белае – чырвонае” (чырвонае проціпастаўляецца белаю, светлаю як не-белае, афарбаванае, цёмнае) ці трыяду “белае – чырвонае – чорнае”. Апошняя актуалізуецца, напрыклад, у беларускім этыялагічным міфе пра бусла: белы, чырвоны, чорны – колеры буслінай афарбоўкі – адпавядаюць колерам традыцыйнай беларускай вопраткі. Напрыклад, “*І абярнуў Бог тых людзей у буськоў. Ходзяць з тае пары па балоце босыя, з чырвонымі нагамі, у белых сарочках і чорных святках буські*” [7, 56].

Гэтая старажытная трыяда складае універсальнае сімвалічнае цэлае, сэнс якога не зводзіцца да сумы значэнняў асобна ўзятых колераў. Названая універсальная камбінацыя колераў адносна замоў і іншых гэстаў разумеецца як сімвалічная схема пераходу. Чорны колер пер пры гэтым адпавядае стану хваробы ці парушэнню парадку рэчаў, белы – выздараўленню ці вяртанню да былога парадку, а чырвоны – вяртанню нячыстай сілы ў іншасвет. У гэтым выпадку мы маем у трыядзе дзве апазіцыі: “чорнае – белае” і яе трансфармацыю “чырвонае – белае”. Вельмі часта рэалізуецца апошняя, уключаючы ў сябе семантыку ўсёй трыяды. Гэта магчыма дзякуючы ўласцівасці чырвонага колеру ўваходзіць у альтэрнатыўныя стасункі з чорным і абазначаць далучанасць да хтанічнага свету [11, 141 – 142]. Так, паводле беларускіх вераванняў, з ветрам прыходзяць эпідэміі (“паветрые”) – паморак, чума, халера, воспа і г. д. Яны з’яўляюцца ў вёску пад выглядам жанчын, якіх, аднак, рэдка каму выпадае бачыць: прыкінуўшыся прыгажуняй, такая хвароба звычайна спыняецца за сямом на могілках і адтуль упрыцемку і перад усходам сонца памахвае на паселішча чырвонай ці чорнай хусцінкай, ад гэтага махання людзі мруць, як мухі [5, 408].

Іншая рэалізацыя трыяды “чорнае – чырвонае – белае” – гэта пераход ад чорнага (дрэннае) праз чырвонае (сярэдняе, пераходнае) да белага (добрае), г. зн. адносіны: зыходнае – пераходнае – пастаяннае. Прамежкая пазіцыя чырвонага колеру паміж белым і чорным аналагічная пазіцыі ценю ў трыядзе святло –

цень – цемра, дзе цень звязаны з абодвума іншымі членамі апазіцыі – цень проціпастаўлены святлу, але ў той самы час не супадае з цемрай [11, 131]. Белае і чырвонае могуць сімвалізаваць мужчынскі і жаночы пачаткі, а іх сувязь – змену стану (шлюб, плоднасць, выздараўленне, ачышчэнне і да т. п.; 11, 132).

У шэрагу выпадкаў чырвонае можа ўступаць у эквівалентныя дачыненні з жоўтым (параўн.: “*Ад жаўтачкі трэба... накрывацца чырвонай хусткаю*”; 6, 408) ці выступаць разам з ім. Паводле легенды пра паходжанне свету, першапачаткова пасярод мёртвай вады тырчаў камень. Пярун трымаў у руках жорны, ударыў камень аб камень і выклікаў гром і маланку. Адзін з асколкаў, якія ляцелі на Зямлю, трапіў у гэты камень, і адтуль выскачылі тры іскаркі: белая, жоўтая і чырвоная. Упалі іскаркі ў ваду. З гэтага вада ўся скаламуцілася і свет памуціўся. А калі ўсё пасвятлела, аддзялілася Зямля ад Вады і пачалося жыццё [7, 32].

Характэрна, што трыяда “белы – чырвоны – чорны” мае праекцыю ў іншых кодах – напрыклад, у кодзе металаў ёй адпавядае трыяда “серабро – золата (ці медзь) – жалеза”. Так, калі жытнёвая саломка пры зямлі чырвоная, кажуць, што за збожжа будуць плаціць медзякамі, г. зн. будзе яно таннае; калі саломка ўся белая – то плаціць будуць срэбрам, збожжа будзе дарагое [5, 277]. Тыя самыя асацыяцыі характэрны для ўяўленняў пра зачараваныя скарбы. Распавядалі, напрыклад, што ў адным ляску падарожнікам паказваюцца розныя постаці: то старой бабы, то звера. Тая баба звычайна бывае апранутая ў белую сярмягу і чырвоную хустку. Гэты яе строй азначае срэбра і золата, а сама яна – чорт, які пільнуе закліты скарб, закапаны ў лесе [6, 103]. Верылі таксама, што Хут* прыносіць у дом, акрамя іншага, золата з няведаных скарбаў: вечарам яго можна часам бачыць на небе, як ляціць чырвоны – золата нясе, як цёмны, чорны – збожжа, снапы [6, 584]. (З’яўленне ў такім кантэксце чорнага ўяўляецца заканамерным: па-першае, гэта адзін з членаў універсальнай трыяды, па-другое, ён сімвалічна асацыюецца з зямлёй.) Паводле былічкі з Гродзеншчыны, скарб з золатам паказваецца ў акне ў выглядзе пеўня з чырвонай торбай: “*Ей Богу, была такое, бо гэта точно было, я відзела. Торба чырвоная, праз шыю*” [8, 447]. Цікава, што ў Сярэднявеччы пры дапамозе адметнага аранжава-чырвонага соку падтынніку (чыстацелу) алхімікі намагаліся здабыць золата [1, 556].

* Хут – у беларускай міфалогіі – паліморфны дэман з рысамі Хатніка, Хлеўніка і “русалчынага брата”. Меў уласцівасць перакідацца ў розныя рэчы – старое кола, сукаватае палена, сухі корч і да т. п. Добра дагледжаны Хут спрыяе дабрабугу сям’і, але пакрыўджаны можа і жорстка адпомсціць. – *Заўвага рэд.*

Паводле Л. Радэнкавіча, у прасторавым кодзе чырвонаму колеру адпавядае парог хаты, вароты, бераг ракі, гара, камень; у лічбавым кодзе – лічбы тры і дзесяць; у кодзе жывёл – сабака і певень; у кодзе раслін – расліны, якія плятуцца ці маюць цыбуліны; у кодзе прадметаў – лыжка; у кодзе цела – пазногці, валасы (поўсць) і г. д. [11, 131].

У міфапаэтычнай карціне свету беларусаў, як і іншых народаў, чырвоны колер стала асацыюецца з агнём. Гэтая сувязь выразна выяўляецца не толькі ў мове (*пусціць чырвонага пёўня* ‘падпаліць’), але і ў вераваннях, легендах, загадках, варожбах і да т. п. Так, паводле вераванняў, агні, якія відаць сярод ночы на балоце, курганах ці полі, – гэта закапаная ў зямлі скарбы, што перасушвае чорт. Золата гарыць чырвоным агнём, а срэбра – белым ці блакітным [6, 105]. У легендзе пра цудоўны камень каля яго ў выглядзе то чырвонага, то сіняга агню паказваюцца манеты [7, 369]. Шэраг загадак засноўваецца на тых самых асацыяцыях: “*У траве, як аганькі, ружавеюць угалькі, іх вадою не залеш, рук і ног не апячэш. Дзень і ноч гараць, палаюць, смак яны мядовы маюць* (суніцы)” [3, 72]; “*Паверх лесу агонь гарыць* (рабіна)” [3, 66]. Асацыяцыі чырвонага колеру і агню, а таксама крыві прадстаўлены ў цэлым корпусе фітонімаў, дзе колер названы не проста, а метафарычна, шляхам параўнання з прадметам таго самага колеру (гарыцвет, вогненны цвет, агнявік ‘зорка гарыцвет *Luchnis chalcidonica L.*’ – мае ружовы колер пясчэткаў; крываўнік, заячча кроў, сямёнава кроў, красная травіца ‘святааннік *Hupericum perforatum L.*’ – мае лісце з чырвонымі кропкамі; крываўнік, кроўнік ‘падтыннік’ – пры надломе дае густы яркааранжавы млечны сок).

Расліны, якія сваім колерам нагадваюць кроў, у народнай медыцыне выкарыстоўваліся як ад малакроўя, так і для спынення крыві. Напрыклад, вылучанасць святаянніку (зверабою) як тэрапеўтычнага сродку была забяспечана не толькі яго рэальнымі лекавымі ўласцівасцямі, але і чырвоным колерам яго адвараў і мазяў, а таксама соку расцёртых пясчэткаў. Гэта нібы радніла расліну з крывёю і абумоўлівала выпадкі яе выкарыстання: ад малакроўя (“каб прыбаўлялася кроў”), пры сіняках (кывацёках), для жывлення ран, пры лячэнні апёкаў і шэрагу іншых захворванняў [1, 460]. У замовах на спыненне крыві часта гаворыцца пра чырвоную ружу ці каліну: “*як расліны не прымаюцца, так і кроў не з’яўляецца*”; “*як каліна расцвіла, так кроў унялася*”; “*ружа цвіце, а кроў не цвіце*” [10, 179]. Для падобных кантэкстаў характэрны таксама матыў ламання раслін, якія вызначаюцца чырвоным колерам: “*Калыну ламаю, / Кров замаўляю*” [10, 173]; “*Калыну ламала, / Кроў замаўляла*” [10, 184]. У такіх замовах чырвонаму колеру (як колеру крыві) можа проціпастаўляцца белы колер.

Не менш выразна выяўляецца сувязь чырвонага колеру і крыві ў вераваннях. Прысутнасцю свежай крыві ў целах нячыстых памерлых тлумачыцца чырвоны колер іх твараў: вупыр ляжыць у труне тварам уніз з расплюшчанымі вачыма і мае чырвоны (наліты крывёю) твар, што і з’яўляецца яго прыкметай [1, 97]. Тэма крыві як знака пакут узнікае ў праві-

лах і забаронах, якія рэгулююць дзеянні, звязаныя з ушанаваннем святых. Напрыклад, калі на Івана-Галавасека варылі бацвінне, то пазбягалі чырвонага, баючыся, што на працягу года ў доме пральцеца чыга-небудзь кроў [1, 203]. Шэраг этыялагічных легендаў засноўваецца на тых самых асацыяцыях. На Беларусі лічылася, што вольха атрымала чырвоны колер кары ад крыві чорта, які ратаваўся на гэтым дрэве ад ім жа створанага ваўка. Чырвань колеру сырой алешыны тлумачылася тым, што здраднік Іуда на гэтым дрэве “кроў пускаў”. Да таго часу згаданае дрэва нібыта мела белізну ліпы [5, 150]. “*Хрыстос на асіновым кресте быў роспяты, тросся як асіна. А красноватеньке на ійі – то кров ёго як будто*” – апавядае пра асіну інфармант з вёскі Гарэлкі Жабінкаўскага раёна. Паводле іншай легенды, калі Бог выгнаў Еву з Раю, яна так расплакалася, што з вачэй пачалі падаць крываваыя слёзы; з іх потым вырасла рабіна (якая дзякуючы чырвонаму вогненнаму колеру ягад і крывападобнай форме лісцяў лічыцца моцным абярэгам; 5, 150). Расказваюць, што крушына вырасла на тым месцы, куды падалі слёзы скінутага з неба д’ябла. Чорна-чырвоны колер ягад гэтай расліны і сам сок іх нібыта дагэтуль захоўваюць найчысцейшы выгляд чортавых слёз, толькі смак іх значна змяніўся ад таго, што хрышчоныя людзі кранаюцца дрэва [5, 156]. У этыялагічнай легендзе лясны мох зрабіўся чырвоным таму, што няўдзячныя дзеці скрывавілі ногі, бегучы басаною за сваёй маці, якая ў распачы ператварылася ў зязюлю: “*А яны доўга беглі, што кроў сьвістала з ног, умалялі, што вярніся, вярніся*” [8, 357]. Назва *Чырвонае возера* тлумачыцца тым, што “*за валоданне возерам вялікі бой быў між багатырамі, і нават кроў людзі пралівалі. Цераз тую кроў пралітую яно Чырвоным завеці*” [7, 394].

Асацыяцыі чырвонага колеру з крывёй уласцівыя і велікоднай абраднасці. Напярэдадні Вялікадня ці на самым яго пачатку людзі неслі асвятчаць у храм розныя стравы і перадусім яйкі, пафарбаваныя галоўным чынам у адвары шалупіння цыбулі ці кары дрэў, што надавала ім чырвоны колер [1, 103]. Аздобленае чырвоным колерам яйка ў хрысціянскай інтэрпрэтацыі сімвалізуе кроў, пралітую Ісусам Хрыстом дзеля збавення людзей ад грахоў, а значыць – і яго любоў да людзей. Разам з тым чырвоны колер (=кроў) яйка як знак сілы асацыюецца з жыццём: “*Яйца красілі ў суботу. Красна субота завецца. Як у каго ў радні умре ў етом гаду, дак красяць чорнаю ілі зеленаю ілі сіняю краскаю. А так – краснаю. Соль у Красну суботу сьвецілі*” [12, 185].

Тыя самыя асацыяцыі прасочваюцца і ў вясельнай сімволіцы. Кроплі крыві на палатне ў першую шлюбную ноч з’явіліся асновай для цэлага шэрагу другасных сімвалічных абзначэнняў цнатлівасці, у якіх матывавальнай прыкметай стаў чырвоны колер. Цнатлівасць нявесты сімвалізавалася чырвоным бантам на бутэльцы [1, 442]; згаджаючыся на шлюб, на Гродзеншчыне дзяўчына завязвала чырвоным поясам бутэльку жыта [8, 658]. У раслінным кодзе сімвалам цнатлівасці стала каліна – дзякуючы чырвонаму колеру ягад. Калі нявеста была цнатлівая, ламалі чырвоную каліну і ставілі яе на стол, спявалі абрадавыя

песні кшталту: “*Не мясячка свеце, / Не соўніка грэе, – / А ў нашае дзяўчынанькі / Калінанька зрэе. / Зрэе-вызравае, / К свету паспявае*” [2, 190]. “Каліну” магла спяваць сама нявеста, перад гэтым пакляўшыся ў чысціні. Малодшая сястра нявесты (швачка) прышывала чырвоную стужку да шапкі жаніха, надзявала яе на галаву і спявала. Жаніх з дружжамі выкупляў у яе шапку [1, 502]. Чырвоныя шырокія паясы заўсёды лічыліся каштоўным дарам. Іх выраблялі спецыяльна на вяселле для падпяразвання маладой, для падарунка жаніху, бацьку маладога, свякрусе, свату [8, 647 – 648].

У радзінных абрадах чырвоны колер надзяляецца семантыкай пераходу, сімвалізуе жыццё, здароўе і як сімвал сілы выконвае ахоўную функцыю: толькі што народжанае немаўля абвязваюць чырвонымі ніткамі [1, 342]; чырвоны колер скуры нованароджанага прадказвае яго даўгалецце; пры купанні дзіцяці ў ваду кладуць прадметы чырвонага колеру (напрыклад, каліну), каб было здаровае і румянае. Тая самая асацыяцыйная сувязь знаходзіцца ў аснове дзеянняў, якія выконваюць дзяўчаты, каб быць багатымі і прыгожымі: пачуўшы першы гром, яны бягуць да ракі, мыюцца і выціраюцца чым-небудзь чырвоным [5, 70]. Эпітэты *чырвоная*, *красная* для абазначэння прыгожай дзяўчыны (разам са спалучэннямі *белыя рукі* і *чорныя бровы* і да т. п.), як вядома, з’яўляюцца пастаяннымі ў фальклору беларусаў і іншых славян і маюць ацэначную семантыку. Прыгадаем вядомую загадку пра бурак: “*Хоць і красна, ды не дзеўка, хоць з хвастом, ды не мыш*” [3, 96]. Але не заўсёды чырвоны колер той ці іншай часткі цела (у прыватнасці, носа) упрыгожваў чалавека. Так, ярка-чырвоным колерам пер’я снегіра маці страшыць малых дзяцей: “*Ідзі на двор, да доўга там не баўся, бо к носу снягір прыліпне*” [5, 70].

Пачынаючы з палеаліту чырвоны колер прадстаўлены ў пахаваннях: вохрай звычайна насыпалі памерлых, якіх хавалі ў скурчаным выглядзе. Такі тып пахавання суправаджаўся нейкім абрадам з агнём – часта ў могільніках знаходзяць попел і вуголле. “У сувязі з тым, што смерць разумелася як другаснае нараджэнне (поза памерлага нагадвае становішча дзіцяці ў чэраве маці), – адзначае Л. Радэнкавіч, – чырвоны колер адпавядае крыві...” [11, 132]. У пахавальнай абраднасці чырвоны колер абазначае прыналежнасць да іншасвету і адначасова абараняе ад небяспекі, якая зыходзіць ад яго. Так, нябожчыку завязвалі чырвонай ніткай рукі і ногі, труну некалькі разоў з канца ў канец абмотвалі чырвонай ваўнянай ніткай. Такую самую нітку маглі класці ўпоперак цела памерлага. У заходняй Беларусі галаўны ўбор для нябожчыка рабіўся з матэрыі чырвонага колеру [9, 648]. Ва ўсходнеславянскім абрадзе хрышчэння і пахавання зязюлі абавязкова выкарыстоўваецца хустка ці стужка чырвонага колеру.

Чырвоным колерам, традыцыйна суадносным з іншасветам, пазначаецца шэраг дэманічных істот. Вадзянік, напрыклад, уяўляецца наступным чынам: валасы, вусы і барада яго – белыя, нібыта пена азёрная, на галаве бліскачая шапка з срабрыстай рыбінай скуры, а дудку ён трымае не ў руках, а ў вялікіх чырвоных плаўніках [7, 167]. У былічцы, запісанай

у Гродзенскім Панямонні, пра чорта гаворыцца: “*Як прыляцеў адзін з хвастом, язык чырвоны, распрагае мне каня*” [8, 442]. Паводле палескіх былічак, русалкі маглі з’яўляцца ў выглядзе чырвоных кароў. Прадстаўнікі іншага свету характарызаваліся незвычайным галаўным уборам, у тым ліку – чырвоным капелюшом ці шапкай. У замовах *чырвоны* – пастаянны эпітэат міфалагічных персанажаў (напрыклад, *красная дзявіца*), жывёл, хвароб (*рожса чэрвона*, *скула красна красноха*, *скула красна красавіца*, *скула красна дзявіца*), прадметаў, звязаных з міфічнымі персанажамі (чырвоная шэрсць, сякера), мясцін, куды выганяецца нячыстая сіла (чырвоная сасна).

У аграрных і жывёлагадоўчых абрадах беларусаў чырвоны колер сімвалізуе плоднасць і выконвае ахоўныя функцыі. Так, у Гомельскім павеце на “бараду” пакідаюць куст самага лепшага жыта, садзяцца каля яго і вядуць чырвонымі ніткамі крыж з каласоў, потым плятуць гаспадару вянок. Выпадаўшы “бараду”, каб у будучым годзе жыта было чыстае, і паліўшы яго вадою, каб не было засухі, расцілаюць сярод каласоў белую хусцінку, кладуць на яе акраец хлеба і сыплюць на яго соль [5, 282]. Ад болю ў суставах жнеі абвязваюць рукі чырвонымі ніткамі ці стужкамі. Лічылася таксама, што ў жняцоў не будзе балець сярэдзіна, калі яны не будуць здымаць з сябе чырвонага пояса [5, 275]. Калі выводзяць з хаты маладога вала на першую работу, выціраюць яму пераноссе жаночай кашуляй, каб ён не баяўся ўрокаў, а рогі абвязваюць чырвонай “жычкай”. Тады вол нібыта хутка засвоіць працу [5, 356]. Каб каню не шкодзілі ўрокі, раілася кавалчак чырвонай стужкі ўплесці ў грыву альбо прышыць да аброці [5, 384]. Каб малако ў кароў само не выцякала, карове абвязваюць рогі чырвонай “жычкай”, а вымя абмываюць халоднай вадою, узятай з трох калодзежаў [5, 369]. Каб маланка не спаліла хату ці іншыя пабудовы, у рабінавую ноч пад страху прывязвалі чырвоныя ніткі [1, 414].

Адметную групу абярэгаў, як бачым, складаюць рэчы чырвонага колеру. Сюды трэба аднесці і вышываны арнамент чырвонага колеру. Дарэчы, чырвоная пража ў народзе лічыцца сімвалам радасці, аховы здароўя, перасцярогі ад усяго негатыўнага. Семантыка чырвонага колеру пры гэтым суадносіцца з апатрапейнай семантыкай пафарбаванага прадмета (нітка, воўна) ці расліны. Сімвалічныя колеравыя прыкметы тых ці іншых прадметаў могуць узмацняцца іншымі – напрыклад, лічбавымі. Так, каб засцерагчыся ад сурокаў, насілі на руках і нагах чырвоныя суконныя ніткі, завязаныя ў тры вузлы [6, 208]. Для аховы ад ліхаманкі насілі на шыі павязку чырвонага колеру з чатырма вузламі, якую потым кідалі ў праточную ваду (адсылалі ў іншасвет). Чырвоная нітка, навізаная на руцэ, служыць засцерагальным талісманам [6, 414]; калі ў дзяцей у ваколліцы з’явіцца пошасная хвароба горла – шкарлятына, дзецям абвязваюць каля шыі чырвоную стужку, як папераджальны сродак [6, 189].

Чырвоныя нітка, стужка, кавалак палатна, як вынікае са сказанага, маглі не толькі выкарыстоўвацца ў якасці апатрапея, але і надзяляцца выразнымі лекавымі функцыямі. Каб папярэдзіць зубны боль, на шыі ці на руцэ носяць чырвоны баваўняны шну-

рок, звязаны 27 вузельчыкамі. Гэты сродак рыхтуе старэйшы ці малодшы з дзяцей [6, 223]. На Усходнім Палессі кладуць вхораму грызці чырвоную стужку, прыгаворваючы: “Грыззь грызю...” [6, 282].

Асаблівае месца рэалі чырвонага колеру займалі (і займаюць) у магічных абрадах лекавання рожы. У замове ад рожы гаворыцца: “Ты, ружа ражовніца, / Ты чэрвона муровніца, / Іді ў лес на гнілой колоде, / Там тобе гулянье, / Там тобе буянье, / Там тобе розкошеваньне” [10, 192]. Калі “рожу палець”, кладуць чырвоную тканіну, дзевяць камячкоў з прадзіва, з лёну і замаўляюць: “Ішоў чэловек дарогую – / Чырвона сьвітка, / Чырвоны чоботы, / Чырвоны штаны, / Чырвона шапка, / Ішоў дарогую / (Лмярэк) рожу шэптаці, / Да с собою забіраці” [10, 193]. У такіх тэкстах скразны эпітэт чырвоны ўказвае на колеравыя сімптомы хваробы, параўнаем: “Рожка – морда красна” [10, 191]. Нярэдка хваробы, якія замаўляюцца, паводле колеравых прыкмет прыпадабняюцца да адпаведных ім аб’ектаў, і гэтае замоўнае збліжэнне павінна не на словах, а на справе мець вынікам знікненне хваробы ў чалавечым свеце: “Скула белая, ідзі на белую бярозу, скула красная, ідзі на красную каліну...” [4, 212].

Прадметы чырвонага колеру выкарыстоўваюцца ў любоўнай магіі (ва ўсіх славян чырвоная нітка фігуруе ў гэтай галіне магіі), а таксама ў шкодніцкай магіі. Так, калі на Купалле ў жыцце ці пшаніцы рабілі залом, заламаньня расліны звычайна перавязвалі чырвонай шаўковай стужкай ці ніткай [6, 136]. Верылі таксама, што поясам чырвонага колеру магчыма збіць са шляху птушак, якія ляцяць. Каб здабыць ражок з кароны змяінага цара ці караля, расцілалі ўпоперак шляху паўзуна чырвоны пояс [1, 391].

Надзвычай шырока чырвоны колер прадстаўлены ў варажбах, прыкметах, тлумачэннях сноў. Па першых веснавых матыльках варажылі пра ўрадлівасць года. З’яўленне вялікай колькасці аранжавых, чырвоных матылькоў абазначала сухое, гарачае лета [1, 309]. Паводле народных тлумачэнняў сноў, воблакі чырвоныя на небе – радасць у каханні [6, 333]; вянок з кветак чырвоных – каханне [6, 334]; зарэзаць чырвонага пеўня – сцеражыся агню [6, 372]; фарбаваць нешта ў чырвоны колер – крэўнага прымаць будзеш ці весялосць чакае [6, 386, 414]; яйка чырвонае – прыемная навіна [6, 413]; каралі чырвоныя – радасць, белыя – задавальненне, чорныя – смутак [6, 415]; чырвоная хустка – знаёмства, жоўтая – разлука [6, 420]; чырвоны конь – да хваробы [6, 425]; ягады чырвоныя – нядобра: будзе кароста, воспа ў дзяцей [6, 448 – 449] або скула прарвецца, а часам і наадварот: дзіцё здаровае родзіцца [6, 449], цешыцца будзеш [6, 449].

Для народнага календара характэрны так званыя чырвоныя дні. Яны прыпадаюць на перадвельікожны (Красна пятніца, Красна субота) і Фамін (Красная неделя) тыдні [12, 185].

Такім чынам, чырвоны колер, па-першае, можа функцыянаваць у выглядзе асобнага тыпу колеравага сімвала, па-другое, утвараць колеравае спалучэнне, ээс якога не зводзіцца да сумы значэнняў асобна

ўзятых колераў. Трэці варыянт функцыянавання чырвонага колеру як сімвала – гэта спалучэнне колеру і формы: ад маніпуляцый з чырвонымі прадметамі чакалі карыснага эфэкта, неабходнага для забеспячэння чалавечага існавання. Для рытуалаў, у прыватнасці, характэрна прысутнасць чырвоных ніткі, стужкі, кавалка тканіны (чырвоны колер як сімвал сілы ўзмацняе і пашырае іх рытуальны кантэкст). Сімволіка чырвоных прадметаў прадстаўлена ў абрадах жыццёвага цыкла. Такія прадметы абазначаюць пераходны стан іх аб’ектаў: немаўляці, жаніха і нявесты, нябожчыка. Чырвоны, як і іншыя маркіраваныя колеры, становіцца сімвалам некаляровых, нялічавых адносінаў, знакам іерархічнай каштоўнасці аб’ектаў, атрыбутамі якіх ён выступае (сярод апошніх – магічныя, сакральныя сілы). Сімволіка чырвонага колеру і яго адценняў (ад жоўтага да карычневага) характарызуецца выразнай полівалентнасцю: з аднаго боку, ён сімвалізуе плоднасць, узнаўленне, любоўную моц, выяўляе прынцыпы тварэння, актыўнасці, а з іншага – асацыюецца з крывавай небяспекай, лімінальнасцю, іншасветам.

Літаратура

1. **Беларуская міфалогія:** Эцыклапедычны слоўнік / Склад. І. Клімковіч; рэдкал. С. Санько [і інш.]. 2 выд., дап. – Мінск: Беларусь, 2006.
2. **Вяселле:** Песні: У 6 кн. Кн. 6. / Склад. Л. Малаш, З. Мажэйка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988 (Бел. нар. творчасць).
3. **Загадкі** / Склад. М. Грынблат, А. Гурскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972 (Бел. нар. творчасць).
4. **Замовы** / Уклад. Г. Барташэвіч. 2 выд. – Мінск: Бел. навука, 2000 (Бел. нар. творчасць).
5. **Зямля стаіць пасярод свету...:** Беларускія народныя прыкметы і павер’і: У 3 кн. Кн. 1. / Уклад. У. Васілевіча. – Мінск: Маст. літ., 1996.
6. **Зямная дарога ў вырай:** Беларускія народныя прыкметы і павер’і: У 3 кн. Кн. 3. / Уклад. У. Васілевіча. – Мінск: Маст. літ., 1999.
7. **Легенды і паданні** / Склад. М. Грынблат, А. Гурскі. 2 выд. – Мінск: Бел. навука, 2005 (Бел. нар. творчасць).
8. **Традыцыйная мастацкая культура беларусаў:** У 6 т. Т. 3: Гродзенскае Панямонне: У 2 кн. Кн. 2 / А. Боганева [і інш.]. – Мінск: Выш. шк., 2006.
9. **Белова О.** Красный цвет // Белова О. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Под общ. ред. Н. Толстого. Т. 2: Д – К (Крошки). – Москва, 1999.
10. **Полесские заговоры** (в записях 1970 – 1990 гг.) / Сост., подг. текстов и коммент. Т. Агапкиной, Е. Левкиевской, А. Топоркова. – Москва: Индик, 2003.
11. **Раденкович Л.** Символика цвета в славянских заговорах // Раденкович Л. Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древнейшей славянской духовной культуры: Источники и методы: Сборник научных статей / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики; отв. ред. Н. Толстой. – Москва: Наука, 1989.
12. **Толстая С.** Полесский народный календарь: Материалы к этнодиалектному словарю: К – П* // Толстая С. Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне: Сборник научных статей / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики; отв. ред. Н. Толстой. – Москва, 1986.

ПРОЗВІШЧЫ – АСНОВА РАДАВОДУ

Ліпскі У. Мы: Аповесць пра нашы прозвішчы. – Мінск: Беларусь, 2006. 262 с. Наклад 1500 паас.

Бадай, многія чыталі кнігу Уладзіміра Ліпскага: “Я: Праўдзівы аповяд пра мой і твой радавод”, адзначаную Дзяржаўнай прэміяй Рэспублікі Беларусь. Гэтаксама добра знаёмы і яшчэ з дзвюма: “Мама: Малітва сына” і “Бацька”. У іх, асабліва ў першай, вядомы пісьменнік выступае сапраўдным даследчыкам. Ён прасочвае, як на працягу многіх стагоддзяў фармаваліся дынастыі, але не нейкіх там вяльможных уладароў, а шмат у чым звычайных людзей. Нямала папрацаваўшы ў архівах, аўтар адшукаў фамільны герб Ліпскіх, што называецца “Граблі”.

Ёсць раздзел “Сямейныя гербы” і ў новай кнізе У. Ліпскага “Мы: Аповесць пра нашы прозвішчы”, якая з’яўляецца нібы працягам папярэдняй. З той толькі розніцай, што гэтым разам аўтар тлумачыць: прозвішчы – не што іншае як аснова нашага радаводу. Ён і ўзяўся расшыфраваць родавыя найменні на прыкладзе прозвішчаў Рэчыцкага раёна, у вёсцы Шоўкавічы якога і нарадзіўся.

Такім чынам У. Ліпскі самастойна падступіўся да вырашэння пытанняў, якімі займаецца антрапаніміка. Гэта, тлумачыць аўтар кнігі, – *“навука пра наш старажытны і сучасны іменаслоў, пра нашы старажытныя і сучасныя імёны, пра іх сэнс, грамадскае і культурнае прызначэнне”*. Яе ён і набліжае да шырокага чытача, ідучы ад усведамлення, што *“prozvishchy – гэта лютэрыка і нашай сівой гісторыі, і геаграфіі краю, і фальклору. Гэта тая своеасаблівая зямная вясёлка, якая робіць прыкметным і адметным пэўны кавалак зямлі”*, а калі шырэй – *“гістарычны, культурны ген пэўнага чалавечага роду”*.

Не адна сотня прозвішчаў, імёнаў рэчычан згадваецца ў кнізе. Пра некаторыя найменні расказваецца больш падрабязна, пра іншыя – менш. Паходжанне шмат якіх тлумачаць самі іх носыбіты, таямніцу іншых пры адкрываюць росшукі аўтара. Часам, праўда, нешта не дагаворваецца, бо не стае патрэбных звестак, што, як ні дзіўна, нават робіць і добрую справу, бо з’яўляецца жаданне самому, пры магчымасці, штосьці ўдакладніць, гэта штуршок да новых адкрыццяў *“сваіх спадчынных радовішчаў”*.

Кампазіцыя кнігі вырашана арыгінальна. Прозвішчы згрупаваны паводле паходжання (“Чые вы, адкуль?”, “Партрэт”, “Характар”, “На ўсе рукі майстры”, “Ад сяброў чацвераногіх”, “Лясныя мелодыі”, “Людзі-птушкі”, “Хата”). А перад гэтымі раздзеламі ідуць яшчэ два –

«Святыя ад “А” да “Я”» і “Мама чыстае імя”, у якіх разглядаюцца прозвішчы, што паходзяць адпаведна ад мужчынскіх і жаночых імёнаў тых, каго Праваслаўная царква ўшаноўвае як святых. Аповед набывае яшчэ большую прыцягальнасць з-за таго, што прыводзяцца паданні і легенды, цытуюцца творы паэтаў. І не толькі прызнаных майстроў слова, але і менш вядомых. Усё гэта, разам узятае, стварае тую своеасаблівую духоўную атмасферу, судакрананне з якой нясе маральнае і душэўнае ачышчэнне, прымушае па-іншаму глядзець на тое, чаму дагэтуль многія не аддавалі належнай увагі. На завяршэнне ж гаворкі прапануецца раздзел “Сямейныя гербы”.

Надзіва высокую ацэнку новай кнізе У. Ліпскага да і адзін з рэцэнзентаў рукапісу (аналізаваў яго перад тым, як ён пайшоў у друк, і паэт Мікола Маляўка) доктар філалагічных навук, прафесар Валянціна Лемцюгова: *“Нічога падобнага ў нашай мастацкай літаратуры яшчэ не было. Сюжэт аповесці нагадаў мне шматлюднае сяброўскае застолле, за якім ідзе вольная, шчырая жыццёва-філасофская гамонка. Асноўнай фігурай у гэтым застоллі выступае асабовае найменне – нашае імя і прозвішча, бо менавіта гэтыя спрадвечныя сімвалы тояць у сабе ўвесь людскі досвед. Аўтар, як мудры настаўнік, гутарыць з жывымі, не забываючы пры гэтым і пра тых, хто адляцеў у незваротны вырай. Атрымліваецца, што няма Я, ёсць МЫ – жывыя і памерлыя, спавітыя адным пасам, назва якому Радавод. Толькі ў ім, у нашым фамільным коле, мы чагосьці вартыя і здольныя спасцігнуць сэнс свайго жыцця і сваю значнасць на зямлі”*.

Застаецца толькі дадаць, што твор Уладзіміра Ліпскага хораша ўпісваецца ў шэраг кніг гістарычна-краязнаўчай тэматыкі, якіх усё больш выходзіць не толькі ў дзяржаўных (апроч “Беларусі” ў гэтым кірунку плённа працуе “Мастацкая літаратура”), але і ў недзяржаўных выдавецтвах. Пазначылася тэндэнцыя, якая не можа не радаваць. Узнікла яна з разумення, што на Зямлі ёсць МЫ – беларусы, народ, нацыя. А каб такое ўсведамленне яшчэ больш замацавалася, набыло сваю духоўную рэальнасць, неабходна часцей звяртацца да ўласных першавытокаў, да свайго мінулага. Настаўнікам жа трэба падштурхоўваць да гэтага вучняў, каб тыя зразумелі, што толькі шчыра любячы сваю сінявокую Беларусь можна быць сапраўдным грамадзянінам.

Алесь МАРЦІНОВІЧ.

Цімафей Авілін

“КАЦІЛАСЯ ДЫ ЯСНАЯ ЗОРАЧКА...”

БЕЛАРУСКІЯ НАРОДНЫЯ ЎЯЎЛЕННІ ПРА МЕТЭОРЫ

Розныя павер’і пра метэоры неадрыўна звязаныя з анімістычным уяўленнем, што зоркі – гэта душы памерлых, якія назіраюць за жывымі людзьмі, або душы жывых людзей, запаленыя анёламі, калі нараджаецца новы чалавек [1, 195]; душы няхрышчаных дзяцей, што з неба свецяць сваім бацькам; свечкі, якія штовечар запальваюцца анёламі; анёлы – бязгрэшныя дзеці (зап. Ц. Авілін ад Н. Заронак, 1924 г. н., в. Валатоўкі Лепельскага р-на); домікі анёлаў: калі ўначы свецяць зоркі, кажуць, што гэта анёлы адчынілі свае вокны [12, 320]; агні, запаленыя Богам [10, 189]. Верагодна, некаторыя з гэтых вераванняў бяруць пачатак са старажытнага ўяўлення, што душа нованароджанага падобная да агню [3, 312]. Сама зорка асацыюецца з агнём, і таму з’ява метэора неадрыўная ад яго: “Зорка падае – Бог запаліў агонь і патушыў яго” (зап. А. Андрыенка ад М. Прыбыльскай, 1928 г. н., м. Стараселле Шклоўскага р-на).

Знічка паказвала як нараджэнне, так і смерць чалавека: “калі на небе зорка падае – значыць памірае чалавек, а калі ляціць уверх – нараджаецца чалавек” [11, 251]; “калі падаюць [зоркі], дык гэта чалавек новы з яўляецца” [10, 191]. Часам гавораць, што зорка не ўпала з неба, а толькі перайшла з аднаго месца на іншае, прычым у які бок паляцела зорка, там і памёр чалавек. Напрыклад, у народнай песні п’яецца:

*А ўчора з вячора нядоўга гуляла,
Нядоўга гуляла – мне вестачка ўпала,
Мне вестачка ўпала – свёкарка ўмірае* [2, 149].

Згодна з іншымі павер’ямі, знічка – гэта “душа няхрышчанага дзіцяці” [14, 290]. Гэтае дзіця ляціць па небе і просіць даць яму імя, для чаго трэба перахрысціць сябе ці знічку, памаліцца і сказаць: “Калі хлопец, то Адам, калі дзеўка, то Ева” або “Калі Ян, будзеш пан, калі Яні, будзе пані” (зап. Ц. Авілін ад Ю. Гатоўкі, 1936 г. н., в. Жасцінае Лагойскага р-на). Дзіця, пахаванае без хрышчэння, жаласна плача ў магіле (кажуць таксама, калі дрэва ў лесе рыпіць, дык гэта душа дзіцяці няхрышчанага плача).

Украінцы верылі, што знічка – гэта галавешка, якую з неба д’ябал скраў. Ёй ён узмацняе пакуты тых, што знаходзяцца пад яго ўладай або ў пекле. Параўнайце, напрыклад: санскр. *ulka* азначае як ‘метэор’, так і ‘галавешка’, ‘паходня’. Сувязь з рэшткамі вогнішча відаць і ў адной беларускай легендзе, дзе муха, камар і бляха паходзяць з іскраў, якія разлятаюцца ад змяіных удараў па гарачым вуголлі [5, 351].

Існуе павер’е, што знічка – гэта анёл, які ляціць да людзей: “Старыя людзі кажуць, што гэта ёсць анёлы божыя, злітаючы да людцоў, толькі мы грэшныя

Зорка – сімвал чалавека.

ня можэм іх убачыць” [4, 3]. Падчас палёту анёл нікому не можа ні ў чым адмовіць, таму трэба паспець загадаць жаданне, пакуль зорка не згасне.

У беларусаў, як і ўкраінцаў, рускіх, літоўцаў, распаўсюджана павер’е, якое, хутчэй за ўсё, узнікла пад хрысціянскім уплывам, што зоркі – гэта свечкі, якія паставіў на небе Бог па колькасці людзей. Калі памірае грэшнік, то яго свечка адразу падае далоў, а калі справядлівы, то ляціць убок ці ўгару [1, 195]. У той самы час ёсць іншая (украінская) прымха пра д’яблаву свечку, якую скінуў Бог ці анёлы: часам сатана

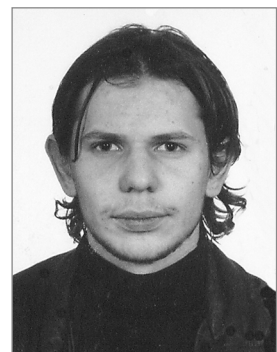
ставіць таемную свечку для якога-небудзь свайго чорта ці чалавека, які яму належыць. Калі бачыш яе, мусіш тры разы вымавіць слова *амінь*, тады, як яна ўпадзе на зямлю, то ператворыцца ў смалу і зацвярдзее. Калі не зрабіць гэтага, яна ператворыцца ў д’ябла і будзе вельмі дрэнна людзям, якія жывуць на гэтай зямлі. Параўнаем, у беларусаў: «Калі ў агарод падалі камні [г. зн. знічкі. – Ц. А.] – прадказала нешта дрэннае для гаспадара. Іншыя казалі, наадварот, “шчасце ў хату”, або “ў гэтым месцы ёсць скарб”» (зап. А. Андрыенка ад Л. Чушавай, 1945 г. н., в. Арэшкавічы Бярэзінскага р-на).

З’яўленне метэора на небе ўказвала на тое, што чалавек, якому належыць знічка, не трапіў у Рай, а вярнуўся на зямлю, каб выправіць свае дрэнныя ўчынкі. Вераць, што гэтая душа просіць назіральніка, каб той памаліўся пра адпушчэнне грахоў і перахрысціў яе, часам трэба самому перахрысціцца.

У міфалагічным кантэксце знічка як душа чалавека магла быць адным з этапаў вандроўкі душы пасля смерці. Як вядома, у беларусаў і літоўцаў існуе павер’е, што чалавечая душа робіцца птушкай і ляціць па *Птушынай Дарозе ў Чысца* (магчыма, зорнае скопішча Сіта). Пасля падзелу-суду грэшныя душы робяцца метэорамі і падаюць на зямлю.

Розныя характарыстыкі метэора – яго хуткасць, кірунак, колер і іншыя – дазвалялі павітухам вызна-

Цімафей Вячаслававіч Авілін – студэнт 5-га курса фізічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Займаецца ў Рэспубліканскім цэнтры тэхнічнай творчасці навучэнцаў.

чаць лёс немаўляці і праходжанне саміх родаў: “Бу-вало, навітуха прынімае роды і адразу бежала на вуліцу, глядзела. Якая звязда скацілася, які ў ёй шлях, як яна падае, так судзьбу опрэдзеляла” [10, 182]. Метэор дазваляў вызначыць і душэўныя якасці чалавека, а таксама будучы ўраджай і надвор’е: “Калі зорка проста загараецца, то да ўраджаю, а калі падае і камень падае на зямлю, то да неўраджаю” (зап. Ц. Авілін ад В. Шэстак, 1948 г. н., родам з в. Яруцічы Слонімскага р-на); “Калі зорка ляціць, заўтра будзе дождж” (зап. Ц. Авілін ад Н. Налівайкі, 1932 г. н., родам з в. Памощча Мядзельскага р-на).

Трэба дадаць колькі слоў пра сувязь паміж дажджом і вужом. Старажытныя славяне лічылі, што вужы – гэта дажджавыя струмяні, якія ліюцца з неба на зямлю і застаюцца на ёй [9, 240]. Вогненны вуж ці змей, такім чынам, мог быць своеасаблівым знакам блізкага дажджу. Але ж у гэтым выпадку тлумачэнне можа быць крыху іншае. Вядомы большасці народаў усяго свету міф пра забойства змея і вызваленне нябесных водаў, дажджу ў славянаў і балтаў звязаны з паганскім богам Перуном. Пярун пускае стрэлы (з’явы маланкі або метэора) у змея, каб той не шкодзіў людзям. Уцякаючы, змей ператвараецца ў розныя прадметы (звычайную змяю, корч на балоце, старое кола, пянёк і інш.) або хаваецца ў розных месцах (у хаце, у дрэве, у чалавеку, пад каменем і інш.). Пасля перамогі бога над змеем ідзе дождж [1, 148]. Беларусы і літоўцы лічаць, што пярун б’е менавіта ў тое месца, дзе хаваецца змей (у хрысціянскім кантэксце – чорт). Часам падпал хаты прыпісваўся не маланцы, а змею, які ў ёй хаваецца. З гэтым міфам звязаны рытуальныя дзеянні закліку дажджу праз забойства змяі ці жабы. Беларусы падвешвалі на дрэва іх скуры і заклікалі дождж [1, 149].

У некаторых славянскіх народаў існавала такая прымха. На Каляды дзяўчаты варажылі на будучага жаніха – у які бок упадзе зорка, там ён і жыве:

*Эх! Кацілася ды ясная зорачка
Ды із неба да долу.
Эх! Журылася ды красная дзеўчына,
Хто завядзе дадому? [2, 207].*

Пра вельмі яскравыя метэоры, ці так званыя баліды, гавораць, што гэта д’ябал або змей, які нясе золата ці срэбра якому-небудзь багачу або чараўніку. Там, дзе змей рассыпаўся, людзі шукалі чараўнікоў, ведзьмаў ці скарб [14, 290]. У некаторых месцах Беларусі такія метэор называюць хут або кут [7, 170]. Хут сумяшчае міфалагічныя формы дамавіка і вогненнага змея. Сёння ўяўленні пра цмока і дамавіка, у кантэксце з’явы метэора, моцна перамяшаліся, таму абодва сталі падобнымі. Напрыклад, у некаторых паданнях цмок ператвараецца ў барадатага чалавека, г. зн. у дамавіка. Адно з паданняў апісвае хута і ягоныя звычкі:

«Хут, у каго ў доме жыве, вельмі таму спрыяцель у гаспадарцы, багацце ў дом прыносіць, снапы з чужых палёў у гумно, золата з няведаных скарбаў. Вечарам яго

можна часам бачыць на небе, як ляціць вогненны, чырвоны – золата нясе, як цёмна, чорна [верагодна, пад “чорным” маюць на ўвазе чорную хмару, параўн.: “Калі цмок нясе золата, дык бывае яркі, вогненны; а калі – жыта, пшаніцу, дык ляціць чорнай хмарай або прымае цёмна-сіні колер”]; 13, 532. – Ц. А.] – збожжа, снапы. Але яго трэба шанаваць, смачна карміць, яго любімая страва – яечня. Як спячэ гаспадыня яечню, нясе на гарышча, ставіць там і кліча:

– Хут, хут, ідзі сюды, дам яечаньку, абарачаньку.

Ён тады прыходзіць і есць. І тады ўсё ў дом носіць. На гарышчы хут жыве, а лятае дзе хоча, ніхто не ведае дзе. Можна перакінуцца ў што хочаш – у корч, у старое калясо, палена» [7, 170]. Хут можа насіць грошы, хлеб, малако, рабіць урадлівай зямлю, а кароў – багатымі на малако [13, 532], жыць можа і за печчу [13, 511].

Той, хто не шануе цмока, робіцца бедняком: “Аднаму мужыку змей прыносіў грошы, а той быў павінен ставіць на дах яечню. Адночы, калі мужык пашо стаў багаты, ён нагрэбаваў сваім абавязкам і не паставіў ежу; змей раззлаваўся і ўляцеў, а на наступны дзень хата і ўсе надворныя будынкі згарэлі” [13, 511].

Трэба адзначыць, што акрамя нябеснага змея-цмока існуе падобны вобраз зямной змяі. Беларусы запальвалі ў ноч на Купалле свечку, зробленую з тлушчу змяі ці вужа, каб вужы і гадзюкі прынеслі скарбы [9, 248]. Агонь – неад’емны аtryбут вогненнага змея, і таму запальванне свечкі можа сімвалізаваць своеасаблівы заклік да яго. У некаторых месцах Беларусі існуе павер’е, што вуж і ёсць дамавік, ён жыве пад печчу, еў разам з людзьмі, для яго ставілі збан з малаком. Калі ён жыве ў хляве, дык ссаў малако ў кароў, і гаспадары нічога не мелі супраць. Вуж быў своеасаблівы вартаўнік гаспадаркі, у хляве еў шкодных грызуноў, а карова, паводле ўяўленняў народа, рабілася больш прадукцыйнай пад аховай вужа [1, 93].

Балід часам прадракаў нейкае няшчасце, у тым ліку і смерць чалавека: “Як агненны змей ляціць да з хваста сыпле іскры, то будзе якоесь няшчасце” [15, 282]; “Казалі, звязда падае, калі ў мора, то добра, калі ў людзей, то кепска” (зап. Ц. Авілін, І. Шаблінскі ад А. Крумплеўскай, 1927 г. н., в. Опа Браслаўскага р-на). Існуе павер’е, што 5 лютага нельга глядзець на знічкі, гэта абвясчае смерць у хуткім часе [6, 75].

Беларусы верылі, што знічку трэба шанаваць, нельга смяцца, калі яе бачыш, бо яна спаліць хату [8, 33]. Хутчэй за ўсё, гэтае павер’е ёсць яшчэ і таму, што ў беларусаў агонь быў заўсёды ў пашане, а метэор-змея мае непасрэдны вогненны пачатак. Напрыклад, калі апаганіць агонь пляўкамі, дык ён нашле хваробу *вогнік* (высыпкі на твары і губах) [3, 152].

Вогненны змей лётае ўначы да маладых баб, а часам нават можа ссаць у іх з грудзей малако. Такая жанчына з кожным днём усё больш марнее, чэзне і, урэшце, памірае [13, 530]. Цмок можа залятаць праз комін і ў хаце пе-

Паліваная кафля першай паловы XVI ст.

ратварацца ў прыгожага паніча. Дзяўчына, якая палюбіла яго, праз некаторы час пачынае хварэць і памірае [1, 188 – 189]. Такіх жанчын яшчэ лічылі нячыстымі ці ведзьмамі. Нараджэнне выродлівага, нямоцнага ці мёртвага дзіцяці тлумачылася вынікам такой сустрэчы. У народных казках Тугарын Змеєвіч і Краса Зілантаўна (зілан татарск. ‘змеі’) ёсць спараджэнне такой пары. Трэба адзначыць, што дзяўчатам, у якіх закахаўся змеі, не было амаль ніякага ратунку. Верагодна, гэтае павер’е лягло ў аснову ўяўлення, што найбольш моцны любоўны нагавор будзе на аснове змяіных чараў. Акрамя таго, людзі, якія маюць зносіны са змеям, часам набываюць яго рысы і здольнасці. Напрыклад, ведзьмы могуць красці Месяц, малако, дажджы, расу, насылаць буру ці град, вылятаць з хаты праз комін. Сама ведзьма магла з’явіцца на свет у выніку сумеснага жыцця жанчыны з нячысцікам, вогненным змеям і пад. Часам гавораць, што ведзьмы і пярэваратні ў вобразе змея ссуюць у кароў малако.

Верагодна, некаторыя беларускія распевы пра ведзьмаў, што лётаюць, таксама грунтуюцца на назіраннях з’яваў метэора або каметы: “Як ведзьма на небе на мятле лётала, людзей пугала і да сябе хапала” [11, 272]; “Огненны змеі, што вродя як вужака, вот ляціць у воздусе агонь такі, расказваў пакойны дзед, пламя такое, дліным такім вродя звігам ляціць. Ну, во, расказвалі, што была ў сяле такая баба, праврашчалася ў такога змея” (зап. Ц. Авілін ад Ф. Нікалаенкі, 1923 г. н., родам з в. Крукі Брагінскага р-на).

Цікавыя паралелі з беларускім змеям, цмокам і вужом-дамавіком можна знайсці ў індусіскай міфалогіі, у якой быў развіты культ змеі. Змеі там сімвалізуюць моц зямлі, прыносяць людзям багацце, здароўе, поспех. Харчуюцца яны паветрам і месяцовым святлом, але ж прымаюць ад людзей і малако. Падземныя палаты змеі пабудаваныя з каштоўных камянёў. Змеям прыпісвалася здольнасць набываць аблічча чалавека, скідваючы сваю скуру. Яны цесна звязаны з царствам смерці; часам нават гавораць, што яныносяць у сабе душы нябожчыкаў. Звычайна добразычлівыя да людзей, змеі лёгка злуюцца, і тады нават іх позірк можа быць атрутным. Як мы бачым, гэтыя ўяўленні вельмі блізкія да вобразаў беларускага цмока, хута, вужахатніка. Акрамя таго, індусіскай міфалагічнай персанаж *бхут*, сугучны беларускаму *хуту*, мае рысы, блізкія да рысаў “заложаных” нябожчыкаў (людзей, памерлых ненаатуральнай смерцю: тапельцаў, павешаных, апойцаў, праклятых бацькамі дзяцей і дзяцей, памерлых нехрышчонамі). Бхутам можа стаць пракляты чалавек, самагубца, чалавек, які мае цягу да чаго- або каго-небудзь і пасля смерці не жадае з гэтым расстацца. Часам бхуты мігцяць агеньчыкамі над магіламі, хаваюцца ў дрэвах, ажыўляюць нябожчыкаў, лётаюць у паветры, пужаючы людзей.

Цмок-метэор,
які нясе “ўсякі прыбытак”.
Малюнак Лаймы Мірончык.

Абагульняючы дадзены матэрыял, можна вылучыць некалькі ўмоўных групаў уяўленняў пра метэоры, характэрных для ўсходніх славянаў і, у прыватнасці, беларусаў:

- ✦ рэчыўная (свечка, галавешка);
- ✦ міфалагічная (цмок, хут, змеі, вуж);
- ✦ рэлігійная (анёл, чорт);
- ✦ анімістычная (душа нова-народжанага, нябожчыка, “заложанага” нябожчыка, няхрышчанага дзіцяці, чалавека, які чакае адпушчэння грахоў);
- ✦ асацыяцыйная (метэор і яго характарыстыкі як падстава для прадказанняў).

Асобна можна вылучыць уяўленне пра ведзьмаў і чараўнікоў, якія могуць лётаць у выглядзе знічак па небе. Акрамя таго, шматлікія прымхі пра метэоры маюць агульнае паходжанне з “заложанымі” нябожчыкамі.

Хоць светапогляд беларусаў за апошнія пару стагоддзяў моцна змяніўся, але і сёння асноўныя ўяўленні пра метэоры засталіся такімі самымі. Можна толькі дадаць, што ўсё часцей сустракаецца вераванне: “Зорка падае – трэба загадаць жаданне”.

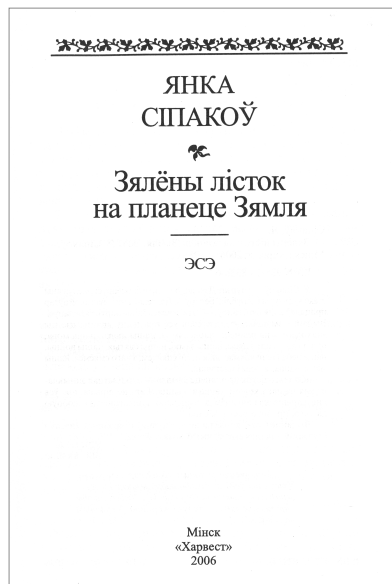
Літаратура

1. **Беларуская міфалогія:** Энцыклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мінск: Беларусь, 2004.
2. **Вянок беларускіх народных песень** / Зап. У. Раговіча. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988.
3. **Карскі Я.** Беларусы / Уклад. і камент. С. Гараніна і Л. Ляўшун. – Мінск: Бел. кнігазбор, 2001.
4. **Каса.** Зоркі-анёлы // Наша Нива. 1907. № 1 (6 студз.).
5. **Катовіч А., Крук Я.** Веснавыя святы: Нарысы: У 2 кн. Кн. 2. – Мінск: Маст. літ., 2005.
6. **Катовіч А., Крук Я.** Зімовыя святы: Нарысы. – Мінск: Маст. літ., 2004.
7. **Легенды і паданні** / Склад. М. Грынблат, А. Гурскі. 2 выд., дап. і дапрац. – Мінск: Бел. навука, 2005.
8. **Ляўкоў Э.** Маўклівыя сведкі мінуўшчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992.
9. **Міфалогія. Духоўныя вершы** / А. Ненадавец, А. Марозаў, Л. Салавей. – Мінск: Бел. навука, 2003.
10. **Народная міфалогія Гомельшчыны:** Фальклорна-этнаграфічны зборнік. – Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2003.
11. **Фальклорна-этнаграфічная і літаратурная спадчына Рэчыцкага раёна** / Пад рэд. І. Штэйнера, В. Новак. – Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2002.
12. **Авілін Т.** Беларуская народная астраномія // *Историко-астрономические исследования*. Вып. 31. – Москва: Наука, 2006.
13. **Афанасьев А.** Мифы, поверья и суеверия славян. Т. 2. – Москва: Эксмо – С.-Петербург: Terra Fantastica, 2002.
14. **Романов Е.** Белорусский сборник. Т. 1, вып. 8. – Вильна, 1912.
15. **Pietkiewicz С.** *Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego*. – Warszawa: Towarzystwo Naukowe warszawskie, 1938.

Шаноўныя калегі!

Калектыў рэдакцыі віншуе вас з пачаткам новага навучальнага года і будучым Днём настаўніка.

У школьнай праграме па беларускай літаратуры з'явіліся новыя творы. Прапануем вашай увазе некаторыя кніжныя навінкі, што нядаўна ўбачылі свет у рэспубліканскіх выдавецтвах. Думаем, што кнігі гэтыя, напоўненыя любоўю да радзімы і сцвярджаннем высокіх маральных ідэалаў, зоймуць пачэснае месца на паліцах школьных бібліятэк і будуць карысныя на ўроках пазакласнага чытання.

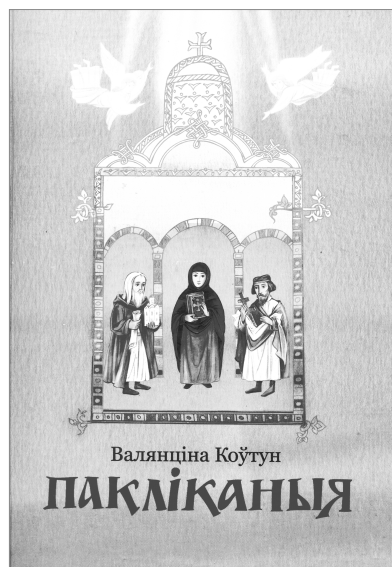

Сіпакоў Я. Зялёны лісток на планеце Зямля: Эсэ. – Мінск: Харвест, 2006. 288 с. Наклад 1000 паас.

На пытанне адной з газет пра самае ўлюбёнае месца на Зямлі Янка Сіпакоў сказаў: “Зялёны лісток на планеце Зямля”. Менавіта гэтак называецца яго кніга пра Беларусь, якая будзе ўключаная ў новую школьную праграму па беларускай літаратуры. Аўтар сапраўды стварыў своеасаблівы партрэт Беларусі, самабытную энцыклапедыю нашага краю і нашага жыцця, як напісана ў анатацыі да выдання. У эсэ (іх усяго 28) можна прачытаць і пра нашу зямлю, і пра нашу мову, і пра нашы грошы, і пра нашу міфалогію, і пра нашы песні, замкі, кнігі, святыні і сімвалы, і пра шмат-шмат чаго яшчэ. Ну і, натуральна, пра нашу культуру і літаратуру. Вельмі цёпла пісьменнік таксама распавядае пра слаўтых людзей беларускай зямлі, якія жылі і працавалі не толькі ў сябе дома, але і ў іншых краінах: Еўфрасінню Полацкую, Францішка Скарыну, Льва Сапегу, Янку Купалу, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Ігната Дамейку, Тадэвуша Касцюшку, Казіміра Семяновіча...

Хоць кніга напісаная прозай, тым не менш яна ўся прасякнутая лірычнасцю, напоўненая замілаванасцю, любоўю аўтара да таго, пра што ён расказвае. Чымсьці яна нагадвае знакаміты нарыс “Зямля пад белымі крыламі” Уладзіміра Караткевіча.

Коўтун Е. Пакліканья: Раман-жыццё. – Мінск: Маст. літ., 2007. – 247 с. Наклад 2000 паас.

Раман-жыццё – так вызначыла пісьменніца Валянціна Коўтун жанр свайго рамана “Пакліканья”, прысвечанага жыццю Нябеснай Апякункі беларускага народа, першаасветніцы Еўфрасінні Полацкай. Сам жанр жыцця ўзнік яшчэ ў Рымскай імперыі ў першыя стагоддзі хрысціянства. Адзін з першых вядомых помнікаў беларускай жыццёвай літаратуры – “Жыццё Еўфрасінні Полацкай” (XII – XIII стст.). Шмат стагоддзяў прайшло з таго часу – жанр зведаў шмат зменаў, але застаўся – і будзе актуальны столькі, колькі будзе жыць у чалавеку Вера. І вось перад намі – новы твор пра полацкую ігуменню, паўнаважасны сучасны раман, напісаны даступным займальным стылем, напоўнены вострымі сюжэтнымі калізіямі, але пры ўсім гэтым не пазбаўлены прыцягальнага старажытнага каларыту. Факты з жыцця Еўфрасінні, вядомыя са старажытных крыніц і пазнейшых даследаванняў, пісьменніца дапоўніла сваёй фантазіяй і інтуіцыяй, уласным асэнсаваннем катэгорыі сакральнага, місіянерскай ролі ў гісторыі хрысціянства.

У найбліжэйшых нумарах “Роднага слова” будуць надрукаваныя артыкулы, у якіх літаратуразнаўцы разгледзяць тэмы, вобразы, мастацкія асаблівасці кніг Янкі Сіпакова і Валянціны Коўтун.

Заставайцеся з “Родным словам” — нашым і вашым часопісам!

Роднасловаўцы.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі. Рэгістрацыйны нумар часопіса 346. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок).

Р/р № 3015211190012 у Сталічным аддз. ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 112, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара **203-35-17**, намесніка галоўнага рэдактара і рэдактараў **203-34-79**, адказнага сакратара **203-07-40**, галоўнага бухгалтара і справавода **203-24-69**. Факс **203-24-69**.

E-mail: rodnaje_slova@tut.by

Пап. да друку 30.08.2007. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Times». Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 13,02. Ум.-фарб. адбіт. 14,07. Ул.-выд. арк. 14,7. Тыраж 3622 экз. Зак. 2154.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79.

© Роднае слова, 2007